شیعر کوژی

چەند پەیڤێک
دەربارەی شیعر و شاعیری

حەمە کەریم عارف

٢٠٠٧

پێرست

بەشی یەکەم: ن.حەمە کەریم عارف

١-وتەیەك....مەحەكی شیعر

٢-هەزار توێی شیعری نوێخوازی

٣-مەرگی شیعر

٤-سۆسیۆلۆجیای شیعر کوژی

٥-ڕاوە خەیاڵ

٦-شیعرییەت یەکسانە بە ئەفسانەسازی

٧- جەلال زەنگابادی وجیلوەی شیعر

٨- یەکانگیری شاعیر و پەیڤ

بەشی دووەم: و.حەمە کەریم عارف

١-دەربارەی شیعرو شاعیری نوسینی:ڕەزا بەراهەنی

٢-هەڤپەیڤین لەگەڵ روبرت فروست

٣-گفتوگۆیەك لەگەڵ ئیلیوت

٤-هەڤپەیڤین لەگەڵ ئەزرا پاوەند

٥-سەید محمد تاهیری هاشمی

٦-حەمە کەریم عارف قەڵەمێکی...ن:بەرزانی مەلا تەها

بەشی یەکەم

وتەیەك

مەحەكی شیعر

حەمە كەریم عارف

هـەموومان دەزانـین لەبەرەبـەیانی پەیـدابوونی مێـژووەوە بەشـەریەت خولیـای نـەمری كەوتووەتە سەرو ڕێگای جۆراوجۆری بۆ وەدەستهێنانی ئەو كەڵكەیە گرتووەتەبەر. یەكێك لەو هەولانە شیعر بووە. دیارە بە درێـژایی مێـژوو خەڵكانێكی زۆر خۆیـان لـەم بـوارەدا جەڕبانـدووەو كەسـانێكی زۆر كـەم گەییونەتـە ترۆپكـی شـیعرو عەرشـی شـیعریان ئـاوەدان كردووەتـەوە. بـۆ نموونە تەنیا یەك (حافیز) یان یەك(شەكسپیر) لەم دنیایەدا هەن. ئەمە خۆی لەخۆیدا بەڵگەی ئەوەیە كە ڕازێك لە شیعردا هەیەو بە هەموو كەس هەڵنایەت، بۆیە شاعیر لەسەرییەتی كار بۆ دۆزینـەوەو نیشـاندان و شیعراندنی ئەو ڕازە بكات، دەنـا شـەوو ڕۆژ لافی شـاعیری لێبـدات، لـە هەرزەبێژیْ بەولاوە چیتر نییە. و بەگەلْ كاروانی ڕۆشـنبیركوژی دەكـەویْ و... شـاعیر لەسـەرێتی خۆی لـە تـەجرەبیاتی رەمـەكی مـەردم دا غـەرق بكـات، بیْ ئـەوەی مەسخ ببیْ، شاعیر لەسـەرێتی بەزەبری شیعر كار بۆ شۆرەتی نەتـەوەیی و جیهانی خۆی بكات بیْ ئـەوەی ببیْ بە توفـەیلی و مشەخۆری دام و دەزگا جۆراو جۆرەكان و كورسی هەرەبەرزی شیعر واز لێبێنیْ و خۆی لـە سـوچ و كەلێنی ڕۆژنامانی بازاڕی بخزێنیْ . شاعیر نابیْ سایەنشینی كەس قەبولْ بكات، چونكە شـاعیر داهێنـەرەو دەبـیْ هـەر بەداهێنـەری بمێنێتـەوە، شـاعیر گـەر داوای نەنووسـینی لێكـرا، دەبـیْ سورتربیْ لەسەر نووسین، نەگووتەنییەكان بكات بەڕەمزو بە خـەڵكی بڵـیْ، شاعیر هەمیشـە دەبـیْ بەدەنگی بەرز بانگەوازی (اناالشعر) بكات و دنیا بكات بە چراخانێك ئەوسـەری دیار نـەبیْ..بەلام ئەمـە مانـای وانییـە هەرشـیعارێك بـە شـیعر بزانـریْ، چـونكە ئـەم جـۆرە شـیعارانە نـە بایـەخی هونـەرییان دەبـیْ و نـە كاریگـەری ڕۆشـنبیری، ئەگەرچـی ڕەنگـە لـە هەنـدیْ قۆنـاغ دا بایـەخێكی ڕەوتەنی كۆمەلایەتی هەبیْ. هەر شیعارێك بگری، هەوێنی مەرگی خۆی لەناو خۆیدا هەڵگرتووە.. شیعرییەت و حەساسییەتی شیعری ناسنامەی ڕاستەقینەی هەر شیعرێكی زندوو و نەمرەو هـەر شیعرێكی ڕەسەنیش بگری خۆبەخۆ پەیامی مرۆڤایەتی و مرۆڤپەروەری لەخۆ دەگرێت و لـەوە دوور دەكەوێتـەوە كـە ببیْ بـە دەهـۆلْ وزوڕنـای هیـچ دەسـەلات و دۆزێـك، و ناچێتە سـایەی هیـچ تەقسیم بەندییەكی سیاسیانە و دەستكردەوە: شـاعیر سایەنشینی كـەس قـەبولْ ناكـات، چونكە

بەخۆی خودان عەرشە، خودانی جوانترین عەرشە، ئەویش عەرشی بێ هاوتای عـەزیمی شـیعرە و گەر شاعیر بەهەر عەرشۆکەیەکی دیکەی بگۆڕێتەوە، خوای شیعردەیگرێ..

هەزار تـوێی شیعری نوێخوازی

(١)

شیعر بە گۆیرەی سروشتی هونەریانەی خۆی دەبێ هەندێ ئاڵوزو تا رادەیەك تەم و مژاوی بێ، بـەڵام ئـاڵۆزی و تـەم و مژاوییـەکی ناسـك و هونەریانـە، هەڵبەتـە ئـەم ئاڵۆزییـە وێـڕای تەبیعـەتی هونەریانـەی خـودی شـیعر، دەگەڕێتـەوە بـۆ ئـەو کەرەسـتە زمانەوانییـەی کـە پێکیـدێنێ و بـۆ ئـەو سەرچاوەی هەستە دەروونییەی کەلێوەی هەڵدەقوڵێت.

بەهەر حاڵ ململانێیەك هەیە لە نێوان روونخوازانی شیعرو ئاڵۆزخوازانی شیعرداو ئەمە هـەر لـە کۆنەوە مشت ومڕی لەسەر بووەو تـا رۆژگاری ئـەمڕۆش بەردەوامـە) بـەڵام پـێم وایـە تـای تـەرازوو بـەلای ئاڵۆزیـدا قورسـە، چـونکە تەبیعـەتی شـیعر جۆرێـك لـە ئـاڵۆزی تێدایـە کـە لـە هونەرییـەتی شیعرەکە نایەتە دابڕان، بۆیە زۆر کەس پێیان وایە شیعری چاك ئەوەیـە کـە بڕێـك ئـاڵۆز بـێ و بـە ئاسـانی خـۆی بەدەسـتەوە نـەدات، تـا درەنگـتر خـۆی بەدەسـتەوە بـدات سـیحرو ئەفسـوونی پـتر دەبێت. تا پتر روون و ئاسان بێ زیاتر لە هونەرییەت دەکەوێت و دەبێ بەشتێکی سـواوی بـازاڕی و بێ تام و لەزەت. دیارە شیعر تا پتر ئاوێتەی دەرونی مرۆڤ بێـت و لەگـەڵ نـاخی مرۆڤـدا مامەڵـە بکـات پـتر تـەم و مـژی دەکەوێتـە سـەر، ئەمـە جگـە لـە کاریگـەری شـارەزایی و رۆشـنبیریی و خوێنەواری شاعیر، چەند سەرچاوە رۆشـنبیرییەکانی شـاعیر فرەتـرو دەوڵەمەنـدتر بـێ، ئـاڵۆزی و قورسـی شـیعرەکەی زۆرتـر دەبێـت، هەڵبەتـە هـیچ شـاعیرێکی رەسـەنیش نـە بـەبێ رۆشـنبیری هەڵـدەکات و نـە لـە رۆشـنبیری دادەبڕێـت. رۆشـنبیریی بـۆ شـاعیر زۆر پێویسـتە، لەلایەکـەوە شیعرەکەی پـەرداخت دەکـات و لـەتیف تیفـەی دەدات و بـەهرەو توانـای شـیعری دەگەشـێنێتەوە، هەست و سۆزی پەرچ دەکات و ئاسۆی خـەیاڵی بـەرین دەکـات، لەلایـەکی دیکـەوە زەیـن و هـۆشـی دەبزوێنێ. جا بـەم پێیـە رۆشـنبیریی دەکاتـە گرنگـترین میکـانیزمی داهێنـانی شـیعری و ئـامرازی ئەفرانـدن. هـەرگیز بـەهرە بەتـەنیا دادی شـاعیر نـادات و شـیعری رەسـەن و جاویـدان نـاخولقێنێ. کەواتـە پەیوەندییـەکی سروشـتی لـە نێـوان شـیعرو رۆشـنبیریدا هەیـە. هـەمووشمان دەزانـین کـە ئەمڕۆکە شاعیر لەبـەردەم تەقینەوەیـەکی ئەبسـتمولۆژی یـەجگار گـەورە و هەمەلایـەن و ئاڵۆزدایـە، بۆیە ئەم تەقینەوە ئەبستمولۆژییە چڕو دەوڵەمەندە تێکەڵاوی ئەزموونی شاعیری نوێئاوەر دەبێت و لە دەقی شیعردا رەنگدەداتـەوە و قووڵی و مەودایـەکی دەوڵەمەنـدی نێـوەڕۆکی پێدەبەخشـێت. هەڵبەتـە نێـوەڕۆکی دەوڵەمەنـد و ئـاڵۆز، تـەکنیکی ئـاڵۆزو بەتەمومـژ دەخـوازێت. بۆیـە لەوەیـە لـە باری هونەرییەوە گوزارشت لە حەقیقەتی گران و قورس بەدەسـتەواژەی سـووك و بـازاڕی، بچێتـە خانەی خیانەتەوە.

هەڵبەتە تا سەرچاوە رۆشنبیرییەکانی شاعیر فراوانتر بن، ئەگەری دەقاندەق ئاڵۆزتر و زیاتر دەبێت و جۆرە ئاڵۆزی و تەمتومانێك بەدەقی شیعری دەبەخشێت. چونکە دەقاندەق (تناص) دەکاتە تۆڕێکی ئاڵۆزی کۆمەڵە دەقێکی فرەو هەمە رەنگ کە زانستی و ئەدەبی، کۆن و نوێ، مێژوویی و ئەفسانەیی و خودی و بابەتی یەکدی تێدادەبڕن بە کورتی جولیاکریستیفا گوتەنی دەقاندەق دەکاتە (هەڵمژین و گۆڕینی کۆمەڵە دەقێکی دی).

لایەنێکی دیکەی ئاڵۆزاندنی شیعر، بیرە، پێم وا نییە کەس بتوانێت شیعر لە مەودوا رەهەندی فیکری دابماڵێت و رووتی بکاتەوەو دای بڕێت. راستە فیکر لە شیعردا دەبێ پتر بلاچەیەك بێ و لە ئاسمانی شیعرەوە چەخماخە بدات،نەك فکرێك یان تیورییەك بێ و بگێردرێتەوە بەتۆبزی بەسەر وەرگردا بسەپێنرێت، چونکە لەو کاتەدا شیعر لە شیعرییەت دەکەوێت و دەبێتە نەزم و رێکخستن. بەڵام ئەمەش ناکاتە تۆرانی شیعرو فیکر لێکدی چونکە شاعیر بیر دەکاتەوە، بەلام بیرکردنەوەیەکی شیعری) بەزەبری خەون و خەیاڵ و تەکنیکی تایبەتی بیرەکانی دەگۆڕێت بۆ شیعر. هەڵبەتە بیرکردنەوەکەش وەکو بیرکردنەوەی (هزرڤانێك) نییە کە پشت بە پێشەکی و ئەنجام و پەیوەندییە لۆژیکییەکانی بیرەکانی ببەستێت. ئەم جۆرە بیرکردنەوە لۆژیکیە دادی شیعر نادات و نابێت بەشیعر، هەر بۆیە مالارمییە بۆ دیگای نیگارکێش دەنووسێت:(عەزیزم دیگا، ئێمە شیعر لە هزرو بیر دروست ناکەین، بەڵکو لە وشە دروستی دەکەین).

لێ وەکو ئاماژەمان کردێ شیعر هەرگیز نایەتە دابڕان لە بیروفیکر، بیری شاعیریش رەگی لەژینگە و سەردەمی خۆیدایە، ئەگەر ژینگەو سەردەمەکە سادەو ساکار بێ ئەوا رەنگدانەوە شیعرییەکە سادە و ساکار دەبێت، خۆ ئەگەر ژینگە و سەردەمەکە ئاڵۆزبێ، تەژی نیگەرانی فیکری بێ و یەکپارچە ناسەقامگیری دەرونی و رۆحی بێ ئەوا رەنگدانەوە شیعرییەکە ئاڵۆزو تەمومژاوی و قورس دەبێت، وەکو ئەمە بەئاشکرا لەلای ئیلیەت دیارە. کەواتە شیعری گەورە، شیعری سەردەمە ئاڵۆزەکان وەکو سەمفۆنیایەکە پتر لەیەك دەنگ، زیاتر لەیەك ئاراستە، فرەتر لەیەك کەڵکەڵەی تێدایە، هەموو جۆگەلەکان دێن و بەزەبری هۆشێکی بلیمەتانە یەکانگیر دەبن، واتە هەموو جۆگەلەکان دێن و یەك باخ ئاو دەدەن، ئەوەیش باخی شیعرە کەواتە پەیوەندی نێوان فیکر، فەلسەفە وشیعر پەیوەندییەکی خۆڕسکەو شیعر سەرۆ و ئیلهام لە سەرچاوە و هاماجەکانی فەلسەفە وەردەگرێت و هەرگیز تەکنیك و ئامرازەکانی وەرناگرێت گۆتە لە شرۆڤەی پەیوەندی و سنوری پەیوەندی نێوان شیعرو فەلسەفەدا دەڵێت:(شاعیر پێویستی بە هەموو فەلسەفەیە، بەڵام دەبێ لە کارەکەیدا خۆی لێ ببوێرێ.) کە واتە شاعیر پێویستی بە هەماج و ئاسۆ و جیهانبینی رامانانەی فەلسەفەیە نەك میتۆدە بۆرهانییە وشکەکەی و میکانیزمە لۆژیکییەکەی کە فیکران رێك دەخات و هۆیەکانی دەپشکنێ و موناقەشەی دەکات. چونکە ئەم کارە دەگەڵ تەبیعەتی شیعرو تانوپۆی شیعردا رێك ناکەوێت و شاعیر نابێت بە خاوەنی ئەزموونی شیعری خۆی، دیارە مەبەست لە ئەزموون ئەوەیە کە (زات وخودی) شاعیر تێ دەپەڕێنێ بۆ هەموو سەدەمەکەی. ئەمڕۆ کە جیاوازی شاعیری گەورە و بچووك ئەوەیە کە بچووك کاتێ گوزارشت دەکات تەنیا گوزارشت لە خۆی دەکات، بەڵام گەورە کە گوزارشت دەکات، ئەوا گوزارشت لە هەموو سەردەمەکەی دەکات، واتە گوزارشت لە جەوهەرو کرۆکی شارستانی سەردەمەکەی خۆی دەکات. هەڵبەتە شیعر لە پاڵ ئەوەی هەڵچوون و ئاوێتەبوون و جۆش

وخرۆش و سۆز و هەستە، جورێك لە فەلسەفەشە. بۆ وێنە شاعیرانی وەکو دانتی و شەکسپیر و گۆتە. لە میانەی سۆزو هەڵچوون و گودازی خۆیانەوە گوزارشتیان لە جیهان کردووە. واتە رای تایبەتیان لەمەڕ جیهان هەبووە، هەڵوێستیان دەربارەی هەبووە. واتە فەلسەفەیەکیان هەبووە. هەڵبەتە مەبەست لە فەلسەفە میتۆدی زانستی و سەلماندن و پێوەرو میکانیزمی لۆژیکی نییە.

بەڵکو (راو هەڵوێستە لەمەڕ جیهان)، فەلسەفە (زانست) جیهان لە (سیستەمێکی پەیوەندێین لۆژیکی و ئەقڵیدا دەخاتە روو و پیشاندەدات، بەڵام شیعر (راو هەڵوێست) لە سەر سینیەك لە خەون و خەیاڵ و مەزەندەی پرشنگدار پێشکەش دەکات، جا لێرەدایە کە پەیوەندی لە نێوان فەلسەفە و هەر شیعرێکی گەورەدا دروست دەبێت هەر بۆیەش توانەوەی هزرو فەلسەفە لە شیعردا جۆرێك لە ئاڵۆزی و تەم و مژ بەشیعر دەبەخشێت. شیعر خۆی بە مەملەکەتی میتافیزیکادا دەکات و ئاستە دەرەکییەکانی گەردون و شتان دەبەزێنێ و کار بۆ کەشفکردنی حەقیقەتە پەنهانەکانی بنی بنەوە دەکات وراوی چپەکانی گەردوون دەکات و بە زمانێکی هەرە تازە و زیتەڵ و بزۆزو زیندووی دەبەخشێت وئیدی هەر پرسیاری شیعرییە و لە مەڕ ناسنامەی مرۆڤ و جەوهەری مرۆڤ، دەربارەی گەردوون و رازەکانی، سەبارەت بە حەقیقەتە نەبینراوەکان، دێتە گۆڕێ.

بەم پێیە شیعری میتافیزیکی (تازە) گەڕانە بەدووی نادیارو پەنهاناندا، یان ئەم گەڕان و تاقیبە یەکێکە لە کەڵکەڵەکانی شیعری میتافیزیکی، دیارە ئەمە رەگێکی دەچێتەوە سەر سۆفییەت، چونکە تایبەتمەندی هەرە دیاری تەسەووف گەڕانە بە دوای شتە بەنهانەکانی ئەو دیوی هەست پێکراوەکان، پاشان ئەم خەسڵەتە بوو بە خەسڵەتێکی هەرە دیاری ئەدەبی سۆفیگەری (گەڕان بە دووی حەقیقەت و چوونەناو قوڵایی شتەکان و کەشفکردنی میتافیزیقا). جاسۆفیگەری دەکاتە حاڵەتێکی رۆحی لە نێوان بەندە و خوادا، ئەم ئەزموونە لە لۆجیکی ئەقڵ و یاساکانی بەدەرە. حاڵەتێکە لە حاڵەتەکانی بوونێکی باتینی، رەمزو هێمای تایبەتی خۆی هەیە، غوربەتێکی روحی و دەرچوونە لە جیهانی مرۆڤانی). کەواتە لەو پێودانگەوە کە شیعری تازە مامەڵە لەگەڵ نادیاردا دەکات، شەقڵێکی سۆفیانە وەردەگرێت و لایەنێکی تری ئاڵۆزی و تەم و مژی زیاد دەکا. واتە جۆرە کەونیەتێکی هاوبەش دەکەوێتە نێوان شیعر و تەسەوف کە شاعیر دێت بە شێوەیەکی راستگۆیانەی قووڵ خولیا و کەڵکەڵەی خۆی بە شیعر دەسپێرێت، وا هەست دەکات گوزارشت (لەوی دی)ش دەکات" هەڵبەتە یەجگار ئەستەمە خولیا و کەڵکەڵەی قووڵ و راستگۆیانە بەشێوەو قاڵب رازی بێ، بەڵکو پتر جیوەییە و لە قاڵبێکدا ئارام ناگرێت.

ئەمەش بە ئاشکرا لە پەخشانە شیعردا دیارە، خۆی لە شێوەو قاڵب رزگار کرد، تا زمانێکی زیتەڵی بزۆز پەیدا بکات کە لەگەڵ نێوەرۆکە تازەکاندا بگونجێت و پڕ بە پڕی ئەزموونی کەشفکاری بێ. جا لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوە بکرێت کە زمانی وەسف وهەواڵ، شتێکی ئاشکرا دەخاتە روو، بۆیە مەفهومەو (وەرگر)ماندوو ناکات. بەڵام زمانی کەشف ئاوسە بەپرسیارو نەك هەر لەلای وەرگر غەریبە، لە خۆیشی غەریبە، زمانی کەشف واقیع هەڵدەکۆڵێت تا کەشفی بکات و پەیوەندییەکانی تێ بگات و روو لەو دیوی واقیع دەکات تا بوون بەرجەستە بکات. هەڵبەتە ئەم حاڵەتە لە لای سۆفییەکان هەبوو" پێی دەگوترا (شطح) جا شەتح (ئەو

ساتەیە کە هۆش تیای دەوەستێ و هەنگێ سۆڤ بیردەکاتەوە و دەنووسێت، حاڵەتێکی وەهایە هەرچی سانسۆری هۆش و هوشیارییە (وعی) دەوەستێ).

بێگومان ئەفسانەش (اسطورە) سەرچاوە و مەودایەکی دیکەی ئاڵۆزاندنی شیعرە، مەبەست لە ئەفسانەش (ئەو شێوە و فۆرمە رەمزییەیە کە رۆشنبیر بە هۆیەوە گوزارشت لەو شتانە دەکات کە بەلایەوە حەقیقەتی ئەنتولوژی و کەونییە).

ئەفسانەش شتێك بووە گەلان هەناسەیان لێوەداوە، ئیدی بەشێك لەو هەناسەدانە رۆحی بووە، بەشێکی قارەمانێتی، بەشێکی مێژوویی، و بەشێکی هونەری بووە" جا ئەمڕۆکەش ئەفسانە لە پرۆسەی خۆتازە کردنەوەداو لە قاڵبی جیاوازدا، گەڕاوەتەوەو بووە بە سەرچاوەیەکی هەرە دەوڵەمەند بۆ ئەدەب بە هەردوو لایەنی ئەدەب و شیعرەوە. بەڵام لێرەدا دەبێ ئاماژە بەوە بکرێت کە ئەفسانە و شیعر پەیوەندییەکی یەجگار توندیان لە نێواندایە و بێ یەکدی هەڵناکەن و دوو رووی یەك پارچەدراون" بەم پێیە بەکارهێنانی ئەفسانە لە شیعردا گەڕانەوەیەکی ئاساییە بۆ یەکێك لە سەرچاوە دێرینەکانی هەڵبەتە ئامرازی پێکهاتەی هەردووکیان، ئەفسانە و شیعر، خەیاڵە، جا ئەم بەکارهێنانە هاوبەشەی خەیاڵ، زمانێکی هاوبەشی لە نێواندا دروست کردوە، ئەویش زمانێکی باڵداری هێمایی و دوور لە شەرح و شرۆڤە و رووتکردنەوەیە. بۆیە ئەگەر زمانی قەسیدەی نوێخوازی (حداثوی) بە سروشتی خۆی ئیحایی و هێمایی بێ، ئەوا ئەفسانە بایەخی هونەری ئەم ئیحاییەتە بەوە دەوڵەمەند دەکات کە رەمزە ئەفسانەییەکان بەسەر واقیع دا دادەبڕێ، یان واقیع و خودی واقیع لەم رەمزانە هەڵدەکێشێت.

بەم پێیە دەکرێت بگوترێت کە ئەفسانە وەکو مەوداو سەرچاوەیەکی ئەبستمولوژی و رۆشنبیریی هۆیەکە لە هۆیەکانی ئاڵۆزاندنی شیعری نوێ" بەلای محمود امین العالم -وە زۆربەی سەرچاوەکانی شیعری نوێ سەرچاوەی رۆشنبیرین، خوێندنەوە و ئەبستمولوژین تا ئەزموونە مرۆڤانییە زندووەکان بن، واتە شیعری نوێ رۆشنبیریی کردووە بەسەرچاوەو زیاتری لێو وەردەگرێت و هەڵدەهێنجێت تا لە سەرچاوەی ئەزموونی زندووی مرۆڤانییەوە وەربگرێت. بۆیە شەقڵی رۆشنبیری رووت لە تان و پۆ و فۆرم و دەلالەتەکانی شیعری نوێ دا زاڵە. بەم پێیە مەودا ئەبستمولوژیە رۆڕشنبیریەکان فاکتەرێکن لە فاکتەرەکانی ئاڵۆزاندنی دەلالی شیعری نوێ. ئەمەش بەواتای تۆمەتبارکردنی رۆشنبیریی و لە قەفەزنانی نییە، بەڵکو تەنیا ئاماژەیە بۆ ئەو حەقیقەتە کە فاکتەرێکە لە فاکتەرەکانی ئاڵۆزاندنی شیعر.

(٢)

شیعر ئەمڕۆکە لەوە دەرچووە رێژنە هەستێکی خۆبەخۆبێ و بە داوی جوانترین وشەدا بێتە خوارێ و لە بارترین رستە بکات بە نیشتمان و ئاوەدانی بکاتەوە و سەروەری شیعری پێ ببەخشێت. شیعری ئەمڕۆکە ئەوە دەڵێت کە ناگوترێت. ئەمەش بە کەرەستەی ئاسایی ئەنجام نادرێت و هەر بۆیەش شیعری نوێ سوود لە سەرچاوەی زۆر وەردەگرێت و ئەو سەرچاوانە هەم شیعرەکە پێك دەهێنێ و هەم رەنگی تێدا دەدەنەوە. بۆیە شیعری نوێ کودەتایە، تەنانەت کودەتایە لە خودی خۆیشی. واتە کودەتایەکی هونەرییە لە خودی خۆی، لە خودی خۆیشی رازی نییە. لە زاوزێی بەردەوامدایە، روخاندنی بەردەوامە، رەفزکردنی بەردەوامە، تەجاوزکردنی بەردەوامی تەنانەت خودی خۆیشێتی، کەواتە ئەرکی شیعری نوێ تەجاوز کردن و تێپەڕاندنی

زانراو و باوەکانە. فلوبیر لەم بارەیەوە دەڵێت:(تەنیا ئەوەم دەوێت کە کتێبێکی جوان لەمەڕ هیچ بنووسم و تەنیا پەیوەندی بە خودی خۆی و لەگەڵ خودی خۆیدا هەبێ نەك لەگەڵ دنیایێن دەرەکیدا).

هەر لەم پێودانگەوەیە کە کاتێ قەسیدەی نوێ مامەڵە لەگەڵ واقیع دا، واقیعی مەتریالی یان بەشەریدا دەکات. نایەت وەسفی بکات یان رونی بکاتەوە و شرۆڤەی بکات یان وەکو چۆنمان دیتوە و پێی راهاتووین واهی بۆمانی نەقڵ بکات، یان وەکو پێشبینی دەکەین واهی بۆمانی بگوازێتەوە بەڵکو بە جۆرێ مامەڵەی لەتەکدا دەکات کە لە باوی بخات و ناموٚی بکات، واقیع لە قەسیدەی نوێدا لە مەنتیقیەیەت و ریتمە باوەکەی خۆی دەکەوێ و دەبێ بە واقعێکی تەژی ناکۆکی و ناتەبایی و دوورە پەرێزی و شێواوی و بەدەر لە پەیوەندییان.

هەڵبەتە دەبێ ئەوەش بگوترێ کە رۆمانسییەتیش پەیوەندییەکی رێژەیی بە ئاڵۆزییەوە هەبووە، ئەم ئاڵۆزییە دەگەڕێتەوە بۆ ئەم رۆژەی کە رۆمانسییەت لە یاساکانی کلاسیزم، کە بایەخدانە بە کۆن و لاسایی کردنەوەی، بە ئەقڵ و رێکخستنی دەستەواژەکانی، بە شێوازو مشت و ماڵدانی شێواز.

دیارە فاکتەرێکی دیکەی ئاڵۆزاندنی شیعری نوێ دوور کەوتنەوەیە لە هەر روونکردنەوەو شرۆڤەو گوتنێکی راستەوخۆ، چونکە ئەمە شیعر رووت دەکاتەوەو لە شیعرییەتی دەخات. چونکە شیعر لە بنەڕەتدا داهێنانێکی ئەستاتیکییە لە کەش و هەوایەکی تەژی خەوندا. واتە ئاڵۆزی رەگەزێکی سەرەکی شیعرە وەکو چۆن رەگەزی یەکەمی مۆسیقاشە، هەڵبەتە رەمزییەکان بە حوکمی کاریگەری سەرەتا شیعرییەکانی ئەدگار ئالن پو بایەخیان بەو لایەنی ئاڵۆزی و ئاڵۆزاندنە داوە. بەلای رەمزییەکانەوە ناونان و ناوهێنانی هەر شتێك لەزەتەکەی دەبات و نای هێڵێ.

بۆیە پەنایان وەبەر رەمز بردووەو تەنیا ئامارەیان بۆ کردووە" تا لەزەتەکەی نەڕوات و دەوڵەمەندی و فرە دەلالەتی رەمز بێتەدی. دیارە ئامارە کردن و رەمز بۆ شت لەبری ناوهێنان و دیاریکردنی راستەوخۆی، جۆرە ئاڵۆزییەکی بەگەڵ دەکەوێت و ئەم حاڵەتەش بە رادەیەك لە سۆفیزم نزیك دەبێتەوەو ئاوێتەی دەبێت کە خەڵقانێك بتوانن بڵێن کە شاعیری سەمبولیست، بە تایبەتی گەر شاعیرێکی گەورە بێ، سۆفییەکی گەورەیە.

(٣)

لە سوریالیەتدا شێوازە نووسینێك هەیە پێی دەگوترێت الکتابە الآلیە) دیارە ئەمە لای سۆفییەکانیش هەیەو پێی دەگوترێت (شطح): شەتەح ئەو ساتەیە کە هۆش و هۆشمەندی تێدا دەوەستێ، سۆڤ رێك لەو ساتی وەستانی هۆشەدا رادەمێنێ. بیردەکاتەوەو دەنووسێت. ئەمەش حاڵەتێکە هیچ سانسۆرێکی هۆش و هوشیاری نامێنێ. دیارە ئەم رۆچون و قوڵبوونەوەیە بەناخدا، رەگی دەچێتەوە سەر سایکۆلۆژیاو دەستکەوتە سایکۆلۆژییەکان کە ئەمەش بۆ خۆی لە ئاڵۆزی بەدەرنییەو بەدەر نابێت. بۆیە خوێنەر (وەرگر) دەبێ ئەوە بزانێ کە ئەگەر رستەیەك هاڕوژاندی و هاتە رێی، بۆ ئەوە نییە ببێ بە کۆسپی سەر رێگەی، بەڵکو نیشانەیەکەو رێنوێنی دەکات و بەگەڵ رەوتی دەقەکەی دەخات. دیارە پەرەسەندنی ژیان و ژیارو پێشکەوتنی تەکنولۆژیا" واتە ژینگەو کۆمەڵگەی ئاڵۆز، شیعر لە روونی و شەفافیەت دادەبڕێت، شیعری

زادەی ئەو جۆرە ژینگەیەو کەش و هەواو جوگرافیایە ئاڵۆزو بە تەمومژ دەبێت" ئەمە جگە لەوەی شیعر بە تەبیعەتی خۆی کە مامەڵە لەگەڵ نادیاراندا دەکات، جۆرە ئاڵۆزییەك لەگەڵ خۆیدا هەڵدەگرێت" واتە گەیشتن بە نادیار، بە نەناسراو، بەوەی کە تازەیە، گەییشتن بە دیتنی ئەوەی نادیترێت و بیستنی ئەوەی نابیسترێ، ئەمە خۆی لە خۆیدا غوربەتاندنی دەلالەتی لێدەکەوێتەوە. بۆیە شاعیران بە خۆیشیان رێك نین لەسەر نوێخوازی، هەندێك پێیان وایە نوێخوازی شیعر لە دەربڕیندایە، واتە لە چۆنیەتی گوتندایە، نەك لە خودی گوتن، واتە هونەریەتی قەسیدەیەك لە بونیادی قەسیدەکەدایە نەك لە ئەرکەکەیدا. هەندێك دەڵێن نوێخوازی لە جەوهەرو کرۆکدا داهێنانی فۆرمی شیعرییە لە ناو جەرگەی نێوەڕۆکەکانی ئێستادا نەك شێوەو جلکی رابردووی لەبەر بکرێت. بەم پێیە هەر ناوەڕۆکێکی تازە بگریت شێوازێکی تازە دەخوازێت. هەندێکی دیکە دەڵێن هەر داهێنانێك بگریت رەخنەیە لەو رابردووەی جێمان هێشتووەو لەو ئێستایەی دەیگۆڕین و بونیاتی دەنەین" واتە هەر داهێنانێك بە تەبیعەتی خۆی بەزاندن و گۆڕینە. سەیاب-ی شاعیری عێراقی دەربارەی شیعری ئازاد، کە یەکێکە لەسەرچاوەکانی شیعری نوێخوازی، دەڵێت: (شیعری ئازاد لەوە زیاترە کە بریتی بێ لە جیاوازی تەفعیلەو وێکچوونەکانی نێوان بەیتێك و بەیتێکی دیکە. شیعری ئازاد بونیادێکی هونەری تازەیە، رەوت و رێچکەیەکی هونەری واقیعی تازەیە، هاتووە تا شل و شاوی ئەدەبی رۆمانتیکی و ئەدەبی بورجە عاجیبەکان رامالێ و وشك و برینگی کلاسیکیەت بسڕێتەوە، هەروەها هاتووە شیعری خیتابی، کە سیاسەتوان و کۆمەڵبازەکان لەسەر ئەوە راهاتوون پێی بنووسن، پایە ماڵ بکات..) بەم پێیە لەگەڵ پتر ئاڵۆزبوونی ژیان و ژیارو تەکنۆلۆژیادا، شیعری نوێخوازیش ئاڵۆزو ئاڵۆزتر دەبێت، تا ئەو ئەندازەیەی شیعر جگە لە خۆی و لە شیعریەتی خۆی چ مەبەست و ئامانجێکی دیکەی نەبێ. واتە شیعری نوێ لە دەرێی خۆیدا چ ئەرکێکی نابێ، لە هەموو ئەرکێکی کۆمەڵایەتی دوور دەخرێتەوە، جا لەم حاڵەتەدا شیعر خۆبەخۆ ئاڵۆز دەبێ و منەتی بە جەماوەرییەت نامێنێ و کەمو زۆر خاتری جەماوەر ناگرێت.

(٤)

نوێخوازی بەر لەوەی شێوەیەکی هونەری بێ، خەونە. هەر بەم خەونەش قەسیدەی نوێخوازی گەشتی خۆی لە زاکیرەوە (رابردوو) بۆ ئایندە، بەڵکو بۆ ئەو دیو ئێستاو رابردوو دەست پێدەکات. کەواتە ئەرکی شیعر دەکاتە کەشفکردنی جیهانێك هەمیشە هەر پێویستی بە کەشفکردنە، رامبۆ گوتەنی شیعر دەکاتە دیتنی ئەو شتەی نادیترێ و بیستنی ئەو شتەی نابیسترێت، بە کورتی دەکاتە گەیشتن بە نادیار. ئیدی پەیامی شاعیر زیاتر دەبێ بە کەشف تا بڵاوکردنەوە.

هەڵبەتە لێرەدا دەبێ ئاماژەیەك بۆ چەمکی خەون (رۆیا)و جیهانبینی (رۆیە) بکرێت و تێکەڵ نەکرێن، رۆیا ئەوەیە لە خەونـدا دەدیترێت، یان پەنگ خواردنەوەی خەیاڵەو لە خەودا دەتەقێتەوە، هەروەها زندەخەونیش هەیە. بەڵام (رۆیە) ئەوەیە کە چاو دەیبینێ و ئەقڵی باتین کاری تێدا دەکات. کەواتە رۆیا تایبەتە بە خەوەوەو بەو شتانەوە کە لە خەودا روو دەدەن، بەڵام (رۆیە) تایبەتە بە بێدارییەوە. (رۆیا) پەیوەستە بە خەیاڵ، یان بەرجەستەبوونی ئەو وێنایانەی لە خەیاڵەوە بۆ هەستی هاوبەش دادەڕژێت. (رۆیە) پەیوەندی بە چاوەوە، بە دیتنەوە هەیە.

جارێکی دی دەگەڕێینەوە سەر خەون و شیعرو دووبارەی دەکەینەوە کە خەون یەکێکە لە کەرەستە هەرە گرینگەکانی شاعیر لە پرۆسەی کەشف و کەشفکاریدا. دیارە نابێ ئەوەش لەبیر بکرێت کە خەون پەیوەستە بە ئەزموونی باتینییەوە. ئەزموونی باتینی-ش بە تەبیعەتی خۆی ئاڵۆزو وڕینەئاسایە، کە خەون سەرچاوەیەکی شیعری نوێخوازی بێ، ئاساییە کە شیعریش ئاڵۆزو تەمومژاوی بێ و تا رادەیەك غەیبانی بێ، چونکە خەون جۆرە یەکبوونێکە لەگەڵ غەیبدا.

جەڕباندنیش (تجریب) سەرچاوەیەکی دیکەی شیعری نوێخوازی پێکدێنێ و تا رادەیەکی باشیش دەیئاڵۆزێنێ، چونکە جەڕباندن و تەجریب رەفزی قاڵب و نموونە دەکات و هەناسەی ژیان بەبەر دەقی نوێخوازیدا دەکات، واتە ئەگەر دەق لە خۆ جەڕباندنی بەردەوامدا نەبێ دەمرێت. قەسیدەی پەخشان بوارێکی جەڕباندنە، بۆیە قەسیدەی پەخشان لە روویەکییەوە دەکاتە بەکارهێنانی پەخشان و پەرەپێدانی پەخشان بە ئاراستەی شیعردا، واتە دەکاتە شیعراندنی مەودا شیعرییەکانی پەخشان لە دەرێی کێش و قافیەدا. قەسیدەی پەخشان دیمەنێکی لە دیمەنەکانی نوێخوازی هەڵگرتووە کە بەزاندنە، دەست بەرداربوونی کێش و ریتمی دەرەکییەو دەکرێ ئەمە بە یەکەم هەنگاوی بەزاندن لە کاروانی هەزاران میلی قەسیدەی پەخشان لە قەڵەم بدرێت.

(٥)

لەگەڵ بزاڤی نوێخوازی شیعردا، ئیدی شیعر بوو بە دەنگی شاعیر، واتە بوو بە دەنگێکی ناوەوە، نەك دەنگێك لە دەرێڕا تیرەو تایفە یان سوڵتان یان بونە نەتەوەییەکان یان کۆمەڵایەتییەکان بیسەپێنن. کەواتە ئامانجی شیعر وەکو مەیدانێکی نووسینی نوێخوازی لە بەردەوامکردنی پەیوەندییەوە، لە درێژەپێدانەوە گۆڕا بۆ کەشفکردنی خودو تیشك خستنەسەری. بەڵام ئەم پرۆسەی کەشف و کەشفکارییە، ئەم تیشك خستنەسەرە، ناوەڕۆك لە دەقدا دەشارێتەوە، واتە دەق لە ناوەڕۆك بەدەر دەبێت، دەق لە ناوەڕۆك رووت دەبێتەوە، مەگەر تەئویل و تەفسیران ناوەڕۆکی پێ ببەخشێت.

وادیارە غیابی بابەت، یەکێکە لەو رێگە هونەرییانەی کە شیعری نوێخوازی دەیگرێتەبەر. واتە شیعر بابەتی نییە، بەڵکو بۆ خۆی ئەزموون و نەست و خەونێکە واقیع دەبەزێنێ و لەسەرووی واقیعەوە خۆی دەجەڕبێنێ، کەواتە لەم حاڵەتەدا کارێگەری گشتی شیعر گرینگە، واتە شیعرێك چەند کار لە وەرگر دەکات، بەم پێیەش وشەو زمان ناتوانێ حەقیقەتی شتەکانمان بۆ بگوازێتەوە، بەڵکو دەبێ بە رەمزو هێما بۆ ئەو شتانە. واتە زمان چەمك و مانای دیاریکراو نەقڵ ناکات بەڵکو دەبێ بە بوونەوەرێکی سروش بەخش، واتە شیعر ریتمی شتەکان، جا دەرەکی بێ یان ناوەکی، لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی دی نەقڵ دەکات. دیارە ئەم حاڵەتە شیعر بەرەو تەجرید دەبات، بەرەو خۆ رزگارکردن لە هەر ئاراستەیەکی مەرجەعی، واتە شیعر زیاتر لە ئەزموونی رۆشنبیری و کەلتووری رووت بار دەکرێت تا لە ئەزموونی زیندووی مرۆڤانی، بۆیە (شیعری بێدەنگ)" ئەو شیعرەی هیچ ناڵێت، (بەلای کەمەوە شتێکی دیاریکراو ناڵێت) دێتە ئاراوە. جا هەر لەم پێودانگەوە خوێندنەوەی شیعر قورس و قورستر دەبێت.

هەر خوێندنەوەیەك، هەڵوەشاندنەوەی خوێندنەوەیەکی دیکە دەبێت. بەڵام ئەمە بە مانای سڕینەوەو فەوتاندنی خوێندنەوەکە، یان خوێندنەوەکانی دیکە نییە، ئەمەش خۆی لە خۆیدا یەکێکە لە دەرهاویشتەکانی نوێخوازی، چونکە وەك زانیمان نویخوازی (حداثە) لە نەوەستانی بەردەوامدایە، لە ڕەفزکردنی سەقامگیری نموونەو دەسەڵاتی نموونەدایە، نوێخوازی هەڤڕك و ناحەزو نەیاری هەر دەسەڵاتێکە. جا شاعیری نوێخواز لە سایەی هەلومەرجی سەرکوتکاریدا ناتوانێ ئەم ڕەفزو ڕەفزکارییەی خۆی بە ئاشکرا دەربڕێت، دژایەتی خۆی بۆ دەسەڵات بە ڕاشکاوی بنوێنێ. بۆیە کە دەیەوێت هەڵوێستێك دژ بە بیروبۆچوونی دەسەلات دەربڕێت، یان ڕاو بۆچوونێك دەربڕێ کە ئەقڵیەت و بیرکردنەوەی دەسەلات پێی هەرس نەکرێت، خۆی لەبن حەوت توێکڵان دەشارێتەوەو ڕاوبۆچوونی خۆی بە نووسینێك دەسپێرێت کەوا دێتە بەر دیدەی وەرگر گوایە هیچ ناڵێت. کەواتە ترس" ترس لە دەسەلات، هەر دەسەڵاتێك بێ، کۆمەڵایەتی یان ئاینی یان سیاسی بێ، جۆرێك لە تەمومژو هێماو هێماکاری لە نووسیندا دەخولقێنێ. جا هەر لە سۆنگەی ئەم ترسەوە ئاڵۆزی و تەمومژ بوو بە پیشەی سەرکوتکراوان و لە ڕێگەی ئەم ئاڵۆزییەوە بیری شاعیر، هەستی شاعیر، ئەزموونێن شاعیر دزە دەکات و بەرجەستە دەبێت. بەڵام بەردەوامی لەسەر ئەم پرۆسەی ئاڵۆزی و ئاڵۆزکارییە دەبێتە مایەی ئەوەی کە داڕشتنی شیعری لە ماناو ناوەڕۆك زیاتر بئاڵۆزێ و ئاڵۆزتر ببێ.

بە هەر حاڵ لە دنیای نوێخوازی و میتانوێخوازیدا، نووسەر نابێ دەقێکی داخراوی ئاوس بە حوکمی بنجبڕی ئاوەدان بە دوا ئەنجامی بەزۆری ڕۆنراو لەسەر وەهم و خەیاڵی گەورەی کە نووسەر یەقینی بەدەستەو حەقیقەتی موتڵەق دەزانێ! پێشکەش بکات، بەڵکو دەبێ دەقێکی کراوە پێشکەش بکات، واتە دەبێ نووسینێکی تا ڕادەیەك ئاڵۆزو تەمومژاوی بگرێتە خۆی، تاکو خوێنەر بتوانێ چالاکانە لە میانەی پرۆسەی تەئویلەوە بەشداری لە نووسینی دەقەکەدا بکات. هەر بۆیەش بزاڤی میتانوێخوازی مەرگی نووسەری ڕاگەیاند، واتە نەمانی دەسەڵاتی فیکری نووسەری ڕاگەیاند.

هەڵبەتە غیابی نووسەرو نەمانی دەسەڵاتی فیکری نووسەر، نەمانی سنوورداری و تاك لایەنی دەلالەتی دەگەیەنێ لەبەردەم دەوڵەمەندی و فرە لایەنی دەلالەتاندا. جا لێرەوە فرە لایەنی خوێندنەوەش چێدەبێت، هەر خوێندنەوەیەك، خوێندنەوەیەکی دی هەڵدەوەشێنێتەوە، بەڵام هەڵوەشاندنەوە بە مانای سڕینەوەو نەهێشتن نا، بەڵکو بەو مانایەی جۆرێکە لە کەڵەکە بوونی خوێندنەوەو دەق دەوڵەمەند دەکات و ئاسۆی زیاتری دەلالی لە بەردەمدا دەکاتەوە، تا کار دەگاتە دەقاندەق (تناص) لە خوێندنەوەدا وەکو چۆن دەقاندەق لە خودی ئەفراندنەکەدا هەیە.

بە هەرحاڵ ئاڵۆزی ڕەگی لە شیعردایە، لە خوێنی شیعردایە، لەگەڵ شیعرداو لەناو شیعردا دەژی، هەر شیعرێك ئاڵۆز نەبێ، خیانەتی لە تەبیعەتی خۆی کردووە، لە شیعرییەت لایداوەو بەتۆبزی ئەرکێکی دی ناشیعری لە ئەستۆی خۆی گرتووە. بە هەرحاڵ ئەگەر سروشتی شیعر خۆبەخۆ ئاڵۆزو بە تەمومژ بێ، ئەگەری ئەوەش دەکرێت کە ئەم تەبیعەتە لە زمانی شیعریشدا ڕەنگ بداتەوە، مەبەست لە زمانی شیعر لێرەدا، چۆنیەتی وتنە، نەك چی وتنە، کەواتە بەم پێیە زمان تانوپۆی شیعر پێکدێنێ و شیعر لە دەرێی زماندا نامەیێ. واتە زمان تەنیا کەناڵێکی گەیاندنی دەلالەت بە (وەرگر) نییە. بەڵکو خۆی لە خۆیدا ئامانجە. بەڵام لەگەڵ هەموو ئەمەشدا،

هـەر شاقەسـیدەیەك بگـری، زمـانێکی لـە پشـتە" زمـانی سـادەو سـاردو سـڕوخاو شـیعری پـێ ناخولقێنرێ، شیعر دەچێتە ژووانی زمانێك کە زرك و زیت و زیتەڵ و پڕ لە پێچ و پەناو هەورازو نشێوو گێژەن و گێژاوو شەپۆلان بێ. دیارە زمان لە شیعردا، بەم پێیە، لە هەمان کاتدا هەم شێوەیەو هەم ناوەڕۆك، جا لێرەدا ئەو قەناعەتە دروست دەبێت کە تەمومژو ئاڵۆزی لە هەوەڵەوە تا کۆتایی دیاردەیەکی زمانەوانییەو شیعریش لە دەرێی زماندا بوونی نابێ و هەر شیعرێکیش ناچارە –ئەگەر ڕێزی شیعرییەتی خۆی بگرێت– زمانێکی تایبەتی بۆ خۆی بخولقێنێ و بایەخی ئەو زمانەش لەوەدا دەردەکەوێت کە چەند توانای بەسەر نیشاندانی ناوەوەدا دەشکێ، چەند نەگوتەنییەکانی پێ دەگوترێت، چەند نادیارەکانی پێ فەتح دەکرێت، چەند لە دەلالەتە باوو هاوبەشەکان دوور دەکەوێتەوەو چەند دەلالەتی نوێباوو تایبەت دەگرێتەخۆ. کەواتە زمان سەرچاوەیەکی لەبن نەهاتووی دەلالەتە، شاعیر دەبێ هەمیشە بیتەقێنێتەوە، وشە لە ناوەڕۆکی باو بەتاڵ بکاتەوەو بە ناوەڕۆکی ناباو تەژی بکات و بە ئاوایەکی تازە بەکاری بێنێ، تۆ بڵێی بیخولقێنێ و بیخولقێنێتەوەو لە دەقێکی ناباودا بیجەڕبێنێ و هەموو تواناکان وەگڕ بخات.

(٦)

شاعیری نوێخواز، وەرگری لەلا مەبەست نییە، چۆنیەتی وتنە شیعرییەکانی خۆی بەلاوە گرینگە، ئیدی وەرگر تێی دەگات یان تێی ناگات ئەمە خەمی خۆیەتی، با زەینی حاڵی بوون وەگڕ بخات و حاڵی ببێ، کێ دەستی گرتووە؟! بەم پێیە بە ئاشکرا جۆرێك لە دابڕان و جەفاو تۆران لە نێوان شاعیرو وەرگردا هەیە، ئەوەتا شاعیرێکی نوێخوازی وەکو ئەدۆنیس دەڵێت: (من جەماوەرم نییە، جەماوەریشم ناوێ) یان (محمد عفیفی مطر) دەڵێت: (من خوێنەر ناناسم، ئەوە دەناسم و دەزانم کە خۆم دەیڵێم) کەواتە ئەم حاڵەتە بمانەوێ و نەمانەوێ جۆرە خوێندنەوەیەکی تەئویلی دەخوازێ، ئەمەش لە خوێنەرێکەوە بۆ خوێنەرێکی دیکە دەگۆڕێت و تەنانەت لای یەك خوێنەریش لە زەمەنێکەوە بۆ زەمەنێکی دی، لە حاڵەتێکی دەروونییەوە بۆ حاڵەتێکی دیکە دەگۆڕێت. خوێندنەوەی تەئویلی–ش زادەی ئەوەیە کە شیعر لەوە دەرچووە کەشکۆڵی زانیاری و هەواڵ و تۆمارکردنی ڕووداوان بێ، یانی بەڵگەنامە نییە، بەڵکو جۆرە مومارەسەیەکی هونەرییە، جۆرە جەڕباندنێکی هونەرییە، کە دەلالەتی تازە هەڵدێنێ. بۆیە شاعیری نوێخوازی نە هوشیارییەك دووبارە دەکاتەوەو نە مانایەك دەگوازێتەوە، بەڵکو لە ڕێگەی جیهانبینییەکی تازەوە، هوشیار دەشڵەقێنێ، خوێنەر بە خۆی مانای لێ هەڵدەهێنجێ و بەرهەمی دێنێ، دیارە دەقی شیعری نوێخوازی ڕێك لە هەزار توێیەك دەچێت بە ئاسانی خۆی بە دەستەوە نادات. ئیدی لێرەوە تەئویل و تەفسیر زەرورەت پەیدا دەکات، کە لە ڕاستیدا دەکاتە هونەری تێگەییشتن لە شتێکی غەریب و نامەفهوم. واتا ناچار دەبین مانای ڕواڵەتی و دیاری دەق ببەزێنین و بەڕێنوێنی ئەو جفرەو مۆرس و ئاماژەو کلیلانەی تێیدایە بگەینە ناوەڕۆکی مانا قوڵەکانی، کەواتە تەئویل هونەری تەفسیرو لێکدانەوەی دەقە ئاڵۆزو نادیارەکانە. دیارە دەق، بە تایبەتی لە سەردەمی نوێخوازیدا، یەکەیەکی یەك پارچەیەو یەکەکەش، دەکاتە هەر هەموو ڕەگەزەکان. دیارە دەقی نوێخوازی لە کانییەکی ئاودار دەچێت کە لە هەڵقوڵین و خۆ تازەکردنەوەی بەردەوامدا بێ و خۆی دووبارە ناکاتەوە. جا دەلالەتەکانی دەقی شیعری نوێخوازیش هەمیشە کراوەن لەبەردەم

هەر خوێندنەوەیەکدا، لەگەڵ هەر خوێندنەوەیەکدا خۆی تازە دەکاتەوە، بۆیە هیچ سەیر نییە خوێندنەوەکان لە یەکتر نەچن و هەر خوێندنەوەیەك جیاواز بێ لە خوێندنەوەی پێش خۆی.

(٧)

ئەگەر شیعر بە تەبیعەتی خۆی فرە دەلالەتی هەڵدەگرێت، ئەوا ئەم فرە دەلالەتییە لە شیعری نوێخوازیدا شتێکی واقیعی و حاشا هەڵنەگرە، دەشێت دەقی شیعری نوێخوازی لەلایەن پتر لە کەسێکەوە بخوێنرێتەوە، بەڵام خوێندنەوەی جیاواز هەڵدەهێنجن، واتە دەگەنە دەلالەتی هەمە جۆری وەها کە خوێنەر دووچاری سەرسامی و دوو دڵی دەکات، کەواتە بە قەولی مالارمیە: (بەیتی شیعری لە درکەێن مانادار پێك نایەت، بەڵکو لە درکەێن نیەتدار پێك دێت) هەڵبەت نییەت، هەر نییەتێك بێ، خۆی لە خۆیدا پرۆژەیەکە، هەر پرۆژەیەکیش، بە گوێرەی ئەو کەسەی دەخرێتە بەردەستی قابیلی دەستکاری و چاککردنەوەو لێ زیادکردنە. بۆیە شیعری نوێخوازی وەکو ئەو پرۆژەیە، خوێندنەوەی جۆراوجۆرو لێك نەچوو هەڵدەگرێت و لێکدەرەوە بە خۆی مانای پێدەبەخشێت و ئە\مەش دەق لەبەردەم ئەگەرە دەلالییەکان والا دەکات، و دەقەکە زندوو و دەوڵەمەند دەکات، چونکە دەق ئەگەر هەڵگری یەك دەلالەتی دیاریکراو بێ هەرزوو لە جێی خۆی دەپووکێتەوەو دەمرێت، بۆیە هەر دەقێکی رەسەن بگری لە هەر پەیوەندییەك بەدوورە تەنیا (پەیوەندی ئەدەبییەت و هونەرییەت) نەبێ، ئەدەبییەتیش لە زماندا پەیدا دەبێت، واتە ئەگەر وشە تەنیا یەك مانای بگەیەنێ، یانی هەر مانا قامووسییەکەی بگەیەنێ و زمانی دووەم نەیەت و یەقینیاتی زمان نەشڵەقێنێ و رزگاری نەکات شتێکی لێ دروست نابێ ناوی ئەدەب بێ، واتە ئەدەب لە ناو زمانی شڵەقاودا چێدەبێت. بۆیە خوێنەری ئەمڕۆ دەپرسێت ئەم قەسیدەیە چ پرسیارگەلێك دەخاتەروو؟ چ ئاسۆگەلێکم لەبەردەم ئاوەلا دەکات؟ واتە مەبەستی خوێندنەوە ئەوەیە کە بەناو ئەو جیهانە پرسیاراوییە بکەوێ کە دەق دەیخوڵقێنێ. واتە مەبەستی خوێندنەوە ئەوەیە کە بەگەڵ گەشتە کەشفکارییەکەی دەق بکەوێت. مەبەست لە گەشتی کەشفکاری چۆنیەتی بەکارهێنانی زمانە، مەبەستیش لە زمان و چۆنیەتی بەکارهێنانی ئەوەیە چەند مانا بەرهەم دەهێنێ، نەك چەند مانا نەقڵ دەکات، واتە بەر لە زمان شتێك نییە ناوی مانا یان فیکر بێ. یانی ماناو فیکر پێش زمان ناکەون، ئیدی لە میانەی ئەم پرۆسەی بەرهەم هێنانەی ماناوە، دەلالەت دێتە ئاراوە، کە هەر هەموو ئەوزارە ئامارژەیی و خوازەیی و تەکنیك و هونەرکارییە گوزارشتی و رەمزییەکان کۆ دەکاتەوەو کارێگەرییەکی تایبەتی بەدەق دەبەخشێت.

جا کە لە ئەدەبی نوێخوازیدا، زمان بەم رادەیە گرینگ بێ، دەبێ خوێنەر شارەزای زمان بێ تا بتوانێ دەقێکی پێ بخوێنێتەوەو تەئویل (تەفسیر)ی بکات، ئەگەر زمانی دەقەکە دروست بێ، ئەوا دەتوانێ بە زەبری شارەزایی لە زمان زەوق لە دەقەکە وەربگرێ و تێی بگات، خۆ ئەگەر زمانی دەقەکەش سواو پواو بێ ئەوا لە قاوی دەدات و ریسوای دەکات. هەڵبەتە زمان جۆرێك لە رۆشنبیری بەگەڵ دەکەوێ و خوێنەری دەقی نوێخوازی پێویستە رۆشنبیر بێ، مەبەست لە رۆشنبیری تەنیا کەڵەکەبوونێکی ئەپستمولۆژی هەمەلایەن نییە، بەڵکو کەڵەکەبوونێکە لە ناوەوە ئاوێتە دەبێ و تەخەمورو تەفاعول دەکات تا هوشیاری و رەفتارو (سلوك) جیهانبینییەك بەرهەم بهێنێ.

(٨)

تیری ئیگلتون، مێژووی ئەدەبی بەسەر سێ قۆناغاندا دابەشدەکات: قۆناغی بایەخدان بە نووسەر بە تایبەتی لە سەدەی نۆزدەو قۆناغی رۆمانسیەتدا، قۆناغی بایەخدان بە دەق و بە تایبەتی لە رەخنەی نوێدا. پاشان بایەخدان بە خوێنەر بە شێوەیەکی بەرچاو. ئەدۆنیس هەر لەم پێودانگەوە دەڵێت: (ئەگەر نووسینی قەسیدە خوێندنەوەیەك بێ بۆ جیهان، ئەوا خوێندنەوەی ئەو قەسیدەیە، نووسینی جیهانە)).

هەڵبەتە خوێندنەوە بە دوو ئاراستەدا دەڕوات" لە دەقەوە بۆ خوێنەرو لە خوێنەرەوە بۆ دەق. دەق چەند بە خوێنەر ببەخشێت، خوێنەر ئەوەندە مەودای تازە بە دەقەکە دەدات کە رەنگە ئەو مەودایانە لە دەقەکەدا نەبن، جا لەم حاڵەتانەدایە کە خوێنەر هەم لە باری دەروونییەوە تێر دەبێ و هەم لە باری دەقەکەوە. ئەمەش لە خوێندنەوەدا پێی دەگوترێ کاریگەری و کارلێکی دوو لایەنە. جا کارلێکی نێوان خوێنەرو دەق دەکاتە خوێندنەوەیەکی چۆنی نەك چەندی، خویندنەوەیەك ئەوەندەی بە تەمای تەقینەوەی مانایە ئەوەندە بە تەمای داڕژانی مانا نییە، چونکە شیعری نوێخوازی بە خوێندنەوەی ئاسۆیی خۆی بەدەستەوە نادات. بۆیە خوێندنەوە دەبێ ئەستوونی بێ و لە حاڵی کارلێکێکی وەهادا بێ کە مەسافەیەك لە نێوان دەقدا وەکو بابەتێکی داهێنراوو لە نێوان خوێنەردا وەکو داهێنەر نەمێنێ، ئیدی لەزەتی خوێندەوە لەم یەکانگیرییەوە هەڵدەقوڵێت و چێدەبێت. کەواتە بۆ گەییشتن بە لەزەتی خوێندنەوەو پاراو بوونی روحی، خوێنەر دەبێ رێزی تایبەتی لە دەقەکە بگرێت و خوێندنەوەی باش بەبێ رێزگرتنی دەق مەیسەر نابێت. جا لێرەدا دەبێ ئامارژە بەوەش بکرێت کە لەم حاڵەتەدا کە دەق لە دەلالەت بە دوورەو جۆرێك لە پەراگەندەیی تێدایە، خوێنەر وەکو لێکدەرەوەیەکی دەق ناچار نییە لەو دەلالەتانە بگەڕێ کە شاعیر ویستویەتی، بەڵکو خوێنەر لە چوارچێوەی دەسەڵاتی خوێندنەوەو لە چوارچێوەی هێماو ئامارژەکانی دەق و رواڵەتەکانیدا، دەلالەت بەرهەم دێنێ یان دەلالەتێك بەرهەم دێنێتەوە کە رەنگە لەگەڵ مەبەستی شاعیرەکەدا ئاسمان و رێسمان بێت، خۆ رەنگە لەگەڵ خوێندنەوەیەکی دیکەی هەمان خوێنەر یان خوێنەرێکی دیکەشدا جیاوازبێ.

کەواتە شیعر لە هەموو کات و شوێنێکدا، چونکە هەڵقوڵاوی هە\ستێکی ئاڵۆزە، معەڕەز بووە بۆ ئاڵۆزی و گوتارو زمانێکی تایبەتی وەرگرتووە کە جیاواز بووە لە هەر گوتارێکی دیکە. جا کە شیعر لە بنەڕەتداو بە تەبیعەتی خۆی رەگێکی لە ئاڵۆزیدا بێ و ئاڵۆزی لەگەڵ خۆیدا هەڵگرێ، ئەوا ئەم حاڵەت و دیاردەیە لە شیعری نوێخوازیدا زەقتر بەدیار دەکەوێت و زۆر فاکتەریش دەور لە قوڵبوونەوەی ئەم ئاڵۆزییەدا دەبینن، لەوانە: فاکتەری کەلتووری و ئەپستمولۆژی بە هەموو مەوداو رەهەندێن فیکری و فەلسەفی و میتافیزیکی و سۆفیگەری و ئەفسانەییەکەوە، شاعیری نوێخواز لە هەر هەموو ئەو ناوەڕۆك و سەرچاوانە پڕ دەبێت و بە شێوازێکی شیعری بەکاریان دێنێ، بەکورتی دەیانشیعرێنێ و ئەمەش ئاڵۆزییەکی دەلالی لە شیعر بار دەکات.

فاکتەری کەلتووریی رۆژاوایی و رێبازە ئەدەبییە رۆژاواییەکان: شاعیری نوێخواز وەکو خوێنەرێك ئاگاداری سەرچاوە کەلتووریی و رێبازە ئەدەبییە رۆژاواییەکانەو جۆرێك لە کاریگەری ئەو سەرچاوانەی دەکەوێتە سەرو لایەنێکی دیکەی ئاڵۆزی بە بەرهەمەکانی دەدات. فاکتەری سێیەم گۆڕانی بونیات و چەمکی شیعرە لە رۆژگاری ئەمڕۆدا، کە ئەمیش بۆ خۆی جۆرێك لە ئاڵۆزاندنی دەقی بەگەڵ دەکەوێت و گەلێ رواڵەتی لێدەکەوێتەوە وەکو: غیابی دەلالی یان ونی

دەلالەت و بابەت و زاڵی تەجریدو کەڵکەڵەی کاکڵە شیعرو (شیعری خالیسەو رووت و هیچی تر نا)و تەغریب و تەقاندنەوەی زمان و کۆکردنەوەی دژ و ناکۆکەکان، بۆیە دەلالەت لە شیعری نوێخوازیدا پتر بەرهەمهێنانی دەلالەتە تا کەشفکردن و دۆزینەوەی دەلالەت. ئەم بەرهەمهێنانی دەلالەتەش پشت بە تواناو زیرەکی خوێنەر (لێکدەرەوە) دەبەستێ، کە دەبێ دەقەکەی خۆش بوێ، رێزی بگرێ و کارلێکی تەواو لە نێوان خۆی و دەقدا هەبێ و بگاتە لوتکەی لەزەتی خوێندنەوەو دەقەکە بە تەواوەتی بەری دڵی بگرێ و روحی پاراو ببێ.

سەرچاوە:

* الأبهام في شعر الحداثه
  د. عبدالرحمن محمد القعود / مارس/ ٢٠٠٢
* زمن الشعر ط٢ ١٩٧٢ ط٣ ١٩٧٨ ادونيس
* ادبنا الحديث بين الرؤيا والتعبير ط١ ١٩٧٩ ريتا عوض
* سياسة الشعر، بيروت/ط١ ١٩٨٥ ادونيس
* الشعر والتجربة/ أرشيبالد مكليس
  ترجمة: سلمىَ الخضراء الجيوسيَ
  مراجعة: توفيق صانع
* شعرنا الحديث اليَ اين؟ غالي شكري دار المعارف بمصر، تاريخ بلا
* الصوفية والسريالية دار الساقي ط١ ١٩٩٢ ادونيس.

مەرگی شیعر

((١))

وێنەی هونەری،ڕاستەوخۆ پەیوەستە بەکرۆك وجەوهەری کای هونەرییەوە. واتە بەجۆرێ ئالکاوی یەکدی دەبن کە زۆر زەحمەتە لێکدی جیابکرێنەوە، واتە هونەرێکی جیهانی دروست دەبێ، وبەزمانی وێنە دەدوێ. ئەزموونان هونەرمەندانە دەگوازێتەوەو لە ویژدانان و روحاندا ریشاژۆی دەکا. ئیدی وێنەی هونەری دەبێت بە پردێکی زۆر سەلامەت و ئەمین لەنێوان داهێنەرو وەرگرا. وێنە هونەری دەبێ بەزمانی هاوبەشیان وپەیوەندی لەگەڵ دینامیکییەتی خەیاڵدا پەیدا دەکات. خەیاڵ تەڕی وتازەیی وێنە دەپارێزێ و گەشکەو لەزەت بە روح دەبەخشێت.

جا لێرەدا هەڵوەستەیەك لەسە وێنەی شیعری پێویستە، وێنەی شیعری هەڵتۆقینێکی کوت وپڕ زندووە لەقولایی روحەوە هەڵدەکشێت و بالا دەکات ودێتە سەرێ وبوونی خۆی رادەگەیەنێت. وێنەی شیعری دەنگدانەوەی رابردوو نییە، بەڵکو بەپێچەوانەوە رابردووی دوور لەناو بریسکە بریسکی وێنەداو لەقولاییەکی قوڵەوە دەنگدەداتەوە. هەڵبەتە تەڕیی و تازەیی و زندوویەتی ناسنامەو دینامیکییەتی تایبەتی بە وێنەی شیعری دەبەخشن، بوونێکی ئەنتۆلۆجی وەردەگرێت و، توانای وێنەی شیعری لە بەردەوامانـدنی پەیوەندی لەگەڵ وەرگردا، بۆخۆی بویەرێکەو دەلالەتێکی ئەنتۆلۆجی مەزنی هەیە.. بێگومان داوا لە خوێنەری شیعر ناکرێ کە وێنەی شیعری بەشتێك یان بە ئەلتەرناتیفی شتێکی دی دابنێ، بەڵکو حەقیقەتی تایبەتمەندییەکانی بقۆزێتەوەو وەکو خۆی مامەڵەی لەتەکدا بکات . وێنەی شیعری پێویستی بەلێکۆڵینەوەی ئەکادیمی نییە، چونکە خەسڵەتی هوشیاری سادەو سەرەتایی هەیە، زمانی دەربڕینی لاوانەیە و بگرە زمانی وێنەیە، وێنەی نوێ و تازەو جددی. لەشیعردا وێنە پێش بیرۆکەیە، واتە شیعر پتر دیاردەیەکی روحییە تا دیاردەیەکی ئەقڵانی بێ.. ئەمەش ((خەونە هۆشی)) لێدەکەوێتەوە، هۆشی خەونئامێز،، دیارە لێرەدا وشەی رۆح و ئەقڵ دوو وشەو زاراوەی هاو واتا نین وشەی روح نەمرە، مەحاڵە لەهەندێ شیعردا بشاردرێتەوە، چونکە وشەیەکە لە هەناسەمانەوە لە دایك بووە، زادەی هەناسەیە، دەنگی هەناسەمانی لەگەڵ خۆدا هەڵگرتووە، جا بۆ تێگەییشتن، یان تۆ بڵێ بۆ لەزەت وەرگرتن لە هەر شیعرێکی خالیسە، دەبێ بچینەوە سەر سەرچاو زوڵاڵ وبەخوڕە خوڕەکەی رۆح کە شیعر لەوێوە هەڵدەقوڵێ و مانا پەیا دەکات ، کە مەخابن زۆربەی شیعری تازەی کوردی ئەم سەرچاوەیەی تەرککردووەو تەڕی وتازەیی شیعریان

لەدەست داوەو لەبازنەی کۆسمۆپۆلیتزمی بێهودەییدا هەنگڵە شەلێیانە،، چونکە ڕۆح تیشکێکی خودی خۆکردی هەیەو لەناوەوە پرشنگ دەهاوێ و تیشکە ڕەنگینەیەکەی ژیان بەخشی وەکو تیشکی هەتاو، بەسەر سەرانسەری شیعرەکەدا پەخشدەکاتەوە، هەرکەسێك بییەوێ لەوێنەی شیعری و لە شیعری خالیسە تێبگات و خۆشی بوێ دەبێ ئاوێتەی ئەو تیشکە خودییە بێ، نەك تیشکێك یان روناکییەك کە ڕەنگدانەوەی تیشکێکی دەرەکی بێ، شاعیر دەبێ کەسێکی تیشکسازو و پرتەو خولقێن بێ، هیچ سەرچاوەیەکی گەرمی تیشکدەر فەرامۆش نەکات، دەنا هەزار ساڵ بخوێنێ ئاوازێکی نەمر بەرهەم ناهێنێ و ڕۆحی لەوتاوی پاقژنایێتەوە،، جا شیعر تا لەرۆحەوە نزیکتر بێ، لەنەخشەو بەرنامەی پێشوەختە دوور دەکەوێتەوە، زووتر لەقاڵبی وێنەدا دەمەیێ و شیعرییەت پەیدا دەکات . واتە ڕۆح دەرگا لە فۆرمان دەکاتەوەو شێوە بەوێنەی شیعری دەبەخشێت و دەیکات بە ئاوەدانییەکی جوان و دڵگر.. دەیکات بەدەنگێك کە دەنگدانەوەی هەبێت. دەیکات بە لەرەیەك لەرینەوەی هەبێ.بە لەرە گوێ لە قەسیدە دەگرین، بە لەرینەوە دەیڵێین، ماڵی و کەوی دەکەین، لەرینەوەو دەنگدانەوە گۆڕان لە بوون دروستدەکەن.. چڕی و قووڵی دیاردەیەکی دوولۆنەی دەنگ و دەنگدانەوەی قەسیدەیە. قەسیدە بە زەبری چڕی و قوڵی و دەوڵەمەندی و بە پیتی خۆی ناخێکی تازە لە دەروونماندا بێدار دەکاتەوە..دەنگدانەوە لەواری خەیاڵی شیعریدا تەبیعەتێکی دیاردەگەرایانەی هەیە، چونکە رابوون وبێداربوونەوەیەکی راستەقینە لە داهێنانی شیعریدا و تەنانەت لە رۆحی خوێنەریشدا چێدەکات.. و بە زەبری دەنگدانەوەی وێنەیەکی شیعری تەرو تازە سەرلەبەری زمان دەکەوێتە جوڵەو ژیانێکی ئەنتۆلۆجی تێدەگەرێو دەپژێ.

((٢))

هەندێ خوێنەر، تەنیا بەمەبەستی چێژو لەزەت خوو دەدەنە خوێندنەوەو لەزەتێکی رۆحی لەم خووەی خۆ دەبینن و بەدەنگدانەوەی وێنەیەکی شیعری، بەخنەخنی پەیڤێك ، بەگروگاڵی حەرفێك گەشکە دەکەن و لەدەروونەوە دەشنێنەوە، ئەم خوێنەرە جیاییە لە رەخنەرێك، جیایە لەو رەخنەگرەی داوەری دەکات و حوکم لەسەر کارێك دەدات کە کە بەخۆی ناتوانێ بیخولقێنێ یان وەکو دەڵێن نایەوێ بیخولقێنێ. بۆیە گومان لەوەدا نییە کە رەخنەگری ئەدەبی بەزەرورەت کەسێکی جددی و سەختگیرە. بۆیە رەخنەگری ئەدەبی ومامۆستای لۆجیك کە هەمووشتێك دەزانن و حوکم لەسەر هەموو شتێك دەدەن زۆر بەئاسانی تووشی بەرزیخوازی و خۆبەزلزانی دەبن. بەڵام سەبارەت بەخوێنەرێکی لەزەتخواز، ئەو شتە دەخوێنێتەوە کە حەزی لێدەکات و هەرکاتێ بییەوێ دووبارەو سێبارە دەیخوێنێتەوەو کەسیش تووڕەناکات و ئەگەر هەست بە جۆرە کبریایەك یا گەشکەیەك بکات، کە زۆر جار زادەی دڵبەندیە بە وێنە یا دەقە شیعرییەکە ئەوا لە دڵی خۆیدایە و لەناخی خۆیدایەو ئاسیو بەکەس ناگەیەنێ و کەسیش هەست بەوە ناکات کاتێ کە شیعرێك دەخوێنێتەوە رەنگە خۆزیا بخوازێ کە شاعیر بوایە یان شاعیر بێ، هەر خوێنەرێکی

جدی و تامەزرۆ و گەرم وگوڕ، جۆرە خۆزیاخوازییەکی نووسەریی لەلایە، و ئەگەر زۆر دڵبەندی بابەتەکە بێ خۆی دەخاتە پێستی نووسەرەکەوە.

((٣))

بەهەر حاڵ سازگاری دەگەڵ خوێندنەوەدا هەرگیز لە دڵبەندی بەدەر نییە، و دەبێ بەر لەهەر ئیحتوبارێکی رەخنەیی ئەو دڵبەندییە بێتە دەربڕین تاوەکو کاریگەری دیاردەگەرایی (فینومینولوجی) وێنە شیعرییەکە بە فیرۆنەچێت.. چونکە لەمیانەی ئەم دڵبەندییە راست و رەوانەوە لەزەتی خوێندنەوە بەرجەستە دەبێ و وادێتە بەرچاو کە رەنگدانەوەی لەزەتی نووسین بێ، وەکو ئەوەی خوێنەر سێبەرو تاپۆی نووسەر بێ. دیارە ئاوێتەبوون و بەشداری خوێنەر لە لەزەتی داهێناندا نیشانەی داهێنانە، نیشانەی سەرکەوتنی داهێنانە.. رەگی وێنەی شیعری لە زماندایە و لەزمانەوە هەڵدەقوڵێ، و هەمیشە لەزمانی ئاسایی رۆژانە ، لەزمانی ئاسایی لێکدی حاڵیبوون ، هەندێ بەرزترە. بۆیە کە شیعری رەسەن، هونەری دەخوێنییەوە وەکو ئەوەیە ئەزموونی ژیانەوەو هەڵقوڵینەوەیەکی بەلەزەت تاقی بکەیتەوە. ئیدی بەمجۆرە زمان بە بەردەوامی دەژێتەوەو لە زمانی رۆژانە جیا دەبێتەوەو لەوە دەردەچێت ئامراز بێ، دەبێ بە واقیعێکی بارگاوی بەژیان و شیعر و وێنەی شیعری هەم ئەو واقیعە دەسەلمێنن و هەم بەرهەمی دەهێنن.. ئیدی بەوجۆرە زێدەباری ژیانی پەیڤان وەکو لە کاروانی پەرەسەندنی زماندا بەدرێژایی رۆژگاران دەردەکەوێ، وێنەی شیعرییش نموونەیەکی ئەم پەرەسەندنە دەخەنە روو. بۆیە شیعری مەزن، شیعری شکۆدار، کارێکی گەورە دەکاتە سەر رۆحی زمان و ئەو وێنانە دەژێنێتەوە کە سڕدراونەتەوەو جەخت لەسەر سروشتە زمانەوانییە چاوەروان نەکراوەکەی دەکاتەوە، وغەرقی ئازادی دەکات، بەمجۆرە شیعرو زمان و ئازادی لە یەکدیدا بەرجەستە دەبن و یەکدی بەرهەمدێنن و شیعر دەبێ بە دیاردەیەکی ئازادی.

((٤))

شیعر هەمیشە جوڵەو بزاوتی خۆی هەیە، وێنە خۆی بە دێڕ دەسپێرێ و خەیاڵ لەگەڵ خۆیدا هەڵدەگێ و ئاوێتەی خەون دەبێ و تانو پۆی ئەو ئەزموونە زمانەوانییە پێکدێنێ کە مرۆڤ جەرباندوویەتی و تیایا ژیاوە، بۆیە شیعر لەدەرێی خۆیدا، لەدەرێی وێنەدا، وێنەی بێ کۆتایی دا لابوونی نییە، وتەنیا بە کەرەستەو ئامرازی شیعری مامەڵەی لە تەکدا دەکرێ و شیعر تەنیا زمانی وێنە دەزانێ و بەو زمانە خەیاڵی داهێنەرانە بەرهەمدێنێ و دەق و دەقایەتی دەدوێنێ، و لق و پۆپ بۆ داهێنانی موتڵەق دەهاوێ، چونکە لەلای عەیانە لە دەرێی داهێنانی موتڵەقدا لە شیعرییەت دەکەوێ و بڕشتی لەبەر دەبرێ وبەڤیانی شتێکی نادیار بارگاوی نابێ.. کەواتە هەر کارێکی هونەری بەتایبەتی شیعر کە هونەرییەتی پەیدا کرد، خۆی بوو بەسەرچاوەو کانگەی ژیانی خۆی، پشت لە رابردوو وبەئاراستەی ئاینده تیشك دەخاتە سەر خۆی و تازەبوونەوەو تازەیی دەدوێنێ وسنووری هەر دەستەمۆبوونێك دەبەزێنێ و تا چاو هەتەر بکات دەدرەوشێتەوەو تیشکەرەنگینەیەکی هێندە سەیر دەنوێنێ کە هزر دەرۆستی شرۆڤەو

لێكدانەوەی نەیەت.. كەواتە یەكێك لەنیشانەكانی هونەرییەت وڕوژادنی سەرسامییە لەلای وەرگر. و پتر پیتاندنی ژیانە، هۆش لەسربوون و چاو لە رۆتین بینی ، و زمان لەهەرزە وێژی وڕۆح لەنزمە فڕی دەپارێزێ و مرۆڤ لە پوكانەو دوور دەخاتەوە، وخەیاڵ دەمەزەرد دەكاتەوە، هەڵبەتە خەیاڵ لایەنێكی هەرە سەرەكی سروشت و تەبیعەتی مرۆڤە وسەرچاوەی هەموو داهێنانێكەو زۆر جار لەبەر بەرزە فڕی ولەزی خۆی لەرابردوو و واقیع دورمان دەخاتەوەو بەناو ئایندەمان دەخات، چونكە ئەگەر خەیاڵ نەمێنێ، هیچ جۆرە پێشبینییەكیش نامێنێ كە رەنگە بەهەوێن و ماكی بەردەوامبوون بژمێردرێ، چونكە هەر خەیاڵە بەبێ وچان و لەرێگەی وێنەی تازەوە خۆی بەرهەمدێنێ وخۆی دەوڵمەند دەكات، بۆیە نابێ بەزێدەۆیی گەر بگوترێ هەموودەسكەوتە ژیانی و ژیارییەكان بەوێنەی شیعریشەوەزادەی خەیاڵن..و خەیاڵسزی سەرچاوەی كارەساتە مرۆڤانیەكانە چونكە سەرچاوەی هەرپێشبین و ئایندەروانی و ژیاندۆستییەك كوێر دەكاتەوە..

شیعر کوژی

زۆرجار ئایدۆلۆجیا، چ غەیبانی و چ ئەقلانی شیعر لە مەداری خۆی، واتە لە مەداری شیعر دەردەکات و دەیخاتە خزمەتی خۆیەوە. خۆی دەکات بە پێوانەو پێوەر بۆ هەڵسەنگاندنی هەر دەقێکی شیعری،هەر دەقێکی شیعری، هەر گوزارشتێکی شیعری لە خزمەتی بڵاوکردنەوەو چەسپاندنی ئایدۆلۆژیای نێوبراو بێ ، شیعری چاکە،و پێچەوانەش پێچەوانەیە. بەمەش ئەرکێك لە شیعر بار دەکرێت کە لە بنەڕەتدا ئەرکی شیعر نییە،و هەر گوزارشتێکی شیعری دەشێوێنێ، وەکو ئەوەیە بێی زین لە سەگ بکەی و بڵێی ئەمە ئەسپە!!.واتە شیعر دەکرێت بە کارێکی ئەقلانی و دەخرێتە خزمەتی کۆمەڵێك چەمك وگوتارو هزری جەماعییەوەو لەهەر ئەزموونێکی فەردی-کە جەوهەری شیعرە- دوور دەخرێتەوە. جا بەم پێوەرە ئایدۆلۆجیاییەوە، ئەستاتیکاو ئەخلاق یەکدەخرێت و شیعریش دابەش دەبێت بەسەر ستایش و هەجودا، جۆرەکانی دیکەی شیعر لق و پۆپن و لە ستایش و هەجووەکە دەبنەوە، بۆ نموونە غەزەل، ستایشی سوخەتەکانی دلبەرە، لاوانەوە ستایشی سوخەتەکانی مردووە، وەسفیش یا وەسفی جوانییەکانە یا وەسفی ناشیرینییەکانە.. بەمە شیعر دەبەسترێتەوە بە دەسەڵاتەوە، یان بە دەسەڵاتی ئایدۆلۆجیای زاڵەوەو بەرگری لەو دەکات وبونیادە سیاسی- کۆمەڵایەتییەکانی ئەو ڕیشاژۆ دەکات و وەکو بەشێك لە بونیادی ڕۆشنبیری گوزارشتی لێدەکات. ئیدی بزوتنەوەی شیعری یان شیعر بەرەبەرە قاڵب دەگرێت و لە ئەزموونە ئینسانییەکە دوور دەکەوێتەوەو لە بارگە شۆڕشگێڕییەکەی بەتاڵ دەبێتەوەو دژی هەر گۆڕانێك دەوەستێتەوەو ڕۆژ بە ڕۆژ پتر خۆی بە ڕابردووەوە هەڵدەواسێت و خۆی کاوێژ دەکاتەوەو خۆی دووبارە دەکاتەوەو لە کۆنەپارێزیدا غەرق دەبێت،و بێهودە بە دەوری خۆیدا دەسوڕێتەوە، لە کاتێکا شیعر وەکو ئەفراندن کارێکی شۆڕشگێڕانەی قاڵبشکێنەو هیچ یاساو ڕێسایەك قەبوڵ ناکات، جگە لەو ڕێسایانەی کە هەر دەقێك وەکو یەکەیەکی یەکپارچەی هونەری ، لەگەڵ چێبوونی خۆیدا بەرهەمی دێنێ. واتە داهێنان و ئەفراندن لەسەرووی هەر یاساو ڕێسایەکی دیاریکراوو جەماعییەوەیەو یاساشکێنی خەسڵەتی هەرە زاڵییەتی، خودی شاعیرو جیهانی ناخ و دەروونی شاعیر هونەریانە ئاوێتەی هەر دەقێکی راستەقینەی شیعری دەبێت، واتە شیعر وەکو بەشێك لە ژیانی ئەفراندن، هونەریانە مومارەسە

دەکرێت. وشیعر بە مانا باوەکەی نابێ بکرێ بە سنعەت و وەکو بەشێك لە ژیانی کۆمەڵایەتی- سیاسی مومارەسە بکرێت.

***

جا لەم کەش و هەوایەدا شاعیر تەسلیمی ئایدۆلۆجیا و دەسەڵات دەبێت و خۆی و شیعری خۆی هەڕاج دەکات و وەکو کەسێکی چاو لەدەست و دەسەندەخۆری دەسەڵات ، ملکەچ و مەلوول و ناچار لەبەر قاپی دەسەڵاتدارا دەوەستێ، تا دەسەڵاتدار کالاّ شیعرییەکەی پەسند بکات و لێی بکڕێت، ئەگەر کالاّکە بە ئاراستە وقازانجی گەشەکردنی دەستمایە سیاسییەکەی دەسەڵاتدار بوو ئەوا باشە، دەنا ماڵی قەڵب سەری ساحێبی! و بگرە سەری ساحێبیشی دەخوات! هەڵبەتە ئەم هەڵسەنگاندنەش بە گوێرەی ئامانج و مەبەستی شیعرەکە ئەنجامدەدرێ. نەك بە گوێرەی خودی شیعرەکە وەکو شیعر.. دیارە ئەم جۆرە هەڵسەنگاندنەش زیاتر بەلای شیعری وەسفیدا دایدەکێشێت و کەیفی بە مەجازو خوازە نایەت، چونکە وەسف بە دیارخستن و رونکردنەوەیە، و حاڵەتە شعورییەکان گەلاّلەو بەرجەستە دەکات و ئاسانتر خۆی بەدەستەوە دەدات، بەلاّم خوازەو مەجاز کردنەوەی دەرگاو پەنجەرەکانە لە دەلالەتەکان و زۆرکردنی ماناکانە، وشە لە مانا حەقیقیەکەی خۆیەوە بۆ مانا یان کۆمەڵە مانایەکی تر دەگوازێتەوە، وشە لە یەقینەوە بۆ گومان و ئەگەران دەبات، لە تاك مانابییەوە بۆ فرەمانایی دەبات، بە کورتی وەسف زمان دادەخات، بەلاّم مەجاز زمانو مانا دەکاتەوە.. بەسەر ئایندەو ئەگەراندا، بەسەر بەردەوامیدا دەیکاتەوە، ئەمەش لە رووی جەوهەرو کرۆکەوە خەسڵەتی داهێنانە.. جا لێرەدا و لە ناو پرۆسەی شیعریدا، جەدەلیەتی رواڵەت و باتین، شێوەو ناوەرۆك رێگە بۆ گۆڕانی بەردەوام خۆشدەکات، ئیدی نێوەرۆك و شێوە لە تەڤگەرو گۆڕانی بێکۆتاییدا یەکدەگرێت.. لەم حاڵەدا وشە، یان زمان، دەبێ لە سنورداری دەربازبکرێ و هەمان بێسنووری مانای پێ ببەخشرێ، دیارە ئەمەش بەوە بەدی نایەت کە زمانێکی ساختەی دەستکردی نامەفهووم دروست بکرێ، بەڵکو لە چۆنییەتی بەکار هێنانی زماندا بەدی دێت، واتە زمان دەبێ بە جۆرێك بەکار بێت هەر وشەیەکی رەهەندێك یان کۆمەڵە رەهەندێکی تازە وەربگرێت، و وەرگر وابزانێ گوێی لە زمانێکی تازەو نوێباو دەبێت.. ئەمەش رێبازی خوازەو مەجازە. خوازە ئەو مانایە یە کە رواڵەتی وشە ناتوانێ بیگەیەنێ. جا ئەگەر بشێت وەسف بەو مانا و چەمکەی ئامانجمان بۆ کرد لەشیعردا بە سەلەفییەت لە هزرا بشوبهێنرێ، ئەوا خوازەو مەجاز لە شیعردا وەکو تەئویلە لە هزردا.. وەکو چۆن تەئویل بریتییە لە گەڕان و دۆزینەوەی مانا راستەقینە شاراوەکان، مەجازیش دۆزینەوەی ماناکانی ئەو دیو وشەیە...بەمەش زمانێکی شیعری تازە دروست دەبێت کە هەرگیز نە گێرانەوەی هەواڵی دروستی مەبەستە،و نە کاری فێرکردن و فێرکاری مەبەستە. واتە گوزارشت لە هیچ پەیوەندییەکی بابەتیانە بە شتەکانەوە ناکات، بەڵکو گوزارشت لە پەیوەندی خودی دەکات، ئەمەش پەیوەندی ئەگەرانە، پەیوەندی خەیاڵەو... واتە بەمجۆرەو لە رووی جەوهەرەوە زمانی شیعر زمانی مەجازە نەك حەقیقەت.. مەجازیش لە روانگەی نوێخوازییەوە جەوهەری زمانی شیعرییە، کە لە کەش و هەوای ئایدۆلۆجیا زەدەو دەسەڵاتزەدەدا رێی نادرێ،و

حەقیقەتیش لە روانگەی سەلەفییەت و کۆنەپارێزییەوە، دەکاتە جەوهەری زمانی شیعری و لە سایەی کەش و هەوای ئایدۆلۆجیا زەدەدا رەواج پەیدا دەکات...جا ئەم مملانێیەی نێوان ئەم دوو رەوتە، لە واری گوزارشتی شیعریدا، سێ گۆڕانی گەورەی لێدەکەوێتەوە، یەکەمیان خەیاڵپەروەرییەو خەیاڵ بە ئەسڵ و سەرچاوەی هەموو جیهانەکان دادەنێ، دووەمیان لادانە لە پێوەرە باوەکان بۆ هەڵسەنگاندنی ئەزموونان، چونکە هەر ئەزموونێك جێ پەنجە وشەقڵی تایبەتی و نەفەسی تایبەتی خاوەن ئەزموونەکەی پێوەیەو ئەمەش بە پێوەرە باوەکان نایەتە هەڵسەنگاندن.. سێیەمیان، دەرچوونە لە قاڵبگەرایی، چونکە شێوە قاڵبێك نییە لە دەرێڕا بهێنرێ و دەقی شیعری تێ برێژێ و لە ئەنجامدا شیعرەکە لەو قاڵبەدا بماسێ و دەق بگرێت، بەڵکو لەناو پرۆسەیەکی هونەرییداو بەدەم خەملێنی ئەو پرۆسەیەوە شیعرییەت پەیدا دەکات،و خۆی لە خۆیدا دەبێ بە شێوەو قاڵبی خۆی و هەموو رەگەزە هونەرییەکان لە خۆیداو خۆی لە رەگەزە هونەرییەکاندا ئاوێتە دەکات و چرە ئەزموونێکی مرۆڤانی پوختە دەگۆڕێت بۆ بەرزە هەستێکی خەیاڵ ئەنگێزو رۆح ئەنگێز و جاڕی هونەرییەتی خۆی دەدات و بەگەڵ ڕۆژگار دەکەوێت،و دەبێت بە بەڵگەنامەیەکی هەرە تایبەتی کەشفکردنی توانای مرۆڤ و بەهرەی داهێنانی مرۆڤ

***

ئایدۆلۆجیا بەتایبەتی کە بوو بە دەسەلآت، دەبێ بە پرۆسەیەکی تەلقینکاری، و کار بۆ دەستەمۆکردنی مرۆڤ و سنووردارکردنی کەڵکەڵە مرۆڤانییەکان دەکات و ئەقڵ بە تەواوەتی جڵەو دەکات و گوێڕایەڵی و سەرکزکردن دەکات بە داب و نەریتی باو،بەکورتی خۆی دەکات بە تەوەری ئەسڵی هەموو دیاردەو رووداوەکان. بەمەش جاڕی دکتاتۆرییەتی سیاسی دەدات و هەموو دیاردەو چالاکییە مرڤانییەکان بۆ خزمەتکردنی خۆی کۆنترڵ دەکات، بە بواری چالاکیی هزری و رۆشنبیری و ئەدەبیشەوە.. جا کە باسەکەمان باسی شیعر بوو، هەر شیعرێك کە بەرگری لە بەهاکانی ئەو کرد، شیعری باشە،و پێچەوانەش پێچەوانەیە، دیارە گوزارشتی شیعری بۆ خۆی جۆرە ئەفسوونێکی هەیە،و زۆرجار نەهەق لە خەڵکی دەکات بەهەق،و هەق لە خەڵکی دەکات بە نەهەق، بۆیە دەسەلآت کە زوو پەی بەم کاریگەرییەی شیعر بردووە، کاری لەسەر کردووەو بە قازانجی خۆی بەکاری هێناوە، دیارە لەم کەش و هەوایەدا، شیعر وەکو شیعر دەپوکێتەوەود ەبێت بە ئامرازی خزمەتکردنی دەسەلآت و ئایدۆلۆجیای دەسەلآت، کە بە تەبیعەت کۆنەپارێزەو دژی هەر گۆڕان و پێشکەوتنێکە، جا لەم وەزع و حاڵەدا شیعر وەکو چالاکییەکی کۆمەلآیەتی–ئەخلاقی سەربە ئایدۆلۆجیاو بەرژەوەندی دەسەلآت تەمەشا دەکرێت، حیساب بۆ هونەرییەت و جوانی شیعر ناکرێت، بەڵکو حیساب بۆ بیرەکەی و سوودەکەی دەکرێت... واتە ئەرك و وەزیفە ئەخلاقی، کۆمەلآیەتی و ئایدۆلۆجییەکەی گرنگە، نەك لایەنە تەکنیکییە ئەستاتیکییەکەی .. واتە شیعر دەبێت بە ئەوزارێکی ئایدۆلۆجی،و لە هەر ئەرکێکی ئەستاتیکی و داهێنان رووت دەکرێتەوەو ئەرکێکی کۆمەلآیەتی ئەخلاقی لێ بار دەکرێت ، دەبێ بەشان و باڵی دەسەلآتدا هەڵبدات.. ئەمەش دەبێتە مایەی سنووورداری شیعرو زاڵبوونی ناوەرۆك بەسەر شێوەدا، و شیعر لەوە دردەچێت داهێنان بێ و جگە لە داهێنان چ ئەرك و پەیامێکی دیکەی نەبێت. شیعر دەبێت

بـه بڵنـدگۆی دەسـەڵاتی ئایـدۆلۆجیاو سیاسـەت،و بـە پێـوەرو پێوانـە سیاسـی و ئـەخلاقی و کۆمەڵایەتییەکان هەڵدەسەنگێنرێ نەك بە پێوەری شیعری، ئەمەش دەبێتە مایـەی بەدحاڵی بوون و بەدچێژی لە شیعر،ئەم جۆرە هەڵسـەنگاندنانە تـەنیا مانا دیـارو رواڵەتییـەکانی وشـەی شیعری دەرك دەکـەن و نـاتوانن بـۆ ئیحـاو سـێبەرو رەهەنـدو مـەودا شـیعرییەکان شـۆڕ ببنـەوە...بۆیـە ئەزموونی زاتی لە شیعردا، بە تایبەتی لـە شیعری تـازەدا، یەکێکـە لـە نیشـانەکانی تازەخوازی و تازەبوونەوەو پێداگرتن لەسەر شیعرییەتی گوزارشتی شیعری.. ئەزموونی زاتـی واتـە بایەخدانی پتر بـە جیهـانی نـاوەوە، جیهـانی نەسـت و سـۆزو ئـارەزوو و خولیـاو کەڵکەڵـەکانی مـرۆڤ، تـا بـە جیهـانی دەرەوە، واتـە بـەها ئـەخلاقی و کۆمەڵایەتییـەکان، واتـە لـە شـیعری تـازەدا بـەلای کەمـەوە جیهانی ناوەوە بەر لـە جیهـانی دەرەوەیـە..بـەڵام ئـەزموونی سیاسـی ئایـدۆلۆجیش لـە شیعرا، بـۆ خۆی ئەزموون بووەو هەیەو کاری بۆ یەکێتی نێوان هزرو شیعر کردووەو شیعری بە شێوەیەك لـە شێوەکانی فیکـر لـە قەڵـەم داوە، واتـە لـەم تەجروبەیـەدا شـیعر لـە دوا ئەنجامـدا بـە شـێوەیەك لـە شێوەکانی ئایدۆلۆجیا دانراوەو هەرگیز ئـەو بۆچوونە قـەبوڵ نـەکراوە کـە شیعر تـەنیا گوزارشـت بێ لە ویژدان یان لە هەڵچوونەکانی هەست، لـەم تەجروبەیـەدا شیعر ئەوزارێکە بۆ خزمـەتی بیرو باوەڕو ئایدۆلۆجیایەك، واتە شیعر ئەوزارو وەسیلەیەکی دەستەجەمییە نـەك فـەردی کـە بێگومـان ئەمە بە زیانی شیعرییەت دەشکێتەوە، لەم حاڵەتەدا شیعر کار بۆ پاراستنی ئـەو بـەها ناکۆکانـە دەکات کە لەگەڵ ئەزموونەسیاسییە ئایدۆلۆجییەکەدا دەسازێ ، یان ئەو بەها تازانـەی کـە لەگـەڵ ئەزموونـە سیاسـییە ئایدۆلۆجییەکـەدا وەکـو بەشـێك لـەو سـەرهەڵدەداو پەیـدا دەبێـت و کـار بـۆ چەسپاندن و گشتاندنی ئەو دەکات..ئیدی دەبێ بە ئـەزموونێکی کۆنـە پـارێزی و سـەلەفی، بـەڵام شیعری زاتی ، یان شاعیرانی سەر بە ئەزموونی زاتی خۆ بە هیچ بەهایـەکی بـاوەوە نابەستنەوەو لـە هـەر داب و نـەریتێکی کـۆن یـاخی دەبـن، وگوزارشـت لـە تەجروبەیـەکی زاتـی تـا سـەر ئێسـقان مرۆڤانی دەکەن، و مرۆڤیش بە تەبیعەت بوونەوەرێکی تازەو تازە خوازە، چونکە شیعر خـۆی لـە خۆیدا داهێنانە، نـەك گێڕانـەوەو شـرۆڤە، ئـەم تازەخوازییـە تەنانـەت لـە زمانیشـدا رەنگدەداتـەوە، چونکە هەر دەقێکی شیعری لەگـەڵ شیعرییەتی خۆیدا زمـانی خۆیشـی بەرهەمـدێنێ،و وشـە لـە مـەداری خـۆی دەردێنـێ و مانـای تـازەو مـەوداو رەهەنـدی نـوێی پێدەبەخشـێت، زمـانی واقیعـی دەبـەزێنێ ،وخـۆی بـە زمـانی مـەجازو خـوازە دەسـپێرێت،و قەدەغـە رۆحـانی و کۆمەڵایەتییـەکان دەبەزێنێ و دەگەڕێتەو بۆ ئـەو سـەرەتایانەی کـە ئینسـان شـەرم و شـەرمەزاری نـەزانیوە، ئەمـەش لادانە لە داب و نەریتە باوەکانی کۆمەڵگە، کە خۆی لە خۆیدا هەڵگری بەهایەکە بۆ خـۆی.. دیـارە هەر پیرۆزو حەرامێك رێگرە لە بەردەم کرانەوەی مرۆڤدا، بۆیە لادان لـەم پیرۆزو حەرامانـە، مایـەی سەرنجەو پشتیوانییە لە شۆڕشگێڕییەتی خۆڕسـکی مـرۆڤ، چونکە مـرۆڤ بە تەبیعـەت بوونـەوەرو گیانلەبەرێکی شۆڕشگێڕە، جا شیعری تازە، وەکو ئـەزموونێکی زاتـی ئـەم تەبیعەتـە دەلاوێنـێ و جێگـە بـە بـەها بۆماوەییـەکان، چ بـەهای ئـاینی یا کۆمەڵایـەتی یـان ئـەخلاقی بـن، لـەق دەکـات و بەشداری لە دامەزراندنی سیستەمێکی تـازەی بـەهایان دەکـات کـە مانایـەکی تـازەو هاوچـەرخ بـە خۆشەویستی و ڤیان و ئافرەت و شتە گشتییەکانی ژیان بەخشێت و کە ئەم بابەتانـەی کـرد بـە

ناوەرۆك شێوەکەشی، کە زمانە دەگۆڕێت و بنەما هونەرییە باوەکان دەبەزێنیٚ و بەگەڵ ریتمی تازەی ژیان دەکەوێت، واتە شیعر دەبێت بە شیعری کرانەوە بەسەر مرۆڤدا وەکو مرۆڤ، ئەم کرانەوەیەش بۆ خۆی دژی هەر کۆنەپارێزی و سەلەفییەتێکە. واتە شیعری تازە هەڵوێستێکی مرۆڤانییە، کەڵکەڵە مرۆڤانییەکان لە ڕێگەی هونەراندنەوە کەشفدەکات... ئیدی گوزارشتی شیعری لە ئەنجامی کارلێکی ناوەوەو دەرەوە شیعرییەتی خۆی دەسەبەردەکات و لە دەقێکی کراوەدا بەر جەستە دەبێت...

بەلأم لایەنگرانی ئەزمونی سیاسی ئایدۆلۆجی، ئەگەر دەرفەتێکی تازەش بە گوزارشتی شیعری بدەن، ئەوا زۆربەی هەرە زۆری شیعرەکانیان لە دەقی داخراودا، واتە لە چوارچێوەیەکی فیکری پێشوەختە ئامادەکراودا بەرجەستە دەبێت و..

تیبیـــــــــــــــــــنی:بۆ زانیاری پتر بڕوانە:

١-اسطورة الادب الرفيع/د. علي الوردي/ط٢ -١٩٩٤

٢- الثابت **والمتحول/ الاصول/ ١٩٧٤/ادونيس**

ڕاوە خەیاڵ

یەكێك لە رەگەزە شیعرییەكان ، وێنەی شیعرییە، جا تا تەڕو تازە بێ، پتر بەرجەستە دەبێت و بە شێوەیەكی زندوو و كوتوپڕ، دڵ و دەروون پاراو دەكات و ئۆخژن بە ناخ دەبەخشێت. جا لێرەدا دەبێت ئاماژەیەكی خێرا بۆ ئەوە بكرێت كە شیعر ژانرە ئەدەبێكی هەرە تایبەتییەو رەنگە بكەوێتە دەرێی بازنەی ژینگەو مێژووەوە، و خۆی مێژووی خۆی بێت، جا وێنەی شیعری زادەو پابەندی هیچ هاڕوژانێكی دەرونی نییە،و دەنگدانەوەی رابردووش نییە، بەڵكو لە میانەی پڕشنگدانەوەی وێنەكانەوە، رابردووی دوور دەنگدەداتەوەو هیچ دیار نییە ئەو دەنگدانەوەیە لە چ قولاییەكەوە دێ و لە كوێ كۆتایی دێت. وێنەی شیعری ناسنامەو دینامیكییەتی خۆی هەیە. جا بۆیە خوێنەری شیعر لەسەرێتی دەرك بە حەقیقەتی تایبەتمەندی وێنەی شیعری بكات و هەرگیز وێنەی شیعری بەبریكاری شتێكی دی نەزانێ. چونكە لەدەرێی تایبەتمەندییەكەی خۆیدا مردار دەبێتەوەو خۆی بەدەستەوە نادات و لەزەتە ئەستاتیكییەكەی لە دەست دەدات.. چونكە شیعر بە شێوەیەكی گشتی پتر دیاردەیەكی رۆحییە تا دیاردەیەكی ئەقڵانی بێت، واتە وێنە پێش بیرو بیرۆكەیە.. رۆح بۆخۆی پڕشنگێكی ناوەوەی هەیە، بە دنیایەك رەنگی زۆر جوانەوە خۆی دەنوێنێ، واتە رۆح لەناوەوە تیشك دەخاتە سەرخۆی و رەنگدانەوەی تیشكی دەرەكی نییە.. جا بەم پێیە شاعیر لە رێگەی وێنەی شیعرییەوە تیشك و روناكی بەرهەمدێنێ و گەرم و گوڕی بە ژیان دەبەخشێت... جا ئەمە بەو مانایە نییە ئەقڵ بە تەواوەتی لە دیاردەگەرایی وێنەی شیعری بسڕینەوە... بەهەرحاڵ جان جیف گوتەنی: "شیعر رۆحێكە لە شێوەدا دەكرێتەوە." هەڵبەتە شێوە بەر لەوەی تیشكی شیعری ناوەوە روناكی بكاتەوە، وەكو بابەت، بابەتی ئەقڵە، بەڵام رۆح دێت و فۆرم و شێوە دەكاتەوەو ئاوەدانی دەكاتەوە. هەڵبەتە ئەم پرۆسەیە بۆ خۆی دەنگ و دەنگدانەوەی هەیە. دیارە هەر دەنگدانەوەیەكی رەسەن قوڵی بە بوونمان دەبەخشێت و گۆڕانێك لە بوون دروست دەكات. چڕی و قوڵی لە شیعردا دیاردەیەكی دوولۆنەی دەنگ و دەنگدانەوەیە. پێدەچێت چڕ و قوڵی و بەپیتی شیعر یان قەسیدە، قولاییەكی تازە لە ناخماندا بێدار بكاتەوە. هەرشیعرێك یان دەقێكی شیعری ئەم دیاردەیەی لێكەوتەوە، نیشانەی داهێنانی راستە قینەیەتی..و خوێنەر لەم حاڵەدا تەواو لەگەڵ خوێندنەوەدا ئاوێتە

دەڵێت، وئەم تەبایی و گونجانە لەگەڵ خوێندنەوەدا هەرگیز لە دڵبەندی جیا نابێتەوە، خوێندنەوە دەبێت بە لەزەتێکی ئەستاتیکی و ،ڕۆحی خوێنەر پاراو دەکات. دیارە لەزەتی خوێندنەوە، یان ئەم جۆرە خوێندنەوەیە، ڕەنگدانەوەی لەزەتی نووسینەو خوێنەر حاڵێکی ئەوتۆی لێدێت لە تۆ وایە تاپۆی نووسەرەکەیە. جا بەشداریکردنی خوێنەر لە لەزەتی ئەفراندندا خۆی لە خۆیدا بەڵگەی ئەفراندنە. ئەفراندنی وێنەی شیعریش لە زمانەوە هەڵدەقوڵێت...زمانی شیعریش لە زمانی ئاسایی باڵاترە، بۆیە کاتێ لەگەڵ ئەو شیعرانەدا دەژین کە دەیانخوێنینەوە، ئەزموونی ژیانەوە دووپات دەکەینەوەو زمان لەوە دەردەچێت ئامرازی پەیوەندی بێت، چونکە شیعری باش و شکۆدار کاریگەرییەکی مەزنی بەسەر ڕۆحی زمانەوە دەبێت و ئەو وێنانە دەژێنێتەوە کە واتەسەور دەکرێت کاڵبوونەتەوە یان سڕدراونەتەوە.ولەم حاڵەدا شیعری مودرێن ئازادی بە جەستەی خۆی دەبەخشێت و دەبێ بە دیاردەیەکی ئازادی.. ئازادی لە جوڵەو تەڤگەر بەدەر نییە، بەم پێیە شیعر هەمیشە دینامیکیەتی خۆی هەیە، کە وێنەی خۆی بە بەیتی شیعر دەسپێرێت بەرزە خەیاڵ لەگەڵ خۆیدا هەڵدەگرێت و لەتۆ وایە خەیاڵ دەبێت بە ڕەگی ژیانی ئەفراندن...و هەموو ئەمانەش لە زمانداو بە زمان دێتە دی و وێنەی شیعری ئەو ئەزموونە زمانەوانیانە پێکدێنێ کە مرۆڤ بەڕۆح تیایا ژیاوەو ئاوێتەی بووە..لە شیعردا وشە بە وێنەی شیعری دەدوێ و ئەگەر بە جددی گوێی لێبگرین دەتوانین پەیوەندی بەردەوامی لەگەڵدا چێبکەین. دیارە لێرەدا تەنیا شیعری شکۆدارو زندوومان مەبەستە، شیعرێك کە بتوانێ بژی و بەردەوامی بە شیعرییەتی خۆی بدات. هەڵبەتە ئەم جۆرە شیعرانەش یەجگار کەم و دەگمەنن. واتە ئەو شیعرانەی کە ڕاستەوخۆ زادەی خەیاڵن و هۆش بێدار دەکەنەوەو لە متبوونی دەخەلەسێنن و ژیان بە پیتتر دەکەن زۆر کەمن، لە کاتێکا کە خەیاڵ ڕەگەزو نیروویەکی سەرەکییە لە ڕەگەزو نیرووەکانی سروشتی مرۆڤانی،و خەیاڵ سەرچاوەو کانگەی داهێنانی وێنەیە،و خەیاڵ بەهۆی کاریگەریی خۆیەوە لە ڕابردوو ولەواقیع دامانده‌بڕێت و ڕوو بەرووی ئایندە دەبێتەوە.... هەر شاعیرێك توانای خەیاڵکردنی نەبێت، یان خەیاڵدانێکی بە پیتی نەبێت، توانای هیچ جۆرە پێشبینییەکی نابێت و ئەم خەیاڵسزییە لە ڕێژەیەکی زۆری شیعری تازەی کوردیدا، زۆر بەزەقی دیارە.. خەیاڵ بە وێنەی تازە خۆی دەوڵەمەند دەکات... شیعری چاك وەکو چیایەکی چڕەدارستانی سەربەتەم وایە و خوێنەر بە زندە خەونان دەسپێرێت،و وای لێدەکات زندە خەون بدینێ .. و زندە خەونیش، خەیاڵ دەمەزەرد دەکاتەوە، تازەیی خەیاڵ لە وێنەی تازەدا ڕەنگدەداتەوەو کە وێنە تەڕو تازە بوو دنیاش تەڕو تازە دەنوێنێت، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە بەخۆمان هەموو شتێك دابهێنین و دووبارە شتەکان بخوڵقێنینەوە، واتە هەموو شتێك لە ژیاندا کەرەستەی خوڵقاندن و خوڵقاندنەوەیە، ئەفراندن و ئەفراندنەوەیە، دیارە فۆرم و شێوە زادەی ژیانە، واتە ژیان دەتوانێ شێوەی زندوو بخوڵقێنێ، بۆیە بە پێی یاساو ڕێسای خەیاڵ و زندە خەونان فۆرم و شێوە دەکاتە ماڵی ژیان و ژیان لەوێدا دەهێورێ و جۆرە دڵنیاییەکی نیگەرانی ئامێز پەیدا دەکت... دیارە لە ڕێگەی شیعرەوە زمان دەبوژێتەوەو سەرلەنوێ توانای ئازادی دەربڕین پەیدا دەکاتەوە، هەڵبەتە زمان لە هەناوی خۆیدا جەدەلیەتی

کرانەوەو داخرانی هەڵگرتووە، لە میانەی ماناوە دادەخرێ، بەڵام لە میانەی گوزارشتی شیعرییەوە دەکرێتەوە...

جا شیعری خالیسە هەوڵێکە بۆ ئەفراندنی دنیایەکی تازە، پەنجەرەکانی ئێستا بەسەر ئایندەدا دەکاتەوەو وەستان قەبوڵ ناکات و لەگەڵ شەپۆلی گۆڕاندایەو ماهیەتی ئەزموونی مرۆڤانی بە ئاڕاستەی ئایندەدا دەشیعرێنێ و لە قاڵبی هونەردا بەرجەستەی دەکات...و شیعری تازە تەنیا بەوەوە ناوەستێ لە چوارچێوەی هونەرە رەوانبێژییەکانی وەکو واتا ناسی و رونکاری و جوانکاریدا قەتیس بمێنێ وخۆی لە قەرەی ئەزموونە مرۆڤانییەکان نەدات و هەقی بەسەرەوە نەبێ.. بۆیە هەر شاعیرو ئەدیبێك بیەوێ ئەزموونی پێشینان دووبارە بکاتەوە، بشفرێ هەر لاساییکەرەوەیە، لە جیاتی رابردوو لە ئێستادا بژێنێتەە، ئیستا لە رابردوودا زندان دەکات ، چ شتێکی تازە ناخوڵقێنێ و داناهێنێت...

شیعرییەت یەکسانە بە ئەفسانەسازی

"١"

بێگومـان بزاڤـی رۆشـنبیری کـوردی، بـە هـەموو بوارەکانییـەوە، لـە کۆنـەوە تـاکو ئەمڕۆکـەش پەیوەسـت بـووە بـە بـارودۆخی بزاڤـی وەخـت و رۆژی بـاوی کوردسـتان. واتـا بـاری رامیـاری راستەوخۆ و ناراستەوخۆ کاری کردۆتە سەر بزاڤی رۆشنبیری کوردی. هەڵکشان و داکشانی بارە سیاسییەکە، هەڵکشان و داکشانی بارە رۆشنبیرییەکەی بەگەڵ خۆی خستووە. دیارە نابێ ئـەوەشمان لـەبیر بچـێت کـە بـاری ئـابوری کوردسـتان هەمیشـە فاکتـەرێکی گـرنگ بـووە لـە ئیفلیجاندنی جیهانبینی و رۆشنبیریی سیاسیمان، کەواتە ئەدەبیاتیش کەم و زۆر، راستەوخۆ و ناراستەوخۆ کەوتۆتە ژێر کاریگەری ئەو ئیفلیجاندنەوە.

هەڵبەتـە شـیعر وەکـو لقێکـی گرینگـی ئـەدەبیاتی رۆژهـەڵاتی نـاڤین، بـێ رەگ و رەگەمانییـە و خۆبەخۆ و لە خۆڕاو وەکو قارچك هەڵنەتۆقیوە و سەری هەڵنەداوەو پەیدا نەبووە، گەلەك هۆی سیاسـی و ئـابووری و مێـژوویی و کۆمەڵایـەتی و رۆشـنبیریی دەوریـان لەسـەر هەڵـدان و پەیـدا بوونیـدا دیتـووە. مێـژوو، هیگـل گوتـەنی: "بـە شـێوەیەکی گشـتی بریتییـە لـە گەشـە کـردن و کامڵبوونی روح لە چوارچێوەی زەماندا" جا هەر لەم پێناسەیەوە گەلێك پرسیاران دێنە گۆڕێ و وەڵامدانـەوەی هـەموویان بە ئێرە زۆر دەخایـەنێ بۆیـە لام سـەرلایی دێینـە سـەر مێژووەو دەڵێین تیرەی بەشەر وەچەی دوای وەچە هاتووەو قۆناغ بە قۆناغ لەگەڵ رەوتی خاو یان گورج و بەلـەزی مێـژوودا هەڵکشاوە، گۆڕان بەسـەر ژیـان و بیرکردنـەوەی داهـاتووە، ئـەوەی لـە قۆناغێکدا شیاو بووە، لە قۆناغێکی دیکەدا کۆن بووەو چووەتە مۆزەخانەی مێژووەوە.. کەواتـە مێـژوو یەکێکە لـە فاکتەرە گرینگەکان و کاریگەری بەسەر سەر لەبەری چالاکییەکانی مرۆڤەوە هەیە.

ئەدەبیاتیش وەکو چالاکییەکی هەرە لە مێژینەی زهنی مرۆڤایەتی لەم حاڵە بەدەر نەبووەو نییـە. بۆ وێنە لە قۆناغی ئەمڕۆماندا کەس بە شێوە و شێواز و رێبازی "نالی" شیعر نالێت: چونکە "نـالی" کـوڕو دەنـگ و دەنگدانـەوەی سـەردەمێکی مێژوویی جیاواز لە سـەردەمی ئێسـتای ئێمـە بووە. عەبدوڵڵا گۆرانیش نە کوڕو نە دەنـگ و دەنگدانـەوەی سـەردەمی نـالی بووەو نـە کـوڕی ئـەم سـەدەیەی دواییەشـە وەکـو حـوزووری مـادی بـەڵکو شـیعرەکانی، دەنگدانـەوەی شـیعرەکانی لـە رۆژگاری ئەمڕۆدا حوزوری مەعنەوییان پێ بەخشیوە و هێوەتریش دەڕوات.. و هـەوڵی سـەرەتای

عەبدوڵڵا گۆران و هاوڕێکانی و پاشان روانگەو روانگەچیانی هەروا زوو لە ئەدەبیاتی شیعری کوردیدا نارەویێتەوە، وەکو چۆن عەبدوڵڵا گۆران و هاوڕێکانی رەگێکیان دەچێتەوە سەر زەمینەی شیعری قۆناغەکانی پێش خۆیان و شیعری میللەتانی دیکەش، روانگەو روانگەچیانیش –وێڕای ئەوەی کە هەندێ ووتی سیاسیان لە سەرە– بیانەوێ و نەیانەوێ رەگێکیان دەچێتەوە سەر عەبدوڵڵا گۆران و هاوڕێکانی. دیارە وەچەی ئەمڕۆش لەم حاڵە بەدەر نابن، بە تایبەتیش کە مێژووی ئێمە، مێژوویەکی سست و خاوو مەیلەو وێستاوی لە بابەتی سەدەکانی ناوەڕاستە. نەك لە بابەتی مێژووی پڕ لە بزاڤ و گورج و خۆشبەزی سەدەکانی "١٧–٢٠"ی ئەوروپا. ئەمە جگە لەوەی هەر قۆناغێك ژیلی دەنگی خۆی دەنگدانەوەی قۆناغی پێش خۆیشی لەگەڵ خۆدا دێنێ و جیهانبینییەکی مرۆڤدۆستانەی هاوچەرخ بە خەڵکی دەبەخشێت. ئەمە هەندێکە لە خاڵی یەکانگیری و جیابوونەوەی دەنگە شیعرییە تازەکان و رێبەرانی شیعری ئازاد و روانگەچییان و نیمچە رێبازەکانی دیکەی شان بە شانی نیمچە رێبازی روانگە. دیارە مەسەلەی زانینی زمانی بێگانەش سەرچاوەیەکی دیکەی خوێندنەوە بۆ هەندێ لە دەنگە شیعرییە تازەکان فەراهەم دەکات و ئەمەش دەبێتە ئەزموون و دێتە پاڵ ئەزموونی خۆیان و جۆرە دەوڵەمەندییەك بەم دەنگانە دەبەخشێت و ناچار پەلاماری ئەفراندنی دەقی مەزن و نەمر دەدەن.

"٢"

واقیعی حاڵی حازری نوێگەری شیعری کوردی لە ئاستی خۆزگەدا نییە. هەرچەندە ئەمە پتر پەیوەستە بە مێژووی نیمچە وەستاوی خۆمانەوە، بەڵام وەختی ئەوە هاتووە شیعر سنووری لێکچوون و خواستن و رەمز ببەزێنێ و بێ پاکانە خۆی بە دنیای ئەفسانەدا بکات و خۆی لە دواندنی راستەوخۆی جەماوەری بەرین بپارێزێ و جۆرە خۆدواندنێك بگرێتە خۆی و واز لە رەوتی ئاسۆیی پشت بەستوو بە تەداعی و فلاش باك بێنێ و بە شێوەیەکی هونەری بەرەو قوڵایی داکشێت. وێنە شیعرییەکانی هێندە وەستایانە بداتە دەم یەکترەوە کە خوێنەر بە خۆی مەبەستەکە هەڵێنجێ، نەك چاوەنۆڕی ئەوە بێ شاعیر مەبەستەکەی بداتێ. هەروەها تێکەڵ کردنی وێنەو رەمزەکانی فەرامۆش نەکات. رەمز بریتییە لە کەشفکردنی کۆمەڵێك راز و نهێنی گەشکە بەخش. واتا بینانانەوەی واقیع بە شێوەیەکی ئەفسانەیی ئەوتۆ کە ناڕاستەوخۆ لە دەرگای تێگەیشتنی خوێنەر بدات. هەڵبەتە ئەفسانەسازی بەو مەبەستە نییە، شاعیر مەبەستی خۆی لە بن حەوت تویکڵان ڤەشێرێ و پەنا بەرێتە بەر هێندێ ووشەی لەباوکەوتوو، و دەستەواژەی پچڕپچڕ و رستەی لنگەو قوچ و بەتەمتومان، هەڵبەتە ئەم و مژی داهێنەرانە پێویستە و هەر دەقێکی گەورە بگری شکۆدارییەکی بەتەمی خۆی هەیە. بۆ دەبێ بایەخ بە تەم و مژی داهێنەرانە بدرێت و ببێت بە هۆیەك بۆ پتر هاڕوژاندنی مرۆڤ و دیاری کردنی پێگەی مرۆڤ لە کەوندا، جا ئەمە چەند لە شیعری ئەمڕۆی کوردیدا رەنگی داوەتەوە بە قەناعەتی بەندە ئەگەر لە تاك و تەرای شیعری ئەم یان ئەو شاعیریشدا رەنگی دابێتەوە هەر نەگەییوەتە ئاستی خۆزگە.

"٣"

دوارۆژی شیعریش بەرەو ئەوە دەچێت کە شاعیر هەوڵی ئەوە نەدات شتێکی دیاریکراو بڵێت. بەڵکو لە نەگوتنی شتە دیاری کراوەکەوە هەموو شتێك نیشان بدات و بڵێت. بەلام نەك نیشاندان و گوتنێکی چەنەبازانەی بازاڕی سواو. بەڵکو نیشاندان و گوتنێك تەنیا هێماو ئامازەو رەمزی کورت خێراو بەلەز بێ.. بە کورتی کێردێکی تیژ تیژ بەنێو زامی مرۆڤدا بێڕەحمانە بگێڕێت و توێ توێ خوێی پێوە بکات.. ئەمە شیعرییەتی راستەقینە بە شیعری کوردی دەبەخشێ و بێ باکانە بە ئەفسانەی دەسپێڕێ و دەق لە خوێنەری تەمەڵیش دەپارێزێ.. مەخابن گرفتی گەورەی خوێنەری ئێمە تەنیا ئەوە نییە کە شیعر ناناسن، بەڵکو شتێك بە شیعر یان شتگەلێك بە شیعر دادەنێن کە لە بنەڕەتدا شیعر نین –کڵۆڵ خۆت شاعیری کورد–.

"٤"

شاعیری ئێستا بە گشتی و هی دوارۆژ بەتایبەتی لە سەرێتی جۆرە خوایەتییەك –خوایەتی لە روانگەی شیعرییەوە– بخوڵقێنێ کە تەنیا موریدی یاخی، یاخی بەو مانایەی کە هەموو خەمێکی کەینونە پەیدا کردن بێ، قبوڵ بکات.. نەك بچێت رەخنە لە وەزع و حاڵێکی تایبەتی بگرێ –ئەمە بە هیچ جۆرێ کار و ئەرکی شیعر نییە– چونکە کە خوایەتییەکە دروست بوو هەنگینێ چ ناڕەوایی و بێدادییەك خۆی لە بەردەمیدا راناگرێ.

جەلال زەنگابادی و جیلوەی شیعر

"١"

لەم دنیایەدا هەرکەسەو جۆرە ئەشق و هیوایەتێکی هەیە.هەستدەکات پەیوەندییەکی ئەفسوناوی لە نێوان ئەو و ئەو هیوایەت و شتەدا هەیە.پەیوەندییەك کە هەستی پێدەکرێت،بەڵام وەسف ناکرێت..بە کورتییەکەی ئەو هیوایەتە دەبێت بە جۆرە تەوتەمێك لەلای ئەو کەسە ،کەسایەتی خۆی لەو هیوایەتەدا،لەو تەوتەمەدادەبینێتەوەو دەدۆزێتەوە..بۆ نموونە شیعر بۆ بابایەکی شاعیری راستەقینە تەوتەمە، لەودا دەژی.دەردە دڵی خۆی دەگەڵ ئەودا دەکات،و بەو سوکنایی رۆحی دێت..خۆی وەقفی ئەو دەکات،ئاشقی دەبێت. ئاوێتەی دەبێت و لەودا دەتوێتەوە..ئەو شتە دەبێت بە پەرستگە و پەرستراوی، بە خانەقا و بە پیری.

جەلال لە کوێرە گوندێکی گەرمیاندا چاوی بە ژیان هەڵێنا و کاتێکی بە خۆ زانی، وەکو ماسییەکی چکۆلەی راهاتووی گۆلاوێکی بچکۆلە، کەوتە نێو دەریای پڕ پێل و شەپۆلی جەنجاڵی شارەوە..حەپەسا،سەرسام بوو، ئەمە چ غوربەتستانێکە! بە غەریبی بە ناوکەوت، کەس هێندەی غەریب تامەزرۆی قسە نییە، کەس هێندەی غەریب پێویستی بە هاودەم نییە، ئەم پێداویستییە حەیاتییە پەلی جەلالی گرت، بەدنیای ئەدەبیات، بە قەڵەمی ئاشنا کرد.هەر زوو پەی بەوە برد ئەگەر ئەدەبیات دەریا بێت، شیعر شەپۆلە، شەپۆل رۆحی دەریایە،بۆیە هەر لەسەردەمی نۆلاوییەوە، ئاشقی شەپۆل بوو،شەپۆلی کرد بە ئەڤین و ڤیانی خۆی، لە دڵی خۆیدا دەیگوت: شەپۆل نایەڵێت لە بیر بچمەوە، شەپۆل، نایەڵێت خوو بە شەوەوە بگرم، شەپۆل زمانم دەپژێنێت، غەریبیم دەلاوێنێ،فێرم دەکات چۆن باسی هەتاو بکەم.فێرم دەکات چاوپۆشی لە چاوەڕوانی نەکەم..مەیدان بۆ نائومێدی، بۆ بێدەنگی چۆڵ نەکەم..بۆیە لەوساوە، لە منداڵییەوە سواری شەپۆلی شیعر بوو،وەکو سوارچاکێك بە لێنی بە خۆی داوە، سوێندی خواردووە کە ئەو تەوتەمە پیرۆزە، شیعر بە زێڕ نەفرۆشێت.ئەو ئەمانەتە خواییە بە زوڵم و زۆر تەسلیم نەکات،ئەو زمانە خواییە بە هیچ زمانێکی دی نەگۆڕێتەوەو هەرگیز خیانەت بەو ئەمانەتە پیرۆزە نەکات..

" ٢"

هەڵبەتە لە بەرەبەیانی مێژووەوە،بەشەر خولیای نەمریی کەوتووەتە سەر، ڕێگای جۆراوجۆری بۆ وەدەستهێنانی ئەو کەڵکەڵەیە گرتووەتە بەر..یەکێك لەو ڕێگایانە شیعر بووە.دیارە بە درێژایی

مێژوو خەڵكانێكی زۆر خۆیان لەم بوارە داوەو كەسانێكی زۆر كەم پەریونەتەوەو گەییونەتە ترۆپكی شیعرو عەرشی شیعریان ئاوەدان كردووەتەوە..بۆ نموونە تەنیا یەك (حافیز) یان یەك (شەكسپیر) لەم دنیایەدا هەن.ئەمە خۆی لە خۆیدا بەڵگەو نیشانەی ئەوەیە كە رازێك لە شیعردا هەیەو بە هەموو كەس هەڵنایەت، بۆیە شاعیر لە سەرێتی كار بۆ دۆزینەوەو نیشاندان و شیعراندنی ئەو ڕازە بكات،دەنا شەو و رۆژ لافی شاعیری لێبدات، لە هەرزەبێژێك بەولاوە هیچی تر نییە،و بەگەڵ كاروانی رۆشنبیركوژی دەكەوێت..شاعیر لەسەرێتی خۆی لە تەجرەبیاتی ژیانی ڕەمەكی مەردمدا غەرق بكات،بێئەوەی مەسخ ببێت،شاعیر لەسەرێتی بە زەبری شیعر كار بۆ شۆرەتی نەتەوەیی و جیهانی خۆی بكات بێئەوەی ببێ بە توفەیلی و مشەخۆری دام ودەزگا جۆراوجۆرەكان،و كورسی هەرەبەرزی شیعر واز لێبێنێ و خۆی لە سوچ و كەلێنی رۆژنامانی بازاڕی بخزێنێ،شاعیر نابێت سایەنشینی كەس قەبووڵ بكات، چونكە شاعیر داهێنەرەو دەبێت هەر بە داهێنەری بمێنێتەوە،شاعیر گەر داوای نەنووسینی لێكرا، دەبێت سوورتر بێ لەسەر نووسین، نەگوتەنییەكان بكات بە رەمز و بە خەڵكی بڵێ..شاعیر دەبێ هەمیشە بە دەنگی بەرز بانگەوازی (انا الشعر) بكات و دنیا بكات بە چراخانێك ئەوسەری دیار نەبێت..بەڵام ئەمە مانای وانییە هەرشیعارێك بە شیعر بزانرێت.چونكە ئەم جۆرە شیعارانە نە بایەخی هونەرییان دەبێت و نە كاریگەریی رۆشنبیریی،ئەگەرچی رەنگە لە هەندێ قۆناغدا بایەخێكی ڕەوتەنی كۆمەڵایەتی هەبێت..هەر شیعارێك بگریت هەوێنی مەرگی خۆی لە ناو خۆیدا هەڵگرتووە.. شیعرییەت و حەساسییەتی شیعری ناسنامەی ڕاستەقینەی هەر شیعرێكی زندوو ونەمرەو هەر شیعرێكی رەسەنیش بگری خۆ بە خۆ پەیامی مرۆڤایەتی و مرۆڤدۆستی لە خۆ دەگرێت و لەوە دوور دەكەوێتەوە كە ببێ بە دەهۆڵ و زوڕنای هیچ دەسەڵات و دۆزێك، وناچێتە سایەی هیچ تە قسیمبەندییەكی سیاسیانەو دەستكردەوە: شاعیر سایەنشینی كەس قەبووڵ ناكات، چونكە بەخۆی خودان عەرشە، خودانی جوانترین عەرشە، ئەویش عەرشی عەزیمی بێ هاوتای شیعرە،گەر شاعیر بە هەر عەرشۆكەیەكی دیكەی بگۆڕێتەوە، خودای شیعر دەیگرێت..

"٣"

جەلال، بە شیعر پێمان دەڵێت كە شیعر تەنیا بەهرە نییە، بەڵكو هونەریشە.بۆیە شاعیر هەر بەوەندەوە ناوەستێ كە گوزارشت لە كەڵكەڵە و سۆزوگودازی ناخی خۆی بكات،بەڵكو چۆنیەتی گوزارشتكردنەكە زۆر گرینگە..بۆیە چەندێتی و چۆنیەتی وتن لە یەكەیەكی یەكپارچەی هونەریدا یەكانگیر دەبێت و پێی دەگوترێت (شیعرییەت)،شیعرییەت بەوە چێدەبێت كە خۆت لە لاسایی كردنەوەی نموونەكانی پێش خۆت بپارێزیت و خۆت لە شتەباوەكانی واقیع دووربگریت..یانی مامەڵەیەكی هونەریانە دەگەڵ دیوی ناوەوە،یانی كەشفكردنی نادیارەكان، روونكردنەوەی ونگە تاریكەكان، یانی وشە بە مانا باوەكانی بەكار نایەت،بەڵكو هەر وشەیەك بە چەندین ماناو ئەگەران ئاوسە..یانی دامەزراندن و بناغە ڕشتنی سەرەتایەكی تازە..شاعیری رەسەن و چاك ئەوەیە نوڕین و جیهانبینی تایبەتی بۆ دنیا هەبێت..شێوازی تایبەتی هەبێت بۆ گوزارشتكردن لەو جیهانبینییەو بەرجەستە كردنی ئەو نوڕین و خەونانە.چونكە شیعر بە

تایبەتمەندییـــە هونەرییەکـــەی هەڵدەســـەنگینرێت..یـــانی ناســـنامەی هـــەر شـــیعرێك تایبەتمەندییەکەیەتی نەك شتێکی دیکە.بۆیە لە شیعری جەلالدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە شیعر ئەوەندەی دیاردەیەکی هونەرییە، دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی نییە..

بەهای ئیستاتیکی هەر دەقێکی شیعری لەوەدایە تا چەند ئیحات دەداتێ، هەستت دەجوڵێنێ، چ هزرینێکی تازە کەشف دەکات، چ پرسیارێك دەوروژێنێ..هەر هەموو ئەمانە لە شیعری زەنگابادیدا بەدی دەکرێت..

ئەوەی مایەی سەرنجە زەنگابادی لە شیعرەکانیا بە ئاشکرا هەوڵدەدات لە نێو دەریای زماندا، شەپۆلێکی تایبەت بێت،لە هیچ شەپۆلێکی تر نەچێت، تەنیا لە خۆی بچێت.جەلال تا هەستی بەوە نەکردبێت کە شتێکی تازەی جیاوازی پێیە بۆ گوتن، پەنای بۆ شیعر نەبردووە،واتە شیعر بەرۆکی ئەوی گرتووە نەك بە پێچەوانەوە، شیعر لەلای جەلال هێندە ئازیزە کە زۆرجار حەزدەکات بلاۆی نەکاتەوە وەکو ئەوەی منداڵێکی یەجگار جوان بێت و بترسێت بە چاوەوە بێت..یانی شیعر گوزارشتە لە شتێك کە گوزارشی لێناکرێت..یانی ئەوەی بە شیعر دەگوترێت جیایە لە هەر وتن و گوتارێکی دیکە. بۆیە لە ناو زماندا،زمانێکی تازەی بۆ خۆی دروستکردووە،کۆمەڵێك دەستەواژەی تازەی بۆ خۆی چێکردووەو رەگەزەکانی زمانی بە شێوەیەکی تازە بەکارهێناوەو شیعر بەلای جەلالەوە پرۆسەیەکی کەشفکاری یەجگار هەستیارەو کاری هەر ئیدیعاچییەك نییە.شیعر لەلای زەنگابادی چەلەنگی و چالاکییەکی ئەستاتیکی بە گۆڕان ئاوسە..بۆیە زمانی شیعر لە نك وی بارگاوییە بە وزەیەکی تازەو دەیەوێت سنووورداری زمان ببەزێنێ و لە بێ سنووری زماندا ئەوە بڵێت کە ناوترێت یان بە زمانی ئاسایی ناگوترێت..و خۆی لە قەرەی شتە دیارەکان نادات،بەڵکو زیاتر خۆی لە قەرەی نادیاران دەدات..

"٤"

جەلال،شاعیرو نووسەرو وەرگێڕێکی زۆر بە تواناو کارامەیە، بە هەردوو زمانی کوردی و عەرەبی دەنووسێت، شارەزاییەکی زۆر باشی لە شێوەزارە کوردییەکاندا هەیە، دەیان بەرهەمی لە کوردییەوە بۆ عەرەبی و لە عەرەبییەوە بۆ کوردی پاچڤە کردووە.دەیان بەرهەمی لە زمانانی فارسی و ئینگلیزی و ئەسپانی و ئازەرییەوە بۆ کوردی و عەرەبی وەرگێڕاوە..جگە لە ناوی جەلال وەردە و جەلال زەنگابادی بە چەندین ناوی خوازراوی دیکەوە بەرهەمی بلاوکردوەتەوە..هەر لە نۆلاوییەوە ڕمودەی دنیای رۆشنبیریی بووە،وەکو کەسایەتیەکی رادیکالی سەربەخۆ ڕێگەی خەباتی رۆشنبیری گرتووەتەبەر..لە ساڵی ١٩٥١دا لە گوندی قەڵای زەنگاباد لە دایك بووە، لە ساڵی ١٩٦٩دا خانەی مامۆستایانی کەرکوکی تەواوکردووە.نزیکەی بیست دانە ساڵ لە دێهاتە دوورە دەستەکاندا، وەکو دوورخراوەو نیمچە دوورخراوە، مامۆستایەتی کردووە.لە ساڵی ١٩٩٢دا وازی لە مامۆستایەتی هێناوە، وەکو رۆژنامەنووس لە وەزارەتی رۆشنبیریی کوردستان دامەزراوە.لە ساڵی ١٩٧٧وە وەکو نووسەر لە گۆڤاری (کەلتوور)ی دکتۆر سەلاح خاڵس کاری رۆژنامەوانی کردووە..بابی،لەبەر هەڵوێستی نیشتمانپەروەرانەی لە ساڵی ١٩٦٠دا تیرۆر کراوە.ئیدی جەلال بۆ بژێوی خۆی و کەسوکارەکەی هەر بە منداڵی ملی بە زۆر

کارەوە ناوەو سەرفرازانە ژیاوە..لە ساڵی ١٩٦٣وە دەستی داوەتە نووسین و لە ساڵی ١٩٦٧وە بە بەردەوامی نووسین و بەرهەمەکانی بڵاودەکاتەوە..ئیدی سەدان بەرهەمی لە رۆژنامەو گۆڤارەکانی عێراق و دەرەوەی عێراق بڵاو بوونەتەوەو بە شێکی یەجگار کەمیان لە کتێبدا بڵاوبوونەتەوە، کە ئەگەر کۆبکرێنەوە خۆیان لە پتر لە پەنجا کتێب دەدەن.وەکو نووسەرو سەرپەرشتیاری زمانەوانی وسکرتێری نووسین و سەرۆك و جێگری سەرۆکی نووسین لە چەندین گۆڤار و بڵاوکراوەی هەرێمی کوردستاندا کاری کردووە.لە چەند بۆنەیەکی رێزلێنانی دەستەجەمیدا، لە لایەن سەندیکای رۆژنامەنووسانی کوردستان(١٩٩٨،١٩٩٣) و وەزارەتی رۆشنبیری هەرێمی کوردستان (٢٠٠٣) و بنکەی گەلاوێژ (٢٠٠٥) رێزی لێنراوە..

مامۆستا جەلال زەنگابادی، لە زۆر بواری رۆشنبیریدا قەڵەمڕانی کردووەو سەرکەوتنی بەرچاوی تیا بە دەستهێناوە.بەڵام ماشوقە هەرە ئازیزەکەی هەر شیعرەو تا ئیستا مەیلی شیعری بە هیچ کایەیەکی رۆشنبیریی دیکە نەداوە.. دیوانێکی شیعری زۆر گەورەی هەیە بە نێوی (جەلالستان) کە لە ئەنجامدا هەموو شیعرەکانی کە دەیانیان لە رۆژنامەو گۆڤارو ماڵپەڕاندا بڵاو بوونەتەوە لە خۆ دەگرێت..تا ئیستا دوو دیوانی شیعری بە نێوی: (قصائد تأبى أی عنوان)لەلایەن وەشانخانەی الرعد للانتاج الگباعی-٢٠٠٩،و (هاهی معجزتی)،لەلایەن منشورات الجمل -٢٠٠٩ بڵاوبوونەتەوە.هەروەها کتێبێکی بە نێوی: (دیوان عمر الخیام/دراسە وترجمە منتومە/ترجمە وتقدیم جلال زەنگابادی،لە لایەن منشورات الجمل،لە ساڵی ٢٠١٠دا بڵاو کراوەتەوە..هەروەها کتێبێکی دیکەی بە نێوی : (ڤل الصوت وقصص اخری) کە کۆمەڵە چیرۆکێکی حەمەکەریم عارفە لە لایەن دەزگای شەفەقەوە بڵاوکراوەتەوە. کۆمەڵە شیعرێکی برای ئەدیبمان کاك فەرهاد شاکەلی کردووە بە عەەبی و لە لوبنان چاپ بووە، وبیرەوەرییەکی خاتوو مەهاباد قەرەداغی- شی بە نێوی: (سنە فی الجحیم)کردووە بە عەرەبی و لە هەولێر بە کتێب بڵاوبوەتەوە.

بەهەرحاڵ گوتمان مامۆستا جەلال شاعیرەو هێشتا مەیلی شیعری بە هیچ ژانرێکی ئەدەبی و رۆشنبیریی دیکە نەداوە.. بگرە شاعیرانەش دەژی..پێیوایە شاعیر نابێت شتێکی دیاریکراو بڵێ ،بەڵکو لە نەگوتنی شتە دیاریکراوەکەوە هەموو شتێك نیشان بدات و بڵێت، بەڵام نەك نیشان دان و گوتنێکی بازاڕی و چەنەبازانە، بەڵکو نیشاندان و گوتنێك تەنیا هێماو ئاماژەو رەمزی کورت و خێراو بلەز بێت..بە کورتی کێردێکی تیژ بە نێو زامی مرۆڤدا بگێڕێت و توێ توێ خوێی پێوە بکات تا خۆی لە بیر نەکات، چونکە ئەمە شیعرییەت بە شیعر دەبەخشێت، بە ئەفسانەی دەسپێرێت و دەق لە خوێنەری تەمەڵ دەپارێزێ. مخابن گرفتی گەورەی خوێنەری ئێمە تەنیا ئەوە نییە کە شیعر ناناسن، بەڵکو شتێك بە شیعر دەزانن کە لە بنەرەتدا شیعر نییە.جا کڵۆڵ خۆت شاعیری کورد!!..

شیعر زمانی خودایە، بۆیە شاعیر لەسەرێتی جۆرە خوایەتییەك بخوڵقێنێ کە تەنیا موریدی یاخی، یاخی بەو مانایەی کەهەموو خەمێکی کەینوونە پەیداکردن بێت، قەبووڵ بکات.نەك بچێت

ڕەخنــە لــە وەزع و حــاڵێکی تایبــەتی بگرێــت– کــە ئەمــە کــارو ئــەرکی شــیعر نییــە– چــونکە کــە خوایەتییەکە دروست بوو، هەنگینیٚ چ ناڕەوایی وبێدادییەك خۆی لە بەردەمیدا ناگرێت..

بەهەرحاڵ وەکو گوتم تەوتەمی جەلال، ماشوقەی جەلال شیعرە،ئەم پیاوە پڕ بە مانای ئەشق، ئاشقێنی دەگەڵ شیعردا دەکات، ئەشق دەشیعرێنیٚ و شیعر دەئاشقێنیٚ..بۆیە مامۆستا جەلال شاعیرێکە تەنیا وەکو خۆیەتی، ولە کەس ناچێت و تا ئیستا خۆی لە هەر شیعربازییەك پاراستووە، جەلال ئەو شاعیرەیە کە لە کانگای دڵەوە دەڵێم :خۆزی زۆری وامان هەبوایە..

لە کۆتاییدا سوپاس بۆ بەرپرس و ستافی هەفتەنامەی بارزان نیوز کە لەم دەست پێشکەرییە متەوازیعەدا، مامۆستای ئەدیب و شاعیری بە توانا جەلال زەنگابادیان بەسەر کردووەتەوە، کە بەراستی شایستەی هەموو ڕێزێکە و مخابن دام و دەزگا رۆشنبیرییەکانی کوردستان بەرانبەر بەم ئەدیبەو زۆرکەسی دیکە یەجگار کەمتەرخەمن..

تێبینـــــــــــــــی:

هەفتەنامــەی بــارزان نیــوز لــە ٢٠١١/٤/٣دا لــە شــاری هــەولێر لــە کــۆڕێکی چــکۆلەی جوانــدا ڕێورەسمێکی ڕێزلێنانیان بۆ مامۆستا جەلال زەنگابادی سازکرد و ئەم وتارە بەو بونەیەوەو لەو بۆنەیەدا پێشکەش کراوە.

یەکانگیری شاعیرو پەیڤ

"١"

ئەگەر بتەوێ لە هەر دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی بکۆڵیتەوەو بچیتە بنجوبنەوانی ورەگ وریشەی بدۆزیتەوە دەبێت لەو ژینگەوکۆمەڵگەیەدا بۆی بگەڕێی کە تیایدا پەیدابووەو سەری هەڵداوە،بۆ نموونە خەسڵەتە بنەڕەتییەکانی کۆمەڵگەی جاهیلی عەرب بریتی بووە لە وابەستەیی خێڵەکی،هێرش وپەلامارو غەزو وشیعر...لەو سەروبەندەدا حکومەتی مەرکەزی نەبووە، بۆیە بابایەکی ساراگەڕی بەدوو پەنای بردووەتە بەر خێڵ تا خۆی وموڵک وماڵەکەی بپارێزێ،هەرکەسێك ئەمەی نەکردبێ، واتە پەنای نەبووبێ،نەیتوانیوە لە بیاباندا هەڵبکات و بژی،هەر لەبەر ئەمەش مەسەلەی وابەستەگی وشانازی خێڵایەتی سەری هەڵداوەو گرینگی بە ڕەگ و ڕەچەڵەك دراوە..دیارە کۆمەڵگەی خێڵەکی دەبێتە مایەی غەزو وبەردەوامی شەڕ.چونکە بیابانی وشك وبرینگ و کەمبژێوی،تەنیا خەڵکی دروبەهێز دەگرێتە خۆو خەڵکی لاوازو نەوێر تیایدا هەڵناکات،واتە بە پێچەوانەی کۆمەڵگەی شارستانییەوە،کە خەڵکانی لاوازی نەوێر،ئەگەر کاروکاسبی و پیشەیەکیان هەبێت دەتوانن لە سایەی حکومەتدا بژین ونان پەیدابکەن و حکومەت پارێزگارییان لێدەکات تا باجیان لێ بستێنێت.

ئیدی لە دوای ئەو خەسڵەتانەوە دەوری شیعر دێتە ئاراوە. وەکو دەزانین شاعیری سارانشین،زمانحاڵی خێڵەو بەرگری لە پایەو ئیحتوباری دەکات..ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ئازایەتی و دەست ونقام بە تەنیا بەس نییە بۆ ژیان لە بیاباندا، بۆیە دەبێت لە هەرخێڵێکدا کەسێك هەبێ بە زمان داکۆکی لێبکات وەکو چۆن سوارچاك بە شمشێر بەرگری لێدەکات..جا شاعیری جاهیلی بە حوکمی ئەوەی زمانحاڵی خێڵە،نابێت کاسبی بەشیعرەوە بکات،چونکە ئەگەر ئەمە بکات لە بەرچاوی خەڵکی دەکەوێ وئەو کاریگەرییە کۆمەڵایەتییەی نابێت کە لێی چاوەڕوان دەکرێت..هەڵبەتە هەندێك لە خودان نەزەران پێیان وایە شیعری جاهیلی لە باری پێکهاتەی زمانەوانییەوە بتەوە، پڕسۆزوبەجۆشە،بەڵام لە رووی ناوەرۆکی هزریی یان بەرزەخەیاڵیی هزر وڕۆژێنەوە لاوازە، بۆیە کاتێ بۆ زمانانی دیکە وەردەگێڕدرێ، بایەخی خۆی لە دەست دەدات..

ئەم بۆچوونە تا ڕادەیەکی زۆر دروستە،بەلاّم دەبێت ئەوە ڕەچاو بکرێت کە شاعیری جاهیلی بە پێی پێوەری شارییان،شاعیر نییە،بەڵکو جەنگاوەرێکە،زۆربەی مەبەستە شیعرییەکانی بە دەوری تەوەرەی دلاوەری وشانازی وستایش وداشۆریندا دەسوڕێتەوە.تەنانەت غەزەل و وەسفی تەبیعەتیش دەکاتە پردێك بۆ گەییشتن بە مەبەستە سەرەکییەکەی خۆی، دیاریشە ئارمانجی شاعیری جاهیلی بریتییە لە جاویدان کردن یان ستایشی خێڵەکەی خۆی.جا شیعری ستایش و شانازی و داشۆرین بە تەبیعەت وادەخوازێ، بە شێوازو زمانێکی بە ئاهەنگ وڕیتمداری جۆشداری وەها بێتە دەربڕین کە ئەزبەرکرن وگوتنەوەی ئاسان بێت ودەماو دەم بکات، ئیدی گرینگ نییە لە رووی ماناو دەلالەتەوە درۆ بێت یان دووبارە بێت..واتە ئاسانی وڕوونی دیاردەو خەسڵەتی هەر زمانێکە کە مەدح یان زەمی تیادا زاڵ بێت.چونکە ئەو زمانە سۆزێکی تیادا زاڵەو بۆیە زەحمەتە بتوانێت ئەودیوی شتەکان بخوێنێتەوەو مانای تازەیان لێ هەڵێنجێ، هەڵبەتەئەم جۆرە شیعرە پڕجۆشانە، پەنا دەبەنە بەر موبالەغەو تەنانەت درۆی شاخداریش، بۆیە ناکرێ ڕووداوی مێژوویی لە میانەی ئەم دەقە شیعریانەوە بخوێنرێتەوەو هەڵێنجرێ و بکرێ بە بەڵگە، بەلاّم دەکرێ ئەو بەهاو دابە کۆمەلاّیەتیانەی لێوە هەڵێنجرێ کە لەو سەردەمەدا باوبووە.چونکە ئاساییە شاعیر لە ستایش یان سەرزەنشتەکەیدا درۆبکات و زیادی پێوە بنێت، بەلاّم ئەستەمە لە باسی ئەو بەها ودابە کۆمەلاّیەتییانەی کە لە ستایش وسەرزەنشتەکانیا پشتی پێ دەبەستێ درۆبکات، رەنگە شاعیر درۆ بکات،پیاوێکی بودەڵەو ترسنۆك، بە ئازاوسەنگین وەسف بکات، بەلاّم لەم وەسفەوە ئەوە بەدیار دەکەوێت کە ئازایەتی وسەنگینی لە کۆمەڵگەی زەمانی ئەو شیعرەدا،سیفەتێکی پەسند بووە،دیارە شاعیر چەند لە وێنە گرتنی ڕووداواندا درۆ بکات، ناتوانێت لە وێنە گرتنی بەها کۆمەلاّیەتییەکاندا درۆبکات، چونکە ئەو باوو بەهایانە لە کانگای ڕۆح وناخیا ڕیشەیان داکوتاوەو بیەوێ و نەیەوێ دەکەوێتە ژێر کاریگەریانەوە.

"٢"

کاتێ کە شاعیرانی عەرەب، بەهۆی فتوحاتەوەو لەگەڵ بزوتنەوەی فتوحات و ولاّتگیریدا لە سنوورو کەوشەنی دورگەی عەرەبی،وچوارچێوەی پەیوەندییە خێڵەکییەکان دەرچوون و هەرێم و ولاّتان وشوێنانی دیکەیان بینی چاوەڕوانی ئەوە دەکرا لە سنووری بابەتە شیعرییە تەقلیدییەکەشیان دەربچن وکرانەوەیەکی شیعریی بەخۆوە بدینن وژیانی تازەی هەرێمە فەتحکراوەکان کاریان تێبکات و ئەم تازەییە لە شیعریاندا ڕەنگ بداتەوە..کەچی ئەم کرانەوە سیاسیە ئاینیە هیچ جۆرە گۆڕانێکی هونەریی لێنەکەوتەوە، بەڵکو تەنیا بابەتەکانی بڕێك دەوڵەمەند کردن..ڕاستە ولاّتگیری ئیسلامی بەلای کەمەوە لە باری ئاسۆییەوە ولاّتانێکی گۆڕی ومێژوویەکی زۆری بە تەواوەتی گۆڕی، بەلاّم نە لە ڕووی داستانییەوەو نە لە ڕووی هونەریی شیعرییەوە نەبوو بە ئیلهامبەخشی چامە یان قەسیدەیەکی گەورە..ئەوەی ناونرا شیعری فتوحات، لە هەموو لایەنێکەوە لە خوار ئاستی شیعریی جاهیلیەوە بوو..جاکە ئیسلام بۆ خۆی نەبوو بە سەرچاوەی شیعری بۆ ئەو شاعیرانەی هەر لەسەرەتاوە باوەڕیان پێهێنا،ئاساییە کە فتوحاتو ولاّتگیریش نەبێت بە ئیلهامبەخشیان..بۆیە شاعیری عەرەب لە ڕووی گوزارشتی

هونەرییەوە بە دەقی خۆیەوە مایەوە،هەر بە حەساسیەتە بەدەوی وئەقڵیەتە جاهیلیەکەی خۆی پشت گەرم بوو..جا ئەو شیعرە عەرەبیەی لە سەردەمی فتوحات نووسراوە، ئەگەر ئیلهامی لە پرەنسیپی ئیسلام و زمان وچەمك ومانای قورعانیش وەرگرتبیٚ، زۆربەی هەرە زۆری،ئەگەر نەڵێین هەر هەمووی، شیعری ڕاستەخۆو راپۆرکای وگوزارشی بووەو لە رووی هونەرییەوە زۆر لاوازو خراپ بووە.

بەڵام ئە شیعرە بایەخی مێژوویی ونرخی هزری خۆی هەیە..هەر هیچ نەبێت شیعری عەرەبی لە بازنەی وابەستەگی خێڵایەتییەوە گواستەوە بۆ بازنەی وابەستەگی یەکی تازە:وابەستەگی مەزەبی یان سیاسی:ئەمەش خۆی لە خۆیدا زەمینەی خۆشکرد بۆ سەرهەڵدانی شیعری ئایدۆلۆجی..قۆناغی فتوحات وولاٚتگیری جیاوازیەکی چینایەتی گەورەی لێکەوتەوەو شاعیران کەوتنە گلەیی وگازاندەو ناڕەزایی لە وەزع وحاڵی ژیان و بژێوی خۆیان،دیارە چەکی دەستیان بۆ ئەم مەبەستە شیعر بووە،شیعریان،یا ستایش بووە یا داشۆرین و زەم بووە کە یەکەمیان،واتە ستایشەکە ئەگەر مانای ڕەفزیشی لەخۆ گرتبیٚ ڕەفزێکی نەرێتی ونێگەتیف بووە،ودووەمیان رەفزێکی ئەرێتی وئیجابی بووە،هەردوو حاڵەتەکە وا دەخوازن کە شیعرەکەیان ڕاستەوخۆو بەڕادەیەك ئاسان وسادە بێت کە بە ئاسانی بکەوێتە سەر زاری خەڵکی..ئەمەش دەکاتە کارێك کە دەقی شیعری قاڵبی هۆنراوەو هەڵبەست(نەزم)وجۆرە وشەبازییەك وەربگریٚ و هیچ بایەخێکی هونەری تازە پەیدا نەکات ولە باشترین حاڵدا لاسایی کردنەوەیەکی باشی شیعرو زمانی کۆن بێت..بەلاٚم لە نیوەی سەدەی دووەمی کۆچیەوە ژیان وپەیوەندی شارنشینی هاتە گۆڕیٚ..بەرەبەرە زەمینەی گۆڕانی شیعریش خۆش بوو وشاعیرانی وەکو بەشاربن بورد هاتنە مەیدان،بەشار ڕێچکەو ڕێبازی شاعیرانی پێش خۆی نەگرتە بەر،چونکە شیعر بەلای بەشارەوە هونەر بوو وهونەر تەنیا بەهرە نییە،بەڵکو چۆنیەتی گوزارشت کردنە لەو بەهرەیە، چونکە بەهرە مەرج نیە بەتەنیا هیچ بایەخێکی شیعری هەبیٚ، وەختیٚ بایەخ پەیدا دەکات کە بێتە هونەراندن.

بایەخی شیعری بەشار تەنیا لە لایەنە هونەرییەکەیدا نیە،بەڵکو لە هەڵوێستە ئایدۆلۆجیە گشتیەکەشیدایە..داب ونەریتە کۆمەلاٚیەتیە باوەکانی ڕەفزکردووە،لێیان بە گومان بووە،گاڵتەی پێکردوون..گاڵتەی بە دەسەلاٚت هاتووە..لە داب ونەریتە ئاکاریەکان لایداوەو بانگەوازی لەزەتخوازی وحەلاٚڵی لەزەتخوازی کردووە..ئیدی دەسەلاٚتدارانی کۆمەلاٚیەتی و ئاینی وسیاسی لە خۆی هاڕوژاندو کرد بە دژمن و سەری کرد بە شاباشی هەڵوێستی شیعری و هزری خۆی و لە ساڵی ٧٨٥ز بە فەرمانی خەلیفە مەهدی لە ژێر شەلاقدا کوژرا.بەلاٚم هەستیاری وگوزارشتی پەیوەندی وژیانی شارستانی زیاتر لە لای ئەبو نواس و ئەبوتەمام بەرجەستە بوو.هەردووکیان ڕێچکەی کۆنیان رەفزکرد،بەلاٚم هەریەکەیان لە ئەفراندن و تازەگەریدا ڕێبازێکی تایبەتی گرتەبەر.. تازەگەری ئەبو تەمام مەوداو ڕەهەندی داهێنانی وەرگرت،هی ئەبو نواس ڕەهەندێکی مەجازی و خوازەیی و رەمزی وەرگرت.یانی شێوەی ژیانی بیابان وشێوەی گوزارشت لەو ژینە رەفز دەکات،بانگەواز بۆ ژیانێکی دیکە، بۆ ژیانی شار دەکات، کە جۆرە گوزارشتێکی جیاواز دەخوازیٚ..یانی ئەبو نواس شتێکی تایبەت بە خۆی دادەمەزرێنیٚ، خۆی ڕێگە بۆ خۆی

دەکاتەوە،دەیەوێ لە ئەزموونی خۆیەوەو بە ئەزموونی خۆی مامەڵە دەگەڵ دنیادا بکات و دژی هەر شتێك دەوەستێ کە ئازادی مرۆڤ سانسۆر دەکات..تەنیا بە گۆڕینی ژیان ناوەستێ و سوکنایی نایەت بەڵکو دەخوازێ مرۆڤیش بگۆڕێ، توانا پەنهان وسەرکوتکراوەکانی کەشف بکات، بۆیە نەك هەر تەقلیدوباوە شیعریە کۆنەکە ڕەفز دەکات بەڵکو تەقلیدە ئاینیەکەش رەفز دەکات.ئەگەر بەراهی وئەولەوییەت لای ئەبونواس بۆ ئەزموون بێت،ئەوا لای ئەبو تەمام بۆ زمانی شیعرییە..پێکگەییشتنی شاعیرو پەیڤ بە پێکگەییشتنی جووتە ئاشقێکی شەیدا دشوبهێنێ..جا وشە لێرەدا شتەکانی دنیا وەکو خۆی نانوێنێتەوە، بەڵکو شتەکان لە نوێ دەخوڵقێنێتەوە،واتە بە شێوازێکی مەجازیانە،بە ستایلی تایبەتی خۆی جیهان دەخولقێنێتەوە.بۆیە وشە لە کەرەستەیەکی فۆنەتیکی پترە، هەر وشەیەك بوونێکی تایبەتی، ڕیتمێکی تایبەتی کەشف دەکات..ژیان وەبەر زماندا دەکات،وشیعر دێنێتە زمان وهەر هەموو پەیوەندییە باوە فۆنەتیکی و دەلالیەکان دەگۆڕێت ومانایەك بە وشە دەبەخشێت کە پێشتر ئەو مانایەی نەبووە.زمانی شیعری لە گوزارشتی ئاسایی وسروشتیەوە دەگوازێتەوە بۆ گوزارشت ودەربڕینی هونەری، واتە هونەراندنی زمان و پەڕاندنەوەی لە حەقیقەتی واقیعیەوە بۆ خەیاڵی مەجازی و خوازەیی،کە ئەمە بە تەواوەتی لە شیعری ئەبو تەمامدا بەرجستە بووەو بۆیە بە شاعیرترین ئەهلی شیعری ڕۆژگاری خۆی دانراوە..

"٣"

بایەخی هەر دەقێك بە هونەرییەت وئەدەبییەتی دەقەکەوەیە.واتە دەق بەوە پێوانە ناکرێت کە لە ڕۆژگارێکی کۆندا یان تازەدا هاتبێتە نووسین،دەق بە خۆی ولە خۆیدا تەوەرەی هەڵسەنگاندنە، بێ ئەوەی گوێ بەسەردەمی نووسینی یان بە خاوەن و نووسەرەکەی بدرێت..دیارە هەموو کۆنێکیش تازەی سەردەمی خۆی بووە،واتە بایەخی دەقی شیعری لە خودی شیعرەکەدایە نەك لە دەرێی شیعرەکە،لێرەدا مەبەست لە شیعر یان دەقی شیعری یەکەیەکی یەکپارچەی هونەرییە، قەوارەیەکی ئەدەبی یەکگرتووەو هیچ دابەشبوونێك بەسەر نێوەرۆك وشێوەدا قەبوڵ ناکات.چونکە نێوەرۆك یان مانا بۆ خۆی و بەتەنیا قەوارەیەکی سەربەخۆی نییە، بەڵکو لەناو خودی زماندایە،وئەم ئاوێتەبوونە بە ڕادەیەکە دەشێت بگوترێ شێوەی گوزارشت و نیشاندان دەکاتە نێوەرۆك ومانا،بۆیە گۆڕانی شێوەی دەربڕین وگوزارشت،بە ناچاری گۆڕانی مانای لێدەکەوێتەوە.واتە لەد ەقی شیعری ڕەسەندا جەوهەری شیعرەکە وەکو یەکەیەکی یەکپارچەی هونەری گرینگە نەك ئەو ڕەگەزانەی کە دەقەکەیان پێکهێناوە.چونکە شیعر لەم حاڵەتەدا بریتی نیە لە کۆمەڵە یاساو ڕێسایەکی پێشوەختەو هەتا هەتایە دووبارە بکرێتەوە،بەڵکو ئەزموونێکی قووڵەو دەیەوێ پێواروپەنهانەکانی ناخ و دەروون کەشف بکات و بیان هونەرێنێ،کە ئەم پرۆسەیە بە هیچ جۆرێ بە قاڵب وڕێساو یاسای پێشوەختە قاییل نابێت و بەدەم چێبوونی هونەرییەوە، کە لە کرۆکدا پرۆسەیەکی قاڵبشکێنیە، یاساو ڕێساو قاڵبی خۆی بەرهەم دێنێ و دەقایەتی خۆی وەکو قەوارەیەکی هونەری سەربەخۆ ڕادەگەیەنێت..

پەراوێز:

***- بەشار بن بورد(٧١٤-٧٨٤ز):**

لە خێزانێكی گومناو بووە،بەكوێری لە بەسرە گەورەو پەروەردە بووە، ڕاستە زەلیلی چاو بووە بەڵام بینای زیرەكی وئاوەزێكی لەڕادە بەدەر بووە.لە تەمەنی دە ساڵیدا شیعری گوتووە. هەڵبەتە بەهۆی مەحروم بوونی لە لەزەتی بینین تا ڕادەیەكی زۆر ڕقی لە كۆمەڵگە بووەو لەبەر ئەمە بێتر رووی لە شیعری داشۆرین بووە.لە كاتێكا سەرانسەری وڵات یەكپارچە داشۆرین و هەجووی جەریروفرزدەق و ئەختەڵ بوو.بەشار هەستا واسڵی كوڕی عەتای هەجوو كرد.ئەویش خەڵكی لێهاندا،لەتاوا بەسرەی بەجێهێشت و پەنای بۆ سلێمانی كوڕی هیشام كوڕی عەبدولمەلیك لە حەڕان بردو ستایشی كرد،بەڵام سلێمان وەكو پێویست پاداشی نەدایەوەو،ئیدی بۆ بەسرە زڤڕییەوە.كاتێ كە دەوڵەتی عەباسییەكان دامەزرا،لە سەرەتادا نەك هەر پشتیوانی لێنەكرد،بەڵكو هەجوویەكی زۆر توندی ئەبوجەعفەری مەنسوریشی كرد،كاتێ عەباسییەكان هێزیان پەیدا كردو جێ پێیان قایم بوو هەوڵیدا لە گەڵیاندا بسازێ.پەیوەندی بە خالیدی بەڕمەكییەوە كرد، ئەویش بەخششێكی زۆری بۆ بڕییەوەودەستی پێوەی بوو.پاشان لەلای خەلیفە مەهدی بەختی كرایەوە،خەڵكێكی زۆر حەسوودیان پێ دەبردو خەلیفەیان لێ پڕكرد،ئەویش لە بەخششان بێ بەری كرد.ئەوە بوو بەغدای جێهێشت وبۆ بەسرە گەڕایەوەو شەڕە شیعرێكی توندی دەگەڵ حەمادی كوڕی عەجرەدا كەوتە بەینەوە.ئیدی هەجوویەكی توندی یاقووبی كوڕی داود،وەزیری مەهدی كرد.ئیدی تۆمەتی زەندەقەی درایە پاڵ ولەژێر شەلاقاندا كوشتیان و لە بەسرە بەخاك سپێردرا..

بەشار شاعیرێكی خۆڕسكی فرە بابەت بوو،مانای داهێنراوی زۆر بوو، لایەنی كۆمیدی و تراجیدی ئاوێتە دەكرد، لە تەشەروهەجوودا باڵادەست بوو،لە فەخروشانازی،غەزەل و هەجوو،وپەندو حیكمەتدا داهێنەر بوو،دیوانەكەی لە ساڵی ١٩٥٠دا لە قاهیرە بڵاوبووەتەوە.. پاشان لە بەیروت ولە شوێنانی دیكەش چاپ كراوەو لێكۆڵینەوەی لەسەركراوەو دەیان باس ولێكۆڵینەوەو ماستەر نامەودكتۆرانامەی دەربارە نووسراوە..

***- ئەبونواس(٧٦٢-٨١٤ز):**

***ناوی حەسەنی كوڕی هانییە. لە ئەهواز لە دایك بووە،لە بەسرە** گەورە بووە، زانستەكانی سەردەمی خۆی خوێندووەو بە پێی توانا لێی هەڵێنجاون.لەلای والیبەی كوی ئەلحوباب خوێندوویەتی كە پیاوێكی زمان شڕودەم پیس وبێ پەروا بووە و ئەبونواس لەو لایەنەوە گرەوی لە مامۆستاكەی بردووەتەوە. لە تەمەنی سی ساڵیدا هاتووەتە بەغداو بووە بە هاودەمی میرانی ماڵباتی عەباسیان.ئەبونواس هاودەمی هارونە ڕەشید بووە. پاشان ساردییەكیان كەوتووەتە بەین و هارونە ڕەشید حەپسی كردووە. كە ئەمین لە جێی بابی هاتە سەر حوكم،ئەبونواسی ئازاد كرد،وكردی بە هاودەم وشاعیری دەرباری خۆی، مەئموون ئەمەی لەبەرگران بوو وخوتبە خوێنانی خۆراسانی هاندا كە لۆمەی ئەمین بكەن بۆ شاعیرێك كە گرتوویەتێ خۆی.ئەوەبوو بۆ ماوەی سێ هەیڤان دەزندانی پەستاوت، وەختێ ئەبونواس لە زیندان هاتە دەرێ نەخۆشی

کەسیرەی کردبوو وزۆری نەبرد کۆچی دوایی کرد.هەڵبەتە بۆچوونی فرە جیاواز چ دەربارەی ساڵی لە دایکبوون وچ ساڵی مردنی ئەبونواس هەیە..

ئەبونواس لە کەڵە شاعیرانی عەرەبی زمانە وباشترین شاعیری بواری بادەو بادەنۆشییە و بە شاعیرو فەیلەسوفی ئەم جۆرە شیعرە دادەنرێ.هەڵبەتە لە مەیدانە شیعرییەکانی تریشدا خۆی تاقیکردووەتەوەو شاعیریەتی خۆی سەلماندووە.لە زمانزانیدا بێ هاوتا بووە.جاحیز لەمبارەیەوە دەڵێت:لە عەمراتما کەسم لە ئەبونواس زمانزانترو زار ڕەوانتر نەدیتووە..لە زانستیشدا هێندە زانا بووە کە یەکێکی میناکی ئیمامی شافیعی پەسندی داوەو گوتوویەتی ئەگەر مجوون و بێ پەروایی ئەبونواس نەبوایە، زانستم لێ وەردەگرت.

دیوانەکەی لە ساڵی ١٨٦١دا لە میسر چاپکراوەو زۆرجاری تریش لە وڵاتانی تری وەکو لوبنان و عێراق چاپ و چاپکراوەتەوەو بە دەیان لێکۆڵینەوە لەسەر ژیان و بەرهەمی ئەبونواس نووسراوە..

- ئەبوتەمام(٨٠٤-٨٤٦ز):

حەبیب کوڕی ئەوس کوڕی ئەلحارس ئەلتائیە:لە شاعیرە هەرە بەناوبانگەکانی عەرەبە. لە گوندی جاسمی دەڤەری حوران،لە باشوری سوریا لە دایك بووە، لە دیمەشق گەورە بووە، بە منداڵی لە لای جۆلآیەك کرێکار بووە.لە هەوەڵی لاویدا رووی کردووەتە وڵاتی میسر، لەوێندەر لە مزگەوتی گەورەی میسردا بە گۆزە ئاوی فرۆشتووەو خۆی پێ ژیاندووە،گوێی لە باس وخواسە زمانەوانی وئەدەبیەکانی ئەوێ گرتووە،بە گوێرەی توانا کتێبی ئەدەبی وزانستی خوێندووەتەوە. لە میسر بووە بە موسوڵمان، ئەوجا بۆ دیمەشق گەڕاوەتەوە، ئیدی بەهرەو سەلیقەی شیعری بە تەواوەتی ڕسکاوەوخەملیوەو پوختە بووە.دیارە کاسبی بە شیعری خۆیەوە کردووەو لەم پێناوەدا ئەم میرو ئەو میری کردووە.کاتێ کە ئەستێرەی شیعریی کەوتە بەرزی ودرەوشایەوە، موعتەسەم ناردی بە شوێنیا کە بچێ بۆ بەغدا، لەوێ زۆری رێزگرت وخستیە ریزی پێشەوەی شاعیرانی سەردەمی خۆیەوە.ئیدی لە عێراقدا مایەوەو پاشان کرا بە بەرپرسی پۆستەی موسڵ ودوای کەمتر لە دوو ساڵ کۆچی دوایی کرد. ئەبو تەمام چەند بەرهەمێکی هەیە لەوانە: دیوانی شیعر، کەڵە شاعیران، دیوانی حەماسەت، وهەڵبژاردەی شیعری خێڵان..

بەهەرحاڵ ئەبو تەمام خودانی شیعری بەرزو ئەدەبی باڵاو رۆشنبیریی وئەقڵ ومەعریفەتێکی دەوڵەمەند بووە. لە بواری لاوانەوەو ستایشدا وەستایەکی دەست ڕەنگین بووە. لە بواری وەسف و هەجوو وگلەیی وسکاڵاشدا خۆی جەرباندووە،بەلآم نەگەییوەتە ئاستی لاوانەوەو ستایشەکانیا.. لە ساڵی ١٨٥٦دا لە بۆمبای دیوانەکەی چاپ کراوە.پاشان لە بەیروت و قاهیرەو بەغداش چاپ کراوەتەوەو دەیان لێکۆڵینەوەو باس و تۆژینەوەی ***شایستە*** لەسەر ژیان و بەرهەمەکانی، لە لایەن ئەدیبان وپسپۆڕان وباسکاران وتوێژەرانی عەرەبەوە کراوە..

بۆ زانیاری بێتر بڕوانە:

**** - ادونیس، الپابت والمتحول ٣-صدمە الحداپە***

**** -شعروانديشه، داريوش اشورى، چاپ پنجم ١٣٨٧،نشر مركز***

*- شیعرکوژی،چاپی ۲۰۱۰کەرکوك،حەمەکەریم عارف

*-موسوعه الادب والادبا و العرب-الجزو الخامس، العصر العباسی(۱) اعداد: د.إمیل بدیع یعقوب ص۱۷٦-۱۷۷

*- هەمان سەرچاوە. الجزو السادس،العصر العباسی(۲) ص۳۵۰-۳۵۱،ص۵۰۷-۵۰۸

بەشی دووەم

دەربارەی شیعرو شاعیری

نووسینی: ڕەزا بەراهەنی

-١-

شیعر، زادەی سەرهەڵدانی حاڵەتێکی زهنی ئینسانە لە چوارچێوەی سروشتدا، واتە شاعیر حاڵەتێکی لێدێ کە لە ئەنجامی ئەو حالەتەدا جۆرە پەیوەندییەکی زهنی لە نێوان شاعیرو شتەکانی دەوروبەریدا پەیدا دەبێ. ئەم پەیوەندییەش بۆخۆی پەیوەندییەکی ڕۆحی ئەو تۆیە کە شتەکان تێیدا حاڵەتی ڕەهای فیزیکی و مەتریاڵی خۆ لە دەست دەدەن و هێندێ لە هەست و سۆزو بیرەکانی شاعیریان ئاوێتە دەبێ.

شاعیر[1]، لەو حالەتەدا دەکەوێتە ژێر کاریگەری ئەفسوونی خودی شتەکان. ڕازو نهێنی و بوونی شتەکان لە ڕێگەی لۆژیك و حیساباتی بیرکاری و زانستییەوە، کە حیسابیان بە تەواوی لە حیسابی شیعر جودایە، کەشف ناکات. بەڵکو بە خوێن و هەست و بیرو ئەندێشەی خۆی کەشفی دەکا. شاعیر لە ساتە وەختی داهێنان و ئەفراندنی شیعردا، دەکەوێتە وەزع و حاڵێکی واوە کە هێندێ لە شتەکانی سروشت لە ساتێکی تایبەتیدا قبووڵ دەکاو پێشوازیان لێدەکاو بەشێوەیەکی کاتی هێندێکی تریان لە زهن و هزری خۆی وەدەر دەنێ. واتە بە هەمان شێوەی کە هێندێ لە گوێدێرانی مۆسیقا لە کاتی بیستنی مۆسیقادا چاوی خۆ دەنووقێنن تا پتر هزری خۆ بۆ پێشوازی مۆسیقاکە ئامادە بکەن و لە ڕێگەی هەستی بیستنەوە خۆیان لە شەپۆلە نەشئە بەخشەکانی مۆسیقاکەدا نقوم بکەن. یان وەکو چۆن کڕنۆشبەر لە حاڵی کڕنۆش و سوجدە بردندا پەیوەندی خۆی لەگەڵ هەموو شت و مرۆڤەکانی دەوروبەریدا دەپچڕێ تا تەوێڵی لە عاردی توند بکاو گوێ بۆ ئەو بانگەوازە غەیبانییە رادێرێ کە لە خاکەوە هەڵدەقوڵێ و دەبێ بە شیفا بەخشی ڕۆحی پڕ سوێ و ئازاری.

بەمجۆرە شاعیر، لەیەك شیعردا، بەشێك لە شتەکان بە هەموو رۆحی خۆی وەردەگرێ و بەشێکی تریان بەشێوەیەکی کاتی و لە رێگەی نەستەوە (لاشعور) لە هزری خۆوەدەر دەنێ، هەر ئەم هەڵبژاردنە تایبەتیەشە کە بوونەوەرێك بە نێوی شیعر دەخولقێنێ کە جیاوازو دوورە لە بوونەوەرەکانی دی.

لە شیعر گوتندا جۆرە حاڵەتێکی عارفانە و شێوە فەنایەك لە جیهانی بێ سنووری شتەکاندا هەیە. شاعیر، سۆفییەکە لە بری ئەوەی لە خوادا بتوێتەوە، دەیەوێ ئاوێتەی شتەکان ببێ. شاعیر سۆفییەکە لە پەرستگای شت و ئینسانەکاندا سەری بردۆتە سوجدە.

بێگومان بنیادەم پاش مردن، لە نێو باو باران و خاك و هەموو شت و توخمەکانی جیهانی مەتریاڵدا پەخش و بڵاودەبێتەوە. کەواتە چ شتێ لەمە مەتریاڵی تر دەبێ ؟ مەعنای وایە مەرگ، تایبەتمەندێتی مەتریاڵیستی خۆی لە هەر شتێکی دی پتر پاراستووە.

بەڵام گەر مرۆڤ بیەوێ بەر لە مەرگ- واتە لە کاتێکدا کە تەواو زیندووە و پێویستی بە هەموو فاکتەرەکانی ژیان و مان هەیە- ئاوێتەی شت گەلێ ببێ کە لە روانگەی مرۆڤی ئاسایی و تەنانەت زانا و ماتماتیك زانەوە (نەك لە روانگەی شاعیرەوە) بێ گیانن، حاڵەتێکی سۆفیانە وەردەگرێ. هەر ئەم کەڵکەڵە و تاسەی ئاوێتە بوونە لەگەڵ شتەکاندا، بێ قبوڵ کردنی بچوکترین گۆڕانکاری فیزیکی و مەتریاڵی، مرۆڤ دەکا بە بوونەوەرێکی ئەوتۆ کە پێویستە نێوی (سۆڤ مەتریاڵی لێ بنرێ. واتە وەکو چۆن (راینەر ماریا ریلکە) دەربارەی شاعیر دەڵێ: (شاعیر، ئەو کەسەیە کە دەیەوێ ببێ بە بەردو ببێ بە ئەستێرە.)

لە هەموو ئەم حاڵەتانەدا، شاعیر لە پردێ دەچێ کە لە سەرێکەوە کەرستەی خاوی سروشتی پێدا دەڕواو لە سەرەکەی دییەوە بوونەوەری شیعری. یا شاعیر وەکو کارخانەیەکە کە لە کارگەی هزری خۆیدا قاڵب و فۆرمی ئینسانی بە شتەکان دەبەخشێ و لە چوارچێوەیەکی ئینسانییان دەگرێ. واتە بە جۆرێ کە شتەکانیش هەم حاڵەتی مەوزوعی خۆیان هەبێ و هەم حاڵەتی زهنی و خەیاڵی قوڵی ئینسان بگرنە خۆ. واتە هەم خۆیان بن و هەم شتێکی دی کە ئینسانە. لە راستیدا ئەم دوالیزمی خۆبوون و غەیرەز خۆبوونە. خۆ لەشتان راوشتان لە خۆدا بینینە، پایەو بناغەی هەرە رەسەنی شیعرن و شیعر تایبەتمەندییەکانی خۆی کە بریتیە لە دنیایەك وێنە، لێکچون، خوازە، رەمزو ئەفسانە، لە هەمان پایەو بناغەوە وەردەگرێ. بۆیە بنەما سەرەکیەکانی شیعر، کێش و سەروا نییە، بەڵکو کۆمەڵێ شتی لەمانە باڵاترن و پێویستە نێویان بنەین جەوهەرو کرۆکی زیندووی شیعر. ئەم جەوهەرو کرۆکانەش لە حاڵەتە هەرە سادەکەدا بریتین لە: لێکچون و لە حاڵەتێکی هەندێ ئاڵۆزو باڵاتردا بریتین لە: خوازە. لە حاڵەتێکی باڵاترو قوڵتردا بریتین لە: رەمزو پاشان لە حاڵەتی هەرە بەرزو لوتکەییدا بریتین لە: ئەفسانە.

لەگەڵ دەستپێکردنی هەر سەردەمێکی نوێدا، شتی تازە دێنە ناو زمان و شیعرەوە. شاعیرو خاوەن زمان، حاڵەت و هەست و بیرەکانی خۆ روەو شتە تازەکان دەبەن. بەڵام ئەو شتانەی پێشتر لە قەڵەمڕەوی زمان و شیعردا هەبوونە وەدەر نانرێن. بە تایبەتی ئەو شتانەی کە هاوپەیوەستی بونیادی تەبیعەت و سروشتن. شاعیر ئەمڕۆ هەڵوێست و جیهانبینی خۆی دەربارەی ئەو شتانەی

کە پێشتر لە شیعری شاعیران بینراون، دیاری دەکات. هەر بۆیەش دەشێت بە ئاسانی ئەوە بسەلمێنرێ کە چۆن درەختێك، پێشتر سەدان شیعری دەربارەی گوتراوە دووبارە ببینرێتەوەو لە هەمان روانگەوە جیهانبینی شوێن و کاتی تایبەتی پێ بدرێ. هەروەها سەلماندنی ئەوەش ئاسانە کە چۆن لەم سەدەیەی کە ئێمە تێیدا دەژین دەشێت درەختێك بکرێت بە رەمزیا ئەفسانەیەکی جیا لە رەمزو ئەفسانەکانی پێشوو. هەروەها دەشێت ئەوەش نیشان بدرێ کە ئەو شارەی هەنووکە ئێمەی تێدا دەژین چۆن شتێکە و چۆن خەڵکانی ئەفسانەیی لە گۆشەو کەناریا دێن و دەچن و چۆن رەمزەکان، من و تۆ دەدۆزنەوەو چۆن ئێمە رەمزەکان دەدۆزینەوەو چۆن جیهانبینی (مەلحەمی و یاخیگەری) ئەفسانەی زیندوو لە هەموو شتێ، تەنانەت لە رۆشنبیری و مێژوو، و نەژادی من و تۆش دروست دەکاو دەیگەیەنێتە ئاستی مەزناتی و شکۆداری ئەفسانەی وەك: (ئاهورا)، (میترا)و (ناهیتا)، هەروەها نیشاندانی ئەوەش ئاسانە کە بۆ ناکرێ باوەڕ بە دووبارە کردنەوەی ئەفسانەی کۆن بکرێ و دەبێ باوەڕی تەواو بەوە هەبێ کە هەر نەوەیەك پێویستە ئەفسانەی خۆی دروست بکاو پەروەردەی بکاو دای بنێ و بڕوا. چونکە هەر نەوەیەك بە هەمان جیهانبینی سەرەتایی و رەسەنی خۆی دەروانێتە ئەبەدیەتی هەموو جیهانبینییە رەسەنەکان و بەشی خۆی سوودیان لێ وەردەگرێ.

-٢-

شاعیر کەسێکە کە هەستی مەعنەوی خۆی ئاوێتەی شتەکان دەکاو ئەوجا لە ژینگەو دەوروبەری ژیاندا دەست بە کەشف کردنی خۆی دەکا.

لێرەدا بێ پەردەیی و یەکپارچەیی رۆح لە بواری بزوتنەوەی (مادە)دا دەکەوێتە روو. (مادە) لە ئاوێنەی رۆحی بەشەردا رەنگ دەداتەوە.

شتەکان، رۆحێکی هاو وێنەی رۆحی بنیادەم پەیدا دەکەن و لە ئەنجامدا وەکو بنیادەم زمان دەکەنەوەو دەبن بە خاوەنی ئەندێشەو هەست و ئەم ئەندێشەو هەستانە دەڕێژنە قاڵبی وشەوە کە لە نێو هەموو بوونەوەراندا تەنیا موڵکی مرۆڤە، بە تایبەتی شاعیر. شاعیر بەهۆی خەیاڵ و کەڵکەڵەی دەرونی گەڕان و کەشف کردن، لە پڕ دەبینێ شتەکان شێوەی ئەویان وەرگرتووە. شاعیر خۆی لە شتەکاندا و شتەکان لە خۆیدا دەبینێ و پەیوەندییەکانی خۆی لە رێگەی وشەوە دابین و ئاراستە دەکا.

لەسەردەمی منداڵێتی بەشەردا، واتە لەو سەردەمانەدا کە هێشتا ئەقڵ و لۆژیك و دیدی زانستی، دەسەڵاتی وشکی خۆی بەسەر مرۆڤدا نەسەپاندبوو، جۆگەلە زمانێکیان هەبوو وەکو زمانی مرۆڤ، گیانلەبەران، ئەندێشەو خەیالاتی وەکو هی مرۆڤیان هەبوو. سروشت هەمیشە پێوەندی لەگەڵ مرۆڤدا هەبوو. مرۆڤ سادەو بێ رتووش لە زەمینی سادەو بێ رتووشدا دەژیا، لێدانی دڵی خۆی لە ئاوازی باڵندەکاندا دەدۆزیەوە. گەر سەرنجی ئەم قسەیەی (سان جۆن پیرس) بدەین کە لە (ئانابان)دا دەڵێ: ((هەتاو ناوێك نییە، بەڵام قودرەت و توانای لە نێوان ئێمەدایە.)) ئەوا ئەوەمان بۆ بە دیار دەکەوێ کە شتەکان لای مرۆڤی سەرەتایی هێشتا بێ ناو بوونە، بەڵام لە هەموو روویەکەوە هەست بە قودرەتیان کراوە.

مێشکی مرۆڤی منداڵ (سەرەتایی)، وەکو مێشکی منداڵ پڕبوو لە سێبەری خەیاڵ بزوێن. جوانی و ناشیرینی، زاڵم و دادپەروەر، پاك و ناپاك. مرۆڤی سەرەتایی بێ ئەوەی بەخۆ بزانێ ڕەنگی هەموو هونەرەکانی دەڕشت و بناغەی دادەنان. بەردی بناغەی ئاینزاکانی هەم لە ڕۆحی خۆیداو هەم لە پەرستگا بەردینەکاندا دادەنا. لە هەموو ئەمانەش زێدەتر، مرۆڤی سەرەتایی شاعیری جیهانیش بووە، زانیویەتی کە ئەگەر قودرەتێك لە ئارادایە، دەبێ نێوی خاوەنی ئەو قودرەتە کەشف بکا. کەواتە قودرەت و کاریگەری و هێزی شتەکە، دەرگایەك بووە بۆ ناولینانی ئەو شتە. هەر بەو شێوەیە هەتاو بوو بە خاوەنی نێوی خۆی و شتەکانی دیش نێوی تایبەتی خۆیان وەرگرت. مرۆڤی سەرەتایی بێ ئەوەی پەنای بردبێتە بەر فەرهەنگ و وشەنامەو دەستووری زمان، نێوی شتەکانی لە ڕێگەی قودرەت و سستی یا کاریگەری شتەکانەوە کەشف کردووە، واتە ناوەکانی لە خودی شتەکانەوە هەڵێنجاوە، لە ڕاستیدا ئەم هەڵێنجانەش لە ژێر کاریگەری و حاڵەتە جیاوازەکانی بوونی ئەو شتانەدا رووی داوە. ئەمەش خۆی لە خۆیدا جۆرە ڕۆح بەخشینێکە بەشتەکان ڕۆح بەخشینێکی وەکو ڕۆحی دەنگ، ڕۆحی روناکی، ڕۆحی بزاڤ، ڕۆحی دەربڕین و ڕۆحی بینین.

کە لە ئەنجامدا دەگاتە پرۆسەی هاوجوت کردن و پێکەوە سازاندنی چۆنیەتی بوونی شتەکان لەگەڵ چۆنیتییەکانی ژیانی بنیادەمدا.

بەمجۆرە مرۆڤی سەرەتایی نێوی شتەکان دەخاتە سەرزارو هەر ئەم ناوانە کە بناغەی زمانە جیاوازەکانی لەسەر ڕۆنراوە، یەکەمین شیعری جیهانن. بنیادەمی ئەفسانە ساز لە بنەڕەتدا جیاوازییەکی ئەوتۆی لەگەڵ شاعیری ئەمڕۆدا نییە. هەردووکیان لە نێو شتەکاندا دەژین و هەردووکیان لەگەڵ شتەکاندا مامەڵە دەکەن. ئەم حاڵەتەش لە سەرانسەری قۆناغە شیعرییەکاندا بەرچاو دەکەوێ. وەختێ (پۆڵ کلۆدل) دەڵێ: ئەی شتەکان، من خۆم بە ئێوە دەسپێرم، خۆم دەخەمە بەختی ئێوە) یا کاتێ حافیزی شیرازی دەڵێ:

پیاڵەی شەرابی ئاڵی خەیاڵی دەنۆشین

لە چاوی بەد بە دوورکە

بێ بادەو مەی مەدهۆشین

یا وەختێ (ئەزرا پاوەند) بەمجۆرە دەست بە شیعرێکی دەکا:

من، ئا ئەم منە

کەسێکە جادەکانی ئاسمان دەناسێ

و ئەندامی ئەو بای ئاسمانە

دیارە هەر بەو دێڕەش کۆتایی بە شیعرەکەی دێنێ. وەختێ ئەو شاعیرانە وا دەڵێن جگە لە عەکس کردنەوەی شتەکان لە ئاوێنەی هزری خۆدا چ کارێکی دی ناکەن، شیعریش جگە لەمە چ شتێکی دی نییە.

هەر بۆیەش (خیمەنز)ی شاعیری ئیسپانیایی لە شوێنێکدا دەڵێ:

ئەی هۆش، نێوی ئاشکرای شتەکانم پێ بڵێ

وازبێنە با وشەم ببێ بە خوودی ئەو شتەی
کە ڕۆحم خوڵقاندویەتی
ڕێم بدە با بەهۆی منەوە
ئەوانەی شتەکان ناناسن،
لێیان نزیک ببنەوە.
با بەهۆی منەوە
فەرامۆشکاران..
لە شتەکان نزیک ببنەوە.
با بەهۆی منەوە
ئاشقانی شتەکان
پتر لێیان نزیک ببنەوە.
ئەی هۆش! ناوی ئاشکرای شتەکانم بدەیێ
نێوی خۆت، نێوی ئەوان،
نێوی منیش بەشتەکان بدە!

گەرچی فەلسەفەو لۆژیك، مرۆڤی ئەفسانەسازی لە مەیدانی ئاسایی ژیانی کۆمەڵایەتی وەدەرناو جادوگەران و سیحربازان قفڵی بێدەنگان لە زارداو نەوەی پێغەمبەران کۆتایی هات، یاگەرچی ئەفسانە کۆن و سەرەتاییەکان شێوەی چیرۆکی تێزجیای گرتە خۆ، بەڵام شاعیر وەکو ئەوەی کە خۆی لە خۆیدا ئەرکی پەیامبەرێکی ئەبەدی و سەرەتایی دەبینێ بەپێی کات و شوێن حاڵەتی جیاوازی کۆمەڵایەتی، هەرساتەو بە شێوەیەك هاتە پێشێ، جلوبەرگی گۆڕی، لە نێوان ئەبەدیەت و بیدایەتی سۆزو غەریزەکاندا ژیاو لە راستیا هەر وەکو ئەفسانەساز مایەوە، چونکە بڕشتی خەیاڵ و خەیاڵ کردنەوە هەمیشە لەگەڵ شاعیردا بووەو شتەکان هەمیشە لە دەوری ئەو بوونە. بەڵام شاعیر رۆژێك لە لێڕەوارو ئەشکەوتدا ژیاوە، رۆژێکی دی چاوی بڕیوەتە دەریا، لە سەردەمێکی دیدا روخساری مەعشوقەکەی خۆی بە وشەی سادە لەسەر پێستی ئاسك وێنە گرتووەو لە سەردەمێکی تری نزیکتر لە ئێمەوە هاواری بۆ ئێمە هێناوە کە:

بمبەنە ئەو دەشت و سارایە
تا گوم بێ ئەقڵ و ئەوەی تێیدایە.

تا ئەنجام ئا لەم سەردەم و چەرخەدا بووە بە (فروغ فرخزاد) کە دەڵێ:

بە درێژایی سەر لە بەری تاریکی
هەر هاواری سیسرکان بووە!
مانگ، ئەی مانگی گەورە.

لە شیعر گوتندا جۆرە گەڕانەوەیەك بۆ سەردەمی منداڵێتی شاعیر هەیە. هەروەها گەڕانەوە بۆ سەردەمی منداڵێتی مرۆڤ. شیعر، سەمایەکی ناخ و روژێن و پاك و پڕ وێنەیە لە میان باخ و باخاتی تەنیایی مرۆڤ لەگەڵ سروشتدا. شیعر جۆرە سەمایەکە لە نێو شتەکانداو تەوەرەکەی

وشەیە. (لۆچی) شاعیرو سەرداری چینی کە نزیکەی ١٦٦٠ ساڵ لەمەو پێش هاتۆتە کوشتن، قسەیەکی دەربارەی شاعیران هەیە کە گێڕانەوەی لێرەدا نابەجێ نییە.

ئێمەی شاعیر لەگەڵ عەدەم دا دەجەنگین

تا بوونی پێ ببەخشین.

بە مشت لە دەرکەی بێدەنگی دەدەین

تا مۆسیقای وەڵامی بژنەوین

ئێمە، ئاسمانی بێ سنوور

دەخەینە بستێ کاغەزەوە

لە دڵی بچکۆڵانەمانەوە

سێلاوێ هەڵدەرێژین

(لۆچی) لە هەمان شیعردا دەڵێ: (شاعیر کەسێکە، کە ئاسمان و زەوی لە قەفەزی قاڵب دەنێ).

-٣-

بەلام بۆچی لە نێو هەموو مرۆڤدا، لە هەموو سەردەم و قۆناغەکاندا، ئەم پەیامە مەزنە وەئەستۆی شاعیر خراوە؟ بۆچی دەبێ ئەو لە نێو هەموو تیرەی بەشەردا هەڵبژێردرێ تا زەوی و ئاسمان بخاتە قەفەزی قاڵبەوە؟ باشە شاعیر، چۆن بوونەوەرێکە کە هەم تایبەتمەندی جادوکەرانی هەیەو هەم تایبەتمەندی پەیامبەران و تەنانەت خواش؟ بە راستی شاعیر کێیە وا دەست دەخاتە ئەفراندنی کائیناتەوەو لە حەقیقەتدا هێندێ شت دەخوڵقێنێ و دێنێتە ئاراوە کە پێشتر لە مەیدانی پراتیکدا بوونیان هەبووە. دەبێ رازو نهێنی ئەفراندن و سەر لە نوێ خوڵقاندنەوە لەچ دابێ[٧]؟

سیڤن سپەندەری شاعیری ئینگلیز لە باسی ئەفراندنی شیعردا دەڵێ: (مرۆڤ لە هەموو شتێکدا لەگەڵ مرۆڤدا مامەڵە دەکا، تەنیا لە شیعرا نەبێ کە مرۆڤ مامەڵە لەگەڵ خواو خوایەتیدا دەکا.)

سروشتی بابەتی و بەرچاو و ئەبەدی بۆسەی بۆ مرۆڤی تاک ناوەتەوە مرۆڤی تاک و تەنیا لەبەردەم ئەم نەمریە واقیعی و پڕ بزاڤەدا دەتوانێ خۆی وەکو گەردیلەیەکی ناچیزو حیساب بۆ نەکراو ببینێ. مرۆڤ لە بەردەم کەون و کائیناتدا لە گەردیلەیەك بەولاوە چیتر نییە، بەلام گەردیلەیەکە جیا لە گەردیلەکانی دی. چونکە مرۆڤ حاڵی دەبێ و تێدەگا هەر ئەم تێگەیشتنە مەسەلەی بە گەردیلە بوونەکە دێنێتە کایەوەو دوا بەدوای ئەمەش یا تەسلیم بوونی بێ قەیدو شەرت دێتە پێشێ کە بریتییە لە دەستەو ئەژنۆ رۆیشتن و چاوەڕوانی مەرگ، واتە قەلایەك دروست دەبێ لە تەسلیم بوون و یاخی بوون کە زادەی باوەڕداری یا بێ باوەڕییە، واتە سەرگەردانی و پەشێوی لە دنیای شپرزەیی دڵەڕاوکێ، حاڵەتی سێیەم یاخی بوونێکە روون و ئاشکرا بە هەموو توانا ئینسانییەکانەوە، بەرامبەر بە قەدەری تەبیعەت. یاخی بوونی (قابیلی) (یانە) (پرومتە) یانە یا کامۆیانە، واتە قاییل نەبوون بە چارەنووس و تەبیعەت بەو شێوەیەی کە هەن، و قبووڵ کردنی ئەم گوتەیەی کامۆ کە: (مرۆڤ ئەو کەسەیە کە دەیەوێ لە چارەنووسی

خـۆی یـاخـی بـێ و بەگـژیا بچێتەوە.) شـاعیر لـە ریـزی سـێیەمی ئـەم خانەبەندەیـە تاڕادەیـەك وشکەدا گیرساوەتەوە. ئەگەر تەبیعەت پەسەند نەکا یا لە راستیدا کۆتاییەکی شووم بۆ ژیانی خۆی لە چوارچێوەی تەبیعەتدا ببینێ، ئەوا ئاگایانە یا نائاگایانە دژی دەوەستێ و ئەگەر لە ژینگە یا کۆمەڵگایەکدا خۆی بچووك، یا کۆت کراو ببینێ و بایەخە هەمیشەییەکانی مرۆڤایەتی لە حاڵی کەوتن و نەماندا ببینێ ئەوا دژیان رادەپەڕێ و خۆ ئەگەر لە مرۆڤدا شەڕ خوازیەك ببینێ کە لە سەرچاوەیەکی نامرۆڤانەوە هەڵقوڵابێ ئەوا بەگژیا دەچێتەوە. هەڵبەتە بنەماو بناغەی ئەفراندن و خوڵقاندن لەسەر هەمان کێشمەکێش و بەگژاچوون رۆنراوە، هەمان کەڵکەڵەیە بۆ بە ئەنجام گەیاندنی پرۆژەیەکی نوێ: لە بواری تەبیعەتدا دروستکردنی تەبیعەتێکی چاکتر، لە بواری کۆمەڵایەتیدا، دروستکردنی کۆمەڵگەیەکی چاکتر، لە باری ئینسانیەوە دروستکردنی ئینسانێکی باڵاتر تاقە کەرەستەو چەکی دەستی شاعیر بۆ ئەنجامدانی ئەم ئەرکە وشەیە، واتە وشە هەم هۆکاری شیعرە هەم ئەنجامی شیعر (وشە مامانی لە دایکبوونی شیعرەو لە هەمان کاتیشدا شیعر جگە لە پێکهاتی نوێی وشە چ شتێکی دی نییە. بەڵام ئەو راستییەش لە گۆڕێدایە کە شیعر سنووری زمان دەبەزێنێ، بەڵگەشمان ئەوەیە کە شیعر دەخرێتە سەر باڵی زمانێك کە لە دەستوری زماندا ئیعتراف پێ ناکرێ. زمانێك کە هەست و هەستکردن و وێنەو ئەندێشە بە تەواوەتی تێیدا گوشراون..).

شیعر، نەمری بەخشینە بە هەستی ئینسان لە ساتەوەختێکی خێرادا لە قاڵبی وشەدا. شاعیر، بەهۆی وشەوە هێندێ پارچەی زمانی تیژ تێپەڕی ناو سروشت دەخاتە ژێر رکێف و کۆنترۆڵی خۆیەوە. شیعر لە راستیدا تەبیعەتی دووەمە بەرانبەر بە تەبیعەتی یەکەم. تەبیعەتی دووەم کاردانەوەی شاعیرە بەرانبەر بە ئەبەدیەتی هەڕەشەکردووی تەبیعەتی یەکەم. شاعیر هەوڵدەدا تەبیعەتێك بخوڵقێنێ و دابهێنێ کە وەکو تەبیعەتی واقیعی هەوێنی ئەبەدیەتی تێدابێ و بەو ئەبەدیەتە نەمری خۆی بچەسپێنێ، واتە ئەبەدییەتی ئینسانی بەرامبەر بە تەبیعەتی ئەبەدی بێتە ئاراوە. لەبەر ئەمەیە کە لە شیعردا (مرۆڤ مامەڵە لەگەڵ خواو خوایەتیدا دەکا)و دەیەوێ ببێ بە جێگری ئەوو لەم مەیدانە قورسەشدا تاقە چەکی دەستی وشەیە.

وشە کەرەستەو ئامێری هەرە گرینگی دەستی شاعیرە، چونکە شاعیر بە زەبری وشە دنیای خۆی دەخوڵقێنێ و وشە تاقە هۆکاری ئەفراندنە لای. پێ دەچێ لە ئەفراندنی تەبیعەتیش دا لە لایەن خواوە، وشە هەمان بایەخی هەبووبێ کە بۆ شاعیری ئەمڕۆ هەیەتی. لە کتێبی یەکەمی تەوراتدا نووسراوە:

(خوا گوتی روناکی پەیدا ببێ، و روناکی پەیدا بوو.....)

سەیر دەکەین لە ئەفراندنی جیهانیدا، هەڵبەتە لە شێوە مەزەبی یەکەیدا خوا تەنیا (گوتویەتی) کە (روناکی پەیدا ببێ)و روناکی هاتۆتە ئاراوەو پەیدا بووە (گوتن) بریتییە لە سوود وەرگرتن لە زمان و دەربڕینی شاعیرانە (گوتن) خۆی لە خۆیدا سوود وەرگرتنە لە وشە. گوتن، بە تایبەتی کە مەبەستی دروستکردنی شتێك بێ، خۆی لەخۆیدا شیعرە، هەڵاتنی رۆژە لە هەناوی تاریکییەوەو لە ئەنجامدا (روناکی پەیدا بوونە) بەر لە شیعر گوتن، هەموو شتێك بەشێوەی پەراگەندە لە هزری

شاعیردا بوونیان هەیە. سپەندەر دەڵێ: کاری داهێنان بریتییە لە تەمەرکوز. شاعیر خۆی لە پەراگەندەیی ژیان هەڵدەقورتێنێ، بە دوویەکدا هاتنی زەمەن و شوێنە جیاوازەکان و هێندێ لە ئەزموونەکانی سەر بەم شوێن و زەمەنانە لەیەك جێدا دەگیرسێنێتەوە. بناغەی کاری شاعیر، تەمەرکوز بەخشینە بە ئەزموونە پەراگەندەکانی ژیان لە چوارچێوەیەکدا کە نێوی شیعرە. بۆیە شیعر گوتن، بزاڤە لە تاریکی و ناڕێك و پێکی و پەراگەندەییەوە بەرەو روناکی و رێك و پێکی و ناسکی و جوانی هونەری. هەردوو– سێ دێڕ پاش ئەو ئایەتەی سەری[1]، ئەمەمان بەرچاو دەکەوێ، (خوا، روناکی ناونا رۆژو تاریکی ناونا شەو.) ئەم نێونانی روناکی و تاریکییەش بە مەبەستی دروستکردنی شتێك بووە، بۆیە ئەم نێونانەش شیعرە، یا شیعر گوتنە.
مرۆڤی سەرەتایی کە بۆ خۆی یەکەمین شاعیریش بووە، خوایی ترین خەسڵەتی خۆی – کە توانای نێونان و شیعر گوتنە – هێندە لاپیرۆز بووە داوێتییە پاڵ خوا. هەرچەندە ئەو خۆی نێوی رۆژو نێوی شەوی ناوە، بەڵام ئەم حاڵەتە پیرۆزەی لە دەستی خۆی داوەو بە خوایەکی نەبینراوی سپاردووە. بۆیە شاعیری ئەمڕۆکە عەوداڵی دۆزینەوەو بە دەست هێنانی ئەو خەسڵەت و تایبەتمەندییەی مرۆڤی سەرەتایەو بە زەبری ئەفراندنی سروشت و تەبیعەتی دووەم، داوای حەقی خۆی لە سروشت و تەبیعەتی پڕتواناو دەسەڵاتدار دەکاتەوە.
وشە لە تێکڕای چەرخە ئەدەبیەکاندا، حاڵەتی ئەفراندنی خۆی پاراستووە. وشە ئاگرێکە کە لە بارەگای خواوەندانی هەوەڵینەوە، واتە لە مرۆڤی سەرەتاوە رفێنراوەو بە مرۆڤی ئەمڕۆ سپێردراوە.
وشە، کلیلی کەشف کردنی تاریکییە. ئەلف و بێی رەمزو هێمای هەموو نهێنی یەکانە. وشە گەورەترین کەشفی مرۆڤە لەسەر رووی زەوی رەنگە کەشفێك بێ کەتا مرۆڤ هەبێ، هەر بە نەمری و پاکی و تازەیی بمێنێتەوە.
وشە، هەرگیز کۆن نابێ، چونکە مرۆڤ هەرگیز کۆن نابێ. تا تەمەنی بەشەر لەسەر رووی زەوی پتر بێ، ئەوەندە گەنجتر دەبێتەوە. وشەش هەموو تایبەتمەندییەکانی مرۆڤی تێدایەو وەکو ئەو هەمیشە بەرەو گەنجی و گەورەیی و شکۆداری دەچێ. ئەگەر چەند شاعیرێکی بێ ئاگاو رەخنەگری نەزان لە ساتێکی مێژوودا وشەیان بەرەو ناپاکی کێشابێ، ئەوا هیچ جێگەی مەترسی نییە (هەڵبەتە لە پاڵ ئەم شاعیرە بێ ئاگاو رەخنەگرە نەزانانەشدا، دەبێ ئاماژە بۆ هێندێ رۆژنامەنووسی بێ هەڵوێست و بێ سەروبەر بکرێ کە بەزەبری ماستاو ساردکردنەوەی خۆیان وشەیان لەبەردەم زوڵم و بریسکەی دراودا لە وتاندووە.) زمان، درەختێکە هەمیشە گەڵا زەردەکان لە خۆی دەوەرێنێ و تەنیا گەڵا سەوزو وشەکان رادەگرێ. بۆیە ئەو بابەتە شاعیرو رەخنەگرانە رۆژێ لەرۆژان وەکو گەڵا زەردەکان دەوەرێن و دەکەونە ژێر پێوە، تەنیا گەڵا سەوزو نەمرو راستەقینەکان دەمێننەوە. ئەمە تەنیا خۆزگە نییە، بەڵکو راستییەکە کە دەیان قەسیدەو دیوانی شیعر پشتیوانی لێدەکاو دەیسەلمێنێ. بۆیە وشە، هەمیشە هەیە، هەمیشە پاك و جوانە:

موبارەك بێ تەلعەتی حوسنت کە لە ئەزەلەوە
کاڵای نازیان بە باڵای چون سەرو تابڕیوە.

ئنجيلى يوحەنا بەمجۆرە دەست پێدەكا: (لەسەرەتادا، وشە بووە، وشە لە لای خوا بووە، وشە خوا بووە.) بایەخی وشە لە گشت سەردەم و قۆناغەكاندا هێند گەورە بووە كە بووە بە هاومەعنای خواو بەرجەستەبوونێكی شاعیرانەی، بە شكۆداری خوا بەخشیوە. لێرەدا وەسیلە بووە بەهەدەف و هەدەف بەجۆری لە وەسیلەدا تواوەتەوە كە ناو و شێوەو رۆحی ئەوی گرتۆتە خۆ. لە راستیدا خالق لە مەخلوقداو هەدەف لە وەسیلەدا بەجۆریٚ دەتوێنەوە كە هەموو جیاوازی هێڵ و مەوداكان لە بەین دەچن. ئەو هێڵەی كە لە نێوان سەرەتاو كۆتاییدا هەبووە لەبەین دەچیٚ و سەرەتاو كۆتایی لە شێوەی خاڵێكی نورانی نەمردا وەكو ئەستێرەیەك دەنوێنن. ئاشق دەبیٚ بە مەعشوق، عابید دەبیٚ بە مەعبود و ئەگەر مەنسور گەیی بووە ئەو حاڵەتە عیرفانیەی كە نەعرەتەی (انا الحق) لیٚ بدا، ئەوا شاعیر دەگاتە پلەیەك لە ناسینی تەبیعەت كە سەرەتا هاوار دەكا: (انا الشی و)و پاشان هەنگاوی هێوەتر دەنیٚ، مەوداكان دەسڕێتەوە، دەبیٚ بە خاڵێكی رۆشنی نەمر لە بابەتی ئەستێرەیەك و لە نەعرەتەدەدا: (انا الشعر).

شاعیری راستەقینە، كاری بەم قسەیە نییە كە دەڵیٚ: (شیعر هەستی دڵە). دڵ، زۆر بچوكە، تەنیا بەشێكە لە مرۆڤێك و هەرگیز هەموو مرۆڤەكە نییە. ئەم بیرە كۆن بووە كە هەموو شتێك بە دڵەوە ببەستێن و هەموو شتێك بە رەنگدانەوەی هەڵچونەكانی دڵ بزانین. شیعر غەریزەو هەستە، هەروەها ئەندێشەشە. هەم خوێنەو خەم خەیاڵ. هەستی دڵ شتێكی سەتحییە، هی بابایەكی رۆمانسی هەست پەروەری گرینۆكی تەمەڵە كە هەرگیز نایەویٚ خۆی لەم جیهانە پان و بەرینەدا كەشف بكا، زاتی خۆ كەشف كردنی نییە.

شاعیری راستەقینە، خوێنی بیركردنەوە بە دەمارەكانیا دەڕوا، بە زەبری ئەم خوێنە گەردیلەكان دەدۆزێتەوەو دەیانشكێنیٚ و بە شێوەیەكی دی یەكیان دەخاتەوە. لەبەر ئەوە، شیعر بەلای شاعیرەوە لە شتەكانی تەبیعەت باڵاترو بە نرخترە.

شیعر، لە تەبیعەت باڵاترە، باڵاترییەكەی لەمەدایە كە ئەگەر تەبیعەت شتێكی واقیعی و قابیلی گرتن بیٚ، ئەوا شیعر شتێكە هەم قابیلی گرتنەو هەم قابیلی نەگرتن. هەم واقیعییەو هەم ناواقیعی، هەم موجەڕەدەو هەم ناموجەڕەد.

ئەفسانەیەكی ئەسكەندەناڤی هەیە باسی ئەوە دەكا كە گوایە (ئۆدین)ی شای خوداوەندان، وەختیٚ كە دەشت و دەر، ڕێگاو كوێرە ڕێگا، هەورازو نشێو چیاو هەڵدێرانی بڕی و ئەنجام گەییە بەردەم ئەشكەوتی ئەقڵ و مەعریفەت، ویستی وەژووركەویٚ و تێر لە ئاوی كانیەكەی نێو ئەشكەوتەكە بخواتەوە، پاسەوانەكە هەر لە ڕێوە ئاگاداری كردەوە كە ئەگەر ئەم كارە بكا دەبیٚ چاوێكی خۆی لە دەست بدا.

(ئۆدین) چاوێكی خۆی دەرێناو دایە دەست پاسەوانی ئەشكەوتەكە وەژوور كەوت، تاتوانی لە ئاوی كانییەكەی خواردەوە. وەختیٚ لە قوڵایی ئەشكەوتەكەوە بەرەو روناكی رۆژ هات، خۆی بە خوداوەندی ئاقڵانی جیهان زانی و پاشان بەرەو كورسی خوداوەندانی دی وەڕیٚ كەوت.

لێكدەرەوانی ئەفسانە كۆنەكان دەڵێن كە كانیەكەی نێو ئەشكەوتەكە دەكاتە ویژدانی

ناخودئاگای مرۆڤ و چاوە کوێرەکەش دەرگایەکە بەرەو دنیای ناخ. چاوی بینای مرۆڤ دەرگایەکە بۆ شتەکان و چاوی نابینا ڕێگەیەکە بۆ نێو ناخ و زەین. مرۆڤی مەعنەوی لە پشت پێڵوی چاوی کوێرەوە جیهانی ناوەوەی خۆی دەبینێ و بەچاوە بیناکەی جیهانی تەبیعەتی دەرەوە دەبینێ و هەوڵدەدا پردێك لە نێوان چاوە کوێرەکەو چاوە بیناکەدا دروست بکا. شیعریش لە ڕاستیدا پردێکی وشەیە لە نێوان چاوی نابیناو چاوی بینادا.
لە پشت پێڵوی چاوی کوێرەوە، دنیای ناخود ئاگای بنیادەمێك هەیەو لەوێدا هەوری غەریزەکان، لە شەوێکی تاریك و نوتەکدا، لە ئاسمانی جیهانە نادیارەکاندا کار لەیەکدی دەکەن. لە پشت پێڵوی چاوی نابیناوە، دەریایەك هەیە وەکو بێ سنووری شەو، و شەپۆلەکان هەمیشە لە حاڵی جۆش و خرۆش و حەرەکەتدان و بەشێوەیەکی قوڵ و ئاڵۆزکار دەکەنە سەر کەنارەکانی دنیای دەرەوە. مەنتیقی ڕواڵەتی لە دنیای ناخود ئاگادا جێی نابێتەوە. مەنتیق لە ئاستی ئەم بێ سنوورییەی ناخدا شتێکی یەکجار بچوك و ناچیزەیە. بۆیە شاعیر دەبێ جیهانبینییەکی غەریزی و هەست پەروەری هەبێ، لە پاڵ جیهانبینییەکی ئەندێشەیی کۆن و سەرەتایی و ئەبەدیدا. بۆیە دەڵێین نەمەنتیق و نەهەستی سادەی دڵ، بەڵکو ئاوێتەیەك لە غەریزەو هەست و ئەندێشە. چونکە مەنتیق وەکو فەوارەیەکی بچوکە لەبەردەم تۆفانێکی شێتدا کە هەموو شتێك لەگەڵ خۆیدا ڕەدەماڵێ.
مەنتیق تایبەتە بە ژیانی گشتی خەڵکەوە، بە ژیانی خەڵکەوە لە ژینگەیەکی گشتی ناشیعری و ناغەریزی و نائەندێشەییدا، لە قۆناغێکی تەسکی زەمەن و لە قەڵەمڕەوێکی تەنگی شوێندا. بە مەنتیق نان دەکڕین. بە مەنتیق پارە کۆدەکەینەوە. بە مەنتیق وەڵامی گەدایانی برسی دەدەینەوەو بەڕێی خودا دەڕۆین. بە مەنتیق پارەکانمان دەکەین بە مارك و فرانك و دۆلار. بە مەنتیق هەموو جۆرە لادانێك بەلای چەپی شەقامەکاندا قەدەغە دەکەین.
بەڵام غەریزەیەك کە هەوێنی ئەندێشەی کۆن و سەرەتایی و ئەبەدیەتی تێدابێ، ناچارمان دەکات بەرەو زەمین_ دایك بگەڕێینەوە، بەرەو خاك و بەرەو هیوەترو پتر شۆڕبوونەوە بگەڕێینەوە، هەر لەبەر ئەمەیە شاعیر لە جۆری فیکری تاك خواوەندییەوە، کە لە ڕادە بەدەر زهنییە، لە فیکری منی ناڕاستەوخۆوە دەگەڕێتەوە بەرەو فیکری چەند خواوەندی سەردەمی منداڵێتی بە شەڕو سەرەتایی غەریزەکان. چونکە تاقە یەك شت لە جیهاندا نییە، بەڵکو شتی جۆراوجۆر بۆ شاعیر هەیە.
هەر ئەم هەنگاوە ناڕاستەوخۆیە بەرەو فیکری چەند خواوەندی، شاعیر بەشێوەیەکی ناخود ئاگایانە داهێنەر (خالق) ڕەفز دەکاو لەبری ئەوە باوەش بە زەویدا دەکاو تێکەڵ بە خاك و بەردو گیا دەبێ، لە ڕاستیدا بەشێوەیەکی ناخود ئاگایانە (لاشعوری) (باوك_ خواوەند) ڕەفز دەکاو مل دەداتە ئەشقی (دایك_ زەمین)، ئەو دایکەی کە دەرێ و خواوەندان دروست دەکا. شاعیر هەمیشە لە ڕێگەی ئەفسانەسازییەوە بەرەو خواوەندان و زەمینی خواوەندان و دروستکەری خواوەندان دەگەڕێتەوەو ڕازو نهێنی شیعری (حەماسی و یاخی) لەمەدایە. واتە ڕەفز کردنی هەموو جۆرە (خوایەتییەك)و گەڕانەوە بەرەو شت و مرۆڤەکان کە خۆیان خواوەندن و دەتوانن ڕەنگدانەوەی

خواوەندان بن.

-٥-

زۆرم باسی شت و مرۆڤ، و مرۆڤم لە نێو شتەکاندا کرد. ئێستاش فەرموون با پێکەوە گەر بۆ ماوەیەکی کەمیش بووە گەشتێکی نێوشار بکەین و چاوێکمان بە خەڵکی و شتەکان بکەوێ. من لێرەدا هەر هێندەم بۆ کراوە کە ناوەکان و هێندێ حاڵەتی ئینسانی لە چوارچێوەی شتەکاندا تۆمار بکەم. دیارە هەر یەکێك لەم ناوو حاڵەت و ئینسانانە بۆ خۆیان یادو یادگاریەکیان لە هزرو بیری ئێمەدا جێ هێشتووە. فەرموون لەگەڵ سوکە مێوانییەکەدا: مەیدان و پەیکەرەکان، سێ ڕیان و چوار ریانەکان، کۆڵان و کوێرە کۆڵانەکان. ئاو و فوارەو گیاو گوڵ، خەڵکی و ئۆتۆمبیلی بچووك و گەورەو عەرەبانەو پایسکل. سەگانی بچووك و گەورە، خەڵکی لە هەموو شوێنێکدا، لە پشت پەنجەرەکانەوە، لەسەر شۆستەو نێو شەقامەکاندا، لەبەردەم گلۆپە سوورو سەوزو زەردەکاندا. فیزاح و ناڵە ناڵ و دەنگی دی. دووکەڵ و تەم و هەڵم. پێکدا هەڵشاخان و جنێودان و خوێن رشتن و چەقۆی تامشتو لە ورگان رۆچوو. و تەنانەت گوللەو تەقەکردن. پاشان هەڵاتن. هەنگاوی گورج و خێراو پێکدادانی لەناکاوی ئۆتۆمبیلان و شکانی هەموو جامخانەکانی شار. ئاڵاو گڵۆپ و خوێن و تابوت. پەکوپۆ و اناللە وانا الیە راجعون. گریانی بەردەم دیوارە بەرزەکان. دیواری دی بە دەوری کەلاوەکاندا. کاغەزی سپی و رەش چەویلکەو تفەنگەکان. دەنگی تەرزەبارین و لێزمەی باران. سەربازان. بولێڵی ئێوارەو سپێدەی بەیان، هاتووچۆی پیاوو ژنان لەم شەقامەوە بۆ ئەو شەقام. چاو داگرتن لە ژنانی هەرزەو خەتاکار. بانگ و سەڵای باوەشی شەو. گەشتی نێو فالچی و رەملچی و خەیاڵ پلاوان. گەشتی نێو گیرفان بڕان و سیاسەتمەداران و تاوانباران و گەوادان. گەشتی نێو باب مردوان و داك مردوان، باب کوژراوان و داك کوژراوان و هاو رەگەز بازان و شەهوەت پەروەران و قەدیسان و پاش ئەم هەموو گەشتە خۆسپاردن بە خەوی رۆژانە. ژنان و زندانیان و ئەوجا گڵۆپ و گڵۆپ تا ئەو پەڕی شەو. هەیڤی لە جێ خۆدا تەزیوو ئەستێرانی قوتبەکان ئەشقەساردو تەزیوەکانی ژێر درەختانی گەڵا رژاوو پاڵ جۆگەلە بۆگەنەکان. ئەشقی کەنار پشیلەی تۆپیوو زامی پیس کردوو.

شێتییەکی نەزۆکی لە رادەبەدەر بۆ تاوان و کوشتارو قەتل و عام.

هەراو هەنگامەو هاواری (ئینسانیەت و ئەمەشە چارەنووسی ئینسان) کەنەلێرەو نە لە شوێنی دیدا حسێبی چارەنووسی پشیلەی تۆپیویشی بۆ نەکراوە. رۆژنامەکان و قەحپەگەرێتی یاسا لە ناو پیتە وردو درشتەکانی چاپخانەکاندا. گەدایان، شەل و سەقەت و نوقسانان. شێتان، نیوە دەستان، نیوە لاق و نیوە ئەندامان و پێ شێل کراوان. پیرێژنان. پشت کۆڵان و بانیژەکان. دەستانی هەڵواسراو و پڕ جولەو زیندوو مردوو. زاری پڕ جنێوی ژێر درەختانی پاکیزە. چاوانی کوێرو نیوە کوێرو بیناو شووشەیی و پرشنگدار. سینەی لاوازو مردوو، پان و پۆڕو ئەوجا پاڵەوانانە. ورگی قوپاو و بەتاڵ و برسی و نیوە بەتاڵ و نێوە پڕ. پڕترو پڕترین هەڵئاوساو و لە تەقین نزیك. فیکەو قامچی و هەراو هەنگامەو هەڵاتن و رێژنەی تەرزەو بەفرو پاش هەمووی تەنیایی. بانگ و سەڵایەکی دی. هەڵبوونی گڵۆپ، چاوان و ورگی برسی و هەمدیس تەنیایی.

دووکەڵ و کورەو کوێری و تاریکی و شەوو وەستان لەبەردەم گڵۆپی سووری ئۆتۆماتیکی و لە فکران راچوون. رەنگەکان و مۆسیقای خێراو سروودە کۆنە سواوەکان لەگەڵ گۆڕانی ناجۆری حەیوانیدا. رەنگەکان و هەموو رەنگەکان لە پێناوی جۆشدایی شێتیدا. بۆ کرۆزی سووتاوی جەرگی ئینسان کە لەسەرجەم وشەکانی ئەم مێژووەوەو لە هەموو قۆناغەکانەوە هەڵدەستێ و بە شاردا بڵاو دەبێتەوە.

کاڵای شێتی دڕواو بڕاو بە باڵای یەك بەیەکی ئێمەداو مێشکی پڕ کرمی ترسی ژێر سمی وڵاخانی چەموشی بە رواڵەت ئینسان. و هەموو تیرەی بەشەر دەعوەت کراون تا شەڕخوازی ئێمە ببینن. تا شایەتی غروری خەوتوو و مردوی ئێمەبن. ئەمانەو هەزاران شت و مرۆڤ و حاڵەت و حەرەکەتی دی کە ئێوە هەمیشە میوانی ناوەختیانن و دەیان بینن.

شاعیر، لەسەر زەوی دەژی و دەبێ شایەتی بوونی شتەکان بێ. گەر زەمان و سەردەمی خۆی نەبینێ، ئەوە خیانەتی لە مێژوو کردووە. گەر شوێن و ژینگەی خۆی نەبینێ و نەبێ بە قازی و دادوەری رابووردوو، و شایەت و بینەری ئێستاو دەمڕاست و نوقلانەلێدەری ئایندە، ئەوە خیانەتی کردووە. شاعیر خوازیاری خوێن و هەڵچوون و ئەشقە، نەفرەت لە ملکەچی و داماوی دەکات. ئەگەر نوێنەری تیشك و جیلوەکانی سەردەمی خۆی بێ، ئەوا پاش مردنی، شیعرەکانی نەمری پێ دەبەخشن. چونکە شیعر لە نووسینی فەیلەسوف و کۆمەڵناس و رەخنەگر، پتر بەڵگە نامەیەکی مێژوویی‌یە دەربارەی سەردەمێکی تایبەتی. چونکە شاعیری رەسەن، لەسەردەمەکەی خۆیدا دەژی، بەڵام کۆمەڵناس و رەخنەگر تەنیا بیری لێ دەکەنەوەو جیاوازی ئەم دوو دەستەیە لە جیاوازی نێوان بیستن و بینینیش زێدەترە.

بۆدلێر دەڵێ: (خوا ئەو شتەیە کە بێ ئەوەی هەبێ حوکمڕانی دڵان دەکا.) ئەم گوتەیە بۆ شاعیری گەورەش راستە. بۆ وێنە حافز شاعیرێکی لەو بابەتەیە. حافز بەشێکە لە زمانی فارسی و پارچەیەکە لە کەسێتی یەك بەیەکی ئێمە. شاعیری چاك جگە لەمە چ شتێکی دی نییە. دەبێ لە ناو جەرگەی زماندا بژێ و یارمەتی ژیان و تەمەن درێژی زمان بدات. شاعیر لە پێشینانەوە دەست پێدەکاو ئاوێتەی نەوەکانی داهاتوو دەبێ. گەرچی ژیانی داهێنەرانەی شاعیرانەی شاعیر لە هێندێ ساتی تایبەتیدا دەگاتە لوتکە بەڵام پەیکەری ئەبەدیەت لەو ساتە تایبەتیانە دەتاشێ. هیچ تواناو دەسەڵاتێك ناتوانێ رازی شاعیر کلیل بداو هیچ کەسێك ناتوانێ خۆی بەسەردا بسەپێنێ و مل هوڕی لەگەڵ بکا. شاعیری چاك دەبێ هێندە ئاوێتەی شیعری خۆبێ کە ببێ بە شیعر. شیعر دەبێ بگاتە ئاستێکی هێندە گەورە کە ببێ بە سەرجەمی زمان.

دایلان تۆماس لە شیعرێکیدا دەڵێ:

من زمانی بەشەر
لە هەوەڵین یاسای
شەهوەت و غەریزە بەشەرییەکانەوە
فێر بووم،

تا شێوەی بیرەکان
لە قاڵبی زەیندا دابڕێژم.
ورستی وشەکان
سەر لە نوێ بهۆنمەوە.
ئەو وشانەی کە بە میراتی
لە مردوانی خەوتووی نێو
گۆڕی بێ هەیڤە شەو ماونەتەوە
ئەو مردووانەی چیدی پێویستیان
بە دەستەمۆ کردنی
وشەکان نییە.

هەڤپەیڤین لەگەڵ رۆبرت فروست دا*

١٨٧٤-١٩٦٣

سازدانی: ریچارد پوریە

فرۆست: من هەمیشە تەختەیەکی ساف لەژێر دەستمدا دادەنەم و دەنووسم. لە هەموو تەمەنمدا قەت لەسەر مێز نەمنووسیوە. تا ئێستا بۆ نووسین سوودم لە هەر شتێ بڵێی وەرگرتووە. تەنانەت لەسەر بنی پێڵاوەکانیشم شتم نووسیوە.

*** بۆچی حەز لە مێز ناکەن؟ لەبەر ئەمە نییە کە بە زۆری لە سەفەردای و لە ڕووی پراتیکییەوە ناتوانی مێز بەکار بێنی؟**

– تەنانەت لە کاتی لاویشدا مێزم نەبووە. لە هەموو تەمەنم قەت ژووری کارکردنم نەبووە.

*** حاڵی حازر کەمبریج بارەگاو ماڵی ئەسڵی تۆیە، وانییە؟**

– لە زستاندا با، نزیکەی پێنج مانگی ساڵ لە "ریپتون"ی شاری "ڤیرمونت"دا بەسەر دەبەم، بەڵام وەکو تۆ گوتت بارەگای سەرەکی و شوێنی کار کردنم شاری کەمبریج–ە.

*** "ریپتون" نزیکی "قوتابخانەی نووسەرایەتی بردلوف"ە وانییە؟**

– سێ میل لەوێندەرەوە دوورە. پێم وایە زۆریش نزیک نییە. قوتابخانەکە لە بناری چیاداو لە سەرووی جادەیەکی لاوەکییەو دەبێ ماوەیەك بڕۆم تا بیگەمێ. بۆ گەیشتن بە قوتابخانەکە دەبێ لە چیاکەوە داگەڕێم، جادە لاوەکییەکە ببڕم تا بیگەمێ. من لەم قوتابخانەیەدا یەك سیمنار و یەك دەرسی ئاساییم لە ئەستۆیە و هیچی دیکە.

*** تۆش یەکێك بووی لە دامەزرێنەرانی ئەم قوتابخانەیە، وانییە؟**

– وادەڵـێن. بـەڵام مـن بـاوەڕم وایـە کـە پـتر لـە سـیمنار گرتنـدا دەورم هـەبووە. حـەزم دەکـرد سیمینارێك بگرم کە کەمتر حاڵەتی ڕەسمی و قوتابخانەیی هەبێ. بە مەنسوولی قوتابخانەکەم گوت: "بۆچی بە دروستی سوود لەم شوێنە وەرناگریت؟ دوای تەواو بوونی دەوامی قوتابخانە دەتوانی چالاکی دەرەکی ئەنجام بدەی." حەزم دەکرد شتێکی جیاواز لە وانەی ئاسایی هەبێ، جۆرە چالاکییەکی دەرەکی و بەدەر لە بەرنامەو پرۆگرام. حەزم دەکرد هەموویان ئازاد بن و ناچار نەبن بۆ خۆ قەید کردن پارە بدەن. مەبەستم ئەمە بوو خەڵکانی ئەهلی ئەدەبیات دەعوەت بکەین و هەریەکەو دوو هەفتەیەك بێنە ئێرەو لەگەڵ خوێندکارەکاندا قسان بکەن. یانی قسە بۆ خوێنـدکارەکان بکـەن. ئێسـتاش چوارچـێوەو شـوێنەواری ئـەو ئاشـخانەیەی کـە لـە پـاڵ قوتابخانەکەدا دروستمان کرد، هەر ماوە. هەڵبەتە پاش ماوەیەکی زۆر کەم پێشنیازەکەی من بە جۆرێکی دیکە شکایەوەو سیمینارەکە کرا بە وانەیەکی قوتابخانەیی و خوێندکاران بۆ بەشداری لە سمینارەکەدا دەبوو ناوی خۆیان قەید بکەن و پارە بدەن.

*** لە ساڵانی ١٩١٢–١٩١٥دا کە لە بەریتانیادا دەژیای قەت بە بیرتاندا دەهات بۆ هەمیشە لەوێندەر ئاکنجی بن؟**

– نـا،نـا. تـەنیا لەبـەر ئـەوە چـووم بـۆ بـەریتانیا تـا پشـوویەك بـدەم و ژیـانێکی هەژارانـە تـاقی بکەمەوە.

هیچ بڕیارێکم نەدابوو کتێبێك بڵاو بکەمەوە. لەوێ هیچ یەکێك لە کارەکانی خۆم نیشانی کەس نەدا. لەو سەروبەندەدا سی و هەشت ساڵان بووم، نەبووم؟ بەڕاستی بە دروستی لەیادم نییە دەبێ لەو دەورووبەرە بووبم. وەکو گوتم زۆر لە خەمی بڵاو کردنەوەی کتێبدا نەبووم. وام پێ چاك بوو بەر لەوەی دیوانێك چاپ بکەم، شیعرەکانم بۆ گۆڤاران بنێرم (تا هەمووان بمناسن). لەگەڵ ئەمەشدا ئەم کارە زۆر بەسوود نەبوو. کەس ئاوڕی لێنەدامەوە. تەنیا هەندێ جاران لە بری ئەو شیعرانەی بۆ گۆڤارانم دەناردن، چەکێکیان بۆ دەناردم. ئەوەبوو بە هێچ جۆرێ پێم وانەبوو بتوانم کۆمەڵە شیعرێك بڵاو بکەمەوە. هەڵبەتە بەر لە چوونم بۆ ئینگلستان سێ کۆمەڵە شیعرم ئامادە کردبوو "ئارەزووی منالێك"، "باکووری بوستون" و بەشێك لە کۆمەڵەی "مەداری نێوان کێوەکان" کە پاکنووس نەکرابوو و تەنیا کۆمەڵە کاغەزێکی لەسەر یەك کەڵەکەکراو بوو.

*** چۆن لە ئینگلستاندا پاوەندت بینی؟**

– "فرانگ فلینت" منی بە پاوەند ناساند. فلینت بابایەکی وەرگێڕ بوو و یەکێك بوو لە شاعیرانی (ئیماژیست) هاوڕێی پاوەند بوو و ئەندامی گروپێکی چکۆڵەی ئەدەبی بوو کە پاوەند لە ئینگلستان دایمەزراندبوو. لە دوکانی کتێبفرۆشێکدا ئەوم بینی، پرسی: "ئەمریکاییت؟ وەڵامم دایەوە: "بەڵێ، چۆنت زانی؟" گوتی: "بە پێڵاوەکانت دا" چاك لەبیرمە لە کتێبخانەکەی "هاروولد مونرو"دا بووین، ئەو کتێبخانەیەی کە تەنیا کتێبی شیعری دەفرۆشت. تازە کرابووەوە. فلینت دیسان پرسی: "شیعر دەڵێی؟" وەڵامم دایەوە: "ئەم قسەیەت بە نوقڵانەی خێر وەردەگرم." گوتی: "کەواتە دەبێ ئیزرا پاوەندی شاعیری هاوڵاتی خۆت بناسیت؟" وەڵامم دایەوە: "تانهوو ناویشم نەژنەوتووە". بەڕاستیش وابوو. زۆر لە گۆڤارە ئەدەبییەکان بێزار بووم

و زۆر بەکەمی دەمخوێندنەوە. هەروەها کەسێکی چەنەباز نەبووم و حەزم لە فشەو بانگەشە و گەنگەشە نەدەکرد. ئەنجام فلینت گوتی: "من بە پاوەند دەڵێم کە تۆ لێرەی". پاش ئەوە پاوەند کارتێکی بۆ ناردم. کارتەکەم دووسێ مانگێك لەلا مایەوەو ئاقیبەت نەچووم بۆ دیداری پاوەند.

*** راستە کە پاوەند "ئارەزووی منالێك"ی بەر لە بڵاوبوونەوە خوێندووەتەوە؟ چۆن بوو لیپرایت بەر لە بڵاوبوونەوە بیدەیت بە پاوەند تا بیخوێنێتەوە؟**

– کە پاوەندم بینی دووسێ مانگێك بوو کتێبەکەم دابوو بە بڵاوەخانە بەڵام هێشتا چاپ نەبووبوو.

سێ چوار مانگێك دوای کارتەکەی پاوەند چوومە دیدەنی. کارتەکەیم زۆر بەدڵ نەبوو.

*** مەگەر چی تیا نووسیبوو؟**

– تەنیا ئەم ڕستە کورتەی نووسیبوو: "هەندێ جار لەماڵەوەم". ڕستەکە وەکو خودی پاوەند کورت و مانابەخش بوو. ئەم رستەیەم زۆر بەدڵ نەبوو، پێم وابوو دەعوەتێکی زۆر گەرم نەبوو. بەهەرحاڵ رۆژێك کە لە شاری "کنزیگتون"دا پیاسەم دەکرد و لە "چرچ واك" رەت بووم کارتەکەم لە بەرکم دەرێنا و چووم بۆلای ئەو. پاوەند لەماڵ بوو. زۆر بەگەرمی پێشوازی کردم، پەشیمان بووم لەوەی کە بۆ زووتر نەهاتبووم بۆلای. دوای تۆزێك گوتی: "فلینت گوتی کتێبێکی شیعرت هەیە؟" وەڵامم دایەوە: "دەبووایە هەمبووایە بەڵام نیمە". پرسی: "مەبەستت ئەمەیە کە کتێبەکەت هێشتا دەرنەچووە، وانییە؟" گوتم: "نەخێر. هێشتا بڵاو نەبووەتەوە." گوتی: "چۆنە بچین نوسخەیەك لە کتێبەکەت لە بڵاوخانەکە وەربگرین؟" پاوەند هەمیشە حەزی دەکرد لە پێش هەموو کەسێکەوە بەرهەمی خەڵکی بخوێنێتەوەو ڕای خۆی لەسەر دەربڕێ. باشترین تایبەتمەندی و خەسڵەتی پاوەند ئەوەبوو. حەزیدەکرد بەر لە هەموو کەسێك ڕای خۆی دەربڕێ. هەڵبەتە مرۆڤێکی خاکی بوو و حەزی لەخۆهەڵکێشان و خۆ نواندن نەبوو. بەبێدەنگی دانیشتبوو و پەرۆشی ئەوە بوو بە زووترین کات کتێبەکە بدینێ. بە پێیان وەڕێکەوتین و چووین بۆلای بڵاوکەرەوەکە.نوسخەیەکی لە کتێبەکە وەرگرت. تەنانەت بەخۆیشمی نیشان نەدا. خستییە گیرفانی. گەڕاینەوە بۆ ژوورەکەی ئەو. گوتی: "قەیناکا ئەگەر تەماشایەکی کتێبەکەت بکەم؟" کەمێك فۆنەتێکی ئینگلیزی بەسەر زمانیدا زاڵ بوو. گوتم: "ببورە، فەرموو بیخوێنەوە".

دەستی بە خوێندنەوەی کتێبەکە کرد. زۆری پێنەچوو پێکەنین گرتی. گوتم: "دەزانم لە چ شتێکی کتێبەکە پێکەنین گرتتی.. دەزانم بە چ رستەیەك پێدەکەنی" دوای چەند ساتێك پاوەند گوتی: "واچاکە بڕۆیتەوە بۆ ماڵی خۆت، دەمەوێ کتێبەکە هەڵسەنگێنم." ئیدی کتێبەکەم نەدیتەوە. بەبێ کتێب بۆ ماڵ گەڕامەوە و پاوەند کتێبەکەی لای خۆی هێشتەوە. دواترش زۆر کەم ئەو کتێبەم بەدەستیەوە بینی.

*** پێدەچێت پاوەند یەکەمین کەس بووبێ کە رەخنەیەکی باشی لەسەر ئەو کتێبە نووسی بێ، وایە؟**

– بەڵێ، دروستە، هەڵبەتە یەکەمجار لە ئەمریکا، لە شاری شیکاگۆ دا، رەخنە لەسەر ئەم کتێبە نووسرا، بەڵام ئەم رەخنەیە یارمەتییەکی ئەوتۆی منی لە ئینگلستاندا نەدا. سەبارەت بە کتێب،

لە ئەمریکادا واباوە هەرکە بڵاوبووەوە لە سەری دەنووسرێ. بەمەزەندەی من زۆربەی ئەو کەسانەی کە لە ئینگلستاندا لەمەڕ ئەم کتێبەیان نووسیگە، نەیانزانیوە رەخنەگرێکی دیکە لە شیکاگۆدا لەسەری نووسیوەو هەڵیسەنگاندووە. لە نووسینەکانیاندا وا دەردەکەوێ. بەڵام لێکۆڵینەوەکەی پاوەند شتێکی دیکە بوو، بووە مایەی ئەوەی بە جددی تەمەشا بکرێم و بەرە بەرە ناوبانگ دەربکەم. هەمیشە هەستێکی غەریبم سەبارەت بەو قۆناغە هەبووە (ئێستاش ناتوانم باوەڕ بە زۆر لەو رووداوانە بکەم): ئەوەبوو پاوەند قیروسیای کرد و ئەو رەخنە باشەی نووسی. لەو قۆناغەدا لە ناوەند و بنکە ئەدەبییەکاندا راوبۆچوونی جیاواز دەربارەی پاوەند هەبوو. بەڵام هەمووان ڕێزیان دەگرت و بە لایانەوە بنیادەمێکی غەریب بوو، بەینی لەگەڵ "ییتز" و "هوفر" و چەند هونەرمەندێکی دیکەدا خۆش بوو.

*** "هوفر"ت دەناسی؟**

– بەڵێ. لە رێگەی پاوەندەوە "هوفر" و "ییتز"م ناسی.

*** ئەو سەردەمەی کە لە ئینگلستان بوویت (ییتزت) زۆر دەبینی؟**

– نە، زۆر کەم دەمبینی. لێ هاتوچۆم لەگەڵ "پاوەند"دا هەبوو، زۆربەی کات لەگەڵ ئەودا بووم.

*** کاتێ ئینگلستانت بەجێهێشت بە ئانقەست کێڵگەی دوورەدەست و کوێستانی "گلوستەر شایر"ت بۆ ژیان هەڵبژارد؟ دەتویست کەمێ لە هەراو هەنگامەی شارو ئەنجوومەنە ئەدەبییەکان دوور بی؟**

– نەخێر، هیچ قەست و مەبەستێك لە گۆڕێ نەبوو، تەنانەت چوونم بۆ ئینگلستانیش بەمەست و ئاگایانە نەبوو. هیچ کارێکم بە قەست و مەبەست نەبوو. لەو سەروبەندەدا زۆر گێژ و هێڕ بووم و نەمدەزانی من لەم دنیایەدا چ کارەم. بەخۆیشم نەمدەزانی دەمەوێ چ بکەم. تەنیا بەتەبیعەت و لەخۆڕا نەمدەویست بە گروپێکەوە پەیوەست بم. بەتایبەتی حەزم لەو رۆشنبیرانە نەدەکرد کە نازانم بەخۆیان دەگوت گروپی "لایەنگرانی جورج" و یا "گروپی ئیدوارد" و نەمدەویست پەیوەندییان پێوە بکەم. مەبەستم ئەو گروپەیە کە "ئیدوارد مارش" دایمەزراندبوو. مارش زۆری حەز لەم گروپانەو رۆشنبیران دەکرد. بیستوومە لە کتێبی بیرەوەرییەکانیدا شتێکی دەربارەی منیش نووسیوە، بەڵام قەت ئەوم نەبینیووە.

*** ئەم گروپبازییە لەنێو ئەو رۆشنبیرانەشدا کە لە ئینگلستاندا دەتناسین هەبوو؟**

– بەڵێ، زۆریش بوو، وەزعێکی پێکەنیناوی بوو. لەوەیە لە ئەمریکاشدا واهی بێ. نازانم. من زۆریش ئەمریکاچیەتیم نەدەکرد و خۆم بە پابەندی ئەو سەرزەمینە نەدەزانی. کەچی ئەم بابەتە رستانە بوو بوو بە وێردی سەر زمانیان و دەیانگوتەوە:"بەڵێ، فروست شاعیرێکی ناوچەییەو شیعر دەربارەی وڵاتەکەی و خەڵکی ئەوێندەر دەڵێت. تا ئێستا لە ئەمریکادا شاعیرێکت دیتووە کە شتی وەهای تەجرەبە کردبێ؟" بەجۆرێ قسەیان دەکرد کە لەتۆ وایە قسەکانیان سەدی سەد دروست و ڕاستە. جا ئەم حاڵەتە دەربارەی (میس فیلد)ش دەگوترا. ئەویان هەر نەدەناسی. کەچی دەهاتن و دەیانگوت: "بەڵێ میس فیلدی دۆستمان گەییوەتە دەستکەوتێکی واهی. بەباوەڕی من ئەو دەربارەی ئەم تاقمە خەڵکە شیعری گوتووە".

*** لەو ساڵانەدا باشترین هاوڕێت (ئیدوارد تۆماس)بوو؟**

– بەڵێ. ئیدوارد لە باقی هاوسونح و ساڵەکانی خۆی جیاواز بوو و کەمتر لەگەڵ ئەواندا هەڵسوکەوتی دەکرد. ئەویش وەکو من بنیادەمێکی گۆشەگیر و تەنیا بوو. کەس نەیدەزانی شاعیرە. تا پێش بەشداری کردنیش لە جەنگ شیعری نەدەگوت. تێکەڵبوونی لەگەڵ مندا کاریگەری هەبوو، بوومە مایەی ئەوەی بیخەمە سەر خەتی شیعر. یەجگار دۆست بووین. وەکو گوتم بە تەبیعەت دژی هەموو ئەو گروپبازیانە بووم و حەزم لێنەدەکردن. هەڵبەتە منیش هاوڕێم هەبوون، بەڵام هەموومان پەراگەندە بووین، کەمتر لە دەوری یەکدی خڕدەبووینەوە ،پاوەند کۆڕو کۆبوونەوەی هەفتانەی هەبوو، هەفتەی شەوێك ئەوو (فینت) و (ئالدینگتون) و (ئێچ. د) لەدەوری یەکتر خڕ دەبوونەوە. پێم وایە (هیوم)ش ماوەیەکی کەم لە کۆڕەکانیاندا بەشدرای کرد. "هیوم" لەگەڵ ئەو جەماعەتەدا دەستی بەکارەکانی کرد. لەم کۆڕ و کۆبوونەوانەدا شیعریان دەخوێندەوەو شیعریان بۆ یەکتر راست دەکردەوە یان سەر لەنوێ دەیاننووسییەوە.

*** "هیوم"ت زۆر دەبینی؟ لەو کۆڕانەدا ناسیت؟ یان حەزت لەو کۆڕانە نەدەکرد و بەشداریت نەدەکرد؟**

– بەڵێ "هیوم"م دەناسی. زۆر هاوڕێ بووین، لێ قەت نەچوومە ئەو کۆڕانە. لە پاوەندم پرسی: "لەو کۆڕانەدا چ دەکەیت؟" گوتی: "شیعری یەکتر هەڵدەسەنگێنین و دایدەڕێژینەوە." پرسیم: "لەبەر چی؟" وەڵامی دایەوە: "تا پوختەو پاڵاوتە ببێ." گوتم: "بەم قسەیەی تۆ بێ ئەم کۆڕانە لە هەر چییەك بچێت لە کۆڕی جددی ناچێت. نە، ئەوێ شوێنی من نییە. من هونەرمەندێکی جددیم. هەڵبەتە سوعبەتم دەکرد. پاوەند بەو وەڵامە پێکەنی و چیتر منی دەعوەت نەکرد.

*** ئەم پەیوەندییە شەخسییانەی کە لەگەڵ پاوەند و ئیدوارد تۆماس و گروپی "لایەنگرانی جۆرج" لە ئینگلستاندا هەتبوو کاریگەری بەسەر شیعرتانەوە هەبوو؟ ئەگەر بەهەڵەدا نەچووبم تا پێش ئاشنابوونت لەگەڵ ئەو کەسانەدا سێ دەفتەری شیعرت گوتبوو. وایە؟**

– چاکترە بڵێین دوو دەفتەر و نیو، چونکە هەندێ لەو شیعرانەم لە دە ساڵی یەکەمی ١٩٠٠دا گوتبوو.هەمان ئەو شیعرانەی کە لە کتێبخانەی "هانتیگتون"دان یەکەم شیعرم لە ساڵی ١٨٩٠دا بڵاو بووەوە. کۆنترین شیعرم لەو ساڵەدا بڵاو بووەتەوە.

*** پێم وانییە مەبەستت یەکەم کۆمەڵە شیعرتان "ئارەزووی منالێك"بێ، چونکە ئەم کۆمەڵەیە لە ساڵی ١٨٩٤دا بڵاو بووەوە.**

– نە، مەبەستم ئەم کۆمەڵەیە نییە. "ئارەزووی منالێك" کۆنترین کۆمەڵە شیعرمە.. ئەو شیعرانەی کە بە شێوەی پیشەیی بڵاوم کردنەوەو بە گۆڤارانم فرۆشتن. ئەو شیعرانەی کە لە ساڵی ١٨٩٠دا بڵاو بوونەوە لە هەموو شیعرەکانم کۆنترن. تا پێش ئەو ساڵە هیچ بەرهەمێکی من بڵاو نەبووبووەوە. ساڵانی بەر لە ١٨٩٠ هەندێ شتم بە یونانی و لاتینی دەنووسی.

*** هەندێ لە رەخنەگرانی کۆن، "گارنت" و یان پاوەند کە ویستبێتیان دەربارەی شیعری یونانی یان لاتینی قسە بکەن زیاتر خوێنەریان هاندەدا کە بچنەوە سەر بەرهەمەکانی تۆ. پێدەچێت تۆ لە واری ئەدەبیاتدا، لە ئەدەبیاتی کلاسیکدا زۆرت خوێندبێتەوە؟**

– ڕەنگە زۆر زیاتر لە خودی پاوەند لەو بوارەدا کارم کردبێ.

*** سەردەمانێك دەرسی لاتینیت دەگوتەوە، وایە؟**

– بەڵێ وایە، کاتێ بۆ جاری دووەم لە کولیج دا خۆم قەید کرد لە دڵی خۆمدا بیرم کردەوە کە ڕەنگە تەنیا لە ڕێگەی خوێندنی زمانی یۆنانی ، لاتین و فەلسەفەوە بتوانم تەحەمولی ژینگەی کۆلیژ بکەم.

*** ئەدی دەربارەی شاعیرانی ڕۆمانتیك، پەیوەندی زۆرت بەوانیشەوە هەبوو، و دەربارەی ئەوانیش زۆرت دەخوێندەوە؟ بۆ وێنە دەربارەی "وردز ورت"؟**

– نە پەیوەندییەکی ئەوتۆم پێیانەوە نەبوو. بەڵام هەموو شتێکم دەخوێندەوە، دەربارەی هەموو شتێکم دەخوێندەوە. بەڕێکەوت دوێنێ قسەم لەگەڵ چەند قەشەیەکی کاتولیك دا دەکرد. پرسیاری ئەو کتێبانەیان لێکردم کە خوێندوومنەوە. گوتم: "ئەگەر مانای ڕاستەقینەی وشەی کاتولیك بزانن، منیش دەبم بە کاتولیك."

*** دایکت چ شتگەلێکی بۆت دەخوێندەوە؟**

– پرسیارێکە ناتوانم زۆر بە وردی وەڵامی بدەمەوە. هەموو شتێکی بۆ دەخوێندمەوە. لە هەر شتەو کەمێك، ژنێکی ڕەنجبەر بوو. ژیانی ئێمەی هەڵدەسوڕاند و لە باری مەعنەوییەوە دەیپاراستین. لەدایکبووی ئوسکاتلەند بوو بەڵام لەشاری (کولومبس)ی ویلایەتی ئوهایودا گەورە بوو بوو. حەوت ساڵی خشت لە کولومبس دا دەرسی بیرکاری گوتەوە. ساڵێك لەگەڵ بابمدا دەرسی دەگوتەوە. ئەو ساڵەی کە بابم تازە وازی لە هارڤۆرد هێنابوو. بەر لەوەی بۆ کالیفۆرنیا بڕۆن. لەو سەردەمەدا خوێندکاران هەرکە ئامادەییان تەواو دەکرد دەبوون بە موعەلیم. هەندێ لە موعەلیمەکانی منیش کولیژیان تەواو نەکردبوو. بۆ وێنە دووان لە باشترین موعەلیمەکانم کە زمانی لاتینی و یونانییان دەگوتەوە، ئەمانە هیچیان نەچووبوونە کولیژی تایبەتی ژنان. ئەوانە مامۆستای (فیرید ڕۆبینسون)ش بوون. من و فیرید هاوپۆل نەبووین بەڵام موعەلیمەکانمان یەك بوون. "فریتس ڕۆبینسون" دەڵێم، ئەو توێژەرە پیرە. دایکی منیش وەکو موعەلیمەکانی ئەو زەمانە بوو. لە هەژدە ساڵیدا دەبێ بە مامۆستای ئامادەیی و لە بیست و پێنج ساڵیدا مێرد دەکات. لەم دواییانەدا بەشێوەیەکی سەیر ڕمووددەی ژیانی ئەو بووم و هەر شتێك دەربارەی ئەو بێ کۆی دەکەمەوە. کە دەچمە ئەملا و ئەولا زۆر هەواڵ و باسم دەربارەی ژیانی ئەو دەستدەکەوێ. کە لە شاری (لویس تاڤن)ی پەنسلڤانیا بووم، ڕۆژی زەماوەندەکەی و کۆمەڵێك هەواڵی تازەو دروستم دەربارەی زەماوەندەکەی بەدەستکەوت.

*** ڕاستە کە دایکت لە شاری "لارنس"دا قوتابخانەیەکی تایبەتی بەڕێوە دەبرد؟**

– بەڵێ ڕاستە قوتابخانەکەی لە نزیك شاری "لارنس"بوو بەخۆی خاوەنی ئیمتیازی قوتابخانەکە بوو منیش سەردەمانێك لە هەمان قوتابخانەو چەند قوتابخانەیەکی دیکەدا دەرسم دەگوتەوە. هەرکاتێ هەوای فەسڵی بەهاری "لارنس" لە کەللەی دابام دەچووم بۆ ئەوێندەر و لە قوتابخانەکەی ئەودا دەرسم دەگوتەوە.

*** چەند ساڵ بووی؟**

– چەند چەند؟ نزیکەی بیست ساڵ دەبووم. ئەمە بۆ ساڵانی ١٨٩٣-١٨٩٩ دەگەڕێتەوە. ڕێك بۆ ئەو زەمانەی کە وازم لە کۆلیجی (دارموت) هێنابوو، هەرکاتێ لە شار بێتاقەت دەبووم و هەوەسی بەهارم دەکرد دەچووم بۆ "لارنس" و کۆرسێك دەرسم دەگوتەوە. وابزانم ئەگەر هەمووی بخەیتە سەریەك دوو-سێ کۆرس دەرسم لەو قوتابخانەیە گوتووەتەوە. قوتابخانەیەکی بچووك بوو. هەر پۆلێك ئەوپەڕی دوانزە قوتابی تێدا بوو. یەك دەرزەن قوتابی، جا قوتابیانی هەژار و پێ پەتی. لە شاری "لارنس"دا ڕۆژنامەنووسییشم دەکرد. ڕێك وەکو داك و بابم. خۆیشم نەمدەزانی دەمەوێ بەو پارانە چی بکەم. تەنیا کارم دەکرد و پارەیەکی کەمم پەیدا دەکرد. ژیانم ئەمە بوو کە تۆزێ دەرس بڵێمەوە، بابەت بۆ ڕۆژنامەی ناوچەیی بنێرم و کەمێکیش لە مەزرادا کشتوکاڵ بکەم. بە لاسایی کردنەوەی دایکم و باوکم دەستم بە ڕۆژنامەوانی کرد. سەرزەمانێکیش سەرنووسەری گۆڤارێکی هەفتانە بووم. پاش ئەوەش بە بەردەوامی هاوکاریم لەگەڵ ڕۆژنامەیەکدا دەکرد. ئەم ڕۆژنامەیە تا ئێستاش لە شاری "لارنس"دا دەردەچێت.

*** ئەوسای کە تازە ڕووت کردبووە شیعر، هیچ شاعیرێك هەبوو کە دڵبەندی بی؟**

– مـن زۆر دژی ئـەم بۆچـوونە بـووم. ئـەم بۆچـوونەی "ئەستیونسـون" کـە پێـی وابـوو هـەر هونەرمەنـدێك دەبـێ لاسـایی کەسـێك بکاتـەوەو بیکـات بەسـەر مەشـقی خـۆی. بـەڕای مـن ئـەم بۆچوونە پتر لەهەر شتێکی دیکە جەزرەبەی لە ژیانی ئەدەبی و پەروەردەیی ئەمریکادا.

*** تا ئێستا هەستت بە هیچ جۆرە پەیوەندی و لێکچوونێك نەکردووە لە نێوان شیعرەکانی خۆت و شیعری شاعیرانی دیکەدا؟**

– ئەمە ئەرکی خەڵکانی دییە کە ئەم داوەرییە بکەن. من نازانم

*** بۆ نموونە کاتێ کە شیعری کەسانی وەکو (رابینسـون) یـان (ئەسـتیونس) دەخوێنیتـەوە هـیچ لێکچوون لە نێوان شیعری وان و شیعری خۆتدا نابینی؟**

– والاس ئەستیونس دەڵێیت؟ ئەو زۆر لەدوای من بوو بە شاعیر.

*** مەبەستم ئەوەیە کە بە خوێندنەوەی شیعری ئەو هەست ناکەیت کە...**

– مەبەستت ئەمەیە کە ئایا نزیکییەك هەیە یان نا؟

نە، پێم وانییە شتی وەها هەبێ. ئەستیونس یەکجار بەمنی گوت: "تۆ هەمیشە دەربارەی بابەتێن ڕۆژ شیعر دەڵێی". وەڵامم دایەوەو گوتم: "تـۆش زیـاتر حـەزت لەوەیـە دەربـارەی بابـەتێن کـۆن شیعر بڵێی". کاتێك کە کتێبێکی دواتری خۆی بۆ ناردم سەیرم کرد شیعرەکانی لە جاران زیاتر دەربـارەی بابـەتێن کـۆنن. بـەڵام زۆر ئاسـایی مامەڵـەی لەگەڵـدا کـردوون و تێهەڵکێشـی شـیعری کردوون. نە، شیعری مـن هـیچ لێکچـوونێکی لەگـەڵ شـیعری ئـەودا نـەبوو. ئێمـە تـەنیا دۆسـت و هـاوڕێ بـووین. ئەگەرچـی بـە مـیلان لێکـدی دوور بـووین. بـەڵام بنیـادەم بەخۆیشـی نـازانێ چـۆن ئاشنایەتی لەگەڵ کەسێکدا پەیدا دەکات.

*** لە بیرمە لە گفتوگۆیەکدا کە ماوەیەك لەمەوبەر لەگەڵ یەکدیدا کردمان گوتت کە "ڕوبرت لاول" پێی گوتبووی کە تۆ زۆر لە فۆکنەر دەچیت و هەوڵیداوە بەوت بناسێنێ.**

– من قسەی وام کردووە؟

*** نە، گوتت روبرت لاول گوتویەتی کە تۆ زۆر لە فۆکنەر دەچیت.**

– راسـتیەکەی دەزانـی "رۆبـرت لاول" جارێـك چـی بـەمن گـوت؟ گـوتی: "پـورم بـە لەهجـەی نیوئینگلەنـدی قسـان دەکـات، رێك وەکـو لەهجـەی "بـورنز" قسـەکردنی ئـەو "بیلـوپیپرز" وەبیر دێنێتـەوە. وانییـە؟" گـوتم: "ئـەوە چ دەڵێـی روبـرت: یەکـەم بـورنز لەهجـە نییـە بـەڵکو نـاوی شاعیرێکە. دووەم سکوتلاندی–ش لەهجە نییە بەڵکو زمانە." لێ رۆبرت گوێی لەم قسانە نەبوو و هەر لە خۆیەوە قسەی دەکرد.رۆبرتی نەحلەتی بەخۆیشی نەیدەزانی چ دەڵێت.

*** کەواتـە کاریگـەری شـاعیرێکی تایبـەتیت بەسـەرەوە نـەبووەو تـەنیا شـیعری یـەك شـاعیر ناخوێنیتەوە؟**

– نە، هەموو شتێکم دەخوێندەوە. زیاتر حەزم لە گوڵبژێری ئەدەبی دەکرد. ئەو بابەتە کتێبانـەم دەکردەوەو بەدوای شاعیری دڵخوازی خۆمدا دەگەڕام. لە دڵی خۆمدا دەمگـوت دەبـێ شیعری زۆر چاکی تیا بدۆزمـەوە. شـیعرێن کـۆن. بـۆ نموونـە شـیعری وەکـو شـیعرەکانی "شـرلی". شـیعرێن جوانی وەکو "شیوەنی شکۆنەژاد و دەوڵەتی ئێمە" کتێبی شیعرانم ژێروژوور دەکرد، بـەڵام نـە، تەنیا یەك–دوو شیعری وەکو ئەم شیوەننامەیەم دەدۆزییـەوەو بـەس. بیرم دێ لـەو سـەروبەندەدا هەندێ جار هەندێ لە لاوان–ش دەربارەی ئەم شیعر یا ئەو شیعر هاوسەلیقەی مـن بـوون. رۆژێـك لـە جیـاتی مامۆسـتایەکی کـولیجی "ئمهرسـت" دەرسـم دەگوتـەوە. "رۆبـن برۆیـر" هـەمان (ئـەو کەسەی کە پاشان بوو بە سەرۆکی کۆلیجی "ئادامز هاوس"ی زانکۆی هارڤەرد) خوێنـدکاری ئـەو پۆلە بوو. چاك لەبیرمـە کـە لـە خوێنـدکارەکانم پرسـی: "لـەم پۆلـەدا کەسـێك هەیـە کـە بیـەوێ ئـەم شیعرەم بە دەنگی بەرز بۆ بخوێنێتەوە؟" یەکێك بـوو لـە شـیعرە کۆنـەکانی "ئیـدواردرز". شـیعری "دووبـارە دەڕۆم بـۆ هـەمان گۆشـەی تـەنیاییم، هـەمان گۆشـەی کـە هەمیشـە لەوێنـدەر راکشـاوم." برویـر هەسـتا. شـیعرەکەی زۆر بـاش خوێنـدەوە. کـە شـیعرەکەی تـەواو کـرد گـوتم: "ئەگـەر مامۆستات بوایەم هەمیشە نمرەی Aم دەدایتێ".بەو جۆرە سوعبەتمان لەگەڵ یەکدیدا دەکرد. هەڵبەتە قەت نەبوو بە خوێنکاری من، تەنیا هەندێ جار دەهاتە پۆلەکەم. بەر لەم پۆلـە چووبوومە پۆلەکانی دیکەش. لێ هەر کە چاوم بە "برویر" کەوت جیاواز هاتە بەر چاوم. نازانی چەند جوان شـیعری دەخوێنـدەوە.شـیعرە قـورس و ئاڵۆزەکـانی زۆر ئاسـایی و ڕەوان دەخوێنـدەوە. ئـەو شـیعرانەی کـە پـڕ بـوون لـە پەنـدی پێشـینان، قسـەی نەسـتەقی وەکـو: "شـەڕ لەگـەڵ دۆسـتانی دڵسۆزدا تازەکردنەوەی خۆشەویستییە." من بنیادەمێکی کاتولیك مەشرەبم. ئەمە تاقە شتێکە کـە دەتـوانرێ دەربـارەم بگـوترێ. حـەز دەکـەم لـە بابـەتێن جیـاوازدا قـووڵ ببمـەوەو بچمـە بـنج و بنـاوانی. مـن هـیچ لـەو کەسـانە ناچـم کـە لـەو رۆژگـارە کۆنانـەدا لـە ئـەڵمانیا خوێنـدنیان تـەواو کردبوو. نە، زەڕەیەك لەوان ناچم. من هاوفیکری ئەوانە نیم کە دەڵێن هەموو بەرهـەمی یـەك کـەس بەتەواوی بخوێنییەوە. زیاتر حەزم لەوەیە زۆر و بە وردی و قووڵی بخوێنمەوە.

*** ئەوسای لە ئینگلستان بوویت زیاتر پەیڕەوی پاوەند بوویت و سەلیقەی شیعریتان وەکو ئەو بوو؟**

– نە، ئەو زیاتر ڕمووەدەی شاعیرانی لیریکی کۆن بوو،شاعیرانی "تروبادر".

* بەجووتە باسی شاعیرێکی تایبەتیتان دەکرد؟

– پاوەند لەو زەمانەدا،کاتێ کە تازە ناسی بووم، زیاتر حەزی لە "رابینسون" و "دلامار" دەکرد. بەڵام زۆری پێنەچوو کە تاقەتی لە دلامار چوو، پاش ئەو لە شەڕی رابینسون–ش رزگار بوو. پاشان زیاتر خوومان دایە شیعرێن کورت و سادەو بۆ یەکترمان دەخوێندەوە. هاتووچۆمان زۆری نەخایاند، تەنیا چەند هەفتەیەك دەوامی کرد. هەڵس و کەوت و هەڵوێستیم بەدڵ بوو. ئەگەر حەزی لە کەسێك نەکردبا زۆر بە رەحەتی پێی دەگوت و رووی نەدەدایێ. رێك وەکو "ویلی ویستلر". بەڕای من ئەم هەڵسوکەوتەی زیاتر لە ژێر کاریگەری "ویستلر"دا بوو. ویستلر لە ئەدەبیاتی فەرەنسادا دابێکی تایبەتی داهێنا، دابێکی تانەوتەشەر و بەدەمی ئەم و ئەودا کێشان.

* هەڵبەتە بە ئەدەب

– بەڵێ، نازانم گوێت لەو گۆرانییە بووە کە دەڵێت:"بە پێیان کەوتنە گیانی یەك و شەڕیان کرد.." جگە لەمانە پاوەند منی ئاشنای ڕۆشنبیریی بوهمی کرد.

* بۆ لەو سەروبەندەدا بوهمییەکان لە لەندەن دەژیان و رێکخراوێکیان هەبوو کەوا پاوەند توانی تۆ بەوان بناسێنێ؟

– بەڵێ، هەبوون! ئەوان بەلای کەمەوە بۆمن تازە بوون. من لەوەپێش نەمدیتبوون. پاوەند منی بۆ خوارنگەیەکی تایبەت بەوان برد. لە خوارنگەکەدا دیمەنێکی پاڵەوانبازی لەسەر ئەنجام دام. لە ناوەندی خوارنگەکەدا منی بۆ سەر سەری بەرز کردەوە.

* پاوەند تۆی بەرز کردەوە؟

– بەڵێ، زۆر باشیش بەرزی کردمەوە. چاوەڕوانی ئەوەم لێی نەدەکرد، هێز و توانای پاوەند لە من زیاتر نەبوو. لە یەك ئاستدا بووین. گوتی: "ئێستا پێتی نیشان دەدەم کە ئەم جوڵەیە چۆنە. نیشانت دەدەم.هەستە بوەستە." هەستام و وەستام. دەستم دایە دەستی. کەمەری گرتم. خستمییە سەر دەستی.

* ئەم کارەت پێ خۆش بوو؟

– بەڵێ، خراپ نەبوو. مشتەرییانی خوارنگەکە وەستابوون و تەماشای ئێمەیان دەکرد. پاوەند بە هەموو کەسێکی دەگوت تەنیسەکە بەتاڵە.. بەڵام من یاری تەنیسم نەدەکرد. عادەتی وابوو بنیادەم بۆ شوێنی عەجیب و غەریب ببات، شوێنانێ کە بنکەو یانەی شاعیران بوو. هەڵبەتە بەزۆری شاعیرانی رەفتار غەریب بوون. لە بیرمە رۆژێك سەرو کەللەی شاعیرێك پەیدا بوو کە لە گۆڤاری "ئینگلیش ریویو"دا شیعرێکی دەربارەی "ئەفرودێت" بڵاو کردبووەوە. لەم شیعرەدا دەڵێت چۆن لە "لدرهد"دا "ئەفرودێت"ی دیتووە. بە بەردەوامی بۆ ئەو کۆڕ و کۆبوونەوانە دەهات. ئەم پیاوە دەریاوان بوو. ئێستا ناویم لەبیر نەماوە. پاش ماوەیەك دیار نەما و هیچ خەبەرێکم لێی نەما. خوا دەزانێ چ بەڵایەکی بەسەر هاتووە. لەوەشە شتی دیکەی چاپ کردبێ و ئێمە خەبەرمان لێی نەبێ. بەڵام هەرچییەك بوو دەریاوانێکی تەواو بوو. بە پاسکیل بۆ کۆڕ و کۆبوونەوەکان دەهات و پاسکیلەکەی بە باوەش دەهێنایە ژوورەوە. کە بەو وەزع و حاڵەوە دەهات هەمووان هەم دەترسان و هەم پێکەنین دەیگرتن. زەلامێکی چوارشانەی تۆکمە بوو.

سیماو قەڵافاتی لە دێهاتیان دەچوو. زیاتر لە "جون لویس" دەچوو ئەم برادەرە بەو شێوەو شەکڵەوە شاعیر بوو. ئەمانە پەروەردەی دەستی ئیزرا پاوەند بوون. ئیزرا بەڕاستی وایدەزانی دەتوانێ ئەو جۆرە خەڵکانە بکات بە شاعیر. دەیویست کەسانێك بکات بە شاعیر کە لە تەمەنی خۆدا ڕستەیەکیان نەنووسی بوو. من بەهیچ جۆرێ لەگەڵ بۆچوونی ئەودا نەبووم.

*** دەمویست بۆچوونتان دەربارەی ئەو گوتارە کە لەو دواییانەدا "کارل شاپیرو" لە گۆڤاری "نیویورك تایمز بوك ریویو" بڵاوی کردۆتەوە بپرسم. وەکو دەزانی "شاپیرو" لەوێدا بۆیە ستایشی تۆی کردووە کە گوایە وەکو پاوەند و ئیلیوت نەبوویتە مایەی "مودیرنیزم" لە ئەدەبیاتدا. "تەلەفۆن لێ دەدات".**

– تەلەفۆنەکەی منە کە زەنگ لێدەدا؟ یەك دەققە ببورە. (فرۆست ڕادەبێ کە وەڵامی تەلەفۆنەکە بداتەوە.)

– ئێ، لەکوێ بووین؟ بەڵێ خەریك بوو پرسیار بارانم بکەی.

*** نە، پرسیار بارانم نەدەکردی، تەنیا دەمویست...**

– بەڵێ، بیرم کەوتەوە. دەتویست بۆچوونی بەندە لەمەڕ گوتارەکەی "شاپیرو" بزانیت. بەڵێ، مایەی پێکەنین نییە؟ زۆر کەس هەمان پرسیارم لێدەکەن. من زۆر دەچمە ئەملاوئەولاو زۆربەی کات لە سەفەردام. لە ڕۆژئاوای ئەمریکاش هەمان پرسیاریان لێکردم: "بەڕای تۆ شاعیر چتۆ بنیادەمێکە؟ " منیش بەزۆری خۆم لە وەڵامدانەوە دەدزییەوە تا ئاقیبەت شەوێ وەڵامم دایەوە: "بەڕای من شاعیری نوێخواز کەسێکە کەشتێکی تازەی پێ بێ بۆ خەڵکی و بتوانێت بە زمانی ئەوان شیعر بڵێت. گرنگ نییە لە چ دەور و قۆناغێکدا بژی. بە باوەڕی من ئەمە یەکێکە لە پێناسەکانی شاعیری نوێخواز. خۆ ئەگەر ئەم شاعیرە هەم بتوانێ بە زمانی خەڵکی ئەمڕۆ شیعر بڵێ و هەم بنیادەمێکی دڵزندوو بێ ئەوا زیاتر دەچێتە دڵەوەو تازەتر دێتە بەرچاو.

*** ئەم قسەیەت دروستە، خۆ ئیلیوت و پاوەند–ش بە هەمان شێوە شیعریان گوتووە، بەڵام بە باوەڕی گەلێك لە رەخنەگران سوننەت و ڕێچکەی شیعرییان لە هی تۆ جیاوازە.**

– بەڵێ، وایە. هەڵبەتە زمانی شیعریی ئیلیوت لە هی پاوەند جیاوازە. زمانی پاوەند ئاڵۆزتر و قەدیمی ترە. زیاتر لە شاعیرانی لیریکی سەدەکانی یانزە تا سیانزە دەچێت: شاعیرانی وەکو "برنارد دوبورن" و "ئارنت دانیل". من هەرگیز بەدووی ئەم جۆرە شیعرانەدا نەچووم. من زمانی فەرەنسای کۆن نازانم. من لە بنەڕەتەوە حەز لەم جۆرە زمانە بێگانانە ناکەم و وەکو پاوەند خۆم فێری زمانێکی بێگانە نەکردووە. هەرچییەك دەزانم هەر ئەوەیە کە لە کۆلیج فێری بووم. من وەرگێڕانەکان ناخوێنمەوە، وەکو پاوەند–ش زۆر حەز لە دانتیە ناکەم. تەنانەت حەز دەکەم شتی خراپیشی دەربارە بڵێم. هەڵبەتە پاوەند بنیادەمێکی دیکەیە. پێدەچێت زمانی فەرەنسی کۆن بزانێت.

*** پاوەند زمانزانێکی باش بوو، وانییە؟**

– نازانم. یەکێك لە مامۆستاکانی هەنووکە لە فلۆریدا دەرس دەڵێتەوە. سەرزەمانێك لە زانکۆی پەنسلڤانیا قوتابی ئەو بووە. جارێکیان پرسیاری پاوەندم لێکرد. گوتی: پاوەند؟ سەردەمێك

قووتـابیم بـوو و لاتینـیم فێـر دەکـرد. کەسـێك بـوو کـە جیـاوازی نێـوان گـەردانی فرمـان و نـاوی نـەدەزانی". زۆر لەدەسـت پاوەنـد تـووڕە بـوو و زۆر بـە خراپـی باسـی دەکـرد. ئـەو پیرەمێـردە تـا ئێستاش لەدەست پاوەند بێزار بوو "قاقا پێدەکەنیٚ". پاوەند مامۆستای تورەکردنی خەڵکییە.

*** هێشتا پەیوەندیت لەگەڵ پاوەندا هەیە؟ نامە بۆ یەکتر دەنێرن؟**

– نـە، تـەنیا پارەکـە کـە لـە زینـدان هاتـە دەرێ دوو نامـەی بـۆ نـاردم. دوو نامـەی کـورت و پێکەنیناوی بوون. بەشێوەیەکی گشتی نامەی باش بوون.

*** سەبارەت بە ئازادی پاوەند لە واشنگتون قسەت لەگەڵ کێدا کرد؟**

– تەنیا لەگەڵ دادوەری گشتیدا. مەسەلەکەم تەنیا لەگەڵ ئەودا باس کرد و ئیدی چارەسـەر بـوو. پـێش ئـەوە دووجـار لەگـەڵ "ئارچـی مکلـیش"دا چـووبووینە لای دادوەر بـەڵام هیچـمان بـەهیچ نەکرد. پێم وایە هۆیەکەی ئەمە بوو کە دادوەر و ئارچی لـە رووی حیزبایەتییـەوە هـەڤڕکی یـەکتر بوون. من سەر بە هیچ حیزبێك نەبووم: لە ئەنجامدا مەسەلەکە چارەسەر بوو.

*** بەڵام باوکت بە یادی فەرماندەی لەشکری باشوورەوە "روبرت لی" ناوی ناویت، چونکە ئەوی زۆر خۆشدەویسـت و کەسـێکی دیمـوکرات بـوو. بـە هـەرحاڵ تـۆش لـە بنەماڵەیـەکی دیمـوکرات گەورە بوویت و دەبیٚ جۆرە مەیلێکت بۆیان هەبیٚ، وایە؟**

– بەڵیٚ، من دیموکراتم. واتا بە دیموکراتی هاتوومەتە دنیاوە. و لـە سـاڵی ١٨٩٦وەش کەسـێکی ناشـاد و بـیٚ تـاڵح بـووم. رۆژێ کەسـێك لـێی پرسـیم: "باشـە دیموکراتـەکان و کۆماریخوازەکـان جیاوازییـان هەیـە؟" بەهـەرحاڵ پـاش ئـەوەی هەوڵـەکانمان بـەهیچ نەچـوو، ئارچـی بەتـەواوەتی نائومێد بوو و دەیگوت چ ئومێدێك نەماوە. من بەتەنیا دەستبەکار بووم. بـەتاقی تـەنیا چـووم بـۆ نووسـینگەی دادوەری گشـتی و پـێم گـوت: "مـن تـەنیا بـۆ ئـەوە هـاتووم بـۆ ئێـرە تـا بـزانم ڕاتـان دەربـارەی ئیـزرا پاوەنـد چییە؟. نەفەرێکی دیکـەش لـە نووسـینگەکەی دادوەر بـوو. هـەردووکیان پێکـەوە وەڵامیـان دایـەوە: "ڕای ئێمـە وەکـو ڕای تۆیـە. ئێمـەش بـەئازاد کردنـی قـایلین". بـەو ڕاشـکاوییە. پرسـیم: "ئـەم هەفتەیـە ئـازادی دەکـەن؟" وەڵامیـان دایـەوە: "ئەگـەر دڵتـان پێوەیـە، لاریمان نییە، ئەم هەفتەیە ئازادی دەکەین.. تـەنیا پارێزەرێك بگرێ. ئێمـەش ڕیٚ لـە ئازادبوونی نـاگرین". لەبـەر ئـەوەی دادوەر و هاوکارەکـەی کۆمـاریخواز بـوون، بۆیـە بـیرم کـردەوە کـە ئەگـەر پارێزەرێکی چەپ بدۆزینەوە رەنگە باشتر بیٚ. ئەوەبوو لـە ڕێگـەی دۆسـتەکانمەوە پەیوەنـدیم بـە "تورمن ئارنولد"ەوە کە پارێزەرێکی چەپ بوو، کرد. پاشان نامەیەکم بۆ دادگا نووسـی و بـەناوی ئیزراوە داوای ئستئنافم کرد و گوتم ئارنولد پـارێزەری ئـەوەو هـەموو دەسـەڵاتێکمان داوەتـیٚ. بـۆ سبەینیٚ، بەر لـەوەی لـە شـار بڕۆم نامەیـەکی دیکـەم نووسـی، نامەیـەك کـە لـە داوای ئیسـتیئناف کورتر بوو. بەمجۆرە ئەرکی خۆم ئەنجامدا و چ کارێکم نەبوو و دەبووایە واشنگتۆن بـەجیٚ بهێڵم. پـاش ئـەوە ئیـزرا نامەیـەکی کورتی بۆ نـاردم و سوپاسـی کردبـووم. لـە نامەکـەدا نووسـی بـووی: "زۆر سوپاست دەکەم بۆ ئەو کارەی کە خەریکی بۆمی دەکەیت. گفتوگۆیەکی کورت لەگـەڵ تـۆدا لە بەرنامەدایە." ئەوجا نامەکەی ئیمزا کردبوو. ئەو چەند دێڕەی لـە کاغـەزێکی گـەورەدا نووسـی بوو. پاش ئەوە نامەیەکی تری بۆ نووسیبووم، نامەیەکی باشتر و راستگۆیانەتر لە نامەی یەکەم.

*** بەر لەوەی بچیت بۆ ئیتالیا بینیت؟**

– نا، نا. بە هیچ جۆرێ حەزم نەدەکرد بچمە پێشوازی.حەزم دەکرد هەست بە ئازادی بکات و هەر خۆی بێ و وا نەزانێ کە دەخوازم وای پێ نیشان بدەم کە کارێکم بۆی کردووە. بەهەرحاڵ ئەو وای بیردەکردەوە کە کارێکم بۆی کردووە و تەواو پێی دەزانی. ئیزرا حاڵی باش نەبوو. تەنانەت هەندێ لە دۆستەکانی نەیاندویست... (فروست لێرەدا قسەکەی تەواو نەکرد. بەڵام پاشان بەتایبەتی گوتی، هەڵبەتە قسەکانی تۆمار نەکراون، هەندێ لە دۆستانی پاوەند–ناوی (مریل مور)ی هێنا– وایان بەباش دەزانی پاوەند ماوەیەك لە نەخۆشخانەی "سنت ئیلیزابت" بکەوێ. مریل پێی وابووە کە لەم نەخۆشخانەیەدا بەلای کەمەوە ژوورێکی تایبەتی بە ئیزرا دەدەن، چوار دیوارێك کە بتوانێ خۆی تیا بشوات:" بەڵێ، وەزعێکی خەمناك بوو. من هەرگیز گومانم لە شاعیر بوونی پاوەند نەبووە. و بە درێژایی تەمەنیش هەر هاوڕێی بووم. بەڵام هەرگیز لەگەڵ ئەو کارەیدا نەبووم کە لە ساڵانی جەنگدا ئەنجامی دا. هەڵبەتە زانیاری من لەو بارەیەوە زانیاری دەستی دووەو لەم بارەیەوە هیچم لەخۆی نەژنەوتووە. بۆیە ناتوانم لەم بارەیەوە حوکمی تەواوەتی بدەم. لێ پێدەچێ کارێکی زۆر خراپی کردبێ. بەڕای من دەستی دایە قومارێکی گەوجانەو هەرکەسێکی دیکەش وەکو پاوەند بکەوێتە ئەم داوەوە خەتابارە. من نامەوێ بەخۆڕایی پاکانەی بۆ بکەم و خراپی کارەکەی بپۆشم.

*** تا ئێستا زیاتر دەربارەی شیعر و چالاکییە ئەدەبییەکانت قسەمان کرد و پرسیارەکانی من پتر لەو بوارەدا بوون. بەڵام وەکو دەزانین هەموو ژیان و کەڵکەڵەکانی تۆ هەر ئەم بوارە نەبووە، تۆ حەزت لە بوارێن دیکەش هەبووە. بۆ نموونە دڵبەندی تایبەتیت بە زانستەوە هەیە.**

– راستە. مرۆڤ بیەوێ و نەیەوێ دەکەوێتە ژێر کاریگەری زانستێن سەردەمی خۆیەوە. بۆ نموونە رەخنەگرێك ئەوەی گوتووە کە لە هەموو دیوانەکانمدا بە جۆرێك لە جۆرەکان باسی ئەستێرانم کردووە.

*** بۆ نموونە شیعری "جوتیاری ئەدیب و ئەستێرەی زوهرە"؟**

– بەڵێ. بەڵام تەنیا تایبەت بەم شیعرە نییە. لە هەموو کۆمەڵە شیعرەکانمدا باسی ئەستێرەم کردووە. لە هەر هەموویانا، زۆربەی شیعرەکانم هەر یەکەو بە جۆرێ پەیوەندییان بە ئەستێرەوە هەیە. دەتوانم ناوی بیست شیعران بێنم کە باسی ئەستێرەیان تێدا هاتووە. یەکێك لەو رەخنەگرانەی کە ئەم شتە سەرنجی راکێشابوو لێی پرسیم: "باشە بۆ تا ئێستا چ کەسێك سەرنجی ئەمەی نەداوەو نەیخستۆتە ڕوو کە تۆ چەند ئاشقی ئەستێرەی؟" بەڕای من هۆی ئەمە جگە لە تەنگبینی و ڕق چ شتێکی دیکە نییە. بە ڕێکەوت یەکێك لەو هەوەڵین کتێبانەی کە خوێندمنەوەو تەواو کەوتمە ژێر کاریگەرییەوە کتێبی "شوێنی ئێمە لەنێو بێ کۆتایی"دا بوو. نووسەرەکەی ئەستێرەناسێکی ئینگلیز بوو بەنێوی "پروکتور" پسپۆرێکی بەرجەستەی ستێران بوو. کتێبێکی قەدیمی گرنگە. لە یەکێك لە شیعرەکانمدا ناوی ئەو کتێبە هاتووە. من دەستەواژەی "شوێنی ئێمە لەنێو بێ کۆتایی"دام لەو کتێبەوە وەرگرتووە.لە بیرم دێ ئەم کتێبەم لە گەنجێتی دا، لە سیانزە چواردەساڵیدا خوێندەوە. یانی ڕێك لەو سەردەمانەدا کە تازە دەستم

بە کتێب خوێندنەوە کردبوو. چاك لەبیرمە ئەم کتێبەم لەگەڵ کتێبی "فەرماندانی سکۆتلەندی"دا خوێندەوە. ئەو ساڵەم زۆر باش لەبیرە. یەکەمجار بوو کە کتێبێکم لە هەوەڵەوە تا کۆتایی دەخوێندەوە. خوشکێکی چکۆڵەم هەبوو کە بەردەوام کتێبی دەخوێندەوە. هەر شتێکی دەست بکەوتبووایە، لە هەوەڵەوە تا کۆتایی دەیخوێندەوە. کیژێکی زۆر زیرەك بوو. بەڵام سەبارەت بەمن کەمتر ڕێگەیان دەدا لە ماڵەوە بمێنم و ناچاریان دەکردم کە لەبەر خاتری سەلامەتی خۆم بچمە دەرێ و پیاسە بکەم.

*** ئێستا کە باسی ئەدەبیات و زانست هاتۆتە پێشێ ویستم ئەوە بپرسم کە بۆچوونت دەربارەی ئەمەی کە زانکۆی "M.i.T" دەیەوێت چەند کۆرسێکی ئەدەبیات بۆ خوێندکارەکانی دابنێ چییە؟**

– بەڕای من باشتر وایە بایەخ بە ماتماتیك و زانستە باڵاکانی خۆیان بدەن. زانستێن ڕووت. ئەمەم بە خۆیشیان گوتووە. هەڵبەتە نامەوێ بە خوتوخۆڕایی ڕەخنەیان لێبگرم و هەرا بنەمەوە. بەڵام بەڕای من مەسەلەکە بەم جۆرەیە: زانست پێگەیەکی تایبەتی لە ژیانی بەشەردا هەیە، گەورەترین ڕووداوی ژیانی ئەوە. دەتوانێ ماددە بگۆڕێ و جیهانی ماددی بخاتە ژێر کۆنترۆڵی خۆیەوە. هەڵبەتە سەرکێشی و کەڵکەڵەی کەشف و دۆزینەوە خەسڵەتێکی تەواو مرۆڤانییە. هەڵبەتە لەلایەکی دیکەشەوە دیارترین خەسڵەتی بەشەر مرۆڤبوونی بەشەرە. ڕەنگە ئەو زانایانەی کە لە زانکۆی "M.i.T"دا کاردەکەن بیانەوێ بە خوێنکارەکانی خۆیان بڵێن کە زانستە مرۆڤانییەکان یارمەتی ئەوەتان دەدەن کە خۆتان و بەشەر بناسن. بەڵام چونکە زانستێن ڕووت کەمتر دەپەرژێنە سەر ئەم مەسەلانە بۆیە ئێوە ناچارن کە لەم بارەیەوە زیاتر بزانن. ڕەنگە ئەو یەك دوو دەرسە سایکۆلۆژییەی کە بەگوێرەی بەرنامەی دەرسی دەیخوێنن کۆمەکێکتان پێ بکات بەڵام ئەم کۆمەکە یەجگار کەمە. ئەنجام وا کەوتۆتەوە کە ئێستا نیوەی وەختی قوتابیانی ئەم زانکۆیە زانستە مرۆڤانییەکان پڕی دەکەنەوە. بەڕای من دەرسی ئەدەبیات بەم ئەندازەیە زەروری نییە. کارگێڕان و مامۆستایانی زانکۆ بە بەردەوامی نیگەرانی ئەوەن کە چۆن ئەم دوو لقە لەگەڵ یەکتردا بگونجێنن. وێڕای ئەمەش بەڕای من هەقە ئەوان پتر خەریکی لقەکەی خۆیان بن. سەردەمانێ کە تازە باسی پەیوەندی ئەدەبیات و زانست هاتبووە ئاراوە، من لای ئەوان بووم و پێم گوتن من گومانم هەیە کە بتوانرێ ئەم دووە بەتەواوەتی پێکەوە بگونجێنرێ بەرێکەوت لە یەکێك لەو شەوانەدا "کامپیتون" لە هۆڵی کۆنفرانسدا لە لای منەوە دانیشتبوو. لە بەردەم ئامادەبوواندا ڕووم تێکرد و گوتم: "بەڕای من لە واری زانستێن ڕووت دا تا ڕادەیەك کەم کارمان کردووە. وانییە؟" کامپتون وەڵامی دایەوە: "بەڵێ،ڕەنگە. بۆ نەگبەتی هەندێ خەمساردیمان کردووە:" لە وەڵامی ئەودا گوتم: "بەڕای من هێشتا نەچووە بچێ و دەکرێت لەم بوارەدا کاری زۆرتر بکرێ". ئەمەی کە بۆم گێڕایەوە کۆنە دەگەڕێتەوە بۆ چەندین ساڵ لەمەوپێش.

*** لە قسەکانتدا ناوی سایکولوژیات برد. پێم وایە سەرزەمانێك دەرسی دەرونزانیت دەگوتەوە، وایە؟**

– دەرونزانی گوتنەوەی من سوعبەتێك بوو لەو گۆڕە. هەڵبەتە دەرەقەتی دەهاتم. (مریل مور) داوای لێکردم کە بچمە ریزی ئەنجوومەنی دەرونزانانەوە. مۆر زۆر بەڕاستی بوو و نەیدەویست دەستخەڕۆم بکات.بەڵام بۆیە داواکەیم قبووڵ کرد و بووم بە ئەندامی ئەنجوومەنی نێوبراو چونکە دەمویست لە نزیکەوە پەیوەندیم بە (کۆلیجی پەروەردەی مامۆستایان"ەوە هەبێ و ئەوان لەو هەڵەیە دەربێنم کەوا بیر نەکەنەوە پەیوەندییەکی زۆر بتەو لە نێوان دەرونزانی و دەرس گوتنەوە لە پۆل دا هەیە. مامۆستاکان وایاندەزانی ئەگەر دەرونزانی بخوێنن دەتوانن قوتابییەکانی خۆیان بەشێوەی موگناتیسی بنوێنن و هەرچییەکیان بویّ ئەوەیان تەڵقین بدەن. بەڕاستی ئەو تەسەورە لەمەڕ دەرونزانی لە کولیجی (پەروەردەی مامۆستا)دا هەبوو.

*** هیچ کاتێك دڵبەندی ویلیام جیمز و بەرهەمەکانی نەبووی؟**

– با، بەرێکەوت هەر ئەو دڵبەندی و پەیوەندییە بووە هۆی ئەوەی کە دووبارە بۆ هارڤرد بگەڕێمەوە. بەڵام کاتێ گەڕامەوە ویلیام جیمز لەوێندەر نەمابوو. لە جیاتی جیمز سەروسەختم لەگەڵ کۆمەڵێك فەیلەسووفانی قەدیمی وەکو "سانتایانا"،"رویس"، "موستربرگ"، "جورج هربرت پالمر" پەیدا کرد. هەموو ئەمانە دەرسیان دەگوتەوە، بەڵام دڵم بەمانە دانەدەکەوت و چاوەڕوانی گەڕانەوەی جیمز–م دەکرد و بەرە بەرە لە دەرونزانی و دنیای دەرونزانی دوور دەکەوتمەوە.

*** ئەدی سەبارەت بە سانتایانا، حەزت لەویش نەدەکرد؟**

– نە، هیچ پەیوەندییەکی تایبەتیم لەگەڵیدا نەبوو.. هەمیشە لە هۆڵی ئەمەدا بووم کە لە بنەماکانی فەلسەفەی ئەو حاڵی ببم. حەزم دەکرد تێبگەم کەچی دەڵێت. چەندین ساڵ پەیگیری کارەکانیم کرد. قەت لە نزیکەوە نەمناسی. لەو سەردەمەدا لە کولیج دا هاتووچۆم لەگەڵ کەسدا نەبوو. زیاتر بەتەنیا بووم و هەقی کەسم نەبوو. لەگەڵ ئەمەشدا ڕێزم دەگرت. کۆڕ و سمینارەکانی قەرەباڵغ بوو، بنیادەم حەزی دەکرد گوێی لێبگرێ، رێك وەکو نووسینەکانی کە شێوازێکی ناسکیان هەبوو. لەگەڵ ئەمەشدا باش لە فەلسەفەو قسەکانی حاڵی نەدەبووم. دوای ساڵانێك پاش ئەوەی لە نووسینەکانی قووڵ بوومەوە بابەتێکم بۆ بەدیار کەوت کە دەڵێت ژیان جگە لە وەهمێك چیتر نییە و ئەم وەهمەش دەشێت بە دوو شێوە دەربکەوێ: ڕاستی و دەستکرد. تەواو لەم گوتەیە قووڵ بوومەوەو ئاقیبەت گەییمە ئەم ئەنجامەی کە تەنیا وەهمی دەستکرد دەشێت حەقیقەتی هەبێ:

نێگەتیف + نێگەتیف= پۆزەتیف.

*** ئیستا کە قسە هاتۆتە سەر مەسەلەێن ناشیعری پێم وایە خراپ نەبێ بۆ چەند ساتێك خۆ لە قەرەی سیاسەت بدەین. لەبیرمە شەوێکیان گوتت کە "هنری والاس" شیعری "تەدارەك، تەدارەك"ی بەدڵ بووەو دڵبەندی خۆی سەبارەت بەو شیعرە نیشان داوە.**

– خەڵکی هەمیشە حەز دەکەن لەم جۆرە مەسەلانەدا زیادەڕۆیی بکەن. کاتێ ئەم شیعرەم لە کۆڕێکدا خوێندەوە هنری والاس"ش لە واشنتگون بوو. رێك لە ریزی یەکەمدا دانیشتبوو.. کە گەییمە کۆتایی شیعرەکە، بەو شوێنەی کە دەڵێت:

"وا چاکترە بەکەرامەتەوە ئاوابی
لەگەڵ دۆستایەتییەکی بەپارە کڕدراوی کەنارت دا بی
باشترە لەوەی بەتەنیا بی
دۆستێك تەدارەك ببینە، تەدارەك!
گەر تۆ نەیبینی، یەکێکی دی بۆتی دەبینیٚ"
کە گەییمە ئێرە والاس بزەیەکی کرد، ژنەکەشی بزەیەکی بۆ کرد. بەڕادەیەك لەمنەوە نزیك بوون کە زۆر باش دەمتوانی جوڵەی دەموچاویان بدینم.

*** رەنگە ئەم داوەرییە بۆ ئەوە بگەڕێتەوە کە تۆ هیچ کاتێك لایەنگری رۆزفڵت و بەرنامەکەی ئەو "ئابوری تازە" نەبوویت.**

– هەموو کەس وا تەسەور دەکات کە من لایەنگری روزفڵت نەبووم. بەڕاستیش زۆرم حەز لێنەدەکرد. ئەمە شتێکی تەواو روون و ئاشکرایە. بۆ نموونە لە شیعری "مەرگی بەکریٚ گیراوێك"دا کە زۆر پێش هاتنە سەر حوکمی رۆزفڵت دامناوە باسی ئەوەم کردووە کە دوو جۆرە مامەڵە دەربارەی ماڵ هەیە. یەکێك لەم دوو مامەڵەیە پیاوانەیە: "ماڵ شوێنێکە هەرکاتیٚ رووی تێبکەی، دەبیٚ پێشوازی بکرێی. لە بەرانبەر ئەمەدا ڕای دایکی ماڵ هەس. ئەو دەڵێت: "بەڵام بەڕای من، ماڵ شوێنێکە کە مەرجی بۆ ئەندامێتی نییە". ئەمە مامەڵەیەکی تازەیە، هەستێکی ژنانەو دایکانەیە. بەڵام مرۆڤ نابیٚ بۆچوونی دایکی بەدروست بزانیٚ. مامەڵەی باوك لە هی دایك سەنگین ترە. بۆچوونی باوك دیارترە. بۆچوونی باوکان وەکو کۆماریخوازەکانە، دایکان وەکو دیموکراتەکان بیر دەکەنەوە. باوك عادەتەن مامەڵەی کۆماریخوازانە لەگەڵ کوڕەکەیدا دەکات، بەڵام رەفتاری دایك دیموکراتانەیە. کەم کەس گویٚ بەدایك دەدات. هەمووان زیاتر سەختگیری و توندی باوك دەبینن و پتر زەبت و رەبت و توند و تیژی رەگەزی نێر پەسند دەکەن.

*** شعری "مەرگی بەکرێگیراوێك" لە زۆربەی کۆمەڵە شیعرەکانتدا دووبارە چاپ بووەتەوە، پێت وانییە ئەو شیعرانەی کە لەوانی تر زیاتر چاپ بوونەتەوە بایەخیان زیاترەو رەنگدانەوەی خودی خۆتە؟**

– من هەرکاتیٚ کەسێك شیعرێکی تازەی من کەشف دەکات و دەیخاتە ناو کۆمەڵەی دڵخواز و هەڵبژاردەی خۆیەوە، زۆر خۆشحاڵ دەبم. ئەمە تەنها وەڵامی منە بۆ ئەو پرسیارەت وەڵامی تەواوی پرسیارەکەی تۆ تەنیا خوا دەیزانیٚ و بەس.

*** بەڵام هەندیٚ لە شیعرەکانت کەمتر لەوانی دی چاپ بووەتەوە بۆ نموونە: "خزمەتکارێك لەنێو خزمەتکاران"، "زیاتریان"، "گوڵی پەژموردە" ئەمانە لەوانی دی کەمتر چاپ بوونەتەوە، هیچ یەکێك لەمانە لەو کۆمەڵەیەی کە لەو دواییانە (ئانترمیر) هەڵی بژاردبوو، نابینریٚ. ئەمە کارێکی سەیرە، وانییە؟**

– بەهەرحاڵ، ئەمە بۆچوونی خودی "میر" بووە، من سەبارەت بە هەڵبژاردنی ئەو کۆمەڵەیە چ قسەیەکم لەگەڵی نەکردووە. هەرگیز هانم نەداوە کە فلان شیعر دابنیٚ و فلان شیعر لابەریٚ. ئەوەندەی من بزانم تەنیا یەك شاعیر بە کۆکەرەوەی شیعرەکانی گوتووە کە کام شیعری

هەڵبـژێریْ "ئیـدوارد ئـارلینگتون" دەیگـوت روبینسـون پێـی گوتـووە: "ئەگـەر دەتـەویْ دڵـی مـنی پیرەمێـرد خـۆش بکـەی نـابیْ شـیعری "میـوانی ئاغـای فـلاد" فـەرامۆش بکـەی. پیـاو هـەق بڵـیْ شیعرێکی جوانیشە.

*** بەخۆتان هەست دەکەن کە هەندیْ لە کارەکانتان کەمتر ئاوڕیان لێدراوەتەوەو چاپکراونەتەوە؟**

– نـازانم، رەنگـە وابـیْ. بـۆ نموونـە کـەس بـەلای "گـوڵی پـەژموردە"دا نەچـووە. نـە، ببـوورە ئـەم شیعرەش لە "کۆمەڵەی شیعران"دا بڵاو بووەتەوە. وابزانم لە کۆمەڵە هەڵبژاردەکـەی "متیسـن"ش دا بڵاو بووەتـەوە. واتـە لـە هـەمان کۆمەڵـەدا کـە لـە لایـەن زانکـۆی ئۆکسـفۆردەوەو بەسەرپەرشتی "متیسن" بڵاوبووەتەوە.

*** بەهەرحاڵ لەچاو شیعرەکانی دیکەتدا کەمتر بایەخ بەم شیعرەت دراوە. پێدەچێت رەخنـەگران حـەزیان لێـی نـەبیْ. شـیعرێکی دیکـەت، کـە بـەڕای مـن بەرهـەمێکی جوانـەو کـەمتر ئـاوڕی لێدراوەتەوە، شیعری "تۆودانە".**

– زۆر وایە. بەڵیْ، ئەم شیعرە زۆر پشتگوێ خراوە. لە هەر هەموو ئەو کۆمەڵە شیعرانەی مندا کە چاپ کراون، ئەم شیعرە بەرچاو ناکەویْ. تاقە کەسێك کە ئاوڕی لەم شیعرە دایەوەو حەزی لێکرد دۆستی زۆر ئازیزم "کورنلیوس ڤیگانت"ی مامۆستای زانکۆی پنسیلڤانیایە. ئەو ئەم شیعرەی پەسن کرد و گوتی: "چاك دەزانم ویستووتە چی بڵێی".

*** تا ئێستا ئەو شیعرەت لە کۆڕی شیعر خوێندنەوەدا بۆ خەڵکی خوێندووەتەوە؟**

– نـە، مـن هـیچ کاتێـك لـە کـۆڕی شـیعردا ئـەم جـۆرە شـیعرانە ناخوێنمـەوە. نـە، تـەنیا شـیعرێن تایبـەتی دەخوێنمـەوە. بـۆ نموونـە هـیچ کاتێـك شـیعری وەکـو "گـوڵی پـەژموردە" بـۆ جـەماوەر ناخوێنمەوە. هەڵبەتە لەبەر هیچ شتێك نییە، تەنیا ئەوەندەیە حەزناکـەم لـە کـۆڕێکی گشـتیدا ئـەو بابەتـە شـیعرە بخوێنمـەوە. مـن کەسـێکی شـەرمنم و نـاتوانم هەنـدیْ لـە شـیعرەکانم لـە کـۆڕدا بخوێنمەوە. نازانم چۆنی بڵێم؟ بەهـەرحاڵ حـەز دەکـەم خـەڵکی بـەخۆیان بیخوێننـەوە. بۆ نموونـە ژنێـك لێـی پرسـیم: مەبەسـتت لـە "گـوڵی پـەژموردە چییە؟" وەڵامـم دایـەوە: "مەبەسـت سـاردی مگێزی ژنانە". ئیدی لێیدا و ڕۆیی.

*** تـۆ لەگـەڵ ئـەم بۆچوونـەی خەڵکیـدای کـە دەڵـێن هەنـدیْ لـە شـیعرەکانت هاماجێکی تاریـك و شەقڵێکی رەشبینانەیان هەیـە؟ زیـاتر مەبەسـتم کۆشیعری "درەختـانی غـان"ە. ئەگـەر لـە بیرتـان مابیْ "لیونل تریلینگ" لەو گوتارەیدا کە بە بۆنەی هەشتاوچوارەمین ساڵیادی لەدایك بوونتانەوە خوێندییـەوە ئامـاژەی بـۆ ئـەم کۆشیعرە کـرد و گـوتی شـیعرەکانی نـاو ئـەم کۆشیعرەتان لەچاو شیعرەکانی دیکەتدا هاماجێکی تاریك تریان هەیە.**

– نازانم. رەنگە واچاکتر بیْ پاش گوتارەکەی تریلینگ بە هەموو شیعرەکانمدا بچمەوەو بـەدووی شیعرێن رەشبینانەدا بگەڕێم و لە دڵی خۆدا بڵێم بۆچـی تـریلینگ ئـەم شـیعرەی بـە ڕەشـبینانە لـە قەڵەم نەداوە! ئاخر زۆربەی شیعرەکانی من نائومێدانەو رەشبینانەن.

*** وا هەست ناکەی تریلینگ نیازێکی خراپی نەبووبێ و تەنیا ویستبێتی باشتر شیعرەکانت بناسێنێ، بۆچوونە هەڵەکان دەربارەی شیعرەکانت ڕاست بکاتەوەو قسەیەك دژی فەرامۆشکردنی شیعرەکانت بکات؟**

– بەڕای من پتر لە هەوڵی ڕاستکردنەوەی هەڵەکانی ڕابردووی خۆیدا بوو. لەو گوتارەدا بە ڕاشکاوی دانی بەوەدا نا کە بە هەڵە بیری لە شیعرەکانی من دەکردەوە. مەگەر وانەبوو؟ بە باوەڕی من لەو گوتارەدا زیاتر دەیویست باسی ئەزموونی خۆی بکات و چ گیروگرفتێکی لەگەڵ شیعرەکانی مندا هەبووە. جۆرە ئیعترافێك بوو، ئیعترافێکی جوان و دڵگیر.

*** ئەم قسەیەتان دروستە، لێ گەلێك لە لایەنگرانی تۆ بەو بۆچوونەی تریلینگ دەربارەی ڕەشبینی و نائومێدی شیعرەکانت ناڕەحەت بوون و پێی قایل نەبوون.**

– بەڵێ، وایە. ئەوەی ڕاستی بێ بەخۆیشم ئەو شەوە کەمێك نیگەران بووم. ڕێك لە تەنیشتمەوە وەستابوو و قسەی دەکرد. تەواو پێکەوە نووسابووین. ئاهەنگی لەدایکبوونم بوو. زۆر بە قسەکانی سەغڵەت نەبووم. بەڵام لە سەرەتادا وامزانی خەریکە هێرشم دەکاتە سەر. لێ زۆری نەبرد کە منی بە (سوفوکل) و "دی، ئێچ لۆرنس" بەراورد کرد. سەرم لە قسەکانی سوڕما. ئاخر من لەکوێ و (سوفوکل)و (لورانس) لەکوێ؟ ئێستا (سوفوکل) هەر نەیسە، زۆرم پێ سەیر بوو لەگەڵ "لورانس"دا بەراوردی دەکردم. بەهەرحاڵ هەرچییەك بوو، بوو. سەیر ئەوە بوو دوای ئەو نۆرەی من بوو کە چەند وشەیەك بڵێم. تۆزێك گێژ بووم و تیا مابووم کە لە بەرانبەر ئەو قسەو بەراوردانەدا دەبێ چ بڵێم. و لەو کاتەدا بیستم کە تریلینگ نامیلکەیەکی دەربارەم نووسیوە. من کەمتر شتی ئەوم خوێندبووەوە. من ڕەخنەی ئەدەبی ناخوێنمەوە. دەبینی کە لەم خانەیەدا هیچ گۆڤارێك نییە.

*** پاش ئاهەنگەکە، تریلینگ وتارێکی لە "پارتیزان ریویو"دا بڵاو کردەوەو هۆی هەڵوێستگیری ئەو شەوەی خۆی ڕوونکردەوە، ئایا لەپاش خوێندنەوەی ئەم گوتارە ڕات سەبارەت بەو نەگۆڕا؟**

– بەڵێ، ئەو بەرگرینامەیەم خوێندەوە. گوتارێکی زۆر جوان و هۆشمەندانە بوو. زۆرم بەدڵ بوو. بنیادەمێکی گەلەك ڕۆشنبیرە. بەڵام وەکو گوتم من کەمتر تاقیبی گۆڤاران دەکەم و کەمتر ڕەخنەی ئەدەبی دەخوێنمەوە. تەنانەت ئەو گوتارەی "شاپیرو"شم کە پێشتر ئاماژەت بۆ کرد نەخوێندووەتەوە. قسەکانیم بەلاوە تازەن. شاپیرو بۆچوونی دۆستانەی سەبارەت بەمن هەبووە؟

*** بەڵێ، تەواو دۆستانە "شاپیرو"ش وەکو زۆربەی دۆستانی نزیکتان دەیەوێ شیعرەکانتان لە ڕوانگەی زەوقی خۆیەوە بدینێ: شیعرێن سادەو لەبەر دڵان. وەزعی شاپیرو زیاتر لە وەزعی "ج. دونالد ئادامز" دەچێت. "ئادامز"ش وەکو شاپیرۆ لە گۆڤاری "تایمز"دا گوتارێکی نووسی و بە زمانێکی توند و تیژ و تووڕە دژی تریلینگ وەستاوەو بەرگری لەتۆ کردووە. بەڕای من "ئادامز"ش وەکو شاپیرۆ تەواو مەسەلەکەی نەپێکاوەو بەباشی لە شیعرەکانی تۆ حاڵی نەبووە.**

– شاپیرۆ چی نووسیبوو؟

*** هەموو قسەکانی ئەمە بوو کە زۆربەی شیعری نوێ ئاڵۆزو زۆر زەحمەتە، بەتایبەتی شیعری ئیلیوت و پاوەند. بەڵام شیعرەکانی تۆ وانین.**

– ئەوەی راستی بێ، من بەخۆیشم حەز ناکەم شیعرەکانم قورس بن. هەڵبەتە بنیادەم هەندێ جار حەز دەکات شیعرەکانی کەمۆکەیەك بئاڵۆزێنێ و تۆزێك چاو و ڕاو لە خوێنەر بکات، بەڵام نەك بەو ئەندازەیەی کە شیعری سەخت و ئاڵۆز بڵێ.

*** ڕەنگە قورسی و ئاڵۆزی شیعرەکانی تۆ بگەڕێتەوە بۆ مۆسیقای زمانەکەیان. مۆسیقای زمان جێگەی تایبەتی خۆی هەیە. جارێکیان بەخۆت گوتت، کە ئاگایانە یان نائاگایانە بایەخێکی تایبەتیت بە مۆسیقای زمان داوەو بۆیە وشە لە شیعرەکانتدا مانای جیاوازیان هەیە.**

– بەڵێ، مرۆڤ دەتوانێ بەم شێوەیە شیعر بڵێ، بە زمانێکی چەند لایەنەو هەندێ جار ئاماژەیی و ڕەمزی.پێویست ناکات هەموو شتێك ڕێك و راست و بە راشکاوی بڵێ. دەتوانێ قسەکانی بە پێچەوانەوە بڵێ. لە یەکێك لە شیعرەکانمدا ئەمەم تاقی کردۆتەوە. مرۆڤ دەتوانێ لەگەڵ دۆستانی نزیکی خۆیدا بەهەمان شێوە قسە بکات: بە ڕەمز و ئاماژە. چونکە باش لێت تێدەگەن کە تۆ دەربارەی چی دەدوێی. ئاڵۆزبێژی و دوو فاقەگۆیی ئەگەر بخەملێ زمانی ئاماژەیی لێ دەکەوێتەوە. پیاو دەتوانێ لەگەڵ دۆستانی گیانی بەگیانی دا بە هەمان زمان بپەیڤێ. دروست حاڵی بوونی ڕەمز و ئامازان مەرجی بنەڕەتی پەیوەندییانە، چونکە زۆر ماڵباتان بەهۆی دروست حاڵی نەبوونی زمانەوە لێکدی دابڕاون یان بابەتێك–یان بە چەواشەیی لێکداوەتەوە. مرۆڤ دەتوانێ وەکو دەرونزانان هەموو کاریگەری و کارلێکەکان لەبەرچاو بگرێ. نازانم. نە، ئاوهاش نییە. نە،وانەزانی کە... وانەزانی کە من... تەمەشا، من هیچ کاتێ گیرۆدەی ژیانی ڕۆشنبیرانە نەبووم. ئەم دۆستانە، ئەوانە "بەڕاستی" پەنا وەبەر نووسین دەبەن و بە نووسینەکانیان خۆیان دەنوێنن و خۆنیشان دەدەن و زۆر چاك لە قسەی یەکدی حاڵی دەبن. من ناتوانم کاری واهی بکەم. حەز ناکەم لە ڕادەبەدەر دەربارەی خۆم بزانم. بەڕاستی پێم خۆش بوو کە بیستم شاپیرو گوتویەتی شیعرەکانم قورس نین. خەبەرێکی خۆش بوو. لە هەموو ژیانمدا وتارێکی ڕەخنەییم نەنووسیوە. هەمیشە ئەو پێشنیازانەم ڕەت کردۆتەوە کە داوای وتارنووسینیان لێکردووم. هەموو ئەو خەڵکانەی کە دەیانبینی کۆمەڵە ئەدەبیاتچییەکن و تەواو. من ئەو کاتەی ئەوانم نییە و ناتوانم ڕۆژگاری خۆم بەو مەسەلانەوە سەرف بکەم. من جوتیار نیم. ئەم کارەم لێنایەت. لەگەڵ ئەمەشدا وەکو هەرکەسێك هەندێ جار جوتیاریم کردووەو تۆزە سەفەرێکم کردووەو بەم لاو بەولادا سوڕاومەتەوە. جگە لەمانە ئیدی هەمیشە هاوڕێی جەماوەری خەڵکی بووم و لەگەڵ ئەواندا ژیاوم. حەز دەکەم زۆر قسان بکەم. لەگەڵ ئەمەشدا هیچ کاتێك ژیانێکی ڕۆشنبیرانەم نەبووەو زۆر سەرم لەوە نەخوراوە کە یەکێك بم لە دەستەی هەڵبژاردە. من یاریدەدەر، نا، ببورە، "سەرۆکی فەخری ئەنجوومەنی شیعری ئەمریکا"م. یەعنی بووم. ئەویش عەیامێك لەوە پێش. و ئومێدی بەختەوەری بۆ هەموو ئەو دۆستانە دەکەم کە هێشتا ئەندامن. هیوادارم کە هەموو ئەم دەزگا جۆراوجۆرانە ئەوانە پەنا بدەن و ئاگایان لێیان بێ.

*** کە باسی دەزگاکان هاتە ئاراوە، حەز دەکەم بپرسم بۆچی پێت وایە دەبێ دام و دەزگا گەورەکان پارێزگاری لە کۆمەڵگە ئەدەبییەکان بکەن و پەنایان بدەن؟ ئایا ئەمانە هەمان ئەو**

دەزگایانە نییە کە ئەهلی ئەدەبیات بەردەوام ڕەخنەیان لێگرتوون کە زەوقیان نییە و هەموو هۆش و گۆشیان لەلای پارەو مادەیە؟

– مایەی پێکەنینە کە بۆچی سەرمایەداران بەر لەمان نەکەوتوونەتە بیری ئەدەبیات. ئاخر زۆر لەم ئاغایانە سەرمایەدارانی خوێندەوار و کۆلیج دیدەن و شرینقەی شیعر و ئەدەبیاتیان لێدراوە. نیوەی دەرسەکانیان، ئەو زمانە بێگانانەی کە فێری بوون و ئەو شتانەی کە خوێندوویانە بەشیعر بووە. تۆ تۆزێ بیری لێ بکەوە: نیوەی دەرسەکانیان! لەبەر ئەمە ڕێزێکی تایبەتییان بۆ ئەدەبیات هەیە. خۆ ئەگەر هەندێ جار لەلایەن ئێمەوە بێ حورمەتیان دەرهەق بکرێ. چاوپۆشی دەکەن و دەبوورن. تاقە نیگەرانی ئەمانە ئەوەیە کە ئێمە بە ئەندازەی پێویست توانای داهێنانمان نییە. تاقە شتێك کە ئەوان لەم سیستەمەدا نیگەرانین هەمان نەبوونی توانای داهێنانەو هیچی دی. ئەوان باوەڕیان وایە ئەگەر کەمێك پتر لەو وارەدا چالاکیمان بنواندایە دەمانتوانی بەسەر رووسەکاندا زاڵ ببین. هەست دەکەم کە ئەم پەندەم پێ خۆشە: "نەماندەتوانی جەنگی ناوخۆ لەگەڵ "ئیمیلی دیکنسون"دا ببەینەوە. جەنگی ناوخۆ جێی خۆی هەیە ئێمە تەنانەت نەماندەزانی کە "ئیمیلی دیکنسون" بوونی دەرەکی هەیە. ژارۆ ئیمیلی دیکنسون.

*** لەگەڵ ئەوەدایت کە ئەوڕۆکە ئەوەندەی خەلاتی شیعری هەیە، ئەوەندە شاعیری چاك نییە؟**

– نازانم. حەز ناکەم ئەو جۆرە حوکمە بدەم. بەلای کەمەوە دڵنیام لەوەی کە قازانجی هەمان دام و دەزگای گەورەو گرانە کە پەیوەندییان بە ئێمەوە هەبێ و بەرەڤانی و پارێزگاریمان لێبکەن. پیاو نازانێ ئاقیبەتی ئەم پارێزگارییانە دەگاتە کوێ. تەنیا ئەوە دەزانێ کە سەرکێشی و خۆفیداکردن گەورەترین شتە لەم دنیایەدا. ئەگەر ئەم تایبەتمەندییە لە هونەرمەندان وەربگیرێتەوە ئیتر چ دەمێنێتەوە؟ هیچ. شاعیر دەخەسێ و لە مرۆڤایەتی دەکەوێ. بەڵێ ئەم پارێزگارییانە جگە لە زایەکردنی هونەرمەند هیچ سەرەنجامێکی دیکەی نابێ. چارەنووسی زۆربەی ئەو دۆستانەی کە چوونەتە ژێر چەتری پارێزگاریی ئەم دەزگایانە هەمان ئەو شتەیە کە باسمان کرد. جارێك لە کۆڕێکدا لە حوزوری چوارسەد پێنج سەد ژندا لێیان پرسیم چۆن ژیانم بەڕێوە دەبەم و کات بۆ نووسین پەیدا دەکەم؟ وەڵامم دایەوە: "چونکە هەموو ئامادەبووانی ئەم هۆڵە ژنن –عەیب نەبێ– وەکو حیزە دزان هەوڵ دەدەم کەمێ وەخت بدزمەوەو ڕۆژگارم بە هەر جۆرێ بووە بقەتێنم. وەکو هەموو خەڵکی دی هەوڵ دەدەم پارووە نانێك پەیدا بکەم. هەڵبەتە کاسەم زۆربەی کات خاڵییەو زۆر کەم پارەی تێدەکەوێ." دەڵێی وەڵامەکەم بۆنی گەدایی لێدێ. وانییە؟ بەڵام ڕاستت دەوێ قەت هەستم نەکردووە کە دەمەوێ سواڵ لە کەسێك بکەم. بە ڕاستی تا ئێستا لە سایەی لوتفی... لوتف نا، بەڵکو لە ڕێگەی کۆلیج و زانکۆکانەوە ژیانم گوزەراندووە. و ئەمە یەکێکە لە خەسڵەتەکانی ژیانی ئەمریکایی: بنیادەم ئەگەر تاقە سەنتێك–ی لە کەسێك وەرگرت ناچار نییە تەنانەت بە وشەیەکیش سوپاسی بکات. کۆلیجەکان باجی ئەم سوپاسە دەدەن. شیعر هەمیشە پێویستی بە پارێزگاری دارایی هەبووە. ئەدیبانیش وەکو شاعیران ناچار بوونە کاسەی گەداییان لە بەردەم ئەم و ئەودا ڕابگرن. هەڵبەتە ئەوان تەنیا دەست لە سەرانی کۆلیجەکان پان دەکەنەوە تا مەحەبەتێکیان دەرهەق بکەن.

*** له پرسیاری پێشوودا دەمویست تەنیا ئەم پرسیارە بکەم کە ئێستا پتر لە جاران پشتیوانی دارایی لە شاعیران دەکرێ، دەبووایە شاعیرانی چاکتر و گەورەتر بێنە ئاراوە. ئایا پێت وانییە، بە پێچەوانەوە، زیاتر شاعیرانی مامناوەندی پەیدا دەبن تا شاعیرانی مەزن؟ پێت وانییە ئەگەر شاعیرێکی باشیش پەیدا ببێ ئەوا لەناو ئەوانی دیدا گوم دەبێت یان بەلای کەمەوە رەخنەگران بە زەحمەت دەتوانن کەشفیان بکەن؟**

– بە ڕێکەوت جارێکی دیکەش کەسێك ئەم پرسیارەی لە من کرد. لە وەڵامدا گوتم قەت لەوە حاڵی نەبووم کە بنیادەمێك دەبێ لە چ هەلومەرجێکی نالەباردا بێ تا بتوانێ کارێك ئەنجام بدات و ببێ بە شتێك.. ئاڵۆزی سەرەکی لەمەدایە کە مرۆڤ نازانێ دەبێ چۆن ئەم جۆرە مەسەلانە هەڵبسەنگێنێ. تا ئێستا دەرونزانیش نەیتوانیوە وەڵامی ئەم دۆزە بداتەوەو ئەوە روون بکاتەوە کە پێویستە کام ئەسپ بەر قامچی بدات و کام ئەسپ تەنیا بەر یەك سووکە مامێز بدات تا پێشبڕکێیەکە بباتەوە.. راستیت دەوێ **گرنگترین خەسڵەتی هەر شیعرێك هونەرییەتی شیعرەکەیە.** نازانم کەسانی دی بەو جۆرە دەڕواننە شیعر یان نە؟ من هەمیشە وەکو نمایش ڕوانیوومەتە شیعر. شاعیر بەلای منەوە وەستایەکە کە شتێك دروست دەکات و پیشانی خەڵکانی دی دەدات: وەکو وەرزشکارێك کە لە بەرانبەر خەڵکیدا هونەرنوێنی دەکات. شاعیریش شتێك پیشان دەدات. هەڵبەتە شاعیر دەتوانێ شتانی جیاواز پیشان بدات. شاعیر دەتوانێ باسی کەسانی جیاواز بکات، کەسانێ کە هەر یەکەیان دەنگی تایبەتی خۆیان هەیە و ئەم کەسانە بەردەوام دەگۆڕێن. من هەمیشە بایەخی تایبەتیم بە تەرجیع بەند داوە. هەڵبەتە ئەو تەرجیع بەندانەی کە لێکدی جیاوازن. حەز دەکەم ئەو سێ یان چوار تەرجیع بەندەی کە لە شیعردا دووبارە دەبنەوە لە رستەێن جیاواز پێك هاتبن. حەز ناکەم تەرجیع بەندانی یەکسان لە یەك شیعردا دووبارە بکەمەوە. بەڕای من شاعیر لە هەر شیعرێکدا تەنیا تا ڕادەیەك دەتوانێ شتێك نیشان بدات یان بەرجەستە بکات. یەکێك گوتوویەتی لەنێو خەسڵەتە جیاوازەکانی شیعردا شۆخیش خەسڵەتێکە. بەڵێ، لەوەیە ئەم خەسڵەتەش لە شیعردا جێیەکی هەبێ: جەوهەری شۆخی. شیعر دەبێ رەگەز و توخمی شۆخیش بگرێتەخۆ. هەڵبەتە کەمتر ئاوڕ لەم خەسڵەتە دراوەتەوەو تا ئێستا پتر پشتگوێ خراوە. ئەم خەسڵەتە مایەی سەرنجی شاعیران و شیعردۆستان نەبووە. خەسڵەتێکی دیکەی شیعر کە پێویستە لێرەدا ئاماژەی بۆ بکەم ئەمەیە کە هەر تێفکرین و هزرینێك، شاعیرانە بێ یان ناشاعیرانە، جۆرێکە لە تەداعی مانایان. دەڵێن کاتێ "گیبون"ی پیر لەسەر جێگەی مەرگ کەوتبوو وەکو قارەمانانی کتێبەکانی لە دنیا ڕۆیی، قارەمانانی کتێبە مێژوویییەکانی. هەر تێفکرین و هزرینێك لە کۆمەڵێك تەداعی مانایان پێك هاتووە. مرۆڤ شتێك دەبینێ و ئەم شتە وێنەیەکی دیکە لە زەینیدا دەژێنێتەوەو بەرجەستە دەکات: وێنەیەك کە تازەیەو پیاو نازانێ کە پێشتر ناسیویەتی. هونەرمەند ئەم پارچەیە لەپاڵ پارچەیەکی دیکەدا دادەنێ و پێکهاتەیەکی تازەی لێ دەخوڵقێنێ، دیسان شتێك لە زەینی بنیادەمدا زەنگ لێدەداو وێنەیەکی تازە پێك دێت.

*** دەشێت بەگوێرەی شیعرەکانی خۆت ئەوە روون بکەیەوە کە "تەداعی مانایان" چۆن چۆنی قاڵبی خۆی وەردەگرێت؟**

– باشترین نموونەی "تەداعی مانایان" لە شیعری "مەهزەلەی ئەقڵ"دا بەرجەستە بووە. خوا دەڵێت: "ئەی ئەیوب، مەبەستت ئەوە بوو کە لەبەردەم شەیتاندا خۆم بنوێنم". ئەیوب بەسەرسامی دەڕوانێتە خوا. کەمێ پەریشانە. خوا لە ئەیوب دەپرسێت: "خراپە؟" ئەیوب وەڵام دەداتەوە: "نا، نا" ئەم "نایە" تایبەتمەندییەکی خۆی هەیە، جۆرێکە دەچێتە دڵەوە. ئەم "نەیە" کاریگەرییەکی تایبەتی بەسەر منەوە هەبوو و بووە مایەی ئەوەی کە شتی دیکە بەزەینم دا بێت و بەیتی "مەهزەلەی ئەقڵ" بهۆنمەوە. تەنیا ئەم وشەیە هاڕوژاندمی..

*** "مەزحەکەی رەحمەت"ش بەهەمان شێوە لەدایك بووە؟**

– بە باوەڕی من لە مێژووی جیهاندا حیکایەتی یونس کۆنترین حیکایەتێکە کە رەحمەت بابەتە سەرەکییەکەیەتی. هەڵبەتە بەر لە حیکایەتی یونس لە کتێبی پیرۆزدا چەند نەقڵێك دەربارەی رەحمەت هەیە. بۆ نموونە لەوێدا کە دەڵێت: "ئەگەر دە هەوادارت لە شاردا هەبێ ئایا دیسان نابەخشیت؟ دەمرۆڤی باش". بەڵام لە حیکایەتەکەی یونس دا مەسەلەکە لەمەش خراترە. خوا لە یونسی دەوێ کە بێ هیچ هەوادارێك بڕوات و لە شاردا بانگەشە بکات و جاڕی پەیام بدات. هەڵبەتە یونس "دەزانێ" کە خوا کۆمەکی دەکات. دەزانێت کە دەبێ پشت بە خودا ببەستێ و خوا دلۆڤانە. خوا ناتوانێ دلۆڤان نەبێ. لەگەڵ ئەمەشدا یونس بەرگە ناگرێ و هەڵدێ و نەهەنگێك قووتی دەدات. ڕازی حیکایەتەکە لەمەدایە: سەرپێچی یونس. بابەتێکە کە تا ئێستا چ کەسێ ئاوڕی لێ نەداوەتەوە. مەبەستی سەرەکی حیکایەتەکەیان وەرنەگرتووە.

*** بەڕێز فروست، بەڕای تۆ بۆچی شانۆی مەزەبی و دەمامکدار "بال ماسکە" لەنێو یەسوعیان و یەهودیاندا زیاتر باوە تا لەنێو ئاین و مەزەبەکانی دیدا؟**

– بەڕای من زۆر سەیرە. بەڵێ پیاو سەری سوڕ دەمێنێ کە بۆچی تەنیا لەنێو ئەم دوو گروپەدا بەبرەوترە. سەیر ئەمەیە کە لەنێو گروپە مەزەبییە بچووکەکاندا، واتە لەنێو ئەوانەدا کە یاسایێن تۆمارکراوی ئاڵۆزیان نییە، لە ئاینی ئەواندا چ هەواڵێك لەم جۆرە مەراسیم و نەریتانە نییە. هەڵبەتە پێت وانەبێ کە ئەوان بەخۆیان ئاگایان لەم بیدەعەت و یاخیگەرییە هەبێ. نا، ئاین و سوننەت لە داك و بابانەوە بۆ منالێ دەمێنێتەوەو ئیدی پشتاوپشت دێت. بەڵام هەرچۆنێ بێ لە ئاینی ئەواندا هیچ نیشانەیەکی ئەم بالماسکە مەزەبییانە بەدی ناکرێ. دیارە هیچ نیاز و مەبەستێکی یاخیگەریشیان نەبووە. تەنیا ئەوەیە کە لە داب و نەریتی ئەواندا ئەو جۆرە شتانە نەبووە... لە بەرانبەر ئەمانەدا جولەکەو یەسوعیان هەن: ئاینی لە ڕادەبەدەر سوننەتگەراو ئەرتەدۆکسن. بەڵام تۆ چۆن ئەم شتەت بەبیرا هات؟ بەلای منیشەوە سەیرە. جا بە ڕێکەوت پەیوەندی من بە پەیڕەوانی ئەم ئاینانەوە زۆر باش بووە. بەتایبەتی لەگەڵ یەسوعیاندا. لە سەرانسەری وڵاتدا مامەڵەی دۆستانەیان لەگەڵ مندا کردووە. لەم سەفەرەی دواییەمدا بۆ "کانزاس سیتی" میوانی ئەوان بووم. نمایشە بالماسکەکانیان جوانە. پیاو ئاینی راستی و دروستیان تیادا بەدی دەکات. لە یەکێك لەم مەراسیمانەدا دەویستڕا ئەوە نیشان بدرێ کە بەدی

لە بەرانبەر چاکیدا دەردەکەوێ و چاکی لە بەرانبەر شەڕدا. کە ئەم نمایشەم بینی یەکسەری چوارینەیەکم بۆ هات:

"ئەو دووە لە بەرانبەر یەکتردا دەردەکەون، چاکی و خراپی هی کەونە ڕۆژگارن پێکەوە ئاشکرا دەبن".

*** بەم قسەیەتاندا وا دەردەکەوێ کە شیعرگوتنی یەکسەری کارێکی زۆر غەریب نییە. ڕێك وەکو ئەوەیە کە شاعیرێك بیەوێ بەپێی بەرنامەیەکی تایبەتی شیعر "بنووسێت" وانییە؟ شاعیرێکی گەنج دەناسم کە دەڵێت: هەموو ڕۆژێ لە سەعات شەشی بەیانییەوە تا نۆ شیعر دەڵێت، ڕەنگە بەر لەوە بێ کە بچێتە دەرسەکەیەوە.**

– بەڵێ، وایە، شتێکی بەڵگە نەویستە کە دەتوانرێ بە شێوەی جۆراوجۆر پشیلە کەوڵ بکرێ. تەنیا یەك شێوەی نییە. من ناتوانم تەسەوری ئەوە بکەم کە چۆن دەشێت بە گوێرەی بەرنامە شیعر بگوترێ، بەڵام پێدەچێت کاری وا بکرێ. من هەر کاتێ دەست بە کارێك بکەم حەز ناکەم... یانی بڵێم: یەکەمین شیعرم بەدەم ڕێوە لە قوتابخانەوە بۆماڵەوە گوتووەو لە پڕ بۆم هاتووە. ڕۆژێکی مانگی ئازار بوو. بەدرێژایی پاش نیوەڕۆی ئەو ڕۆژە هەر خەریکی ئەو شیعرە بووم و مەسەلەکە هێندە درێژەی کێشا کە زۆر درەنگ گەییمە ماڵەوەو بەپەلە پروزێ فریای شیو کەوتم. ئەنجام شیعرەکەم تەواو کرد. بەر لەوەی تەواوی بکەم شتێك لە ناخما بڵێسەی سەندبوو و دەسووتا. نەمدەتوانی جڵەوی بگرم. چ شتێك باعیسی ئەوە بوو؟ چ شتێك ئاگرەکەی هەڵایساند؟بەڵگەی زۆریان هێناوەتەوە، زۆربەشیان هەڵەو پەڵەو بێ سەروبەر. ئیدی چوزانم چەندم ڕەنج بە گوتنی ئەم شیعرەوە کێشاوەو نووسین چەند زەحمەتەو دەبێ چ ڕەنجێکی پێوە بدەی... و لەم بابەتە قسانە. لەم وارەدا بەزۆری ئەم ڕستەیەی منیان دووبارە کردۆتەوە: "ئەگەر نووسەر فرمێسکێکی نەڕشتبێ ناتوانێ فرمێسك بە خوێنەر بڕێژێ و ئەگەر تەعەجوبی نەکردبێ نابێ چاوەڕوانی تەعەجوب و سەرسامی لە خوێنەر بکات. جا لێرەدا دەمەوێ شتێکی دیکەش بڵێم: شیعر هەرچەند غەمگین بێ نابێ خوێنەر لە ئەندازەبەدەر خەمبار بکات: خەم بەبێ ژان. بەڵام شتی واهی چۆن دەبێ؟ خوێنەر چۆن دەتوانێ لەزەت لە شیعری من ببینێ و کاتێکی خۆشی لەگەڵ بەسەر بەرێ لە کاتێکا من ئەو هەموو ڕەنجەم لەگەڵیدا دابێ؟ چۆن دەتوانێ؟ ڕاستە من دەمەوێ پەیوەندی لەگەڵ خوێنەردا بەرقەرار بکەم و قسەی خۆم بکەم، بەڵام بۆ ئەم گوێزانەوەیە دەبێ چەندم ڕەنج دابێ؟! بەڕای من هەموو کار و ئەرکێکی هونەر لە سێ شتدا بەرجەستە دەبێ: نیشان دان، لێهاتووی و کارامەیی، و تەداعی مانایان. نازانم بۆچی ڕەخنەگران باسی ئەمانە ناکەن. بۆ نموونە دەتوانرێ ئەو پرسیارە بکرێ کە چ شتێك بووەتە باعیسی قاڵب گرتنی ئەم وێنەیە و فاکتەری سەرەکی تەداعی ئەو چ بووە؟ بەڕاستی بۆچی ڕەخنەگران دەربارەی ئەمانە قسە ناکەن؟ وەڵامی ئەم پرسیارە ئاسانە: چونکە تەنیا دەیانەوێ نمرە بدەن. شاعیر دەبێ نمرە بێنێ. ڕەخنەگران دەڵێن دەبێ نمرە بێنێ. لە هەموو بوارەکاندا: ئیلاهیات، سیاسەت، ئەستێران، مێژوو، ژینگەی دێهاتیانەی دەوروبەرت.

*** راتان دەربارەی ئەو شاعیرە لاوانەی کە سانفرانسیسکۆی زێدی تۆیان کردووە بە مەڵبەندی خۆیان چییە؟**

– مەڵبەندیان لە سانفرانسیسکۆیە؟ یەکێك بۆی باسکردم کە ژمارەیەکی زۆری لە "کانزاس سیتی" دیتووە: لە کۆڕەکەی مندا دێن بەو کەسە دەڵێن: "ئەو پەڵەیە دەبینی؟ ئەوەی کە خەریکە قسە دەکات؟ ئەوە سافیلکەیە" نە، من شتێکی ئەوتۆیان دەربارە نازانم. چاوەنوارم کە قسەی خۆیان بکەن تا بزانم چ دەڵێن. چەند دەم پیسش بن قەیدی ناکات. باشترە. چونکە هەرچییەك بڵێن پێم خۆشە. وەکو ئەوەیە پیاو بە کەسێك بڵێ: "شتێ بڵێ، شتێ بڵێ" و ئەویش بڵێ: "سوتام".

*** شاعیرانی لاویش شیعرو بابەتت بۆ دەنێرن؟**

– بەڵێ، هەندێ جار. زۆر نانێرن. چونکە کەمتر وەڵامیان دەدەمەوە. من نامە نانووسم. لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ جار بۆم دەنێرن. هەندێ جاریش دەچمە دیدەنیان و قسەیان لەگەڵدا دەکەم. هەندێ جار کتێبێکیشم پێ دەگات. یانی بۆمی دەنێرن. بەردەوام لەخۆم دەپرسم ئەم شاعیرە لاوانە چ دەکەن و دەیانەوێ بگەنە کوێ. بە عینوانی یەکێك لەمانەدا پێدەچێ کتێبێکی باش بێ: "ئاه، دۆزەخ". ئاخر "ئاه" بارێکی سۆزداری تایبەتی هەیە و ئەگەر بە قەڵەوی بیدرکێنی و دۆزەخیش بەدوای ئەودا بێ دەبێ شتێکی باش بێ.

*** بەزۆری عینوانی پێکەنیناوی بۆ کتێبەکانیان هەڵدەبژێرن بۆ نموونە عینوانی یەکێك لەو کتێبانە "قروسکە"یەو یەکێکی دی "گازویل"ە.**

– گازۆیل؟ ئەوانەم زۆر بەرچاو نەکەوتووە. هەندێ جار لێرەو لەوێ بەرچاوم کەوتوون. کە لە شیکاگۆ بووم نۆ شیعری ئەوانە لە یەك گۆڤاردا بڵاو بووبووەوە. هەموو شاعیرەکانی خەڵکی سانفرانسیسکۆ بوون. پاش خوێندنەوەی ئەو شیعرانە هیچ رایەکم لەلا دروست نەبوو، نە باش و نە خراپ. من هەمیشە بەوە خۆشحاڵ بووم کە کەسێك قسەیەکی ناشیرینی کردبێ. چونکە دەتوانم قسەکەی هەڵگرمەوەو لە شوێنێکدا بەکاری بێنمەوە. پێم وایە هەموو کەسێك ئەو خووەی هەبێ. مرۆڤ دەبێ فێربێ لەزەت لەو شتانە وەربگرێ کە حەزیان لێناکات. بۆیە هەمیشە چاوەڕوانم کەسێك قسەی ناشیرین و رەق بکات. هەمیشە حەزم لەم پەندە بووە کە دەڵێت:"یەك دەققە بووەستە، تا بتوانم هەڵێم، باشە؟" بە مەرجێ کەسبەی پەیدا نەبێتەوە، باشە؟" عەجەب دنیایەکی پێکەنیناوییە.

*** کاتێ کە شیعرێکی تازەت بەدەست دەگات چ شتێك دەبێتە باعیسی ئەوەی کە بە وردی تا کۆتایی بیخوێنیتەوە یان توڕی بدەی؟**

– لەمەشدا هەرسێ فاکتەری نیشاندان، بەهرەو لێهاتوویی، و تەداعی مانایان دەور دەبینن. سەرنج دەدەم تا بزانم شاعیر چۆن مامەڵەی لەگەڵ ئەم فاکتەرانەدا کردووە. کە شیعرێکم بۆ دەنێرن یەکەم کارم ئەمەیە کە بزانم قافیەی هەیە یان نا. ئەگەر شیعرەکە قافیەدار بێ دەزانم دەبێ چۆنی هەڵبسەنگێنم. چونکە قافیە لە شیعردا جووت جووت دێ؟ وانییە؟ عادەتەن شاعیرێکی مامناوەندی نۆ لە دەی شیعرەکەشی مامناوەندییە. تەنیا یەك دوو جار پرشنگێك دەدات و

شیعرێکی باش بەرجەستە دەکات. ئەوسا مەسەلەکە دیسان دووبارە دەبێتەوە. ماوەیەك دەگوزەرێ و دووبارە پرشنگ دەداو شیعرێکی درەخشان دەڵێت. هەڵبەتە ئەم مەسەلەیە لە رووی نیشاندان و بەرجەستەکردنی شیعرییەوەیە. من حەساسیەتێکی تایبەتیم سەبارەت بە فاکتەری نیشاندان و بەرجەستە کردنی شیعرییەوە هەیە. هەندێ جار ئەوەندە لەم فاکتەرە ورد دەبمەوە بێ تاقەت دەبم. حەز دەکەم نەتوانم مەزەندەی ئەوە لێبدەم کە شاعیر هەوەڵجار بیری لە چ قافییەك کردووەتەوەو پاشان کامە بەدوای یەکەمدا هاتووە، ئەگەر شاعیر بیەوێ فێڵ بکات، بۆ نموونە بەیتە جوانەکان لە پێشەوە دابنێ تا من هەڵخەڵەتێنێ، یەکسەر لە قافا دەیگرم. هەموو ئەمانە لە باری نیشاندان و بەرجەستە کردنی شیعرییەوە گرینگە. شاعیر دەتوانێ وابەستەی هەر قوتابخانەیەك بێ کە خۆی بیەوێ: "سپینۆزا"، "شوپنهاور"، هەر قوتابخانەیەکی دی. بەلای منەوە گرنگ نییە. بەرچاوم کەوتووە کە "پۆ" ئەوانەی ناوناوە فەیلەسووفانی دیکارتی: فەیلەسووفانی پەیڕەوی دیکارت.

*** ئەگەر لە بیرتان بێ جارێکیان دەستنووسێکی "دیلان تۆماس"ت کەوتبووە دەست کە لەسەر کاغەزی یەکەم هەموو قافیەکانی نووسی بوو پاشان شیعرەکەی لە قاڵبی ئەو قافیە پێشوەختە ئامادەکراوانەدا داڕشتبوو. ئاشکرایە کە مەبەستی تۆ لە نیشاندان و بەرجەستە کردنی شیعری چ پەیوەندییەکی بەم کارە میکانیکییەوە نییە. وایە؟**

– بەڵێ. ئەمە کارێکی سامناکە. شاعیر کاتێ کە خەریکی دانانی شیعر دەبێت وا هەست بکات کە دەیەوێ بچێتە پێشێ و دەتوانێ هەستی خۆی زۆر بەچاکی نیشان بدات. لێرەدا شاعیر تەنیا ئەوە دەردەبڕێ کە هەستی پێکردووە.هەست بەسەر هزریندا زاڵە. شیعر بەزۆری بەوجۆرە دەست پێدەکات و دەچێتە پێشێ. جا لەم رێگەیەدا چ شتێك رێنوێنی ئێمەیە؟ بەڵێ چ شتێك رێنوێنی ئێمەیە؟ بەزۆری شاعیرانی لاو ئەو پرسیارە لەخۆ دەکەن. ئەمە بۆ ئەوان گرفتێکە، وا نییە؟ لێ پێویستە پێیان بڵێم زۆر نیگەران نەبن. ئەم کارە وەکو نوکتە گێڕانەوەیە. خۆبەخۆ دێت. بۆ نموونە پیاو بە شەقامێکدا دەڕوات، دەبینێت کەسێك لە بەرامبەرییەوە دێت. کەسێك کە هەمیشە تەعلیقی لێداوە. هەر کە لێی نزیك دەبینەوە هەست دەکەین کە تەعلیقەکە خۆبەخۆ بەرجەستە دەبێ. ئەنجام لێی نزیك دەبینەوەو تەعلیقی خۆ دەهاوین. ئەم تەعلیقە چۆن بەبیرماندا هات؟ لەکوێوە هات؟ یەکێك بووەتە مایەی تەعلیقەکە، هەمان ئەو یەکەی کە لە بەرانبەرەوە دەهات. ئەو فاکتەری سەرەکی بەرجەستە بوونی تەعلیقەکە بوو. کە باسی ئیلهامم لێدەپرسن، ئەو نموونەیەیان بۆ دەگێڕمەوە، دەبێ زیاتر بە شێوەیەکی خۆڕسکانە بێت.

****

*ڕۆبەرت فرۆست (١٨٧٤-١٩٦٣)

ڕۆبەرت فرۆست کە شاعیرێکی ناوچەیی بوو و شۆرەت ونێوبانگی جیهانی پەیدا کرد،لە ١٨٧٤/٣/٢٦ لە سانفرانسیسکۆ هاتووەتە دنیا.بابی ڕۆژنامەوان و سیاسەتوانێکی لیبراڵ

بوو.چونکە کاروباری سیاسی سەرزەمینی نیوئینگلاند بە دەستی کۆماریخوازەکانەوە بوو، بۆ سانفرانسیسکۆ باری کردبوو.بابی ڕۆبەرت کە هاوخەمی خەڵکی باشوور بوو وپەیوەندییەکی خۆشی لەگەڵیان هەبوو و ماوەیەکیش بەشداری شەڕەناوخۆییەکانی ئەمریکای کردبوو، بە یادی فەرماندەی مەزنی ئەمریکاییەوە (ڕۆبەرت لی) کوڕەکەی ناو نا. ڕۆبەرتی لاو کاتێ بابی مرد، لەگەڵ دایکیا بۆ نیوئینگلاند گەڕایەوە تا لای باپیری، لە شاری لورنس ماساچۆست بژی. لەم شارەدا یەکەمین شیعری خۆی هۆندەوەو ئەگەرچی چ کەسێك هاندەری نەبوو،ژیانی پڕبەرهەم ودرێژی شیعریی خۆی دەست پێکرد..لە ساڵی ١٨٩٢دا چووە کۆلیژی (دارموت) لێ پاشی دوو هەیڤان،چونکە کەش و هەوای ئەوێندەری بەدڵ نەبوو وازی هێنا.لە تەمەنی بیست و دوو ساڵیدا چووە زانستگەی هارڤەرد ودوو ساڵێکی بە خوێندن و لێکۆڵینەوەی زمانانی لاتین و یونانی ڕابوارد..دوای ئەوە چوو بۆ مەزرایەك لە (دری) (نیوهامشایر)و کەوتە کاری کشتیاری.لەم قۆناغەدا جگە لە کشتیاری دەرسیشی دەگوتەوەو هەندێ جاریش بابەتی بۆ ڕۆژنامە ناوچەییەکان دەنارد.هەڵبەتە لە شیعریش غافڵ نەبوو و بەردەوام شیعری دەگووت.لەگەڵ ئەمەشدا تا ساڵی ١٩١٢ کە چوو بۆ ئەوروپا شیعرەکانی ڕەونەق و برەوێکی ئەوتۆیان نەبوو.لە ئەوروپادا یەکەمین کۆشیعری بە ناوی : (ئارەزووی مناڵێك)و(باکوری بۆستۆن) بلاْوکردەوە.لە بەهاری ١٩١٥دا بۆ ئەمریکا گەڕایەوە.ئەمجارە بە پێچەوانەی جارانەوە هەمووان بە شاعیرێکی مەزنیان دەزانی و دەیتوانی ژیانی خۆی لە ڕێگەی شیعرو دەرس وتنەوەوە بەڕێوەبەرێ.

فرۆست چوارجاران خەلاْتی (پولیتزەر)ی وەرگرت: ساڵی ١٩٢٤ لەسەر کۆشیعری (نیوهامشایر)، ساڵی ١٩٣١ لەسەر (کۆهۆزان)، ساڵی ١٩٣٧ لەسەر (ئاسۆی دوورتر) و دواجار لە ساڵی ١٩٤٣ لەسەر (درەختی شایەد).دوا کۆشیعری فرۆست لە ژێر سەرناوی (سەرزەمینی بێ درەخت)دایە کە لە ساڵی ١٩٦٢دا بلاْو بووەتەوە..

دیارترین خەسڵەت و تایبەتمەندی فرۆست تاکپەروەری بوو .هەموو وابەستەییەکی دەستەجەمی ڕەتدەکردەوە..فرۆست پێی وابوو لە ژیانی شیعرییشدا ، وەکو ژیانەکانی دی (دەستەبەندی،گروپ گروپێنە،وڕەوت و ڕێبازانی جیاواز هەیە..ڕەنگە هیچ چارێك نەبێ و دەبێ هەرکەسەو سەر بە گروپێك بێ، لێ من گورگی تەنیام.)

ڕۆبەرت فرۆست لە ١٩٦٣/١/٢٩دا کۆچی دوایی کرد.

سەرچاوە:

کارنویسندە، ترجمە احمد اخوت ، ١٣٦٧

گفتوگۆیەك لەگەڵ تی.ئێس. ئیلیوت

سازدانی: رۆنالد هول

تۆماس ستیرنز ئیلیوت لە ١٨٨٨/٩/٢٦ لە شاری سەنت لویس، لە بنەماڵەیەکی دیارودەوڵەمەندی بۆستۆنی هاتووەتە دنیا،بنەماڵەیەکی فرە محافەزەکارو پابەندی دابونەریتی خەڵکی نیوئینگلاند. ئیلیوت تا هەژدە ساڵان لە سەنت لویس ژیاوەو لە ساڵی ١٩٠٦دا، پاش ئەوەی ساڵێکی لە کۆلیجی میلتۆن رابوارد، چووە زانستگەی هارڤەرد. لە زانستگەی نێوبراودا زۆر دەرکەوت و توانی لە ماوەی چوار ساڵدا شادەتنامەی ماجستێر وەربگرێت. دوای ئەوە ساڵێکی لە زانستگەی سۆربۆنی فەرەنسی رابوارد وخوێندنی بە نیوەچڵی بەجێ هێشت و بۆ هارڤەرد گەڕایەوە. ئەمجارەیان کاری لەسەر دکتۆرا کرد و دکتۆرانامەکەی دەربارەی (ئێف. ئێچ برادلی -F.H.Bradley)بوو. دکتۆراکەی یەکسەرو بێ چەندوچوون پەسند کرا. بەخۆی لەم بارەیەوە دەڵێت: "ئەوی راستی بێ لەبەر ئەمە پەسندیان کرد، چونکە نە دەخوێنرایەوەو نە کەس سەری لێی دەردەکرد".

وێڕای ئەمەش قەت شادەتنامەکەی وەرنەگرت و زانستگەی هارڤەردی تەرك کرد.ئیلیوت لە هاوینی ساڵی ١٩١٤دا چوو بۆ ئەڵمانیا،بەڵام بە هۆی هەڵگیرسانی شەرەوە بۆ ئینگلیستان زڤڕییەوەو لە شاری ئۆکسفۆردا دەرسی فەلسەفەی خوێند. لەم ساڵەدا بە یەکجارەکی ئاکنجی

ئینگلیستان بووباقی تەمەنی لەم ولاّتەدا بەسەر برد. ئیلیوت لە سالانی ١٩١٧-١٩١٩دا بوو بە یاریدەدەری سەرنووسەری گۆڤاری (ئیگویست- Egoist)ویەکەمین کتێبی شیعری خۆی لە ژێر سەرناڤی (پرۆفراك و هەندێ سەرنجی دی) لەم قۆناغەدا بلاّوکردەوە. هەروەها چەندین وتاریشی بلاّوکردەوە کە (ئەزراپاوەند، شیعروکێش) یەکێکیان بوو. ویرای ئەمەش تا ساّی ١٩٢٢ کە قەسیدەی (وێرانە خاك)ی بلاّو بووەوە، نێوبانگێکی ئەوتۆی نەبوو. لەم ساڵە بەدواوە نێوی ئیلیوت لە ترۆپکی ئەدەبیاتدا درەوشایەوە. هەندێ لە بەرهەمە بەناوبانگەکانی دیکەی بە گوێرەی ریزبەندی بلاّوبوونەوەیان ئەمانەن: دوو دیوانی شیعر: (چوارشەممەی کەوەیی-١٩٣٠)و (چوار ئاوازی چوارقوّلی-١٩٣٤). ل شانۆنامەکانی : (قەتلّێك لە کلّێسادا-١٩٣٥)، (یەکگرتنەوەیەکی خانەوادەیی-١٩٣٩)، (ئاهەنگی کۆکتێل-١٩٥٠)، لە کۆ وتارەکانی: (بێشەی پیرۆز-١٩٢٠)، (ئاندرومارڤل-١٩٢٢)، (هەندێ هزرین دەربارەی لەمبیس-١٩٣١)، (بەکارهێنانەکانی شیعرو بەکارهێنانەکانی رەخنە-١٩٣٣)و (وتارێن کۆن‌ونوێ-١٩٣٦)

یەکێك لە چالاکییە ئەدەبییە شایستەکانی ئیلیوت دامەزراندنی گۆڤاری (کریتریون) بوو لە ساڵی ١٩٢١دا.ئەو گۆڤارەی کە بۆ جاری یەکەم قەسیدەی (وێرانە خاك)ی تێدا بلاّو بووەوەو بۆ سالاّنێکی زۆر بە گۆڤارێکی سەنگینی واری ئەدەبیات‌و فەلسەفە دەژمێردرا.. لە ساڵی (١٩٢٥)شدا سەرنڤیساری وەشانخانەی (فیبەر ئاند فیبەر)ی لە ئەستۆ گرت‌و چەند ساڵێك کاری بۆ ئەم وەشانخانەیە کرد.

ئیلیوت لە ساڵی ١٩٢٧دا بە فەرمی رەگەزنامەی ئینگلیستانی وەرگرت، بوو بە هاوولاّتی ئینگلیستان. ئیلیوت لە ساڵی ١٩٣٣دا بەمجۆرە پێناسەی خۆی کردووە: "لە مەزەبدا ئەنگلۆ-کاتۆلیکم، لە ئەدەبیاتدا پەیرەوی قوتابخانەی کلاسیکم و لە سیاسەتدا خۆم بە سەڵتەنەت خواز دەزانم".لە ساڵی ١٩٤٨دا خەلاّتی نۆبڵی ئەدەبیاتی لەسەر قەسیدەی (وێرانە خاك) وەرگرت،وجۆرجی حەوتەم، پاشای سوێد، پەسنی دا.

***

ئەم وتووێژە لە نیویورك، لە تەلارەکەی خات (لویس هنری کوهن)ی بەرێوەبەری وەشانخانەی (خانەی کتێبان)دا کە لە دۆستانی نزیکی ئیلیوت‌و هاوسەرەکەیەتی، ئەنجام دراوە. رەفە جوانەکای ژووری دانیشتن تەژی بوو لە بەرهەمێن نووسەرانی تازە.لە سەرووی دەرگای ژوورەکەدا، وێنەیەکی گەورەی ئیلیوت هەلّواسرابوو کە (خات هنری وەر ئیلیوت)ی هاوسەری ئیلیوت، کێشابووی. وێنەی زەماوەندەکەی ئیلیوتیش لە چوارچێوەیەکی زیویندا لەسەر مێزێك دانرابوو. خات ئیلیوت‌و یا کوهن لە بنەبانی ژوورەکەدا، لەسەر مۆبیلەیەك دانیشتبوون. من‌و جەنابی ئیلیوت، بەرانبەر بە یەکدی‌و تەقریبەن لە ناوەراستی ژوورەکە دانیشتبووین، مایکی ریکۆردەرەکە، لەسەر زەوی لە بەینی هەردووکماندا بوو.

ئیلیوت، بەکەیف‌و بەدەماخ دەهاتە بەرچاو. رۆژانی پشووی لە (ناسایۆ) رابواردبووو دەیویست بۆ لەندەن بزڤرێتەوە. بەنیاز بوو چەند رۆژێکیش لە ئەمریکا رابوێرێ و دیدارێك تازە بکاتەوە. زۆر تاوەگاز بوو ومن سێ ساڵێك پیشتر دیتبووم، کەمێك لەوسا قەلّەوتر دەینواند. بە تێکرایی لە

جاران گەنجترو بە دەماختر بوو. بە درێژایی وتووێژەکەمان ناوە ناوە نیگایکی خا ئیلیوتی دەکرد: لە تۆ وایە گەرەکیەتی بۆ وەڵامی پرسیارەکان هانای بۆ بەرێ، بە تایبەتی ئەو پرسیارانەی کە وەڵامی تەواوەتیانی پێ نەبوو.

ئەمە یەکەمجار نەبوو کە جەنابی (ئیلیوتم دەبینی.پێشتریش لە لەندەن گفتوگۆم لە گەڵی کردبوو. نووسینگەی کارەکەی لە دەزگای وەشانخانەی (فیبر) بوو، نووسینگەکەی لە مەیدانی (رەسل) بوو، بە چەند قاڵدرمەیەك سەر دەکەوتە سەرێ. دەوراندەوری ژووری کارەکەی وێنەی لە چوارچێوە گیراو بوو: وێنەیەکی گەورەی (ڤیرجینیا ولف)، وێنەیەکی (پیوسی دوازدەیەم) کە دیار بوو چوارچێوەکەی تازە، تازەکرابووەوە. جگە لەم دووانە زۆر وێنەی دیکەش هەبوو: وێنەی (ئای،ئەی ریچاردز،پۆل ڤالیری، ییتز، گۆتە، مارین مۆر، چارلز ویبلی،ئۆنابارنزو...)گەلێك لە شاعیرانی لاو لە کاتی وتووێژ دەگەڵ جەنابی ئیلیوتدا لەم وێنانە رادەمێنن. یەکێك لەوانە باسی دیدارێکی لەو جۆرەی خۆی گێرایەوە کە بەباشی ئەوەی نیشان دەدا کە جەنابی ئیلیوت چۆن قسە دەکاو چۆن هەندێ جار قسەی چاوەروان نەکراو دەکات..دەڵێت:پاش ئەوەی جەنابی ئیلیوت سەعاتێك بەو پەڕی جددی باسی ئەدەبیاتی کرد، لە دواییدا هەڵوەستەیەکی کرد تا بزانێ چ قسەیەکی دی ماوە بیکات و ئایا وەکو دوا قسە رێنوێنییەکی هەیە یان نا، بەرانبەرەکەی ، واتە ئەو کەسەی ئیلیوت قسەی بۆ دەکرد، شاعیرێکی لاو بوو، شاعیرێکی ئەمریکایی بوو دەیویست بچێ بۆ ئۆکسفۆرد. رێك وەکو چل ساڵ لەوە پێش کە خودی جەنابی ئیلیوت بۆ درێژەدانی خوێندن بۆ ئۆکسفۆرد چوو بوو. ئیلیوت چەند دەمێك لە فکران رادەچێت و زۆر بە جدی وەکو ئەوەی بیەوێ رێنوێنییەکی زۆر گرینگی بکات، دەڵێت: "بە رای من بلوزێکی چاکەتی خوری درێژ بکڕی و لە ژێر جلەکانتەوە لەبەری بکەی. چونکە هەوای ئۆکسفۆرد سارد و شێدارە، لەوەیە سەرمات بێ."ئیلیوت هەموو کاتێ دەتوانێ کەسێکی سوعبەتچی بێت، بەتایبەتی کاتێ لە نێوان دوو شتدا پەیوەندییەکی گونجاو نەبێت، یان پەیوەندییەکی پێکەنیناوی هەبێ. ئەم تۆنە تەوسامێزە بە باشی لە سەرانسەری وتو وێژەکەدا دیارە. ئەوی راستی بێ وتووێژەکەمان بە وەڵامە تەنزئامێزەکانی جەنابی ئیلیوت دەستی پێکرد و تا زیاتر دەچووینە پێشێ وەڵامەکانی پێکەنیناوی تر بوون. لەسەر کاسێتی وتووویژەکە بەر لە هەر شتێك دەنگی قاقای پێکەنینی جەنابی ئیلیوت دەژنەوی.پێکەنینێك کە پەیوەندی بە چیرۆك و سەربوری یەکەمین دیداری ئیلیوت لەگەڵ پاوەندا هەیەوچۆن پاوەندی بە کەم زانیوەو وەکو بنیادەمێکی مەخسەرەی هاتووەتە بەر چاو. یا کاتێ دەربارەی شیعرەکانی سەرەتای پرسیارم لێکرد، کۆمەڵە شیعری (کینگ پولو)، ئەو کاتانە کە لە هارڤەرد دەیخوێند و هیچ کاتێ ئەم شیعرانەی چاپ نەکرد– هەمدیس لە قاقای پێکەنینی دا.

***– پێدەچێت، دەبێ دەست بە باسەکەمان بکەم. ئەو کاتانەت بیرن کە منداڵ بوویت و لە (سەنت لویس) دەژیایت؟ لە بیرتان ماوە چۆن هەوەڵین شیعرت گوت؟**

– پێموایە چوادە ساڵان بووم کە لە ژێر کاریگەریی وەرگێڕانی چوارینەکانی خەیام لە لایەن (فیتزجیراڵد)ەوە دەستم بە شیعر گوتن کرد.بە هەمان شێوازو ڕێبازی خەیام چەندین چوارینەی پڕ لە کوفرو خوانەناسیم گوت.خۆشبەختانە هەموو ئەو شیعرانەم لە بەین بردو تاقە دانەیەکیان نەماوە.ئەم چوارینانەم هەرگیز بە کەس نیشان نەدان.کۆنترین شیعرم کە مابێتەوە پارچە شیعرێکە کە هەوەڵجار لە گۆڤاری (سمیت ئاکادمی ریکۆرد)و پاشان لە (هارڤەرد ئیدوکیت)دا بلاو بووەوە. ئەم پارچەیەم وەکو وەزیفەی دەرسی ئینگلیزی نووسی و لاسایی کردنەوەیەکی (بن جۆنسون) بوو.مامۆستاکەم گوتی ئەم شیعرە بۆ منداڵێکی چواردە پانزە ساڵەو بگرە شانزە ساڵەش، زۆر باشە.پاش ئەوە چەند شیعرێکم لە گۆڤاری (هارڤەرد ئیدوکیت)دا بلاو کردەوەو ئەمە کردیە کارێك بە ئەندامی دەستەی نووسەرانی گۆڤاری نێو براو هەڵیان بژاردم. ئەمەم زۆر پێخۆش بوو.لە دوو دوا ساڵی زانستگەدا شتێك لە مندا تەقییەوە. کەسێکی زۆر بەکاربووم. هەوەڵجار لە ژێر کاریگەری (بۆدلیر)دا شیعرم دەگوت و دوای ئەو (ژول لافۆرگ)م کەشف کرد. ڕێك لە ساڵی سێیەمی زانستگەدا ئاشنایەتیم دەگەڵ بەرهەمەکانی (لافۆرگ)دا پەیدا کرد. (لافۆرگ، شاعیری سەمبولیستی فەرەنسی، یەکێك بوو لە پێشەنگانی شیعری ئازاد.)

***–کەسێکی تایبەتی ئەم شاعیرە فەرەنسییەی پێناساندیت؟ پێم وانییە (ئیرڤینگ بابیت)یەکەمجار ئەوی پێناساندبیت؟**

– نەخێر، (بابیت) دوا کەس بوو کە ئەوی پێناساندم.بابیت زیاتر حەزی لە بەیتی (لاوانەوەیەك لە حەوشی کڵێسا) دەکرد.هەرچەندە ئەمە بەیتێکی باشە بەلام ئەم هەڵبژاردنە ئەوە نیشان دەدات کە بابیت لە هەندێ بواراندا کەموکوڕی هەیە.بە پێچەوانەوە من زۆر دڵبەنی کتێبەکەی (ئارتۆر سیمۆن) بووم.ئەو کتێبەی کە دەربارەی شیعری فەرەنسییە.ئەم کتێبەم هەوەڵجار لە (هارڤەرد یونیون) پەیدا کرد.ئەو سەردەمە هەموومان لە (هارڤەرد یونیون) کۆ دەبووینەوەوباسی ئەدەبیاتمان دەکرد.هەموو خوێندکارانی قۆناغی بەکالۆریۆس دەیانتوانی ببن بە ئەندامی ئەم ئەنجوومەنە. کتێبخانەیەکی فرە خاسیشی هەبوو، ڕێك وەکو هەمان ئەم کتێبخانانەی سەر بە زانستگەی هارڤەرد کە ئیستا لە دەورو بەری شاری (بۆستۆن)ن کە کتێبەکەی (ئارتۆر سیمۆن)م بینی زۆرم چووە دڵەوە. لێبڕام بیکڕم. چووم بۆ کتێبخانەیەکی شاری بۆستۆن کە کتێبی فەرەنگی دەفرۆشت. (ناوی کتێبخانەکەم لە بیر نەماوەو نازانم ئاخۆ ئێستا ماوە یان نا).ئەم کتێبخانەیە زیاتر کتێبانی ئاڵمانی و فەرەنسی دەهێنا.لە نێو کتێبەکانیا بەرهەمەکانی لافۆرگ و چەند شاعیرێکی تری ئەورووپاییم بینی:ئەوی ڕاستی بێ نازانم کتێبەکانی لافۆرگ و شاعیرانی وەکو ئەو لەوێ چییان دەکرد. بۆ لەوێ بوون. خودا دەیزانی ئەم کتێبانە چەند بوو لە کتێبخانەکەی ئەودا مابوونەوەو کەس لێی نەدەپرسین، ئاخۆ دوای من کەسی دی سۆراخی کردوون یان نا.

***–کاتێ خوێندکار بووی هەستت بە کاریگەریی هەندێ لە شاعیرانی بە تەمەن و دەسەلاتدار دەکرد؟بۆ نموونە ئەمڕۆ شاعیرانی لاو هەست دەکەن لە سەردەمی**

(ئیلیوت، پاوەند،وستیڤنس)دا شیعر دەڵێن.پێم وانییە لە سەردەمی ئێوەدا وەزع و حاڵەکان لەگەڵ ئیستادا زۆر جیاواز بووبێ؟

– بەڕای من ئێمە شانسمان هەبوو کە لە ڕۆژگاری ئێمەدا هیچ شاعیرێکی زندووی بە نامێ لە ئینگلیستان و ئەمریکادا نەبوو..شاعیرێك کە بنیادەم بکەوێتە ژێر کاریگەرییەوە. هەرچەند بە تەواوەتی نازانم بۆ، بەڵام هەست دەکەم بوونی شاعیرانی تۆ گوتەنی (دەسەڵاتدار)شاعیری لاوی تازەکورە گومڕا دەکات. خۆشبەختانە هیچ یەکێك لە ئێمە ئەوانی تری گومڕا نەدەکرد.

***–یانی تەنانەت هەستت بە کاریگەریی شاعیرانی میناکی (هاردی وڕۆبینسۆن)ش نەدەکرد؟**

– تا رادەیەك ڕۆبینسۆنم دەناسی. لە گۆڤاری (ئەتلانتیك مانتلی)دا گوتارێکم دەربارەی خوێندبووەوە. وتارەکە هەندێ نموونەی شیعری وی هێنابووەوە کە بە هیچ جۆرێ دڵم نەیگرت.سەیرم کرد شیعرەکانی بابەتی زەوقی من نین.لەو زەمانەدا کەم کەس هاردی بە شاعیر دەزانی. هەموو کەس بە ڕۆماننووسیان دەزانی. بەڵام شیعرەکانی نە دەچوونە دڵەوەو کەم کەس حەزی لێدەکردن. جگە لەم دووە (ییتز)ش هەبوو. (ییتز) تازەکار بوو. شیعرەکانی زۆر باش نەبوون.هێندەی وشەو بابەتێن سەلتی تێ هەڵکێش دەکردن زەوقم نەیدەگرتن.هەروەها هونەرمەندی شایستەش لە مەیدانا نەبوون، جگە لە چەند هونەرمەندێك لەو کۆمەڵە هونەرمەندانەی کە لە ئاخرو ئۆخری سەدەی نۆزدەدا، بەهۆی خۆکوژی یا ئالوودەبوون بە خواردنەوەونازانم شتی تر لە بەین چوون، چ کەسێك نەمابوو.

***– ئەو زەمانەی کە دەگەڵ (کونراد ئیکین)دا ئەندامی دەستەی نووسەرانی (هارڤەرد ئیدوکیت) بووی لە مەیدانی شیعردا یارمەتی یەکترتان دەدا؟**

– دۆستی یەکدی بووین، لێ پێم وانییە هەرگیز کاریگەریمان بەسەر یەکەوە بووبێ. کە مەسەلەی شاعیرانی فەرەنگی دەهاتە پێشێ ئیکن لایەنگری شاعیرانی ئیتالیا و ئەسپانیا بوو،و من دڵبەندی شیعری فەرەنسی بووم.

***–دۆستانی تریش هەبوون کە شیعرەکانتان بخوێننەوەو لەم وارەدا یارمەتیتان بدەن؟**

– بەڵێ ، تەنیا یەك کەس هەبوو، پیاوێك لە کەمبریج دەژیا، ئەمە دۆستی براکەم بوو، ناوی (تۆماس.ه.هاردی) بوو. چەند شیعرێکی منی لە گۆڤاری (هارڤەرد ئیدوکیت)دا خوێندبووەوەو چەند نامەیەکی پڕ لە هاندانی بۆ نووسیم و زۆری هاندام. نامەکانیم فرە وەلاوە گرینگ بوون و ڕێزم دەگرت، کاشکێ نامەکانیم هەڵگرتبووایە.

***– (کۆنراد ئیکن) تۆی بە پاوەند ناساندو نووسینەکانتی نیشان دا وایە؟**

– بەڵێ وایە.ئیکن دۆستێکی فرە جوامێر بوو. لە سەفەری هاوینەیدا بۆ ئینگلیستان زۆری هەوڵدا شیعرەکانم لە لەندەن بڵاو بکاتەوە. دەگەڵ(هارۆلد مۆنرۆ)و خەڵکانی دیکەشدا لەم بارەیەوە قسەی کردبوو. کەس تەسەوری نەدەکرد بتوانرێ بڵاو بکرێنەوە. ئیکن ناچار

شیعرەکانی بۆ گەڕاندمەوە. پاشان پێم وایە لە هاوینی ١٩١٤دا کە هەردووکمان لە لەندەن بووین، ئیکن گوتی:

"بچۆ لای پاوەندوشیعرەکانتی نیشان بدە".پێی وابوو پاوەند شیعرەکانمی بەدڵ دەبێت. ئیکن بە خۆیشی حەزی لە شیعرەکانم دەکرد. ئەگەرچی فەرقێکی زۆریان لەگەڵ شیعرەکانی خۆیدا هەبوو.

***- یەکەمین دیدارت دەگەڵ پاوەندا لەبیرە؟**

– وابزانم هەوەڵجار من چوومە دیدەنی ئەوو هەوەڵ دیدار ومامەڵەمان باش بوو. لە بیرمە پاوەند لە گەرەکی (کنزیگتۆن) دەژیا. ژوورێکی دانیشتنی سێ گۆشەی هەبوو لەوێدا یەکمان بینی. گوتی: "شیعرەکانتم بۆ بنێرە."کە شیعرەکانم بۆ نارد لە نامەیەکدا بۆی نووسیبووم: "شیعرەکانت هیچیان لەو شیعرە باشانەی کە تا نهو خوێندومنتەوە کەمتر نییە. ئەگەر هەلێکت بۆ هەڵکەوت وەرە با قسەیان لەسەر بکەین".پاشان شیعرەکانی بۆ (هاریت مۆنرۆ) ناردم‌و ناچاری کرد چاپیان بکات. هەڵبەتە کەمێك درێژەی کێشا تا ئەو شیعرانە چاپ بوون.

***- لە کۆمەڵە شیعرێکتدا کە بە بۆنەی شەستەمینساڵیادی لە دایك بوونتەوە بڵاوبووەتەوە، ئیکن وتارێکی نووسیوەو ئاماژەی بە نامەیەکی تۆ کردووە کە لەو سەرەتایانەدا بۆ (ئیکن)ت ناردبوو. لەو نامەیەدا شیعرەکانی پاوەندت بە (بێ کەڵك‌و خراپ) زانیوە. گەرەکمە پرسیاری ئەوە بکەم بۆچی بۆچوونت سەبارەت بە پاوەند گۆڕا؟**

– ئم! ئەم حوکمە هەندێ پەلەی تیا بوو. وانیە؟ هەوەڵجار (و.ج. تینکوم فرناندن) سەرنووسەری (هارڤەرد ئیدوکیت) شیعرەکانی پاوەندی بەمن نیشان دا.تینکوم فرناندز دۆستی دڵسۆزی من‌و ئیکن‌و هەموو شاعیرەکانی تری گرووپی(ساینت) بوو.دوو کاری پاوەندی بە ناوی (کەسایەتییەکان)و (خۆشییەکان) نیشان دام کە (ئەلکین ماتیوز) چاپی کردبوون‌و گوتی: "ئەم شیعرانە بابەتی زەوقی تۆن، دەبێ بە دڵت بن." ئەوی راستی بێ زۆریش بە دڵم نەبوون. بە رای من ئەو شیعرانە کۆن‌و رۆمانتیکی بوون. شیعری خەیاڵاوی و رازئامێز بوون. بە کورتیەکەی زۆریان کار تێنەکردم. ئەوەبوو کاتێ کە چوومە دیدەنی پاوەند کارەکانیم بەلاوە جوان نەبوو. ئەگەرچی ئێستا ئەو بۆچوونەی جارانم نییەو باوەڕم وایە شیعری پوختەو تەواو بوون. لێ هێشتاش پێم وایە کە ئەمانە ناگەنە ئاستی شیعرەکانی قۆناغی دواتری پاوەند.

***- لە هەندێ نووسینتدا نووسیوتە کە پاەند هەندێ بەشی چامەی (وێرانە خاك)ی حەزف کردوو بەم شێوەیەی ئیستای لێکرد. پێت وایە بە گشتی بۆچوون‌و رەخنەکانی ئەو بۆ تۆ سوودمەند بووە؟ جگە لەم چامەیە هیچی لە شیعرەکانی دیکەت حەزف کردووە.**

– بەڵێ ،بەلاّم لە هەمان قۆناغدا.پاوەند رەخنەگرێکی لە زەبر بوو،نەیدەویست و نەیدەهێشت بنیادەم لاسایی ئەو بکاتەوە. ئازادی تەواوی بە بنیادەم دەدا کە کاری خۆی بکات و بە خۆی بگاتە ئەنجام.

***– هیچ کاتێك یارمەتی دۆستەکانت داوە بەوەی دەسکاری شیعریان و پوختەی بکەی؟ بۆ نموونە ئەزرا پاوەند؟**

– بیرم نایەت هیچ کاتێك کاری وام کردبێ. هەڵبەتە لەم بیست وپێنج ساڵەی رابردوودا گەلێك لە شاعیرانی لاو شیعری خۆیان بۆ ناردووم و منیش بۆچوون وپێشنیازی خۆم پێگوتوون.

***– دەقی تەواوەتی (وێرانە خاك)ت بەرلەوەی هیچی لێ حەزف کرابێ لەلا ماوە؟**

– ئەمەم لێ مەپرسە.چونکە هیچ شتێك لەم بارەیەوە نازانم. ئەمەم لا بووە بە مەتەڵێك. نوسخەی یەکەمم بە (جۆن کوئین) فرۆشت. جگە لەو شتانەی کە بەوم دان، دەفتەرێکی شیعری بلاّو نەکراوەش بوو. جۆن کوئین لە زۆر رووەوە چاکەی دەگەڵ مندا کردبوو. ئەمە دوا هەواڵە کە دەربارەی چارەنووسی ئەو دەسنووسانەی دەزانم. پاشان (جۆن کوئین)ش کۆچی دوایی کرد و چ کەسێك هەواڵی ئەو دەسنووسانەم نازانێ و کە شتەکانی (جۆن کوئین)ش هەراج کران ئەو دەسنووسانەی تیا نە بوو.

***– پاوەند چ شتگەلێکی حەزف کرد؟ کۆپلەی تەواوەتی لێ لابرد؟**

– بەڵێ بەند و کۆپلەی تەواوی لێ لابرد. بۆ نموونە کۆپلەیەکی درێژیی کە دەربارەی نقووم بوونی کەشتییەك بوو، حەزف کرد.ئیستا لە بیرم نییە ئەم کۆپلەیە چ پەیوەندییەکی بە باقی قەسیدەکەوە هەبوو، بەلاّم وابزانم بە ئیلهامی ئۆدیسەی دۆزەخەکەی (دانتی) یەوە نووسیبووم. پاوەند جگە لەمە بەشێکی دیکەشی کە بە چاولێکەری قەسیدەیەکی ئاشقانەی (ئەلکساندر پۆپ)م نووسیبوو حەزف کرد و گوتی: "فایدەی چییە کارێك بکەی کە کەسانی دی بە باشی کردبێتیان. کاری تازەو جیاواز بکە."

***– پێت وایە ئەم حەزف و دەسکاریانە بیرۆکەی ئەسڵی شیعرەکەیان گۆڕیوەو زیانیان پێ گەیاندووە؟**

– نە، هەست دەکەم ئەم حەزفانە شیعرەکەیان سفتتر کردووە. ئەگەر شیعرەکە درێژتر بووایە شتێکی شاش و پەریشان دەردەچوو.

***– دەربارەی هۆنینەوەو رێکخستنی ئەم قەسیدەیە پرسیارێکم هەبوو.لە کتێبی (هەنێ هزرین لەمەڕ لەمبس) ئەم بۆچوونەی رەخنەگرانت رەتکردووەتەوە کە لە وێرانە خاك دا ویستووتە بێداربوونەوەی وەچەیەك نیشان بدەیت و تەنانەت نکوڵیت لەوەش کردووە کە لە بنەرەتدا مەبەستی وات هەبووبێ. لەلایەکی دیکەوە هەندێ لە رەخنەگران، پێم وایە (ف.ر. لیڤاین) یەکێکە لەوانە، گوتویانە ئەم قەسیدەیە شتێکی تازەی تیا نییەو هیچ جۆرە هەڤبەندییەکی زەمەنی تیا نییە. لەم دواییانەشدا، دوای**

بلاّو بوونەوەی دوا شیعرتان، هەندێ لە رەخنەگران نووسیویانە کە (وێرانە خاك) قەسیدەیەکی مەسیحیو مەزەبییە، بەراستی مەبەستی وەهات هەبووە؟

– نەخێر، هەرگیز مەبەستی وەهام نەبووە. یا ئەگەر هەشبووبێ ئاگایانە نەبووە. پێم وایە لە کتێبی (چەند هزرینێك لەمەڕ لەمبس) زیاتر لە روانگەیەکی سەلبییەوە تەماشای مەسەلەکانم کردووە تا لە روانگەیەکی ئیجابییەوە. واتا زیاتر ویستوومە بڵێم چ شتگەلێك ئامانج ومەبەستی من نەبووە.ئەمە جگە لەوەی من لە بناوانەوە لە مانای (ئامانجو مەبەست) تێناگەم! شتێك لە هزری ئادەمیزادا هەیەو گەرەکیەتی بیڵێ، لە شەڕی رزگار بێ، تا ئەو کاتەی ئەو شتە نەڵێت خۆیشی بە تەواوەتی نازانێت ئەو شتە چییە..لەبەر ئەمەیە کەمن هەرگیز ناتوانم وشەی ئامانج نەك هەر دەربارەی شیعری خۆم بەڵکو دەربارەی شیعری هەرکەسێکی دیکەش بە نۆرینێکی ئیجابیانە بەکار ببەم.

***– پرسیارێکی ترم دەربارەی تۆو پاوەند هەیە، سەبارەت بەو زەمانەی کە تازە بووبووی بە شاعیر، لە شوێنێکدا خوێندوومەتەوە کە لەو سەرەتایانەدا تۆو پاوەند لێبڕاون چوارین بڵێن، چونکە هەستتان دەکرد شیعری ئازاد گەییوەتە دوا قۆناغی خۆی.**

– پێم وایە ئەمە رای پاوەند بوو نەك من. ئەو پێشنیازی کرد چوارینە بڵێین. دیوانی (بەردانو مینایان)ی دامێ کە بیخوێنمەوەو باشی لێ رامێنم.

***–دەمویست راتان لەمەڕ هەڤبەندی فۆرمو ناوەرۆك بزانم. لەو قۆناغەدا سەرەتا فۆرمت هەڵدەبژاردو پاشان بیرت لە نێوەرۆك دەکردەوە؟**

– بەڵێ تا رادەیەك. هەوەڵجار هەمان دیوانی نێوبراومان خوێندەوە. کە باش شیعرەکنی (گوتیە)مان خوێندەوە لە خۆمان پرسی: "ئایا دەتوانین لەم قاڵبەدا شیعر بڵێین؟"پاشان چەند شیعرێکمان لەم کەش و هاماجەدا تاقیکردوە. لێرەدا فۆرم، نێوەرۆکی دیاری دەکردو دەجولاّند.

***– بۆچی لە شیعرەکانی سەرەتاتا قاڵبو فۆرمی شیعری ئازادت هەڵبژارد؟**

– بۆیە شیعری ئازادم هەڵبژارد چونکە گەرەکم بوو بە شێوازو ستایلی (لاڤۆرگ) شیعر بڵێم. واتە درێژی بەیتە شیعرەکانم جیاواز بوونو قافیەم بە شێوەیەکی نائاسایی بەکار دەبرد. ئەم جۆرە شیعرە زۆریش ئازاد نەبوو وفرە لە پەخشان جیاواز بوو. بە تایبەتی دەگەڵ ئەو کارانەدا کە (ئەزرا) ناوی نابوون (ئیمیگیزم) بە تەواوەتی جیاواز بوو. هەڵبەتە لە قۆناغەکانی دواتردا شیعری ئازادترم گوت، شیعری میناکی (داستانێك لە شەوێکی زریانی)دا بە تەواوەتی نازانم لەم جۆرە شیعرەدا لە ژێر کاریگەریی کەسێکدا بووم یان نا. پێم وایە بە شێوەیەکی ئاسایی دەقیان گرتبوو وخۆ بە خۆ بە زەینم دا هاتوون.

***- دەشێت بگوترێ بۆیە رووت کردە ئەم جۆرە شیعرە چونکە دەتویست کارێکی تازەت کردبێ وفۆرمە تەقلیدییەکان دووبارە نەکەیتەوە؟ بۆ نموونە شیعری دەرباری؟**

- نە.نە،نە پێم وانییە ویستبم جۆرە شیعرێکی تایبەتی رەفز بکەم. تەنیا هەوڵم داوە رێگەی دروستی خۆم بدۆزمەوە. من شاعیرێکی دەرباری، بۆ نموونە (رۆبرت بریدجز) تەنیا لەبەر ئەوەی کە شیعری دەرباری گوتووە رەفز ناکەم. پێم وانییە تەنیا بە وەلانانی قاڵبی باوی شیعریی، بتوانرێ شیعری باش بگوترێ. ئەمە کارێکی بێهودەیە. تەنیا شتێکت لە جێی شتێکی دیکە داناوەو هیچی تر. یان مەسەلەکە ئەمەیە کە بەخۆت دەڵێی: "باشە من کە بەو رێچکەیە، بەم شێوەیە ناتوانم شیعر بڵێم، کەواتە دەبێ چ قاڵبێك بدۆزمەوە تا بتوانم بە ئاسانی و رەحەتی قسەی خۆم بکەم؟" بنیادەم زۆریش لە خەمی قاڵبو فۆرمانی باوی شیعری نییە

***- پێم وایە ئەو شیعرانەی کە بەزوبانی فەرەنسیت گوتوون دوای (پرۆفراك)و پێش (پیری) بوون، ئەو شیعرانەی کە لە (کۆمەڵە شیعرەکەت)شدا هاتوون. دەمویست بپرسم چی وای کرد کە بە فەرەنسی شیعرت گوت؟جگە لەم شیعرانە، شیعری دیکەشت بە زمانی فەرەنسی گوتووە؟**

- نە، نە گوتوومەو نە چیتر دەیڵێم. شیعر گوتنی من بە زمانی فەرەنسی کارێکی سەیر بوو کە ناتوانم روونی بکەمەوە بۆ. لەو سەروبەندەدا زۆر نائومێد بووم. بۆیە بە فەرەنسی دەستم بە شیعرگوتن کرد. سەیرم کرد وەك بڵێی دەرەقەتی دێم. لەو زەمانەدا ئەم کارەم زۆر بەهەند نەدەگرت زیاتر لایەنی فەنبازی هەبوو. بۆیە زۆر نیگەران نەبووم کە ئایا دەتوانم بەم زمانە شیعر بڵێم یان نا. ئەم شیعرانەم تەنیا بۆ مەشق و فەنبازیو خۆنواندن دەگوت. دەمویست خۆم بازمووم . ئەم رووداوە چەند مانگێکی خایاند. باشترین شیعری ئەم قۆناغەم بلاوکردەوە. لێرەدا دەبێ ئەو بڵێم کە (ئەزرا پاوەند) هەر هەموو ئەم شیعرانەی خوێندەوەو بە وردی پێیاندا چووەوەو (ئیدمۆند دولاك)ش کە کەسێکی فەرەنسی بوو ولە لەندەن ئاشنایەتیمان لەگەڵی پەیدا کردبوو، لە رووی زمانەوە کەمێك یارمەتی دام. بە هەرەوەزی شیعرەکانمان راستکردەوە. پێم وایە شیعری بێ هەڵە دەرچوون. پاشان لەپڕ بە ئینگلیزی دەستم بە شیعر گوتن کردو ئیدی هیچ مەیلێکم نەچووەوە سەر زمانی فەرەنسی. پێم وایە زوبانی فەرەنسی یارمەتی دام تا دووبارە بکەومەوە سەر سکەی شیعر.

***- قەت بە بیرتا هاتووە کە ببی بە شاعیرێکی فەرەنسیو شیعرێن رەمزی بڵێی؟ وەکو ئەو دوو ئەمریکاییەی سەدەی رابردوو؟**

- (ستیوارات مەریل)و (ویل گریفین) دەڵێی.تەنیا لەو تاقە ساڵەدا کە دوای تەواوکردنی (هارڤەرد) لە پاریس بووم، کەوتمە ئەو بیرە. لەو زەمانەدا وام هاتە خەیاڵ کە چاك وایە دەسبەرداری زمانی ئینگلیزی ببم، بۆ هەمیشە لە پاریس ئاکنجی ببمو هێدی هێدی بە فەرەنسی شیعر بڵێم. خۆ ئەگەر زمانە فەرەنسییەکەشم زۆر باش بوایە ئەمە هەر بیرێکی گەوجانە بوو.

بەرای من شاعیر ناتوانیٚ بە دوو زمان شیعر بڵیٚ. هیچ شاعیرێك ناناسم كە توانیبێتی شیعری درەخشانو تەنانەت باشیش، بە دوو زمان بڵیٚ. بە بۆچوونی من شاعیر دەبیٚ تەنیا یەك زمان بۆ شیعری خۆی هەڵبژێریٚو دەسبەرداری زمانەكانی دیكە ببیٚ. بە باوەری من زمانی ئینگلیزی لە زۆر لایەنەوە لە فەرەنسی دەوڵەمەندترە.بە گوتەیەكی دی تەنانەت ئەگەر زمانە فەرەنسییەكەم لە ئاستی زمانی فەرەنسەیی ئەو دوو شاعیرە ئەمریكاییەشدا بووایە، هەر بە ئینگلیزی باشترم شیعر دەگوت تا بە فەرەنسی.

***- دەتوانم بپرسم كە ئایا حاڵی حازر بە تەمای شیعری تازە بڵێی یان نا؟**

- نا، حاڵی حازر هیچ نیازێكی كاری تازەم نییە. لە بەرنامەمدا نییە دەست بە كارێكی تازە بكەم. بەلاّم حەز دەكەم كە شانۆنامەی (سیاسەتوانی پیر)م تەواو كردووە (بەر لەوەی لەندەن بەجیٚ بێڵم دوا رەشنووسیم هەڵەچن كرد) چەند وتارێك لە واری رەخنەی ئەدەبیدا بنووسم. من تەنیا دەتوانم بیر لە هەنگاوێك بەرەو پێشتر بكەمەوەو بەس. لە ئایندەدا شانۆنامەیەكی دی دەنووسم یان شیعرێكی تازە؟ بە خۆیشم نازانم. دەبیٚ ئارەزووی كار لە بنیادەما سەر هەڵبدات، ئەوسا دەتوانریٚ بگوتریٚ دەخوازم فلاّن كار بكەم.

***- شیعری تەواونەكراوت هەن كە هەندیٚ جار بخوازی بچیتەوە سەریانو تەواویان بكەی؟**

- شتێكی زۆرم نییە.نە، نیمە. بەش بە حاڵی خۆم پێم وایە ئەگەر شیعرێك بە نیوەچڵی مایەوە دەبیٚ وازی لیٚ بێنی. بە رای من ئەگەر بابەتی شیعرێكی تەواو نەكراو بابەتێكی باش بوو، بابەتێك بوو كە بتوانریٚ لە شیعرێكی دیكەدا بەكاربهێنریٚ، باشتر وایە شاعیر بە زەینی خۆیی بسپێرێت تا بیخاتە سەر كاغەزو لە چەكمەجەی مێزەكەی دابنیٚ. ئەگەر شیعرەكەی لە چەكمەجەی مێزدا دابنیٚ هەتا هەتایە هەر بەو شێوەیە دەمێنێتەوە. بەلاّم ئەگەر بە زەینی بسپێریٚ گۆڕانی بەسەردا دێتو دەبیٚ بە شتێكی دیكە. وەكو پێشتریش گوتوومە، شیعری (بیرنت نۆرتن) لە هەوەڵەوە تەنیا چەند بەیتێك بوو كە لە شانۆنامەی (قەتلێك لە كڵێسا) حەزف كرابوو. لەم شانۆنامەیەوە فێر بووم كە ئەگەر شیعر كاریگەریی بەسەر رەوتی شانۆنامەكەوە نەبیٚ، چەندیش باش بیٚ، بەكەڵك نایەت. زۆرم سوود لەو قسەیەی (مارتیت براون)، دەرهێنەری شانۆنامەكە وەرگرت كە گوتی: "ئەم شیعرە بەتەنیا باشە، بەلاّم هیچ پەیوەندییەكی بە شانۆنامەكەوە نییە."

***-هەموو شیعرە كورتەكانت بەشێكن لە شیعرێكی درێژ؟ بۆ نموونە دووان لە شیعرە كورتەكانت زۆر دەشوبهێنە سەر (پیاوانی پوچەڵ)**

- ئەو دوو شیعرەی تۆ باسیان دەكەی تەنیا هێڵكاری سەرەتایی بوون، هەر لەبەر ئەمەشە كە نەم خستنە كۆمەڵە شیعرەكانمەوە. ئەوانە بە جیا لە گۆڤارێكدا بلاّو بوونەوە. نەمدەویست لە كۆشیعرەكانمدا دوو شیعری چوون یەك دابنەم.

***- تۆ هەندێ جارشیعرێکی درێژ لە چەند بەشێکی جیاوازدا دەڵێی. ئایا ئەمانە لە سەرەتادا شیعری سەر بەخۆ بوونەو دوایی شێوەی بەیتیان وەرگرتووە؟ بە تایبەتی مەبەستم (چوارشەممەی خۆڵە کەوەیەیە).**

– (چوارشەممەی خۆڵە کەوە)ش وەکو (پیاوانی پوچەڵ) بە جیاجیا قاڵبی خۆیان وەرگرتووە. ئەگەر بە هەڵە نەچووبم هەندێ بەشی (چوارشەممەی خۆڵە کەوە) سەرەتا لە گۆڤاری (کامرت) بڵاو بووەوە. پاشان دامنە دەم یەکەوەو شێوەو قاڵبی شیعرێکی درێژم دایە. زەینی من هەمیشە بەمجۆرە کار دەکات: هەوەڵجار کۆمەڵە بەشێکی جیا دەئافەرێنیو پاشان ئەم بەشانە دەداتە دەم یەکەوە، تێکەڵیان دەکاتو یەکەیەکی یەکپارچەیان لێ دروست دەکات.

***- ئیستا شیعری وەك (کتێبی پوسوم پیر دەربارەی گوربەێن چالاك)و (کینگ پولو) نانووسیت؟**

– ئەم جۆرە شیعرانە تەنیا هەندێ جار بە مێشکی مرۆڤدا دێ!هێشتاش چەند شیعرێکی لەو بابەتە لە نێو نووسینەکانمدا هەن‌ویەك دوو شیعری نیوە چڵم دەربارەی پشیلان هەن کە رەنگە تەواویان نەکەم. یەکێك لەم شیعرانە دەربارەی پشیلەیەکی جادووگەرە. شیعرێکی زۆر خەمناکە. حەزم لە شتی وانیە. حەزناکەم منالەکانم لەبەر خاتری پشیلەیەك کە بەردەوام هەڵە دەکات، بگرین. ئەم پشیلەیە بوونەوەرێکی گومان لێکراوەو خویا نییە لە کوێ سکی خۆی تێر دەکات. ئەم پشیلەیە زۆر جیاوازە لە پشیلەکانی ترم. لە شیعرەکانمدا ا ئیستا نەچوومەتە سەروەختی کسۆکان، سەگان بە پێچەوانەی پشیلانەوە، زۆر بە باشی لە شیعردا جێیان نابێتەوە. لەوەیە لە ئایندەدا ئەو شیعرانەی دەربارەی پشیلان گوتوومن، لە کۆشیعرێکدا کۆبکەمەوە. ئەمەیان زۆر لەگینترە لەوەی کە شیعرێکی تازە دەربارەی پشیلە بڵێم. لەو شیعرانەدا کە دەربارەی پشیلان گوتومن، یەکێکیان زۆر سەرکەوتوو بووە: ئەو شیعرەی کە لە بنەرەتدا بۆ پرۆپاگەندەی دەزگای (فیبەر ئاند فیبەر) گوتوومە، بەڵێ بنیادەم حەزدەکات لە هەموو مەیدانێکدا خۆی بجەربێنێو تەبعو بەهرەی خۆی لە هەر جۆرە شیعرێکدا تاقی بکاتەوە، جا ئیدی کارێکی جدی بێ یان ناجدی، دڵگیر بێ یان ناحەز. ئینسان حەزناکات لە هیچ بوارێکدا دەسبەرداری بەهرەو لێهاتوویی خۆی ببێ .

***- ئەمرۆکە بایەخێکی زۆر بە رێبازی کاری هونەرمەند دەدرێ، دەکرێ باسێکی رێبازی کاری خۆت بکەی؟ بیستوومە بە تایپ شیعر دەنووسیت؟**

– تا رادەیەك بەوجۆرەیە کە تۆ دەیڵێی. بەڵام بە بەردەوامی وانییە. بۆ نمونە بەشێکی زۆری دوا شانۆنامەم (سیاسەتوانی پیر) بە قەڵەم نووسیوە. دەسنووسێکی جەنجاڵو پڕ لە رەشکردنەوە بوو. لەبەر ئەمە بەر لەوەی ژنەکەم کاری لەسەر بکات، بەخۆم جارێکم تایپ کرد. کاتێ کە شتێك تایپ دەکەم زۆر لە خەمی ئەوەدام کە بێ هەڵەبێو بەخۆم هەڵەچنی دەکەم. لەبەر ئەمەیە عادەتەن نوسخەیەکی باش دەردەچێت. بە هەرحاڵ کارەکەم تایپ بکەم یا بە دەست بینووسم، کورت بێ یان درێژ، شیعر بێ یا شانۆنامەیەکی درێژ، وەختی ئاسایی کارکردنم فەرق ناکات: لە سەعات

دەی بەیانییەوە تا سەعات یەکی دوا نیوەڕۆیە، بە تاقیکردنەوە بۆم دەرکەوتووە کە لە ڕۆژێکدا دەتوانم تەنیا سێ سەعاتان کاری جدیو داهێنان بکەم. دوا نیوەڕوان بە زۆری بە کارەکانی بەیانیانمدا دەچمەوەو هەڵەچنیان دەکەم. لە سەرەتادا هەندێ جار لێدەبرام لە سێ سەعاتان پتر کار بکەم، لێ کاتێ بۆ سبەینێ تەمەشای کارەکەمم دەکرد دەمبینی کاری سەعاتە زیادیەکانم باش نەبوون. بۆیە بەرای خۆم باشتر وایە تەنیا سێ سەعات کاربکەمو پاشان دەست هەڵبگرمو کارێکی تەواو جیاواز بکەم.

*- ڕێك کەوتووە کە شیعرە ناشانۆییەکانت بە پێی بەرنامەیەکی پێشوەختە دارێژراو بڵێی؟

- هەندێ جار ڕێك کەوتووە. هەڵبەتە تەنیا ئەو شیعرانەی کە بە بۆنەیەکەوە گوتوومن، دەنا (کوارتت)کانم بەرەبەرە گوتووە. (کوارتت)ی یەکەمم لە ساڵی ١٩٣٥دا وسیانی دیکەیانم لە ماوەی جەنگدا نووسیوە. کەشو هەوای جەنگ بۆ نووسینی (کوارتتەکان) لەباربوو. لە ساڵی ١٩٣٩دا ئەگەر جەنگ دەستی پێنەکردبا، لەگێن بوو شانۆنامەیەکی دیکەم بنووسیبوایە. بەڵام زۆر باش بوو کە ئەو دەرفەتە نەرەخسا. بەرای من جەنگ بەلای کەمەوە ئەو قازانجەی هەبوو کە نەیهێشت زۆر زوو بەر لە وەختی خۆی شانۆنامەیەکی دیکە بنووسم. لەسەردەمی جەنگدا جارێکی دیکە چاوێکم بە شانۆنامەی (یەکگرتنەوەی خانەوادەیی)دا خشاندەوەو هەندێ غەفڵەتو هەڵەم تێدا بینی. بەهەرحاڵ باش بوو کە جەنگ پێنج ساڵێك لە کاری کردمو نەیهێشت کە دووبارە بکەومە تەڵەوە. لە تۆ وایە (کوارتتەکان) بۆ هاماجو کەشو هەوای جەنگ دروست بووبوو وزۆر چاك توانیم لەو هەلومەرجەدا دەرەقەتی نووسینیان بێم. باشیەکەی ئەمە بوو کە دەبوایە پاژ بە پاژ بیان نووسمو پێویستیان بە هەڤبەندی زەمانی نەبوو. ئەگەر جەنگو دەرهاویشتەکانی جەنگ یەك دوو ڕۆژێك وەقفەیان دەخستە بەردەوام بوونی یەکێك لە کوارتتەکان گرینگ نەبوو. وەکو چۆن ئەمە هەندێ جار رووی دەدا.

*- تا ئێرە بەردەوام ناوی شانۆنامەکانمان بردوویت بێ ئەوەی قسەیان دەربارە بکەین. لە کتێبی (شیعرو شانۆنامە)دا واتە تەنیا دەربارەی شانۆنامەکانی سەرەتاتان قسەت کردووە. دەکرێ کەمێك دەربارەی (سیاسەتوانی پیر) قسان بکەیتو پێمان بڵێی ویستووتە چ شتێك بە خوێنەر بڵێی؟

- پێم وایە لە کتێبی (شیعرو شانۆنامە)دا باسی ئامانجی ستراتیجیم کردووەو گوتوومە کە هیچ کاتێ چاوەڕوانی ئەوە نیم بە تەواوەتی بەو ئامانجانە بگەم. بەرای خۆم شانۆنامە ڕەسەنەکانم بە (یەکگرتنەوەی خانەوادەیی) دەست پێدەکات. چونکە (قەتلێك لە کلێسادا) ش پەیوەستە بە قۆناغێکی تایبەتییەوەو تا رادەیەك ناباوو نا ئاساییە. زمانێکی تایبەتی هەیە، چونکە زەمانی شانۆنامەکەش پەیوەستە بە قۆناغێکی تایبەتییەوە، زەمانێکی جیاواز لە زەمانی ئێستا. لەم بەرهەمەدا هیچ مەسەلەو پرسێکی من نەخراوەتە ڕوو، وەڵامی ئەو پرسیارو مەسەلانەم داوەتەوە کە هەمیشە لە زەینمدا بوون. دوایی هەستم کرد کە عەیبی گەورەی شانۆنامەی (یەکگرتنەوەی

خانەوادەیی) ئەمەیە کە لە رادە بەدەر بایەخم بە شیعر داوەو کەمتر لە خەمی بونیادو پێکهاتەی شانۆنامەدا بووم. وێرای ئەمەش بە رای خۆم (یەکگرتنەوەی خانەوادەیی) باشترین شانۆنامەی منە. ئەگەرچی بونیادێکی زۆر باشی نییە.
لە (ئاهەنگی کۆکتێل)و هەوەها لە (منشی محرم)شدا کەمتر بایەخم بە بونیادی شانۆنامە داوە. بەرای خۆم (ئاهەنگی کۆکتێل) بە شێوەیەکی گشتی لە باری بونیادەوە بەرهەمێکی سەرکەتوو نەبوو. هەڵبەتە هەندێ جاران شتی لەو بابەتە روو دەداتو پاژێن کارەکەت لەگەڵ یەکدیدا هاو ئاهەنگ نین. نابێ ئەم حەقیقەتەش بە درۆ بزانرێ کە هەندێ جار دەست دەدەیە ئەزموونێکەوە هەرچەند فۆرمو بونیادێکی گونجاوو هاوئاهەنگی نییە، لێ بە رێکەوت سەرکەوتووترین کارت دەردەچێ .هەمووان رەخنەیان لە (ئاهەنگی کۆکتێل) دەگرت کە زیاتر لە بەشی کۆتایی شانۆنامەکە دەچێت تا بەشێکی سەربەخۆ.بۆیە لە (منشی محرم)دا رووداوەکان بە جۆرێ بگەنە پەردەی سێیەم کە شانۆنامەکە زندوو و سەرنجراکێش بێ. ئەنجام واشکایەوە کە شتەکان بە جۆرێ لێکدی دا جۆشیان خوارد هەموو کەسێك وایدەزانی بە ئانقەست ویستوومە شانۆنامەیەکی کۆمیدی بنووسم.
لەو قۆناغەدا کە ئەم شانۆنامانەم دەنووسی دەموست تەکنیکی شانۆنامە بەرادەیەکی هێندە باشو تەواو فێربم کە ئیتر نیگەرانیان نەبمو لە بیریان بکەم.هەمیشە هەستم بەوە کردووە، لە هەر بوارێکدا کار بکەی دروست نیە تا بە تەواوەتی شارەزای نەبیت پێوەرو یاساکانی ئەو بوارە ژێر پێ بنەی. لە شانۆنامەی (منشی محرم)دا سوودم لە شیعر وەرگرتووە، بەلآم لە شانۆنامەی (سیاسەتوانی پیر)دا هەوڵم داوە زیاتر سوود لە شیعر وەربگرم، تا لەم رووەوە بەرهەمێکی سەرکەوتووتر دەربچێ. پێت وانەبێ دەخوازم بڵێم بە مەبەستی خۆم گەییم، چونکە پێم وانیە هەرگیز بگەمە ئەو مەبەستە. تەنیا دەخوازم هەست بکەم کەمێك لە مەبەست نزیك بوومەتەوە.

*- لە (سیاسەتوانی پیر)دا هیچ شانۆنامەیەکی یۆنانی کۆنت لە بەر چاوو لە خەیاڵ نەبووە؟

- (ئۆدیپ لە کولون)ی سۆفۆکل زەمینەیەکی ئەم شانۆنامەیە بوو. وێرای ئەمەش هەرگیز حەزناکەم بە شێوەیەکی راستەوخۆ لاسایی تراجیدیای یۆنانی بکەمەوەو بیانکەم بە سەرمەشق. ئەگەرچی هەمیشە چاوێکم لەوان بووە بەلآم هەمیشە ویستوومە شتێك بخوڵقێنم لەودیوی ئەوان بێ. جا لاوازی (یەکگرتنەوەی خانەوادەیی) لەمەدایە: لە رادەبەدەر لە ژێر کاریگەریی تراجیدی (ئایومنیدس)دا بووم. لەم بەرهەمەدا دەمویست زۆر پابەندو وەفاداری دەقە ئەسڵییەکە بم ولە ئەنجامدا دووچاری پەرتبوون بوومو بابەتێن پاشو پێشی مەسیحیەتم تێکەڵ کرد، بە تایبەتی بابەتێن میناکی ئاگایی، گوناهو تاوانم تێکەڵ کرد. بۆیە لە سێ شانۆنامەی پاشتردا هەوڵم دا ئەم هەڵەیە دووبارە نەکەمەوە،و تەنیا وەکو سەکۆیەکی گوڕبەستنەوە سوود لە ئەفسانەی یۆنانی وەربگرم. جگە لە هەموو ئەمانە بەرای من شتی هەرە بناغەیی لە تراجیدیدا مەوقیعیەتە.پێم وایە شانۆنامە نووس دکارێت سوود لەم تایبەتمەندیە وەربگرێت، دەگەڵ دنیای تازەدا بیگونجێنێت، کاراکتەرە دڵخوازەکانی خۆی لەسەر ئەو بناخەیە بینا بکاتو بخوڵقێنێو پلۆتێکی تازە دابهێنێ.

خویایە بەرەنجامی ئەم هەوڵە پەیوەندییەکی ئەتۆی بە شانۆنامە ئەسڵییەکەوە نامێنێ. بۆ نموونە لە (کۆکتێل پارتی)دا تەنیا بەم مەبەستەو بایی ئەم مەبەستە ئاوڕم لە ئەفسانانی یۆنانی داوەتەوەو مامەڵەم دەگەڵ ژیانی (ئادامتۆس)و (ئالستیس)دا کردووە چونکە حەزم دەکرد کە بزانم ژیانی ئەو دووە پاش ئەوەی کە (ئادامتۆس) دەخوازێ ژیانی خۆی لە پێناوی ئەوی تردا فیدا بکاتو لە مەرگ رزگاری بکات چۆنە.هەڵبەتە ئەم جیاوازیەش هەبوو کە لە (کۆکتێل پارتی)دا نەدەتوانراو نەدەکرا رووداوەکان کوتو مت وەکو (ئایومنیدس) بێ. کاتێ دەستم بە نووسینی (ئاهەنگی کۆکتێل) کرد تەنیا ئەم دوو کاراکتەرە سەرەکیەی شانۆنامەکەم لە هزردا بوونو هەموو کاراکتەرەکانی دی لە سایەی ئەم دووەدا بەرجەستە بوونو قاڵبی خۆیان وەرگرت. بۆ نموونە (سلیا)کە کاراکتەرێکی گرینگی شانۆنامەکەیە، هیچ پەیوەندییەکی بە یۆنانی کۆنەوە نەبوو، وبەگوێرەی رۆژگاری تازە شێوەو قاڵبی خۆی وەرگرتبوو.

*- هێشتاش باوەرت بە پێنج پرەنسیپەکەی : پلۆت، کاراکتەر، تۆن، کێشو مانا لە شانۆنامەی شیعریدا هەیە؟ مەبەستم ئەو بۆچوونو گۆشەنیگایانەیە کە لە ساڵی ۱۹۳۲دا خستتە روو؟

- نە، ئیستا پابەندییەکی ئەوتۆم بەو بۆچوونو تیوریانەوە نیە، بە تایبەتی ئەوانەی پێش ساڵی ۱۹۳٤. لەوساوە کە زۆربەی کاتی خۆم بۆ نووسینی شانۆنامە تەرخان دەکەم، کەمتر بیر لە تێوری دەکەمەوە.

*- جیاوازییەکانی نێوان شانۆنامە نووسیو شیعر گوتن چین؟

- میتۆدی کارکردن تەواو جیاوازە. بەڵێ یەك دنیا جیاوازی لە نێوان شانۆنامەو شیعردا هەیە: ئینسان شانۆنامە بۆ تەماشاڤانان دەنووسێتو دەبێ لەبەر چاوی ئەوانداو بۆ ئەوان ئەنجام بدرێ و یاری بکرێ. شیعر بۆ دڵی خۆ دەڵێیت. کە دەڵێم بۆ خۆیی یان دڵی خۆیی دەلێت، بەم مانایە نییە کە خوێنەر بە هیچ جۆرێ لە حیساباتدا نییە، چونکە ئەگەر لە شیعرەکەت حاڵی نەبن ناتوانی لە کارەکەت رازی بی.کاتێ شاعیر شیعر دەڵێت دکارێت بە خۆی بڵێ : "بۆ دڵی خۆم سۆزو گودازو هەستم لە قاڵبی وشەدا دارشتووەو دەر بریوە. ئەگەر شیعرەکەم هیچی تیا نەبێ بەلای کەمەوە دەربڕو رەنگدانەوەی هەستەکانمە. هەروەها گاڤێ شاعیر شیعر دەڵێت دڵی گەرەکییە دەنگی خۆی بژنەوێ، زمانی دڵی خۆی بژنەوێ کە ئەمە یەجگار گرینگە. لێ شانۆنامە وانییە. نووسەر هەر لە سەرەتاوە، لە یەکەم هەنگاوەوە دەبێ ئەوەی لە هزرا بێ کە شتێك دەخولقێنێ کە دەکەوێتە دەستی خەڵکانی دی، خەڵکانێك کە لە کاتی نووسیندا بۆ نووسەر ناسراونین. بەڵام وا تێنەگەی کە دەڵێم هەرگیز ناتوانرێ شانۆنامەو شیعر موتوربە بکرێو رەوتو رێگەیان بە تەواوەتی لێکدی جیاوازە. بەرای من دەبێ تەواو لێکدی نزیك بکرێنەوەو لێك بدرێن. ئەم دیاردەی لێکدانە لە زۆربەی کارەکانی شەکسپیردا دەبینین. شەکسپیر شاعیرێکە هەم شیعر دەڵێو هەم بیر لە شانۆنامە،کاراکتەران، و تەماشاڤانانو هەموو ئەمانەش دەکاتەوە. شەکسپیر لە یەك کاتدا هەموو شتێکی لەبەرچاوە. بەلای ئەوەوەو بۆ ئەو شیعرو شانۆنامە یەکە.

ئەگەر شاعیری ئەمرۆ بتوانێ شتێکی وەها بکات زۆر باشە. من تەنیا هەندێ جار گەییومەتە ئەم دەسکەوتە.

***- تا ئیستا هیچ جارێ ویستووتە خۆت لە کاری ئەکتەرانی شانۆنامە هەڵقورتێنی و پێیان بلێی چۆن شیعرەکان بخوێننەوە؟ یا چۆن زیاتر تۆن و ئاوازی شیعری لە خۆبگرن؟**

- بە شێوەیەی گشتی ئەم کارە دەخەمە ئەستۆی دەرهێنەر. گرینگترین خاڵ ئەمەیە کە پیاو دەرهێنەرێك بدۆزێتەوە لە شیعر تێبگات.ئەگەر دەرهێنەرێکی وا لەبار بدۆزییەوە بەخۆی دکارێت ئەکتەرەکان رێنوێنی بکات کە لە کوێدا زیاتر لەسەر وشەکان بوەستن، لە کوێ تۆنی نەشیعری بەکاربێنن و لە پەخشان نزیك ببنەوە و لە کوێ لێی دوور بکەونەوە. بەلآم ئەگەر ئەکتەرەکان راستەوخۆ پرسیار لە خۆم بکەن، وەلآمیان دەدەمەوە. جگە لەمە پێم وایە کە دەبێ رێنوێنی لە دەرهێنەرەوە وەربگرن نەك لە من. بەهەرحاڵ گرینگ ئەمەیە بەر لە هەرشتێك لەگەڵ دەرهێنەردا رێك بکەوی. ئەوسا دەرهێنەر دکارێت هەموو شتێك لە ئەستۆ بگرێت.

***- بەخۆیشت پێت وایە کە لە هەموو نووسینەکانتدا تەنانەت لە شیعرەکانیشتدا، یەك رەوت و رێچکە هەن، واتە لە هەوەڵەوە دەستەیەکی بچووك دەدوێنی و پاشان دەگەیتە کۆمەڵێکی فرە؟**

- پێموایە، ئەم کارە دوو هۆی هەیە: یەکەم ئەمەیە کە شانۆنامەنووسی (بە تایبەتی "قەتڵێك لە کلێسا" و "یەکگرتنەوەی خانەوادەیی"کاریگەرییان بەسەر شیعرمەوە هەبووە. بۆ نموونە بووەتە مایەی ئەوەی کە زوانی شیعریم لە (چوار کوارتت)دا جیاواز بێ. لەم بەرهەمەدا هەوڵم داوە وشەێن سادە بەکار بێنم و بەرهەمەکە بە جۆرێ دارێژم وەك ئەوەی بمەوێ زۆر سادە خوێنەر بدوێنم. بۆیە ئەم بەرهەمە زۆر لە (وێرانە خاك) و (چوارشەممەی خۆڵەکەوە) سادەترە و خوێنەر ئاسانتر لێی حاڵی دەبێ. هەندێ جار لەگینە بابەتی شیعرێك دژوارو ئاڵۆز بێ، لێ شاعیر بتوانێ بە جۆرێکی سادەو روون بیخاتە روو و دەری ببڕێ. هۆی دووەم بەرای خۆم پوختەیی و ئەزموونی شیعریم بووە. لە شیعرەکانی سەرەتام دا بابەتی شیعر قورسییەکی تایبەتی هەبووو نەمدەتوانی بە باشی بەرجەستەی بکەم و نەمدەزانی چۆن دەری ببڕم. بە گوتەیەکی دی ئەگەرچی وشەو کێشی شیعرەکەم لە لاهەبوون بەلآم چونکە بەسەر بابەتەکەدا زاڵ نەبووم، نەمدەتوانی وەکو پێویست سوود لە وشەو کێش وەربگرم و شیعرم زۆر مەفهووم نەبوون.

بەرای من ئەم جۆرە دژواری و ئاڵۆزییە دەگەرێتەوە بۆ ئەوەی کە شاعیر بەسەر زماندا زاڵ نیەو لە قۆناغی تاقیکردنەوەی زماندایە. لەبەر ئەوە مەبەستەکەی بە شێوەیەکی ئاڵۆز دەر دەبڕێ. ئەگەر شاعیرێك رووبەرووی ئەم گرفتە بووەوە تاقە چارەی ئەمەیە کە واز لە گوتنی ئەو جۆرە شیعرە بێنێ. ئەو رۆژگارەی کە (چوارکوارتت)م دەگوت، نەمدەتوانی وەکو (وێرانە خاك) شیعر بڵێم. لە (وێرانە خاك)ا بەلامەوە گرینگ نەبوو، تەنانەت ئەگەر بە خۆیشم هیچی لێ تێبگەم یان نا..بەلآم ئەوەش هەیە کە بە تێپەڕبوونی رۆژان، ئەم جۆرە بەرهەمانە لە لای خوێنەر دەبنە

شتێکی ئاسایی و ئیدی خوێندنەوەی بەرهەمێن میناکی (وێرانە خاك) یا (ئۆلیس)ی (جۆیس)یان زۆر پێ سەیر نابێت.

***- خۆتیش هەست دەکەیت کە (چوار کوارتت) باشترین بەرهەمتە؟**

- بەڵێ، حەزم لێیە ئەوە بڵێم کە ئەم بەرهەمە بەرەبەرە گەشەی کردووە: کوارتتی دووەم لە یەکەم و سێیەم لە دووەم و چوارەم لە هەموویان باشترە. رەنگە ئەمە جۆرە خۆهە ڵنانێك بێ، بەڵام ئەم ریزبەندییە هەیە.

***- رەنگە ئەم پرسیارە هەندێ گشتی بێتە بەرچاو، بەڵام دەمویست بپرسم هیچ ئامۆژگارییەکت بۆ شاعیرانی لاو نییە کە چی بکەن تا بەرهەمەکانیان گەشە بکات؟**

- بەرای من ئامۆژگاری گشتی کارێکی پڕ مەترسییە. بەرای من باشترین کار ئەمەیە کە کاری شاعیرانی لاو بە شێوەیەکی تایبەتی بخرێتە بەر رەخنەو گفتوگۆیان لەگەڵ بکرێ. خۆ ئەگەر پێویست بوو دەکرێ لەکاتی باس و گفتوگۆیەکەدا راوبۆچوونی خۆتیان پێ بڵێی: ئیدی وەستاوەتە سەر خۆیان گەر بخوازن ئەنجامگیرییەکی گشتی لە قسەکانت هەڵێنجن یان نا. بە تەجروبە بۆم دەرکەوتووە کە هەر هونەرمەندێك رێبازی تایبەتی خۆی هەیەو بابەتێن هونەری بە شێوەوفۆرمی جیاواز بە زەین و هێزی هونەرمەندا رەت دەبن. .لەبەر ئەمە هەرگیز ناتوانی بەرنامەیەکی کاری گشتی دابنەی. ئەو رەوت و رێبازەی بۆ من باش بووە، مەرج نیە بە کەڵکی خەڵکانی دیکە بێ و سوودمەند بێ. بەرای من هیچ شتێك لەمە خراتر نیە کە مرۆڤ بیەوێ خەڵکی لە قاڵبی خۆی بدات ومیتۆدو رێبازی خۆی بە سەریانا بسەپێنێ.

***- هەموو شاعیرە باشەکان، شاعیرانی لە تۆ گەنجتر، بەزۆری مامۆستا و فێرکارن. ناکرێ ئەنجامگیرییەکی گشتی لەم دیاردەیەوە هەڵێنجرێ؟**

- نازانم، بەرای من تەنیا وەچەی دوایی دەتوانێ بۆ رابردوو بگەرێتەوە، هەڵی بسەنگێنێ و بگاتە ئەنجامێکی گشتی. لەئیستادا تەنیا دەتوانرێ ئەوە بگوترێ لە قۆناغە جیاوازەکاندا ئیمکاناتی جیاواز بۆ وەدەستهێنانی بژێوی و ژیان هەیە. یان بە گوتەیەکی دیکە لە رۆژگارانی جیاوازدا تەگەرەو کۆسپی جیاواز دێنە بەردەم گوزەرانی ژیان. خۆیایە کە ئەمرۆ شاعیر ناتوانێ تەنیا بە شیعرەکانی بژێوی و گوزەرانی ژیان دابین بکات، دەبێ بۆ قەتاندنی ژیان کارێك پەیدا بکات. لەبەر ئەمە گەلێك لە هونەرمەندان ژیانیان بە دەرسگوتنەوە دەقەتێنن.

***-پێت وایە باشترین کار بۆ شاعیر ئەمەیە ك جگە لە خوێندنەوەونووسین هیچ پیشەیەکی دیکەی نەبێ؟**

- نە،پێم وانیە. لەم بارەیەوە هیچ چارێکم نییە دەبێ باسی ئەزموونی خۆم بکەم. من ناتوانم باسی ژیان و پیشەی کەسانی دی بکەم. عمومیات بێژی کارێکی پڕ مەترسییە. من دڵنیام ئەگەر لەسەرەتاوە پێویستم بەوە نەبووایە کاربکەم و هەموو ژیانم بۆ شیعر تەرخان بکەم، بێگومان کارێکی خراپی لە کارەکەم دەکرد.

***- بۆچی؟**

– بەرای من کە ناچار بووم جگە لە شاعیری کارێکی دیکە بکەم، بۆ نموونە فەرمانبەری بانك بم یا بۆ فلان وەشانخانە کاربکەم، بۆ من فرە باش بووە. کەمی کاتو ئەمەی دەبوایە هەم ژیانم هەڵسوڕێنمو هەم فریای شیعریش بکەوم، بووە بایسی ئەمەی کە بەخۆڕایی کاتی خۆم بە فیڕۆ نەدەم. زیاتر هەوڵبدەم فریای کارەکەم بکەوم. کەمی کات ڕێگەی زۆر بێژیو فرەنووسینی لێگرتم، ئەگەر هونەرمەند جگە لە هونەرەکەی کارێکی دیکەی نەبێ ڕووبەرووی ئەم مەترسییە دەبێتەوە کە لە جیاتی نەختو پوخت بێژی بکەوێتە درێژدادڕیو شاش نووسیو نەتوانێ لە کەماڵ نزیك ببێتەوە. ئەم جۆرە ژیانە، بەلای کەمەوە (بۆ من) مەترسیدارە.

***– حاڵی حازر ئاگایانە هەوڵدەدەیت کە بە وردی پەیگیری چالاکیو ڕەوتی کاری شاعیرانی لاوی ئینگلیزیو ئەمریکایی بکەیتو لێیان بە ئاگا بی؟**

– نە، هەوڵ نادەم. ئەگەر هەندێك لە چالاکی ئەوان بە ئاگاش بووبم، بە شێوەیەکی نائاگایانە بووە. بەڵام سالانی پێشتر جیاواز بوو، چونکە من وەکو وەشانکارێك لە دووی سیمایانی تازە بووم تا بەرهەمەکانیان بلاوبکەمەوە. لەبەر ئەمە بەردەوام ڕەخنەی شیعرم دەخوێندەوەو بایەخم بە شاعیرانی لاو دەدا. بەڵام کاتێ مرۆڤ پێ دەنێتە ناو ساڵەوە ئیدی لە خۆی دڵنیا نابێ کە دکارێت تواناو بەهرەێن تازە کەشف بکات. لەم تەمەنەدا مرۆڤ هەمیشە نیگەرانی ئەوەیە کە نە با وەکو هونەرمەندانی پێش خۆی پیر ببیو نەکارێت لە هونەرمەندانی لاو حاڵی بیو دەرکیان بکات. بۆیە لە دەزگای (فیبەر ئاند فیبەر)دا هاوکارانی لاوی من بەرپرسی هەڵبژاردنی شیعرنوئەوان دەستنووسەکان دەخوێننەوە. لێ تاوەکو ئەو نزیکانەش کاتێ شیعرێکم بە دەست دەگەییو دەمبینی بەراستی شتێکی باشە، پیشانی دۆستە لاوەکانم دەدا، بەو دۆستانەی کە باوەری تەواوم بە بۆچوونو هەڵسەنگاندنەکانیان هەبوو. وێرای ئەمەش هەمیشە ئەم خەتەرەش لە ئارادایە کە مرۆڤ نەکارێت بایەخی بەرهەمێکی بایەخدارو پوختە دیاری بکاتوو ڕەتی بکاتەوە. لەبەر ئەمە پێم باشترە سەرەتا دۆستە لاوەکانم بیخوێننەوە، ئەگەر دڵیان بیگرێ ئەوا بە منی نیشان دەدەن تا بزانن رای من چییەو ئایا منیش بە دڵمە یان نا. جا ئیستا ئەگەر لەم بەینەدا بەرهەمێك بتوانێ هەم پیروهەم لاو رازی بکات دیارە دەبێ بەرهەمێکی باش بێت. بەڵام هەمیشەش ئەمە بە باشی کۆتایی نایەت، هەندێ جار مشتو مڕ لەسەر بایەخی بەرهەمێك پەیدا دەبێتو دژایەتیش دەکرێت.ڕاستیەکەی حەزناکەم دژایەتی هیچ بەرهەمێك بکەم.وەکو ئەوسای کە گەنج بوومو بەرهەمیان ڕەفز دەکردمو دەیانگوت بە کەڵك نایەت.

***– پێت وایە شاعیرانی لاو پێوەرەکانی سەرەتای ئەم سەدەیەیان خستووەتە ژێر پیو گوێی نادەنی؟ وادێتە بەرچاو تەنیا چەند شاعیرێك بە شێوەیەکی مەبدەئی، ڕێك وەکو ڕۆژگاری لاوێتی تۆ، دژی پێوەرە کۆنەکان وەستاونەتەوە، وێرای ئەمەش هەندێ لە ڕەخنەگرانی کۆنی میناکی (هربرت رید)پێیان وایە کە شیعر لە دوای تۆ بەرەو پاش ڕۆییوە. لە دواجارتدا کە باسی (میلتۆن)ت کرد، گوتت کە شیعر هەم**

دەتوانێ گۆڕانی کۆمەڵایەتی دوا بخات و هەم گۆڕانکاری تازە بێنێتە ئاراوە، بۆ نموونە لە زوباندا.

– بەڵێ ،وایە. پێم وانیە بەشەر هەر دەساڵ جارێك پێویستی بە شۆڕش بێ.

***–ئ رەنگە ئەوەی کە ئیستا دەیبینین زیاتر شۆڕشێك بێ تەنیا بۆ خاپور کردنی رابردوو تا شۆڕشێکی تازەو کەشفکردنی مەحەك و پێوەرانی تازە بێ.**

– نە، من چ شۆڕشێك بۆ خاپورکرنی رابردوو بەدی ناکەم.دوای قۆناغێك ئینسان لە شێوەو فۆرمانی تەقلیدیو باو بێتاقەت دەبێت و لێی دوور دەکەوێتەوە، تا قۆناغێکی دی دێت کە ئینسان کەڵکەڵەی ئەوەی دەکەوێتە سەر کە بەڵکو بتوانێ بە دیدێکی تازەوە سوود لە هەمان ئەو شێوەو فۆرمە تەقلیدیو باوانە ببینێ. ئەگەر هونەرمەند مامەڵەیەکی دروست دەگەڵ کەلەپورو سوننەتدا بکات دەتوانێ کارێکی بەهادار بئافەرێنێ، کارێکی تازەو جیا لە فۆرمە باوەکان. بە گوتەیەکی دی پێویست نییە کە هونەرمەند دووبارە بۆ رابردوو بگەرێتەوە، بەڵکو دەتوانێ فۆرمێکی هونەری کۆن وەربگری، فۆرمێك کە لە مێژە دەوری نەماوەو کەس بە سۆراغییەوە نەچووە،وبەرهەمێکی تازە بخوڵقێنێ. ئەمە شۆڕش نییە لە رابردوو، ئەمە هەوڵی خاپور کردنی رابردوو نییە، بەرای من ناتوانرێ ناوی گەرانەوەشی لێ بنرێ. هەندێ لە هونەرمەندان دەخوازن دووبارە بۆ رابردوو بگەرێنەوەو هەمان زوبان و ئاڵۆزبێژی سەردەمی جۆرجی دووەم بژێننەوە. لە لایەکی دیکەوە هەندێ لە خوێنەران لایەنگری میانرەوین و زیاتر حەز لە شیعری ئاسایی دەکەن و کاتێ تووشی ئەو جۆرە شیعرانە دەبن دەڵێن: "ئۆخەی، ئاقیبەت دوای ماوەیەکی زۆر شیعرێکی باشم خوێندەوە". خوێنەرانێکیش هەن کە لایەنگری لە شیعری مۆدرین دەکەن.. ئەمانە شیعری لاوازیان گەرەکەو هیچی دی. باشترین خەسڵەتی شاعیرانی لاو ئەمەیە کە نەیانویستووە لە هەنبەر ئەو بۆچوونانەدا هیچ جۆرە پەرچە کردارێك نیشان بدەن. لێرەدا حەز ناکەم ناوی شاعیرێکی تایبەتی بەرم، چونکە نامەوێ هەڵسەنگاندنێکی تایبەتی، زەق و ئاشکرا، دەربارەی کەسێك بکەم. بەرای من باشترین کاری شیعری، کە من دیتوومە، هی ئەو شاعیرانەیە کە کەمترین سیمای شۆڕشگێریان هەبووەو کارەکانیان لە ساڵانی هەوەڵی ئەم سەدەیەدا بڵاو بوونەتەوە (مەبەست سەدەی بیستەمە..وەرگێڕ)

***– ئەگەر قایل بی دەخوازم ئەم گفتو گۆیە بە چەند پرسیارێك کە زۆریش پەیوەندیان بەم باسەی ئیستامانەوە نییە، بېڕێنمەوە. لە ساڵی ١٩٤٥دا لە شوێنێکدا نووسیوتە: "شاعیر دەبێ زوان وەکو چۆن لە ژینگەی دەوروبەریا بەکار دێت بەو شێوەیە بەکاربێنێ". دوای ئەوە لە شوێنێکی دیکەدا نووسیووتە: "مۆسیقای شیعر هەمان مۆسیقایە کە لە زمانی خەڵکی رۆژگاری ئێمەدا هەیە."دوای نووسینی ئەم گوتارە تۆ بە تەواوەتی "زمانی ئینگلیزی ستانداردی بی. بی. سی"ت رەتکردەوە. ئیستا پێت وانییە لەم پەنجا ساڵەی رابردوودا، بە تایبەتی لەم پێنج ساڵەی دواییدا،**

هەمان (ئینگلیزی ستاندارد) بەسەر هەموو کەناڵە راگەیاندنەوانێکاندا زاڵتر بووە؟ (ئینگلیزی بی.بی.سی) کە تۆ رەتت کردەوە هەموو شوێنێکی گرتووەتەوەو بووە بە زوانی فێرکاری‌و تەلەفزیونیش. تەنانەت بۆ سێ تۆڕی تەلەفزیونی سەرانسەری ئەمریکاش،(سی .بی. ئیس)،(ئێن.بی. ئێس) و (ئەی.بی. سی) تەشەنەی کردووە. پێت وانییە ئەمە کاری شاعیری، کە دەبێ زوانی خەڵکی لە شیعریدا بەکار بێنێ، زەحمەت‌و دژوار کردووە؟

– بابەتێکی زۆر چاکت خستە روو. بە باوەری من بۆچوونەکەتان دروستە. بەڵێ، زەحمەتی کردووە.

***– بەڵام دەمویست تۆ قسە بکەی‌و رای تۆ بزانم، نەك من قسان بکەم.**

– زۆر باشە . بەڵام تۆ خۆت ویستت ئەم بابەتە بخەیتە رووو هەر واشت کرد. خۆ ئەگەر هەر سووری لەسەر ئەوەی رای من بزانی، قەبوڵمە: بەرای من لە سەردەمی ئیستادا کەناڵە راگەیاندنەوانیەکان توانا و دەسەڵاتێکی فرەیان هەیەو دەتوانن زوان‌و زاراوەی کەمینەیەکی بچووك بەسەر هەموو خەڵکیدا بسەپێنن و ئەمەش کاری ئێمەی یەجگار زەحمەتتر کردووە. نازانم ئەم زاڵیە دەگاتە کوێ وئایا زوانی سینەماش لەم وارەدا رۆڵێکی دەبێ یان نا. ئەوەی سەلماوە زوانی رادیۆیی یەجگار کاریگەر بووە.

***– پێت وانیە ئەگەر کار وابروات ئەوەی تۆ ناوی (زمانی عەوامی خەڵکت لێناوە) لە بەین دەچێت؟**

– پێشبینییەکی زۆر زۆر خەمناکە. بەڵام زۆریش لەگینە.

***–جگە لەمە بە رای تۆ نووسەرانی نەوەی ئیستا کۆمەڵێك گرفتی تایبەت بە خۆیان هەیە کە هونەرمەندانی نەوەی رابردوو ئەو گرفتانەیان نە بووبێ؟شاعیری ئەمرۆ کە هەست دەکات بەشەر روو لە نەمان‌و نابووتیە ئەمە کاری تایبەتی ناکاتە سەر شیعری؟**

– تێناگەم بۆچی دەبێ نابووتی بەشەر کاری تایبەتی بکاتە سەر شاعیرو کار نەکاتە سەر خەڵکانی دی. شاعیریش میناکی خەڵکانی دی دەکەوێتە ژێر کاریگەری ئەم بابەتەوەو کاریگەرییەکەش بەندە بە رادەی حەساسیەت‌و هەستیاری شاعیرەوە.

***– پرسیارێکی دیکەی دەرێی باسەکەمان هەیە: لام روونە کە چۆن رەخنە سوود بە شاعیر دەگەیەنێ ویارمەتی دەدات کە پەی بە لاوازیەکانی خۆی ببات. هەڵبەتە ئەمە شتێکی گشتی نییەو بەندە بەوەوە کە شاعیر تا چەند گوێ بە بۆچوونی کەسانی دی بدات. لێ دەمویست ئەوەت لێ بپرسم ئایا پێت وایە رەخنەنووسی بۆ کاری شیعریت بە سوود بووە؟**

– به شێوەیەکی ناراستەوخۆ بەسوود بووە. کاتێ دەربارەی فلان هونەرمەندی بایەخدار رەخنە دەنووسم، هونەرمەندێك کە لە ژێر کاریگەریی دا بووم ، بۆ خۆیشم هەر بە سوودە. مرۆڤ کاتێ بۆچوونو گۆشەنیگای خۆی دەربارەی فلان هونەرمەند دەخاتە سەر کاغەز، مەسەلەکان بۆ خۆیشی روونتر دەبێتەوە کە تا چ رادەیەك لە ژێر کاریگەریی ئەودایە. هەندێ جار پیاو بە شێوەیەکی بێ ئاگایی دەکەوێتە ژێر کاریگەریی کەسێکەوە. لەوەیە باشترین وتارم ئەو رەخنانە بێ کە دەربارەی شاعیرانی دڵبەندی خۆم نووسیومن، ئەو شاعیرانەی کە لە ژ ێر کاریگەرییاندا بووم. جا خۆش ئەوەیە لە کاتی نووسینی رەخنەدا هەرگیز پێم وانەبووە کە لە ژێر کاریگەریی فلان شاعیردا بووم، دوای ماوەیەکی زۆر ئەوجا دەمزانی کە تا چ رادەیەك کایگەریی ئەوم بەسەرەوەیە. بە رای خۆم ئەم جۆرە رەخنانە زۆر لەو گوتارانە بایەخدارتر بوونە کە تەنیا کۆمەڵە بۆچوونێکی گشتیان تیا خراوەتە روو.

***– یەکێك لەو پرسیارانەی کە لە وتارەکەی (جی. ئێس.فریزر) خراوەتە روو، ئەو وتارەی دەربارەی پەیوەندی خۆی دەگەڵ تۆ نووسیویەتی ئەمەیە کە ئایا تۆ هیچ کاتێ (ییتز)ت دیتووە یان نا؟لە قسەکانتا دەربارەی (ییتز) وا دەردەکەوێ کە بینیوتە. دەکرێ دەربارەی ئەو دیدارە قسەیەك بکەی؟**

– هەڵبەتە چەند جارێك (ییتز)م دیتووە. کەسێکی خۆش مامەڵەو میرەبان بوو. زۆر باش دەیزانی چۆن دەگەڵ شاعیرانی لاودا هەڵسو کەوت بکات،،بە جۆرێ رەفتاری دەکرد لە تۆ وایە ئەو هونەرمەندانە هاوتەرازوو هاوتەمەنی خۆین. جگە لەمانە شتێکی تایبەتیم لەمەر ئەم دیدارە بیر نەماوە.

***– بیستوومە کە شیعری خۆت بە پاژێکی کەلەپوری ئەدەبی ئەمریکا دەزانیت، دەکرێ هۆی ئەم قسەیە باس بکەی؟**

– تەنیا ئەوەم گوتووە شیعری من پتر ئەمریکاییە تا ئینگلیزی،خاڵی لێکچوونم لە گەڵ شاعیرانی ئەمریکایی دا زیاترە تا لەگەڵ ئەو شیعرە ئینگلیزیانەی کە لە سەردەمی مندا لە ئینگلتەردا بلاو بوونەتەوە.تەنیا لەم خاڵە دڵنیام.

***– پێت وایە پەیوەندییەك لە نێوان تۆو کەلەپوری ئەدەبی رابردووی ئەمریکادا هەیە؟**

– بەڵێ هەیە.بەڵام ئەم پەیوەندییە چۆنە، ئەمەم زۆر لە لا روونو دیار نییە. ئەگەر ئەم رابردووە نەبوایە شیعری منیش ئەم شیعرەی ئەمرۆ نەدەبوو ویا بەلای کەمەوە بەم باشیە نەدەبوو. نەبێ بە خۆهەڵکێشان پێویستە ئەوە بڵێم ئەگەر لە ئینگلتەرا هاتبامە دنیا شیعرم وەکو ئیستا نەدەبووو ئەگەر لە ئەمریکا مابامەوە ئەم چۆنیەتییەی ئەمرۆی نەدەبوو. هەموو ئەم فاکتەرانە کاریان بەسەر چۆنیەتی شیعری منەوە هەبووە. ویرای ئەمەش ریشەو سەرچاوەی من ئەمریکایە.

***- دوا پرسیار:بەر لە هەڤدە ساڵ گوتوتە: "هیچ شاعیرێکی راستگۆ ناتوانێ بە تەواوەتی دڵنیا بێ کە بەرهەمەکەی بایەخێکی جاویدانی هەیە. لەوەیە کاتو ژیانی خۆی لە پێناوی هیچدا بە فیرۆ دابێ". ئیستا کە لە تەمەنی هەفتا ساڵیدای، ئەو هەستەت لە لا نییە؟**

- رەنگە شاعیرێکی راستگۆ ئەو هەستەی هەبێ، بەڵام من نە.

سەرچاوە: کارنویسنده ص٥-٣٦

ت: احمد اخوت...چاپ اول ١٣٧١، نشر فردا

هەڤپەیڤینەك دەگەڵ ئەزراپاوەند (١٨٨٥-١٩٧٢)

سازدانی: دونالد هول

ئەزراپاوەند لە ١٨٨٥/١٠/٣٠ لە یەکێگك لە شارە سنورییەکانی ویلایەتی ئایداهۆ هاتووەتە دنیا.خوێندنی لە زانستگەی پەنسلڤانیاو کۆلیژی هامیلتۆن تەواو کردووە. یەکەمین کۆشیعری لە ساڵی ١٩٠٨دا لە ڤینیس بلاوکردەوە. لەو ساڵە بەدواوە پتر لە نەوەت کتێبی بلاوکردووەتەوە. ئەم کتێبانە بریتین لە کۆشیعر، رەخنەی ئەدەبیو وەرگێرانو پاچڤەی شیعر. پاوەندی لاو لە ساڵانی سەرەتای دەیەی ١٩٢٠دا هەوەڵجار لە لەندەنو پاشتر لە پاریس ژیاوە. پاشان بۆ شاری راپالوی ئیتالیا چوو وکە جەنگی دووەمی جیهانی هەڵگیرسا لەو شارەدا دەژیا. پاوەندی لاو لەم سەروبەندەدا بۆ چەند ساڵێك سەرنووسەری بەشی دەرەکی گۆڤاری (پۆیتری-Potery)بوو. ساڵانێکی زۆر هزروبیری پاوەند بە سیستەمی دراویو فاکتەرە کاریگەرەکان بەسەر سیستەمی نێوبراوەوە مژول بوو.ئەم سیستەمەی کە بەرای ئەو برپڕەی پشتی سیستەمی کۆمەلایەتی هەر کۆمەڵگەیەکە. پاوەند بە درێژایی ساڵانی جەنگی دووەمی جیهانی لە ئیتالیا دەژیاو لە رادیۆی ئیتالیاوە زۆر وتارانی دژی ئەمریکا بلاوکردەوە. زۆربەی وتارەکانی دژی بەشداری ئەمریکا لەشەرەکەدا بوو. یەکێك لە پەڵە رەشەکانی سەر مێژووی ئەمریکا، تەرزی رەفتاری دەوڵەتی

ئەمریكا بوو دەگەڵ پاوەندا. لە بەهاری ١٩٤٥دا دەسگیریان كردو لە زیندانیان پەستاوت. زیندانەكەی لە شاری پیزای ئیتالیا بوو. زیندانی (مەڵبەندی فێركردنی زەبت و رەبت) كە دەوڵەتی ئەمریكا بەڕێوەی دەبرد. زیندانەكە ی بریتی بوو لە قەفەزێكی ئاسنین كە عاردەكەی چیمەنتۆ بوو. تەنیا یەك دوو پەتۆی لابوو كە بۆ خەوتن بەكاری دێنا وتەنەكەیەكیشی لابوو لە بری ئاودەست بەكاری دێنا .گڵۆپێكیش بە میچی زیندانەكەیەوە هەڵواسرابوو كە شەوو رۆژ بەدیار سەرییەوە دەسووتا. پاوەند تەنیا سێ هەفتە لەم قەفەزەدا بەرگەی گرت و تووشی نەخۆشی (بێخەوی)و كلۆستڕۆ فۆبیا بوو (نەخۆشی ترس لە شوێنی تەنگ)و كەسیرەی كرد.دوای ئەوە شوێنەكەیان گۆڕی و بۆ ماوەی شەش هەیڤان لە ژوورێكی ئینفیرادی دیكەدا حەپسیان كرد. لەم ماوەیەدا چەندین جاری دی تووشی نۆبە بێخەوی و كلستڕۆفۆبیا بووەوە. پاش تەواو بوونی ماوەی (فێربوونی زەبت و رەبت)بۆ واشنگتۆنیان ناردو بە تۆمەتی خیانەت دادگاییان كردو لە ئەنجامدا بێ گوناه دەرچوو. پاشان بۆ ماوەی چاردە هەیڤان لە نەخۆشخانەی سەنت ئەلیزابت كەوت. پاوەند لە ساڵی ١٩٥٨دا جارەكی دی بۆ ئیتالیا زڤڕییەوەو هێشتاش دەگەڵ كیژەكەیدا لەوێ دەژی (خویایە ئەم هەڤپەیڤینە بەر لە مردنی پاوەند كراوە. پاوەند لە ساڵی ١٩٧٢دا لە شاری ڤینیس مالآوایی لە ژیان كرد) گرنگترین كارێن شیعری پاوەند زنجیرە كۆشیعری (سروودەكانە) كە یەكەمین بەشی لە ساڵی ١٩١٧داو دوا بەشی (ئاسمانی سێیەم) لە ساڵی ١٩٥٩دا بلاو بووەوەو هێشتا بەردەوامە. شیعرە كورتەكانی پاوەند لە كۆشعری (كەسایەتییەكان)دا كۆ كراونەتەوە. (یەكەمجار لە ساڵی ١٩٢٦دا بلاوبووەوەو پاشان بە زێدەوە لە ساڵی ١٩٥٠دا بلاوبووەوە.) پاوەند لە ساڵی ١٩٦٢دا كۆمەڵە شیعری (هۆزانێن ڤیانی میسری كۆن)ی بۆ زمانی ئینگلیزی پاچڤە كرد. پاشان پاوەند لە ساڵی ١٩٦٣دا بە هاوكاری (مارسیلاسپن)گوڵیژێرێكی شیعری لە ژێر سەرناڤی (لە كۆنفیۆسەوە تا كامینگز) بلاو كردەوە. پاوەند لەوساوە كە بۆ ئیتالیا گەراوەتەوە، زیاتر لە شاری (تیرۆل) لە (كەسڵ برۆننبرگ) ژیاوە.دەگەڵ ژنەكەی و ماری كیژی و زاواكەیدا (پرنس بۆریس دورا شویلتز)و نەوەكانیا دەژی. لە كۆتایی هەیڤی شوباتدا دەمویست بۆ هەڤپەیڤێن دەگەڵ كا پاوەندا لە ئینگلتەراوە بۆ شاری (میرانۆ)ی ئیتالیا بڕۆم كە لەبەر ماڵەوە بروسكەیەكم گەییە دەست: "میرانۆ سەهۆڵبەندانە، وەرە بۆ رۆما."پاوەند بە تەنێ بۆ رۆما هاتبوو. ژورێكی لە تەلاری یەكێك لە دۆستە كۆنەكانی (ئۆگۆ دادون)گرتبوو. سەرەتای مانگی مارس بووو دنیا لە چاو خۆیا گەرم بوو. پەنجەرەی ژوورەكە، ئەو ژوورەی پاوەندی لێ دانیشتبوو كرابووەوەو هەراوزەنا و دەنگەدەنگی شەقامی (ڤیائەنجیلۆپۆلیزیانۆ) دەهاتە ژوورەوە. لەسەر كورسییەكی پان دانیشتم. پاوەند جێی بە خۆی نەدەگرت، جارێ لەسەر كورسییەك دادەنیشت و جارێ شوێنەكەی دەگۆڕی و لەسەر مۆبیلەیەك رۆدەنیشت. لە كەوپەلی ناو ژوورەكە، تەنیا دوو جانتای چكۆلەو سێ كتێب هی ئەوبوون: (سروودەكان) چاپی وەشانخانەی فیبەر، شیعرێن كۆنفیەسیۆس، كۆشیعری (چاستەر) چاپی وەشانخانەی (رۆبینسۆن) كە پاوەند بۆ جاری دووەم دەیخوێندەوە.

پاوەند گاڤێ بۆ ڕۆما دێت،دەوروبەری عەسر لە ماڵ دەچێتە دەرێ،لە خوارنگەی (کریپی) شیڤ دەخوات. ئەوجا پیاسەیەك بەشاردا دەکاتو یادگارەکانی رابردوو تازە دەکاتەوە،لەسەر ڕێوە لە یەکێك لە کافەکاندا بەستەنییەك دەخوات، بە کەیفو بە دماخ وەکو- پیاوێکی گەنج_ بۆ ماڵ دەگەڕێتەوە. ئەمجارەش لە عەسرە پیاسە بوو. کڵاوێکی گەورەی لەسەرنابووو دارعاسایەکی ناسكو جوانی بە دەستەوە بوو. ملپێچێکی زەردی لە مل هاڵاندبووو چاکەتەکەی وەکو پاڵتۆ بەشانیا دابوو. بەم قەدو قەڵافاتەوە لە شێری (کارتیەلاتن) دەچوو. (گەرەکێکە لە پاریس کە زیاتر رۆشنبیرانو خوێندکارانی زانکۆ لەوێدا دەژین). ئەوجا رووی گەشایەوەوخەندەو پێکەنین ردێنە سپییەکەی هێنایە لەرزین.

هەڤپەیڤینەکە سێ رۆژی خایاند، پاوەند بە درێژایی سێ رۆژەکە بە وردیو پارێزەوە وەڵامی پرسیارەکانی دەدایەوەو هەندێ جار پرسیارەکان ماندوویان دەکرد. رۆژی دووەم کە بۆ درێژەی هەڤپەیڤینەکە چوومەوە، پاوەند زۆری حەز لێ بوو کە دووبارە بچێتەوە سەروەختی هەندێ لە پرسیارەکانی دوێنێو هەندێ لە وەڵامەکان بگۆڕێ.

***- تۆ تەقریبەن کۆشیعری (سروودەکان)ت تەواو کردووە، جا من مەبەستمە بزانم کە چۆن دەستت بەم کۆشیعرە کرد. لە ساڵی ١٩١٦دا لە نامەیەکتدا نووسیوتە کە دەتەوێ بەشێك لە بەیتی (ئەندریاس دیوڤۆس) بە شێوازی سروودی دەریاوانان بهۆنیتەوە. پێدەچێت ئەم رستەیەتان ئامارژەیەك بێ بۆ (سروودی یەکەم). یەکەمجار لە ساڵی ١٩١٦دا دەستت بە (سروودەکان) کرد؟**

- نە،پێموایە لە ساڵی ١٩٠٤دا دەستم پێکرد.لە ساڵی ١٩٠٤یا ١٩٠٥ دەستم بە دانانی ئەو جۆرە شیعرانە کرد. گرفتی بنەرەتی ئەمە بوو کە فۆرمی تایبەتی ئەم جۆرە شیعرانە بە دەست بێت، فۆرمێك کە توانای گواستنەوەی ئەو هەموو بارە مێژووییەی هەبێت کە لە (سروودەکان)دا جێی کرابووەوە. ئەم فۆرمە نەدەبووا هیچ رووداوێك بە هەنجەتی ئەوەی کە ناتوانرێ لەم قاڵبو فۆرمەدا بێتە دەربڕین، وەلابنێ. دەبوایە فۆرمێکی گشتگیر بێ. گێڕانەوەکانی هەوەڵجار دەگەڵ ئەوانەی کە پاشان چاپ بوون سووکە جیاوازییەکیان هەبوو. ئەم سروودی یەکەمەی ئیستا لە دەسنووسەکەی یەکەمدا لە جێی سروودی سێیەم بوو. واتە بە سروودی سێیەم حەساو دەکرا. خۆیایە کە ئەو ئامانجو مەبەستانەی (سروودەکان) بە تەمای بوون، بە فۆرمە کلاسیکییەکانی سەدەکانی ناڤین نەدەهاتە بەرجەستە کردنو نیشان دان، فۆرمێك کە هەموو شتێکی بە سەرڤەڕوانی دەردەبڕی وبۆ هەر شتێك نەخشەی پێشوەختەی هەبوو. تەنانەت زۆر بە جوانی نەخشەی بەهەشتیانش کێشابوو. تاقە فۆرمێکی مۆسقایی کە دەیتوانی سروودەکان لە خۆ بگرێو ئەم هەموو بارە مێژووییە بگوازێتەوە، فۆرمی کۆنفۆشیۆسی بوو. لە گۆشە نیگای منەوە جیهانی کۆنفۆشیۆسی دنیایەك بوو کە هەموو شتەکان تیایدا پەیوەندییان بە یەکەوە هەبوو،ودەچوونەوە ناو یەکتری.

***- بەم حیسابە لە ساڵی ١٩٠٤وە حەزت چووە سەر کۆنفۆشیۆس؟**

– نە، زۆر پێشتر.مەسەلەکە هەوەڵجار بەمجۆرە دەستی پێکرد: رموودەی سەردەمێکی مێژووی تیرەی بەشەر بووبووم کە شەش قەڕنانی دەگرتەوەو تا ئەو زەمانە کەسێك لای لەم سەردەمە نەکردبووەوە. مەسەلەکە ئەمە بوو کە سەروساختم دەگەڵ قۆناغێکدا پەیدا کردبوو کە لە (کۆمیدیای خوایی)دا هیچ باسێکی نەکرابوو، ناوی نەبرابوو. (کەلەپوری سەدەکان)ی ڤیکتۆر هۆگۆش شتێکی بایەخداری تیا نەبوو.تەنیا کۆمەڵێك رووداوی مێژوویی لە دووی یەك ریز کردبوو.من دەمویست شیعرێك بڵێم کە هەموو ئەو رووداوە مێژووییانە بەسەر بکاتەوەو ئاماژەیان بۆ بکات. جا دەبووایە هەموو هزرو خەیاڵی خۆم بۆ سەدەکانی ناڤین بگەڕێنمەوەو ئەو سەردەمە لە نویٚ بژێنمەوە، بە هەموو ئەو باری رۆشنبیریی و رووداوانەوە کە لە رێنیسانس بە دواوە تیایدا بنی ناوەتەوە. ئەفسونێکی سەیر بوو، رێك میناکی ئەو شازادە جوانەی کە (کوبید)کەوتە دوی ئەشقیەوە. هیچ چارێکی دیکەم نەبوو دەبووایە بۆ هەمان سەردەم بگەڕێمەوە.

***– ئێستا سی، سی و پێنج ساڵە کە تۆ جگە لە شیعرێن (ئالفرید ڤینسۆن) هیچ شیعرێکت لە دەرێی چوارچێوەی (سروودەکان) نەگوتووە ،بۆ؟**

– چونکە گەییومەتە خاڵێك و فۆرمێکم دۆزیوەتەوە، کە تەنیا لە حاڵ و هاماجی (سروودەکان)دا دەتوانم هەموو شتێك بڵێم و بهۆنمەوە. هەندیٚ جاریش هەندیٚ شیعری ناسك و سووکتر خۆرسکانە چەکەرە دەکەن، شیعرگەلێك کە ئەو سەنگینیەی (سروودەکان)ی نیە. هەندیٚ جار رێك دەکەویٚ کە شاعیر مەجبور بێت گەلێك لەو شیعرانەی گوتوونی تورٚ بدات، چونکە لە قۆناغێکی تایبەتیدا دڵبەندی فلاَن کەسایەتی مێژوویی دەبێت و دەخوازیٚ شیعرێکی دەربارە بڵیٚ، لیٚ پاشان بۆی دەردەکەویٚ کە فۆرمی شیعرەکەی زەرفیەتی ئەو کەسایتیەی نیە. هەموو هەوڵی من ئەمە بووە کە رەهەندو شەقڵی مێژوویی بە کۆشیعرێن (سروودەکان) بدەم نەك مۆرکی ئەفسانەیی. ئەم کارەی من رێك وەکو ئەمەیە کە دوو گوتار لە فاسیلەی دەساڵاندا لە یەك گۆڤاری فەلسەفیدا بلاَو ببنەوە،گەرچی بەروارەکەیان جیاوازە، لیٚ چەمك وماناکەیان یەك بیٚ. بابەتی مێژوویی هەموو جارێکیش لە شیعردا باش جێگیر نابیٚ و فۆرمی دڵخواز بە دەست نایەت.ئەگەر بەردێك نەخش پەزێر نەبیٚ دەبیٚ توڕبدریٚ.

***– کاتیٚ دەتەویٚ شیعرێك لە قاڵبی (سروودەکان)دا بڵێی، چۆن زەمینەی بۆ خۆشدەکەی؟ بۆ هەر شیعرێك بابەتێن تایبەتی دەخوێنیتەوەو تەحقیی دەربارە دەکەی؟**

– خوێندنەوە بە تەنیٚ بەس نییە. بەرای من چوونە نا جەرگەی ژیان لە خوێندنەوەی رووت باشترە. من هیچ شتێك لەمەڕ میتۆدو رێباز نازانم. گرینگ ئەمەیە کە بنیادەم باسی چی دەکات نە چۆنی دەڵێت.

***– لەگەڵ ئەمەشدا کاتیٚ کە گەنج بووی، لە شیعردا پتر بایەخت بە فۆرم دەدا.توانا و لێهاتویی تۆ لەم بوارەدا وێردی سەر زمانی هەمووان بوو. بە رێکەوت لەم سی ساڵەی رابردووشا پتر بایەخت بە فۆرم داوە تا بە نێوەرۆك. ئایا ڕاتان بەگشتی گۆڕاوە؟**

– پێم وانیە ئەم قسەیەم چ ناکۆکییەکی دەگەڵ رابردووا هەبیٚ. هونەرو سنعەت لە شیعردا مەحەکی رەسەنایەتی و راستگۆییە. ئەگەر ئینسان نەتوانیٚ شیعرێك بە هونەرو سنعەتی تایبەتی

خۆی دەربڕیٚ، ئەو شیعرە بایەخێکی ئەوتۆی نییە. تەنیا بەکەڵکی ئەوە دێت وەکو مەشق و راهێنان سەیر بکریٚ‌وهیچی دی. (ریشتەر)لە (نامەیەك دەربارەی هارمۆنی)دا دەڵێت: "ئەوەی باسمان کرد پرەنسیپەکانی هارمۆنی و کوانتەرپۆی هارمۆنی بوو. ئەم دووە هیچ کاریٚکیان بەسەر کۆمپۆزیسیونەوە نییە چونکە چالاکییەکی جیاوازە".بەرای من ئەم بۆچوونەی کە دەڵێت لەسەردەمی ئیستادا ناتوانریٚ لە زمانی ئینگلیزیدا بە شێوازی سەدەکانی ناڤین شیعر بگوتریٚ،هەڵەیە. هەڵبەتە ئێمە لێرەدا هەقمان بەمەوە نییە کە لە بنەرەتدا ئەم جۆرە شیعر گوتنە کاریٚکی دروستە یان نا. لە سەدەکانی ناڤیندا کە هێشتا زمانی ئاسایی نەبووبووە مایەی بایەخ پێدان و نەبووبوو بە پێوەر ئەم جۆرە شیعرە زۆر ئاسایی بوو.شاعیران بە لاسایی کردنەوەی فۆرمی مۆزیقا شیعریان دەگووت.مۆزیقای زمانی ئینگلیزی تەبیعەتێکی سنووردارو دیاری کراوی هەیە. لەم روانگەیەوە وەرگێڕانی شیعری چاسەر بۆ زمانی فەرەنسی زۆر تەواوە، هەروەها وەرگێڕانی شیعرەکانی شەکسپیر بۆ زمانی ئەڵمانی. لە زمانی ئینگلیزیدا تەنیا شیعرەکانی (کمپیون)و(لاوز) لەم رووەوە شیعری باش‌و تەواون. منیش تا ئەو کاتەی کە داستانی (تراچینیایی)م وەرنەگێڕابوو، هەستم بە مۆزیقای شیعر نەکردبوو وبایەخم پیٚ نەدابوو. لەم کۆشیعرەدا پەیم بەوە برد کە چۆن دەتوانریٚ لە شیعردا سوود لە کۆراڵ وەربگیریٚ. هەڵبەتە نابیٚ وابزانی دەخوازم بڵێم کە ئەم فۆرمە شیعرەم بەدەست هێناوە، لیٚ بەلای کەمەوە گەییومەتە ئەم ئەنجامەی کە هەر وشەیەك، میناکی مۆزیقا هەنگاوی تایبەتی خۆی هەیە. رەنگە ئەمە وەکو خەیاڵێکی بێهودە بێتە بەرچاو، لیٚ هەمیشە بایەخی تایبەتیم بە زیل‌و بەمی وشەو گونجانیان دەگەڵ یەکدا داوە: بە ئاهەنگ‌و ریتمی وشە.

***- حاڵی حازر نووسینی (سروودەکان) پتر رازیت دەکات یان وەرگێڕان؟ بۆ نموونە وەرگێڕانی داستانی ترچینیایی کە ئیستا باست کرد، زیاتر رازیت ناکات؟**

- ئەمە وەستاوەتە سەر حاڵەتەکان. بۆ نموونە جاری وایە ئینسان دیٚ بەسەریا کە دەبیٚ فلاٚن کار بکات‌و دەیکات.بیرۆکەی وەرگێڕانی تراچینیایی لە خوێندنەوەی شانۆنامانی (نو)وە کە (فنولوزا)و من کۆمان کردبوونەوە، دەستی پێکرد. شانۆنامەی (کاتای)شم هەر لەبەر ئەوە پاچڤە کرد کە شیعری تیا بەکارهاتبوو. دەمویست ئەوە تاقی بکەمەوە کە ئەگەر ئەم شانۆنامەیە لەم زەمانەدا ئەنجام بدریٚ چ دەبیٚ.هێڤیدار بووم ئەم شانۆنامەیە لە لایەن کۆمپانیای (مینرۆ)وە ئەنجام بدریٚ. چونکە شانۆنامەی کاتای فۆرمێکی شیعریی هەبوو بۆیە کەوتمە ژێر کاریگەرییەوە.

***- بە بۆچوونی تۆ (شیعری ئازاد) فۆرمێکی تایبەتی ئەمریکاییە؟ بەلای کەمەوە وا دێتە بەرچاو (ویلیام کارلۆس ویلیام) قەناعەتێکی وای هەبیٚ. بە بۆچوونی ئەو هۆزانی ئازاد تایبەتە بە ئەمریکاو هۆزانێن کورت تایبەتە بە هۆزانڤانانی ئینگلیزی.**

- من ئەم قسەیەی ئیلیۆتم بەدڵە کە دەڵێت: "هیچ شیعرێك بۆ شاعیرێك کە بیەویٚ شیعرێکی باش بڵیٚ "ئازاد نیە"بەرای من باشترین شیعری ئازاد ئەو شیعرانەیە کە بەشێوازی شیعری هیجایی بگوترێن.

بە تەسەوری من شیعرێن هیجایی عادەتەن شیعری غەیرە ئینگلیزییە. هەڵبەتە ئەمە بەو مانایە نیە کە فۆرمی زۆربەی هۆزانێن ئەمریکایی هیجاییە.بیرم دێ (کۆکتۆ)لە ئۆرکستەرێکی جازدا دەهۆڵی لێدەدا. وایدەزانی کارێکی یەجگار گرینگ دەکات.

ئەگەر لە دووی شتێکی تایبەتی بی بە ئەمریکا، زۆری لە دوو مەگەڕێ، چونکە بە بۆچوونی من مەگەر تەنیا جوملە موعتەریزەکانی هنری جیمز ئەمریکایی تەواو بن.لەم رستانەدا بە جۆرێ وەسفی کاراکتەرەکانی دەکات کە ئینسان وا هەست دەکات کە ئەمانە زۆر لەوەوە نزیکن و بەباشی دەتوانێ دەرکیان بکات.ئەمرۆ ئەم جۆرە نووسینە زۆر باوە، بەلاّم لە زەمانی جیمزدا، تایبەت بە خودی جیمز بوو. بە بۆچوونی من ئەم جۆرە رستانە، تایبەت بە ئەمریکان. رستەکانی رێك لەمە دەچێت کە تۆ بتەوێ دیدەنی کەسێکی زۆر لە خۆت بە ئەزموونتر بکەیت و بخوازیت خاڵێکی هاوبەشی دەگەڵدا بدۆزیتەوە تا باشتر یەکدی بناسن. هەر کە ئەم خاڵە هاوبەشە بە دەست هات ئیدی زۆر بە باشی دەزانی باسی چ دەکات.

***- لە بەرهەمەکانتدا تەجروبەی جیاوازت بەکار هێناوە، هەندێ لەم تەجروبانە لە زەمینەی فۆرمدا بووە. بەرای تۆ گەورەترین تایبەتمەندی شاعیر چیە؟ فۆرمی شیعرییەتی یان ناوەرۆکی شیعرەکانی؟**

- پێم وانیە بتوانرێ هەموو تایبەتمەندییەکانی شاعیر بەگوێرەی پێش و پاش لە دووی یەکدی ریز بکرێ، لێ شاعیر دەبێ لە منەکردن و کنوکۆی بەردەوامدا بێ.هەڵبەتە ئەمەش نابێ بە بەڵگەی ئەوەی کە هەرکەسێك ئەم سیفەتانەی تیابێ دەبێ نووسەری باش بێ، بەلاّم هەر شاعیرێك ئەوسیفەتەی تیا نەبێ دەپوکێتەوە و سیس دەبێ. ئەم سیفەتە لە شاعیردا بەردەوام نابێ ئەگەر خۆی پەروەردە نەکات و لە هەوڵ و کۆششی بەردەوامدا نەبێ. هزرڤانێکی میناکی (ئاگۆسین) نە هیچ کاتێ ماندوو دەبێت و نە هیچ شتێك دڵی دەتۆرێنێ. داهێنان و ئەفراندنی هونەری پرۆسەیەکە کە لە ئەنگێزەیەکەوە دەست پێدەکات وبە سەلماندن و چەسپاندنی ئەو ئەنگێزەیە و پاشان پەیوەندبوونی ئەو ئەنگێزەیە بەشتانی ترەوە، کۆتایی دێت. هەموو کۆششی هونەرمەند لەمەدا چڕدەبێتەوە.

***- بەرای تۆ لە رۆژگاری ئەمرۆدا رێبازی شیعرگوتن گۆڕاوە؟**

- ئەم هەڤرکی و رکابەرییەی کە ئیستا هەیە جاران نەبوو.بۆ نموونە فیلمەکانی والت دیسنی بێننە بەرچاو، فیلمە تازەکانی کە رەگێکی فەلسەفەی کۆنفۆشیۆسی تیادا بەدی دەکرێ. لە فیلمەکانیا هەندێ لایەنی خەسڵەتە مرۆڤانیەکان دەخرێنە روو. فیلمی (پری)لەبەرچاو بگرە، فیلمێك کە میکی ماوس رۆڵی سەرەکی تیا دەبینێ. لەم فیلمەدا بەهاێن مرۆڤانی میناکی پیاوەتی و شەهامەت، میرەبانی و حەساسیەت بە جۆرێ جێگە کراونەتەوە کە هەموو کەس دەتوانێ پەی پێ ببات. لەم فیلمەدا بلیمەتی دیسنی خۆی دەنوێنێ. پەیوەندی دەگەڵ سروشتدا بە باشترین شێوە خراوەتە روو. ئەم جۆرە پەیوەندیە لە زەمنی ئەسکەندەری مەزن بە دواوە بێ پێشینە بووە. ئەسکەندەر فەرمانی بە ماسیگران دا کە ئەگەر شتێکی سەرنج راکێشیان لە ماسیاندا بینی، شتێکی ناوازەو تایبەتی، دەبێ بێن ئەو شتە تایبەتیە بە ئەرستۆ رابگەیەنن. ئەم

دەست پێشکەرییەی ئەسکەندەر بووە بایسی ئەوەی کە ماسیناسی بگاتی ئاستی لقێکی زانستی بۆ ماوەی دوو هەزار ساڵ بڕبکاتو بمێنێ. و ئەمرۆکە بە کۆمەکی کامیرا مرۆڤ بتوانێ وێنەی هەر بابەتێکی بوێ بیگرێو پەیوەندی دەگەڵ بگرێ. تەکنۆلۆجیای تازە شەڕ بە ئەدەبیات دەفرۆشێت چونکە بە کۆمەکی ئەدەبیات دەتوانرێ باشترو ئاسانتر پەیوەندی دەگەڵ تەبیعەتو سروشتدا پەیدا بکرێ. لەم جۆرە هەلومەرجەدا ئەم پرسیارە دێتە گۆڕێ کە دەبێ چ بکرێو لە چ هەرزە رەفتارییەك پارێز بکرێ.

***- لەوەیە ئەم هەلو مەرجە تازەیە خۆی لە خۆیدا زەمینەیەك بێ بۆ باشتر بوونی ئەدەبیات. لە سەردەمی لاوێتیەوە تا ئەم دواییانە کە (سرووودەکان)ت تەواو کرد، چەندین جار شێوازی شیعریت گۆڕیوە.هەڵبەتە ناچێتە ئەقڵەوە ویستبێتت بە خۆڕایی ئەم بەرو ئەو بەر بکەی. ئەم گۆڕینی شێوازەت ئاگایانە بووە، بە مەبەست بووە؟ بەڕای تۆ شاعیر پێویستی بەوە هەیە ئەم حەمکە گۆڕانە لە شێوازیا بکات؟**

- بە بۆچوونی من شاعیر دەبێ بەردەوام لە جوڵەدا بێ. هونەرمەند هەمیشە ژیان بە جۆرێ وێنە دەگرێت کە هەم خوێنەر وەرز نەکاتو هەم واقیعیش نیشان بدات.

***- حەزم لێیە راتان لەمەڕ بزاڤێن هونەری هاوچەرخ بزانم؟ تا ئیستا قسەیەکی ئەوتۆت دەربارەی ئەم بزاڤانە نەکردووە.جگە لە یەك دوو شاعیر (بۆنتینگو ژۆکۆفسکی) کە رای خۆت دەربارەی ئەوان دەربڕیوە، ئەوانی دی هەموو لە هونەرمەندە کۆنەکان بوون. دوایەمینیان (کامینگز)ە. پێمواپە شتی دیکە بیری مژول کردوویت.**

- ئینسان ناتوانێ هەموو ئەو بەرهەمانەی کە بڵاودەبنەوە وەخوێنێ. ئەمە جگە لەوەی کە ئەم ماوەیە سەرقاڵی لێکۆڵینەوە لەمەڕ چەند رووداوێکی مێژوویی بووم. خۆ ئینسان ناتوانێ بە پشتی سەری خۆی چ شوێنێ بدینێ. پێم وانییە تا ئیستا کەسێك بووبێ کە بتوانێ خەڵکانی دوای خۆی نەقد بکات. ئەمە پرسیارێکی هەستیارە کە ئینسان تا چەند توانای خوێندنەوەی هەیە.

نازانم ئەم گوتەیەی رۆبەرت فرۆست هی خۆیەتی یا لە کەسێکی تری وەرگرتبوو. ساڵی ١٩١٩بوو یا وابزانم ١٩١٢ بوو، بەهەر حاڵ هەر ساڵێك بووبێ- فرۆست لە لەندەن بوو. فرۆست دەیگوت ئەم گوتەیە لە قسە نەستەقەکانی منە: "ئاه، ئەی یەزدانی مەزن، تەنیا لێم حاڵی بەو بەس." بەرای من ئەم رستەیە تەنیا دوعاو نزای ئیمانداران نییە، زمانحاڵی نووسەرانی لاویشە. بەهەرحاڵ لە نێو ئەم هەموو شاعیرە لاوەدا تەنیا دەرفەتی ئەوەت هەیە کە کارەکانی شاعیرێك بخوێنیتەوە، کە شاعیرێکی لاوی دیکە زەمانەتی کردووە، نەك هەموویان. هەڵبەتە ئەگەر مەسەلەکە تەنیا زەمانەت بێ، لەوەیە پیاو فریو بخواتو خەڵکانێك بە چاوو راو کلاوی بکەنە سەر. لێ هەر کارێکیش بکات.. بەبێ سوعبەت ئەگەر ئینسان بیەوێ بەرهەمی نووسەرانی لاو لە بێژنگی رەخنە بدات دەرفەتی نییە لە نێو ئەم حەمکەشاعیرەدا یەکێك (دەست بژێر) بکاتو کارەکانی بخوێنێتەوە. با واز لەوە بێنین کە لە رێگەی بەراودەوە پیاو دەتونێ شت فێر ببێ. من

کۆمەڵگەو ناوەندە ئەدەبیەکە زۆر جەنجاڵ و تێکەڵ وپێکەڵ دەبینم، لێ ... (بە شێوەیەکی گشتی)،بیگومان زندوو دینامیکییە. و (رۆبەرت لۆڤل) لە چاو ئەوانی دیدا شاعیرێکی زۆر باشە.

***- لە هەموو ژیانتا رێنوێنیو ئاموچیاری لاوانت کردووەو هوشیارت کردونەتەوە. هیچ قسەیەکی تایبەتیت نییە کە بخازی ئیستا پێیان بڵێی؟**

- قسەم ئەمەیە کە هەرگیز لەخۆ بایی نەبن، هەمیشە بە گومان بن. هەڵبەتە ئەمە بەتەنێ بەس نیە،وەکو چۆن سۆزوگودازو گلەیی خۆڕایی لە رۆژگار بەس نیە. گرووپی (پانج بال)ی زانکۆی پەنسلڤانیا دروشمێکی باشیان بۆ خۆهەڵبژاردبوو، مایەی سەرنج بوو: " تەنیا گەوجان دەتوانن لە خۆ رازی بن."

***- جارێك لە شوێنێکدا نووسیوتە کە چوار ئامۆژگاری بە سوودی چوار هونەرمەندی پێش خۆت وەکو ئەڵقە لە گوێ کردووە. ئەم چوار هونەرمەندە بریتی بوون لە: "تۆماس هاردی،ویلیام باتلەر ییتز،فۆرد مادۆکس فۆرد ورۆبەرت بریدجز."دەکرێ ئەم چوار ئامۆژگاریە دووبارە بکەیتەوە؟**

- ئامۆژگارییەکەی (بریدجز) لە هەموویان سادەتر بوو: هۆشداری دابوو کە نەبن بە هاودەنگی خەڵکانی ترو لاساییان بکەنەوە. هاردی گوتبووی هەموو هۆش و گۆشتان بخەنە سەر بابەتی بەرهەمەکە نەك کەسایەتی نووسەری بەرهەمەکە. فۆرد بە گشتی گرینگی بە زندوویەتی زمان دابوو.گوتت نەفەری چوارەم ییتز بوو؟ بەڵێ، ییتز تاساڵی ١٩٠٨ کە ساڵی ئەم ئامۆژگاریانەیە کۆمەڵێك هۆزانی لیریکی گوتبوو کە زمانووشەیان بە ئاسایی ترین شێوە تێدا بەکار هاتبوو.

***- لە نێوان ساڵانی ١٩١٣-١٩١٤دا یاریدەدەری ییتز بووی، چ کارێکت بۆ کرد؟**

- زیاتر بە دەنگی بەرز کتێبم بۆ دەخوێندەوە. بەرهەمی میناکی (گزینگی بریتانیا)ی بەرهەمی (دوتی)م دەخوێندەوە. هەر خەریکی دادو بێدادو شەڕ بوو، ئیرلەندییەکان حەزیان لە مشت و مرە. لە تەمەنی چل و پێنج ساڵیدا دەیویست فێری شمشێر بازی بێ، کە کارێکی زۆر سەیر بوو. بەردەوام دەمامکی تایبەتی شمشێربازی لەسەر دەکردو میناکی نەهەنگ بەملاو بەولادا دەرۆیی. هەندێ جار رەفتاری وای دەکرد کە دەتگوت لە منیش شێتترە.

***- لە نێو ئەهلی ئەدەبیاتدا رای جیاواز لەمەڕ کاریگەریی تۆ بەسەر (ییتز)ەوە هەیە.هیچ کاتێ رێکەوتووە کە کار لەسەر شیعرەکانی بکەیت و لەم رووەوە یارمەتییەکی بدەی؟ یان دەسکارییەکی شیعرەکانی بکەیت و لێی لابەری، وەکو چۆن بەشێکی (وێرانە خاك)ت حەزف کرد؟**

- چ شتێکم لەوبارانەوە کە باست کردن لە یاد نییە. هەڵبەتە هەندێ جار لە فلان وێنەی شیعریی رازی نەبووم. جارێك لە شاری (راپالو) مەعز بۆ رەزای خوا ویستم قەناعەتی پێ بکەم فلان شیعری چاپ نەکات. پێم گوت شتێکی ورینە ئاسایە، بێ سەروبەرە. کەچی شیعرەکەی چاپ کردو سەرنجێکی دەگەڵ دانابوو کە من گوتوومە ئەم شیعرە بێ کەڵکە، بێ سەروبەرە.

لەبیرم دێت جارێك (تاگور) هەرایەکی زۆری نابووەوەو دەیویست هەرچۆنێ بووە بیسەلمێنێ کە شاعیرە.هەندێ کەس پێیان گوتبوو کارەکانی خراپ نین و دەتوانرێ نێوی هونەری لێ بنرێ.

تەنانەت لە پاریسدا شانۆنامەیەك لەم بارەیەوە خرابووە سەر شانۆ كە نێوی (ئایا ئەمە هونەرە؟) بوو ئەگەرچی ژمارەیەكی زۆر بە درۆوە پێیان گوت كە بەراستی شاعیرە لێ كەسیش زۆر گوێی بە قسەو هەراوهەنگامەكانی نە دەدا

بەرای من فۆرد مادۆكس فۆرد دەتوانێ دەوری لە گۆرینی پیتزو هەڵسەنگاندنی بەرهەمەكانیا هەبێ. هەڵبەتە پیتز هیچ كاتێك گوێی بە قسەكانی فۆرد نەداوە، لێ وادەزانم فۆرد، لە ڕێگەی منەوە یارمەتییەكی زۆری دا، یارمەتی دا كە زمانێكی سادەو ئاسایی بەدەست بێنێ.

***- ئەوەندەی كە تۆ یارمەتی خەڵكیت داوە، هیچ كەسێك تا ئیستا یارمەتی تۆی داوە؟لە بواری هەڵسەنگاندنی بەرهەمەكانتو یا لێ لابردنو چاك كردنیاندا..**

- جگە لە فۆردی كە لەسەر زەوی دادەنیشتو بە بێزارییەوە سەری لە نێو هەردووك دەستی دەناو گوێی لە شیعرەكانم دەگرتو جارێكیانیش تەواو كەوتە قڕەو بۆڵە، چ كەسێكی دی یارمەتی نەداوم.ئەگەرچی رەخنەكانی دوایی ئەو چۆنیەتی جارانیان نەبوو، بەڵام دەورێكی سەرەكیان لە دژایەتی كردنی كۆنەگەرایی و ئالۆزنووسیدا هەبوو.

***- تۆ زۆر لە هونەرمەندانی هونەرە جوانەكانەوە نزیكو هاودەمیان بوویت.لە سەرەتاوە لە (ورتیسیست)انی میناكی (گودیر برژسكا)و(ویندهام لویس)و پاشان لە كەسانی وەكو (پیكایا)، (بیكاسۆ)و (برانسوسی) هاورێیەتی ئەوانە كاری كردووەتە سەر كارەكەت؟**

- باوەڕ ناكەم كاریگەرییەكی تایبەتی هەبووبێ. هاورێیەتی نیشانەی كاریگەریی نییە. لەگینە بچیتە گەلەرییەكی شێوەكاریو بكەویتە ژێر كاریگەری تابلۆكانەوە. لە شیعری (گەمەی شەترەنج)دا كاریگەریی نیگاركێشیی ئابسترەی مۆدرین دەبینرێ. لێ نیگاركێشی (ورتیسیسم) شتێكی دیكەیە. بەرای من هەوڵی سەرەكی ئەم قوتابخانەیە ئەمە بوو كە هەستی مەودا لە نیگاركێشیدا دووبارە بژێنیتەوە. بەر لە پێگرتنی ئەم قوتابخانەیە رەنگ لە نیگاركێشیدا بایەخی خۆی لە دەست دابوو. (مانە)وئەمپرسیونیستەكانی هاوتای وی دووبارە زندوویان كردەوە. ورتیسیستەكان جگە لە رەنگ فۆرمیشیان ژیاندەوە. بەر لەوان ئەوەی كە من ناوم نابوو هەستی فۆرم نەمابوو. ورتسیستەكان، كە نابێ لەگەڵ كوبیستەكاندا تێكەڵ بكرێن، هەوڵیان دا فۆرم دووبارە زندوو بكەنەوە. مەبەستم لە فۆرم هەمان شتە كە (پیرۆدلافرانسیسكا) بە باشترین شێوە لە كتێبەكەیدا (نامەیەك دەربارەی پرسپكتیۆ) باسی كردووە. فرانسیسكا لەم كتێبەدا باسێكی جوانی لەمەڕ هارموونی رەنگەكان، قەرینەسازیو بەرجەستەبوون كردووە. هەڵبەتە بەر لەوەی ئەمریكا بەجێ بێڵم شتێكم دەربارەی فۆرمی بەراوردكاری دەزانیو مێشكم لەم رووەوە خاڵی نەبوو. یەكێك لە دۆستەكانم كە(پۆل)ی ناوبوو كتێبێكی دەربارەی شێوەپەزێری وبەرجەستە بوون نووسی بوو. ئەوە بوو كە بەر لە هاتنم بۆ لەندەن شتانێكم دەربارەی فۆرم لە هەگبەدا بوو. وبەر لەوەی ئاشنایەتی دەگەڵ شیعری فەرەنسی پەیدا بكەم هەندێ شتم لەمەڕ (كتولس) ژنەوتبوو. ئەگەر باسی هەموو ئەم شتانە بكەم حیكایەتەكەمان درێژە دەكێشێت.

***-ئەم پرسیارەم لا دروست بووە كە بەر لەوەی بۆ ئەورووپا برۆی لە ئەمریكادا چ چالاكییەكی ئەدەبیت هەبوو؟ دروست لە چ ساڵێكدا دەستت بە كاری ئەدەبی كرد؟**

– له ساڵی ١٨٩٨، له تەمەنی دوانزه ساڵیدا، به هاوکاری پوره گەورەکەم.

***– شیعری فەرەنسیت بۆ دەخوێندەوه؟**

– نه، پێم وایه کتێبی کتێبی (شیوەنێك له حەوەشی کڵێسای گوندا)م بۆ خوێندەوه، یان ناونیشانێکی لەو بابەته بوو. که نووسینی (گری)یه. نه، شیعری فەرەنسیم بۆ نەدەخوێندەوه. ساڵێ دوای ئەوه دەستم به فێربوونی لاتینی کرد.

***– پانزه ساڵان بوویت که چوویته کۆلیژ وایه؟**

– بەڵێ له کۆلیجدا خۆم ناونووس کرد چونکه دەمویست له شەڕی قوتابخانەی سوپا ومەشقی سوپایی هەڵێم.

***– چۆن بوو رووت کرده شیعر؟**

– باپیرم کاتێ دەیویست نامه بۆ سەرۆکی بانك بنووسێت به شیعر نامەی دەنووسی. نەنکم و براکەشی له نامەکانیانا شیعریان دەنووسی. هەڵبەته هەرکەسێکی دیکەش له جێی من بوایەو له ماڵباتێکی ئاوهادا گەورەبوایه دەبوو به شاعیر.

***– زانکۆ توانی له زەمینەی شاعیریدا کۆمەکێکی ئەوتۆ به تۆ بکات؟ ئەوەندەی من بزانم حەوت هەشت ساڵ له زانکۆ بوویت.**

– نه،تەنیا شەش ساڵ له زانکۆ بووم. شەش ساڵ و چوار مانگی خشت. به درێژایی ئەم ماوەیه شتم دەنووسی، به تایبەتی ئەو کاتەی که خوێندکاری ماجستێر بووم. هەموو ساڵی یەکەمی زانکۆم به خوێندنی لاتینی، کتێبی (بروت) نووسینی (لیامۆن) برده سەر. لەبەر ئەوه له کۆلیج قەبوڵیان کردم لاتینی بەڵەد بووم. پازده ساڵان بووم لێبرام ڤیروسیا بکەم و دست به شیعر بکەم. ئەگەرچی ئەمه به دەستی خودا بوو که دەشێت ببمه شاعیر یان نا. بەڵام بەلای کەمەوه ئەمه به دەستی خۆم بوو که خۆم تاقی بکەمەوەو بزانم خوێندن و خوێندنەوەکانم له چ ئاستێکدا بووەو چیم کردووه.

***– ئەگەر به هەڵەدا نەچووبم پاش تەواوکردنی خوێندن تەنیا چوار هەیڤ له زانکۆدا دەرست گوتەوه. دیاره به خۆت له من باشتر دەزانی که حالی حازر زۆربەی شاعیرانی ئەمریکایی مامۆستان.پەیوەندی شاعیری و دەرس گوتنەوه له زانکۆدا چۆن دەبینی؟**

– ئەمه هۆی ئابوری هەیه. خۆ دەبێ هەرچۆنێك بووه پارەی کرێ خانووەکەت پەیدا بکەی.

***– چۆن ئەم هەموو ساڵەت له ئەورپادا رابواردو له رووی داراییەوه ژیانی خۆت دابینکرد؟**

– ئەمه پەڕجوویەك بوو بۆ خۆی. هەر هەموو ئەو پارەوپولەی له ئوکتۆبەری ١٩١٤تا ئوکتۆبەری ١٩١٥ به دەستم هێنا بریتی بوو له بیست پاوەن و دەپەنس. رێك ئەوەندەبوو، ئیستاش له بیرم ماوه.

من هیچ کاتێك نووسەرێکی باش نەبووم بۆ گۆڤاران. جارێك وتارێکی تەوسامێزم، پێم وایه بۆ گۆڤاری (وگ) نووسی.وتارەکه دەربارەی نیگارکێشێك بوو که حەزم لێنەدەکرد. لەم کەین و بەینەدا (ورهارن) مرد. سەرنووسەری گۆڤارەکه داوای لێکردم که وتارێکی دەربارە بنووسم.

وایـدەزانی مـن نووسـەرێکی زۆر باشـم.ئـەوەبوو کـە چـووم بـۆ نووسـینگەی گۆڤارەکـەو بـە سەرنووسەرەکەم گوت:

- بەراستی بەتەمای بۆ مردنی ئەم یارۆیە وتارێکی تەڕو پاراو بنووسم، دەربارەی کێش، عەبووسترین پیاوی ئەوروپا!
- ئەوە چ دەڵێی، چما ئەم نەحلەتیە عەبوس و توڕەو تڕۆش بووە؟

وەڵامم دایەوە: هەڵبەتە توڕەو تڕۆ بوو. هەمیشە دەربارەی جووتیارانی دەنووسی.

- دەربارەی جوتیاران یان کەڵەشێری کێوی؟
- جوتیاران.
- سەیرە، کەواتە پێم وانیە باش بێ دەربارەی پیاوی وا، یادنامە بنووسین.

بەو جۆرە لەقەم لە بەختی خۆم داو نانی خۆم بڕی.**ئەگەر بمزانیبا هەندێ جار زاری خۆم بگرم وەزعو حاڵم لە ئیستا باشتر دەبوو.**

***- لە شوێنێکدا خوێندوومەتەوە – وابزانم خۆت نووسیبووت- گوایە سەردەمانێ هەوڵت داوە رۆمانێك بنووسیت. ئەو رۆمانە چی بەسەر هات؟**

- خۆشبەختانە لە (لنگام پلیس) بوو بە خۆراکی سۆپاکەم. بەر لەوەی بزانم رۆمان چییەو چ تایبەتمەندییەکی هەیە، دوو کەڕەتی دیکەش خولیای رۆماننووسین داویە لە کەللەم.

***- ئەو دوو رۆمانەی باسیان دەکەی هیچ پەیوەندییەکیان بە (هیوسلوین مابرلی)یەوە نیە؟**

- نە، ئەم دووانە زۆر پێش (مابرلی)ن ،مابرلی دواتر نووسرا. لەو دوو رۆمانـەدا هـەموو هـەوڵێکم ئەمە بوو رۆمانەکە هێندە بە کورتی بنووسم کە هەر بە ئەندازەی شیعرێك دەربچێت. بەرای من لـە کـاری هونەریـدا، بنیـادەم دەبـێ (پەیوەنـدیو ژیـان) بـدینێ . (ودزورت) تاقـە عـەیبی بـەیتی (پرۆتیـوس)ی بەمـە دەزانـی کـە چـونکە دەربـارەی رۆمـای کۆنـە بەرهـەمێکی ئەسـتەمو دژوارەو خوێنەری ئەمرۆ تێی ناگات.بەرای من کێشـەکە تـەنیا لـە رابردوودا نیە، واتـە هـەر بە رابدووەوە بەند نیە،تێگەییشتنی دنیای ئەمرۆش زەحمەتە.

***- لە قسەکانتا گوتت کە فۆرد یارمەتی دایت کە زمانی ئاسایی و رۆژانە لە هۆزانەکانتدا بەکار بێنی. وایە؟ ئەگە روخسەت بدەی دووبارە بۆ لەندەن بگەڕێینەوە.**

- کە لە لەندەن دەژیام بەردەوام عەوداڵی ئەمە بووم کە زمانێکی سادەو ئاسایی بەدەست بێنمو فۆرد کە دەساڵ لە من گەورەتر بوو، دەستی گرتمو بەرەو ئەو زمانەی بردم. هـەموو کـاتی خۆمـان بە باسی زمانی سادەو ئاسایی بەسەر دەبرد. فۆرد لە هەموو خەڵکانی ئەو قۆناغە پتر سەری لـەم بوارە دەردەکرد. لێ بەر لە هاتنی منو (ویندهام)و وەچەی ئێمە ئەو بەتـەنیا بـوو و کەسـێك نـەبوو مشتو مڕ و گەنگەشەی دەگەڵ بکات. بە هیچ جۆرێ دژی بـەکارهێنانی شـێوەزارێن ناوچـەیی لـە بەرهــەمی هونەریــدا، نــەبوو. تەنانــەت دەتــوانم بڵــێم دژی بەرهــەمێن (لیونــل جانســون)و (ئۆکسفۆرد)بوو و دەیگوت ئەزموونی وان سەرکەوتوو نەبووە.

***- تۆ بیست سی ساڵ پەیوەندی راستەوخۆت دەگەڵ نووسەرانی ئینگلیزدا هەبوو و لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر لە نیگارکێشان، پەیکەرتاشان و سازڤانان دا تێکەڵاویت هەبووە. لەم هونەرمەندانە کامیانت پتر بە دڵ بوو؟**

- پێم وایە (فۆردو گودیر) لە هەموویان دڵگیرتر بوون. هەڵبەتە پێویستە ئەوە بڵێم هەموو ئەو کەسانەی دەربارەم نووسیون و رەخنەم لە بەرهەمەکانیان گرتووە لە لای من خەڵکانی گەورەو گرینگ بوونە. ئەمە رای ئەوساو ئێستاشمە.

هەڵبەتە باشتر وابوو کە لە رەخنەکانمدا ئەو هەموو فرەروانییەم نەکردباو چەند بابەتێکی تایبەتیم وەربگرتبایە نەك بێم هەموو کەسایەتی نووسەر وەربگرمو هەموو لایەنانی کارەکەی هەڵسەنگێنمو‌بخەمە بەر رەخنە. ویندهام لویس هەمیشە دەیگوت تۆ خەڵکی ناناسیتو نازانی چ بوونەوەرانێکی گلاۆ ودڵرەشن. من هیچ کاتێك گوێم بە لایەنی بەدی خەڵکان نەدەدا. بە پێچەوانەوە زیاتر لایەنە باشەکانیانم بەلاوە گرینگ بوو: هۆشو گۆشو زیرەکیان.

***- کاتێ کە لە لەندەن بوویت بەینت دەگەڵ (جیمز)دا زۆر خۆش بوو وکردبووت بە مەحەكو نموونەی خۆت. وایە؟**

- کاتێ جیمز لە دنیا دەرچوو بنیادەم وای هەست دەرد ئیدی کەسێکی زندوو نیە کە بشێت قسەی دەگەڵ بکرێو شتی لێ بپرسرێ. تا زندوو بوو دڵت خۆش بوو کە بەلای کەمەوە کەسێك لەم دنیایەدا هەیە کە شتێك بزانێ. کە تەمەنم گەییە شەستو پێنج ساڵ ئەوسا زانیم کاتێ کە ئاشنایەتیم دەگەڵ جیمزدا پەیدا کرد لەو گەورەتر بووم، و ئەم شتەم پێ قوت نەدەچوو.

***- لە نووسینەکانتدا چەند جارێك ناوی (رمی دوگورمونت)ت بردووە. بەشەخسی دەتناسی؟**

- تەنیا لە رێگەی نامەوە. لە یەکێك لە نامەکانیا، کە بە باوەڕی (جین دوگورمونت) نامەیەکی گرینگ بوو، ئەم رستەیەی نووسی بوو: "لە نووسیندا تەنیا راستگۆییە کە دەبێتە بایسی لەزەتو خۆشی نووسەر."

***- پێم سەیرە چۆن لەگەڵ گەییشتنە ئەوروپادا ئاشنایەتیو دۆستایەتیت دەگەڵ باشترین نووسەرانی ئەو رۆژەدا پەیدا کرد؟ پێش ئەوەی ئەمریکا بەجێ بێڵی شاعیرێکی تایبەتیت دەناسی کە کارەکانیت بەلاوە پەسند بێ؟ شیعرەکانی (رۆبینسۆن)ت بە دڵ نەبوو؟**

- (ئیکن)هەوڵی دەدا (رۆبینسۆن) بەسەر مندا زاڵ بکات لێ من بە هیچ جۆرێ نەچوومە ژێربار. کە لە لەندەنیش بووم ئیکن هەر دەست بەردار نەبوو ودەیویست هەر چۆنێ بووە رۆبینسۆن بەسەر مندا بسەپێنێ. پاشان لە (ئیکن)م بیست کە پیاوێکی گەنج لە زانستگەی هارڤەرد پەیدا بووەو شتی عەنتیکە دەنووسێت. مەبەستی ئیلیوت بوو. شیعرەکانی ئاغای ئیلیوت بەساڵو هەندێك دوای ئەم رووداوە بلاۆ بوونەوە.

نە، ئەگەر بخوازم وردتر قسان بکەم دەبێ بڵێم لە سەرەتاکانی ساڵی ١٩٠٠دا شاعیرانی باشمان هەبوون، کەسانی میناکی(کارمەن، هووی، کارواین، ونس چنی). لەو سەردەمەدا خەڵکی وایان وێنا دەکرد کە نووسەرانی ئەمریکایی هەرگیز بە پێی نووسەرانی ئینگلیزیدا ناگەن. وەشانخانەی (موشر)یش لە ئەمریکادا خێرا خێراو بە بێ ئیزنی دامو دەزگا ئینگلیزییەکان،

کتێبی ئەوانەیان چاپ دەکردو دەفرۆشت، بەڵێ لەو سەردەمانەدا بوو کە ڕێی لەندەنم گرتە بەر. چونکە پێم وابوو ییتز لە هەر کەسێکی دی زیاتر سەر لە شیعر دەردەکاتو لەم بارەیەوە مامۆستایە. لە لەندەندا هەموو کارێکم ئەمەبوو.کە پاش نیوەڕۆیان بچمە سۆراخی فۆردو شەوان ییتز بدینم. بە گوێزانەوەی بۆچوونی ئەم ڕەخنەگر بۆ ئەو ڕەخنەگرو بە پێچەوانەوە مرۆڤ دەتوانێ باسو خواسێکی دروستو ماقول دابمەزرێنێ، ئەمە مەشقێکی باش بوو. دەمویست لە لای ییتز شیعر بخوێنم بەڵام زۆری نەبرد کە زانیم فۆرد لەگەڵ بۆچوونەکانی ئەودا نییە. ئەنجام ئەوە بوو کە منیش نزیکەی بیستساڵێك دژایەتی بۆچوونی هەردووکیانم کرد.

***- لە ساڵی ١٩٤٢دا لە شوێنێکدا نووسیوتە کە تۆو ئیلیوت ناکۆك بوونو مۆری پرۆتستانییەتتان بە یەکدییەوە دەنا. ئەم ناکۆکییەتان لە کەیەوە دەستی پێکرد؟**

– منو ئیلیوت هەر لە سەرەتاوە ناکۆك بووین. لەزەتی دۆستایەتی ڕۆشنبیرانە لەمەدایە کە بنیادەم لەمەڕ زۆربەی بابەتەکان دەگەڵ دۆستو برادەرەکەیدا ناکۆك بێ تەنیا لەسەر چەند بابەتێکی کەم تەباو کۆك بێ . ئیلیوت، کە لە هەموو تەمەنیا سەبرو تەحەمولێکی مەسیحانەی هەبوو، بنیادەمێکی زۆر جدی بوو، ئیشکەر بوو، دەبووایە من بە بنیادەمێکی تاقەتبەرو بێزارکەر بزانێ. هەر لە سەرەتای یەکترناسینمانەوە لەسەر چەند بابەتێك ناکۆکیمان کەوتە نێوان. هەڵبەتە لەسەر چەند شتێکی کەمیش ڕێك بووینو هاوڕەئی بووین. پێموایە ناکۆکیو تەباییەکانمان ئاساییو مەبدەئی بوو.

***- هیچ کاتێك گەییشتنە ڕادەیەك کە لە ڕووی شیعریی یا هزرییەوە ناکۆکی قوڵتان بکەوێتە نێوان؟**

– بەڵێ، لەسەر پەیوەندی نێوان مەسیحییەتو ئاینی کۆنفۆشیۆس ناکۆکی قوڵمان کەوتە نێوان. یان لەسەر تەبایی نێوان گروپە جیاوازەکانی مەسیحییەت بیروڕای جیاوازمان هەبوو. ئیلیوت زیاتر لایەنگری کڵێسای دەکردو من لایەنگری هەندێ لە حەکیمانی خوایی بووم کە ئیلیوت خۆشی نەدەویست.هەرچەندە لەوەیە ئەم حوکمە زۆر دروستیش نەبێ، بەڵام ئیلیوت زیاتر پابەندی پرسە بچوکوکانو تەقلیدییەکان بوو. تەنیا (ئیلیوت)ش وانەبوو، هەموو فیکرو زیکرێکی خەڵکانی هاونەسلی ئەو لای مەسەلە خودیو باوەڕە دەروونییەکانی خۆیان بوو.

***-پێت وانیە زۆربەی ناکۆکییەکانتان لەسەر مەسەلە تەکتیکییەکان بووە نەك مەسەلە گرینگو ستراتیژییەکان؟**

– نە، پێموایە یەکەمین ناکۆکیمان لە بابەتە هزریو سەرەکییەکانەوە دەستی پێکرد. بێگومان ئیلیوت زمانێکی شیعریی ئاساییو سادەی پەیدا کردبوو. زمانی شانۆنامەکانیشی خراپ نەبوو.زمانێك کە بەرای من دەکرا بە دەسکەوتێك لە قەڵەم بدرێ. ئیلیوت زۆر بە باشی دەرەقەتی بابەتی شیعرەکانی دەهاتو توانایەکی گەورەی تێگەییشتنی هەبوو.

***-ئەم قسەیەت دوو بەیتی ئۆپراییتانم وەبیر دێنێتەوە: (وێلون)و (کاوالکانتی). چۆن بوو کەوتیتە بیری شیعری ئۆپراییو ئاوازدارەوە؟**

– وشەم بۆ ئاهەنگو ریتمەکەی دەویست. دەمویست شیعر ئاهەنگو مۆسیقای هەبێ. بەیتە ئۆپرایيە ئینگلیزییەکان باش نەبوون، لە رووی هونەرییەوە سەرکەوتوو نەبوون. بۆیە کەوتمە تاقیبی بەیتگەلێك کە بەباشترین شێوە مۆسیقای وشەی تیا بەکار هاتبوو: بەیتێن (وێلون)و بەیتی (کاوالکانتی). لەو قۆناغەدا دەمویست شتێکی هێوەتر لە شیعرێکی سادەی لیریکی دابهێنم. هەر ئەوەندەو بەس.

***– وادەزانم پەیوەندی تۆ بە مۆسیقای وشەوە، بە تایبەتی لە شیعرێن (پروانس)ەوە سەری هەڵداوە. بە خۆیتش هەست دەکەی کە کەشفی ئەم شیعرە گەورەترین دەسکەوتی ژیانی ئەدەبیتان بووە؟ یا لەوەشە لە ژێر کاریگەریی نووسینەکانی (فنولوز)دا بوو بیو مۆزیقای وشەت لەوەوە وەرگرتبیٚ؟**

– تەنیا لە سەرەتادا شیعرەکانی (پروانس)م بەلاوە زۆر جوان بوو. بۆیە بە شێوەیەکی گشتی ناتوانریٚ بگوتریٚ زۆر لە ژێر کاریگەریاندا بوومو بەلامەوە شتێکی تازە بووبن.لیٚ دەسنووسەکانی فنولوزا شتێکی دیکە بوو: لە رەحمەتێك دەچوون بەبیٚ زەحمەت بکەوێتە دەستی بنیادەمو پیاو نەیەویٚ قەدری بزانیٚو بەهەندی نەگریٚ.لە کاتێکا زۆر بە چاکی دەتوانی بیسەلمێنی کە چ شتێکی بە نرخت دەستکەوتووە، بەڵام لە هەمان کاتدا میناکی منالێکی پێنج ساڵە خۆت لە سالوزیو گێلی دەدەی.

***– چۆن بوو کە خات فنولوزا بە رێکەوت تۆی بینی؟**

– (خات فنولوزا)م لە (ساروجینی نایدۆ) بینی. دەیگوت فنولوزا دژی ئەداو ئەتوارو خۆ بەشت زانی تاقمی رۆشنبیران بووە. خات فنولوزا لە ناو قسەکانیا گوتی هەندیٚ لە هۆزانەکانی منی خوێندووەتەوەو وا دەزانیٚ من تاقە کەسم کە دەتوانم دەسنووسە ناتەواوەکانی ئەرنست تەواو بکەم، بەو شێوەیەی کە خۆی حەزی کردووە، بەڵام مەرگ مەودای نەداوە. دەیگوت فنولوزا دەیزانی دەبیٚ چۆن تەواویان بکات، لیٚ مەرگ دەرفەتی نەداوە.

***– رێگەم بدە با باسەکە بگۆڕمو هەندیٚ پرسیار بکەم کە زیاتر دەربارەی ژیانی خۆتە تا ئەدەبیات.ئەوەی من خوێندوومەتەوە تۆ لە شاری (هیلی) ویلایەتی ئایداهۆ، لە ساڵی ١٨٨٥دا هاتویە دنیایە. وادەزانم لەو سەردەمانەدا ژیان لە هیلی زۆر سەخت بووە، وانیە؟**

– من هەژدە مانگان بووم کە لەو شارە رۆییوم. بۆیە چ شتێکم دەربارەی سەختی ژیان لەویٚ ، لە بیر نییە.

***– یانی سەردەمی منداڵیت لە هیلی رانەبواردووە؟**

– نە .

***– کاتیٚ تۆ هاتیە دنیا بابت چ کارێکی دەکرد؟**

– بابم بەرپرسی دایەرەی ئەقارو تاپۆو تۆماری زەوی بوو. قۆناغی منداڵیم لە نزیکی فیلادلفیا، لە دەورو بەری فیلادلفیا بوری.

***– لەو زەمانەدا سورپێستانی هۆڤی رۆژاوا...**

– سورپێستانی هۆڤی ڕۆژاوا چیرۆکێکی دەسکردە. شتێکی بەڵگە نەویستە کە یاریدەدەری عەیارەپێوی سکەخانە ناتوانێ ببێ بە یەکێك لە ناودارترین ڕێگرانی ئەو دەڤەرە.

***– وابزانم ئەمەیان ڕاستە کە بابەگەورەت هێلکێکی قیتاری لە نزیکی فیلادلفیا دروست کردووە. دەکرێ چیرۆکی ئەو ڕووداوەم بۆ بگێڕیتەوە؟**

– بەڵێ ، بابە گەورەم هێڵی ئاسن تا شاری (چپاوافالز) رادەکێشێت. لەوێدا حکومەتی شار ڕێگەی لێدەگرن و دوای ئەوەش ئیزنی نادەن ڕێڵی ئاسن بکرێ و درێژە بە کارەکەی بدات. ئەم چیرۆکە لە (سروودەکان)شدا هاتووە. دوای ئە واریقاتە ڕێگەی باکور دەگرێتە بەرو لە نیویۆرکەوە سەر دەردێنێ. لێرەدا تووشی هێڵێکی ئاسن دەبێ کە بە خۆرایی و بێ سوود لەو گۆڕە کەوتووەو هیچ قیتارێکی بەسەردا ناڕوات.. دەیکرێت و لە کەشتی بار دەکاو دەیهێنێ. دوای ئەوە پایەو ئیحتوباری خۆی دەخاتە گەڕو قەول و بەڵێن بە داربڕەکان دەدات کە ئەگەر کاری بۆ بکەن دوایی پارەکەیان دەداتێ و بەمجۆرە هێڵی ئاسنەکەی تەواو دەکات. دەزانی ئینسان هەندێ شتان لە ژینگەی ماڵبات و خانەوادەدا فێر دەبێت کە هیچ کاتێ ناتوانێ لە قوتابخانە فێری ببێ.

***– پەیوەندی تۆ بە دراولێدانی سکەوە لەوەوە هاتووە کە بابت لە سکەخانەدا کاری دەکرد؟**

– ئەمە قسەوباسی زۆر هەڵدەگرێت. لەو سەردەمانەدا دایەرە دەوڵەتییەکان زیاتر حاڵەتی خۆمانی و نافەرمیان هەبوو.پێم وانیە لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا منالان بتوانن سەردانی سکەخانە بکەن. ئیستا ئەگەر کەسێك بخوازێ سەردانی ئەوێندەر بکات بە تونێلێکی شووشەییدا دەیبەن تەنیا دەتوانێ لە دوورەوە سەیری ناو سکەخانەکە بکات. بەڵام لە سەردەمی منداڵی مندا پیاو دەیتوانی بچێتە ژووری تواندنەوەو بە کەیفی خۆی تەمەشای ئەو زێڕو تەلاّیانە بکات کە لە قاسەی تایبەتیدا عەمار کرابوو. لە کاتی سەرداندا کیسەیەکی پڕ لە زێڕیان دەدایتێ و دەیانگوت ئەگەر قوەتت بەسەریا دەشکێ دەتوانی ئەم کیسەیە بۆ خۆت ببەی. پیاو نەیدەتوانی هەر بەرزیشی بکاتەوە.

کاتێ کە دیموکراتەکان دووبارە دەسەڵاتیان پەیدا کردەوە هەر هەموو دۆلارە زیوەکانیان ژمارە کرد: چوار ملێون دۆلار بوو. بەر لە ژمارە کردنەکە، کیسە دراوەکان لە ژێرخانە مەزنەکانی سکەخانەکەدا کەڕوو تێی دابوون و بە هەزار حاڵ کیسەکانیان هێنایە بەر حاسیبەکان و بە خاکەنازی گەورەتر لە خاکەنازی خەلوزی بەرد، دراوەکانیان هەڵڕشتە ناو حاسیبەکانەوە. دیمەنێکی عەنتیکە بوو: سکەکانیان بە جۆرێ دەڕشتە ناو حاسیبەکانەوە لە تۆ وایە زڕو زبڵە. دیمەنی کرێکارەکان کە تا ناو قەدیان ڕووت بوو ولە ژێر (چراگان)دا خاکەنازیان دەوەشان و وەکو هەورە تریشقە لە خەیاڵی بنیادەمدا دەتەقییەوە.

شتێکی تری سەیر شێوازە جۆراوجۆرەکانی دروستکردنی دراو بوو. لە هەموو ئەوانە عەنتیکەتر تاقیکردنەوەی عەیارەی زیوە، کە زۆر قورسترو تەکنیکی ترە لە هی زێڕ. تاقیکردنەوەی زێڕ ئاسانە. هەوەڵجار کێشانەی دەکەن، پاشان دەرەجەی خالیسەییەکەی دەپێون و دووبارە کێشانەی دەکەنەوە. عەیارەی زێڕ لە کێشی ڕێژەییەکەیەوە بەدەست دەهێنرێ. لێ تاقیکردنەوەی

زیوو بەم سادەییە نیەو کارێکی زەحمەتە. دەبێ دەرەجەی خالیسەبوونەکەی لەو دووکەڵەی کە پاش رشتنی مەحلولەکە، لێی هەڵدەستێ بێتە خەملاندن. تا دووکەڵەکە چڕتر بێ زیوەکە خالیسەترە. لەم هەڵسەنگاندنەدا دیقەتی چاو دەورێکی هەستیار دەبینێ و بەندە بە دەرکی جوانیناسی عەیارەگەرەکەوە. دەقاو دەق میناکی دیقەت و زەین روونی رەخنەگرێکە کە بخوازێ بەرهەمێکی ئەدەبی هەڵسەنگێنێ. من ئەم وشەی (مەرغوبیەت)ی ئاسنجاوەم زۆر لە گیان خۆشە. ئەم وشەیە خۆ بەخۆ عەیارەپێوی وشەو پەیڤان لە زەین و هزردا زندوو دەکاتەوە. لەو قۆناغەدا هەرکاتێك گومانێك دەربارەی نەوعیەتی ئاسنجاوێك بکرایە بۆ دایەرەکەی بابیان دەهێنام. پیاو قاڵبە زێڕی دەبینی کە لەگەڵ پارچە سۆلفیدی ئاسندا، کە وادیاربوو کەسێك ویستوویەتی تێکەڵ بە ئاڵتوونی بکات، بۆ دایەرەیان دێنا تا دەرەجەی خالیسەبوونەکەی دیاری بکرێ. زۆرجار پیاو لە قسەکانیانا گوێی لێ دەبوو کە جارێك کابرایەك شمشەیەك زێڕی لەگەڵ خۆدا هێنابوو دەیویست زێڕی قەڵبی ئاوێتە بکات.

***- ئەوەندەی من ئاگادارم تۆ باوەڕت وایە کە ریفۆرمی دراوی رۆڵێکی گرینگ لە بەرێوەبردنی حکومەتدا دەبینێ. دەمەوێ بپرسم بۆچی لەو سەرەتایانەوە لە گۆشەنیگایەکی جوانیناسییەوە، ئەستاتیکییەوە دەتڕوانیە پارەوپول، بەڵام پاشان بۆچوونتان گۆڕاو تەنیا لایەنە ئابوریە کەتان بەلاوە مەبەست و گرینگ بوو؟ئایا جەنگی جیهانی لەم گۆڕانی گۆشەنیگایەدا دەوری نەبووە، ئەو جەنگەی کە ژمارەیەك لە دۆستەکانتی تیا قەتڵ و عام بوون؟**

- جەنگی جیهانی هەموو لایەکی غافڵ گیر کرد و پیاو کە دەیبینی ئینگلیزەکان- ئەم میللەتەی کە هیچ کاتێك کارێکی تایبەتیان نەکردبوو- خۆیان ئامادە کرد و بەشداری شەڕیان کرد،دەکەوتە ژێر کاریگەرییەکی زۆرەوە. بەڵام هەرکە جەنگ تەواو بوو ئینگلیزەکان دووبارە چوونەوە قاوغەکەی خۆیانەوە. کاری هەموو خەڵکی دنیاش بووبوو بەمەی کە بۆ ماوەی بیست ساڵی دوای جەنگ هەوڵ بدەن بەر لە ئاگری جەنگی دووەم بگرن. من ناتوانم بە دروستی بڵێم خوێندنەوەم دەربارەی حکومەت لە کوێوە دەستی پێکرد. پێم وایە دەزگای لێکۆڵینەوەی (نیوئیچ) یارمەتی دام کە جەنگ بە پاژێك لە نیزام بزانم نەك رووداوێکی جیا و سەربەخۆ. وباوەڕ بەم دید و بۆچوونە بێنم کە جەنگ جەنگی لە دوایە.جەنگێك لە دووی جەنگێکی دی دێت.

***- لە نووسینەکانتدا هەندێ بابەتت دەربارەی پەیوەندی ئەدەبیات بە سیاسەتەوە خستووەتە روو. بۆچوونەکانتم لەم بارەیەوە زۆر بە دڵە. لە کتێبی (ئەلفبای خوێندنەوە)دا گوتووتە *نووسەری چاك کەسێکە کە زمان بە شێوەیەکی کاراو کاریگەر بەکار بێنێ..* تۆ ئەم خەسڵەتەت لە حیزب دابریوە. ئەگەر نووسەرێکی چاك بێتە ریزی حیزبێکی بێ کەڵکەوە، هەر دەتوانێ کارایی و کاریگەریی زمانی خۆی بپارێزێت؟**

- بەڵێ دەتوانێ و هەموو گرفتەکەش لەمەدایە، تفەنگ تفەنگەو گرینگ نییە چ کەسێك دەیتەقێنێ.

***- ئەوزارو هۆکارێك کە مایەی ئیجادی نەزمو ئاسایش بێ دەشێت ببێتە بایسی بێ نەزمیو ئاژاوە؟ بۆ نموونە زمانێکی پاك بکەوێتە خزمەتی خراپیو گەندەڵی؟ حکومەتی گەندەڵکار خۆ بەخۆ ناتوانێ ببێتە مایەی زمانێکی ناهەموارو ناهەنجار؟**

- بۆ نە، دەتوانێ، زمانی ناهەنجار زۆر گەندەڵیانی لێدەکەوێتەوە، حکومەتی خراپیش یەکێکە لە بەرەنجامە گەندەڵەکانی. بەڵام زمانی پاك بە زەرورەت نابێ بە مایەی پەیدابوونی حکومەتی گەندەڵ. بەرای من ئەمە گوتەیەکی تەواو کۆنفۆشیۆسییە. ئەگەر دەستوراتی مەزەبی بۆ هەمووان خویاو روون نەبێ، قابیلی جێبەجێکردن نابێ.ئەو یاساو دەستورانەی کە دەوڵەتی (لوید جۆرج) داینان، هێندە تێکەڵو پێکەڵو بێ سەرو بەر بوون کە پارێزەرانیش سەریان لێ دەر نەدەکرد. و(تالیران)ش دەیگوت کە لە نێوان ئەم کۆنفرانسو کۆنفرانسی دواتردا مانای وشەکانیان دەگۆڕی. پەیوەندی نێوان خەڵکی پچڕاوەو ئەمە بابەتێکە کە ئەمرۆ هەموومان پێوەی دەناڵێن. ئێمە زۆر خراپ گیرۆدەی وەهمو خەیاڵاتی خۆ بووینو ناتوانین بگەرێینەوە سەر ئەقڵو ئاوەزی خۆمان. چەند جارێك ناوی کاڵایەك بە مۆسیقاوە دووبارە دەکەنەوە، دوای ئەوە ئیدی پێویست بە دووبارە کردنەوەی ناوەکە نامێنێ. خودی مۆسیقاکە خۆ بەخۆ ناوی کاڵاکە لە هزرو زەیندا بەرجەستە دەکات. پێم وایە تەعەدامان لێکراوە. دەردی گەورەی ئێمە **لاڵ بوونی زمانە، ئەوەیە کە زمان بۆ پەنهان کردنو ڤەشێرتنی هزرو بیران بەکار دەبرێ.** ئەوەیە کە دەبێ هەموو شتێك لە ژێر پەردەوە بگوترێو ناتوانرێ راستەوخۆو راشکاوانە دەر ببردرێ. بەرای من بانگەشە کردنی ئەسڵی بۆ بەکارهێنانی ئەم زمانە جەدەلیە، لەبەر ئەوەیە کە دەتوانرێ بۆ شاردنەوەی حەقیقەتەکانو چەواشەکردنی بیرو بیرکردنەوەی خەڵکی سوودی لێ ببینرێ.

***- بەرای تۆ کەی بێ ئاگاییو بێ گوناهی کۆتایی دێو دوو روویيو فریوکاری دەست پێدەکات؟**

- دەبێ بێ ئاگایی سروشتی لە بێ ئاگایی دەستکرد جیا بکرێتەوە. بە بۆچوونی من ئیستا رێژەی بێ ئاگایی دەستکرد لە سەدا هەشتاو پێنجە.

***- پێت وایە لە هەنبەر ئەم وەزعو حاڵەدا دەتوانرێ چ بکرێ؟**

- تاقە رێگەی رووبەرووبوونەوەو سەرکەوتن بەسەر ئەم مێشك شۆردنەوەیەدا ئەمەیە کە هەرکەسە هەقی هەبێ قسەی خۆی بکاتو خەڵکیش رەخنە لە بۆچوونەکانی بگرن.تا ئەو کاتەی هەموو شتێك شێواو وبێ سەروبەر بێ وشەی ساختەو سواوو کلێشەیی لە زماندا بەکار ببرێ هیچ بە هیچ ناکەین. تا زەمانێ کە بیستو پێنج نەفەر یەك وشە بە بیستو پێنج شێوە دەربڕنو مانای جیاوازی بۆ بدۆزنەوە، هەڵبەتە ئەگەر وای دابنەین کە لەم وەزعو حاڵەدا ئەسڵەن رۆشنبیرێك بمێنێ، بە گومانم لەوەی رێگەیەك بۆ نەجاتی بەشەرو رۆحی بەشەر هەبێت. ئەمرۆکە لە بزاڤی بوداییاندا هەموو شتێك دەبینی جگە لە ئاینی کۆنفۆشیۆس. ئاینی بوداییانی هند، (سیرسە) وەبیر مرۆڤ دێنێتەوە، ئەو جادووگەرەی کە ئادەمیزادی دەکرد بە بەراز.

لەم رۆژگارەی ئیستادا رووبەرووی زۆر مەتەڵی بۆ نموونە پرسی بەشەردۆستی تەماشا بکە..ئێژی رۆژمان بە رۆژێ گەییوە کە ئەم زاروەیە لە جاران کەمتر کاریگەرییو کارایی هەیە.

ئیلیوت دەڵێت هەموو وەختی خۆی بۆ ئەمە داناوە کە بیسەلمێنیٚ سیستەم بەرادەیەك خەڵیوە کە چیتر پێویست بە باشبوونی بەشەران نییە. ئەمە جگە لەوەی کە لەو وتارەی ئیلیوتدا کۆمەڵێك پرسیار دەخرێنە روو کە ئیلیوت ناتوانیٚ خۆی لە وەلاٌمیان بدزێتەوە. بۆ نموونە دەتوانریٚ لێی بپرسرێت ئایا پێویست بەوە نیە بەهاکانی دانتی شوێنی پێوەرەکانی (چاسەر) بگرنەوە؟ئەگەر ئەو پێویستیە هەیە تا چ رادەیەکە؟ بەرای من ئەو خەڵکانەی قەدرو حورمەتیان لە دەست داوە، شتێکی زۆریان دۆڕاندووە. جا من‌و(تیفانی تایر) لە بنەرەتدا لەسەر ئەم بۆچوونە نەسازاین‌و لێکدی جیابووینەوە. ئەمانە تەنیا کۆمەڵێك وشەی قەبەو قەڵەو دەزانن، وشەی کلێشەیی‌و سواو.
یەکێك لە کێشەکانی دی پەراگەندەیی خەڵکە، خەڵکانێك کە لە یەکدی دەگەن بەلاٌم لە رووی جوگرافیاییەوە پەراگەندەن بۆ نموونە کەسێکی وەکو فرۆست کە زۆر چاك توانیویەتی پەیوەندی دەگەڵ ژینگەی دەورو بەریا بەرقەرار بکات دەبیٚ بە ئینسانێکی بەختەوەر بزانرێت.
بەڵیٚ، خۆشی لە کەسێکی بە شانسی میناکی (ماوروکورروداتو) کە پەیوەندی دەگەڵ زانایەك دا هەیە،دەتوانیٚ کێشەو گرفتەکانی خۆی لەو بپرسێت! منیش کاتیٚ کە تووشی کێشەیەك دەبم نامە بۆ دۆستێکم کە لە ڤینیس دەژی و نێوی (دازی)یە دەنووسم‌و ئەویش یەکسەر وەلاٌمم دەداتەوە،ئێژی سەنەدی (بەخششی کۆنستاتین)م کەوتووەتە دەست‌و دەمەویٚ بزانم رەسەنە یا ساختەیە.
خۆ حیکایەت‌و چیرۆکی زانستگە هەر مەپرسە، لە هەموو شتیٚ عەنتیکە ترە: ئەو شوێنەی کە دەبیٚ لە بنەرەتدا لە شوێنانی دی جیاوازتر بیٚ- ئەو خەڵکانەی کە لەوێن دەبیٚ کەسانێك بن کە بیرو بۆچوونی کەسانی دیکە راست بکەنەوە یان دروستی‌و نادروستی زانیاریان دەست نیشان بکەن- مایەی داخە کە واقیعی زانکۆ وانییە..ئەوەی راستی بیٚ من لەم دەساڵەی رابردوودا هەوڵم داوە پەیوەندی بەو کەسانەوە بکەم کە مامۆستای زانستگەن‌و ناسیاون‌و داوایان لێبکەم کە بۆم بنووسن ئایا چ لە زانکۆکەی خۆیان یان لە دەرێی زانکۆ کەسێك دەناسن کە بتوانن ماوەیەك لە گەڵی دانیشن‌و دەربارەی کۆمەڵە پرس‌و مەسەلەیەکی جدی گفتوگۆ بکەن یان نا؟ جارێك یەکێك لە ئاغایان گوتی زۆر بە داخەوەیە گەر بڵیٚ ئەم جۆرە کەسە لە زانکۆ نەماوە.
زۆر جاران هەندیٚ پرسیاری بە رای خۆم جدیم لە شارەزایان کردووە، لیٚ هیچ کاتێك وەلاٌمی راستگۆیانەو دروستم لیٚ نەبیستوون. لەوەشە خەتایەکە لە خۆم بیٚ کە پرسیارەکە بە روونی ناکەم یان بە بیٚ حورمەتی‌و بە زبری پرسیار دەکەم.بەزۆری وا تەسەوردەکەم کە ئەم بەناو لالٌ بوونە خەتای زمان‌و رستەبەندی من نییە، بەڵکو تەخسیر لە بەرانبەرە کە ناتوانیٚ لەوە حاڵی ببیٚ کە بۆچی تۆ ئەو جۆرە پرسیارە دەکەیت. بۆ نموونە (گیفۆرد)و شەریکەکانی تەنیا لەبەر ئەمە هێرشیان کردە سەر بەیتی (ئەندیمۆنین) چونکە نەیان دەتوانی تێی بگەن ئەم (کیتز)ـە زرینگ‌و زیتەڵە لە بنیچەدا بۆچی ئەم بەیتەی هۆنیوەتەوە.
کێشەیەکی دیکە هەیە کە پەیوەستە بە پاراستنی بەها خۆماڵی‌وکەلەپورییەکان. ئەو کەلەپورانەی کە لەم گێژاوی پڕ مشت‌و مڕەدا روو لە نەمانن..ئەم هەرەسە گەورەیەی خەریکە هەموو کەلتورەکان قووت بدات‌و کەلتورێکی یەك شێوەی لە شوێن دابنیٚ. هەموو شەڕەکە بۆ

ئەمەیە کە بەڵکو بەری ئەم هەرەسە بگیردرێو روحی ئینسانی پاس بکرێ. دژمنی ئێمە مێژووی سەرکوتکەرە، بانگەشەی گێژ کەر، شۆردنەوەی مێشك، زبریو رابواردن ژیانیان داخستووین. شەست ساڵێك لەوە پێش شیعر هی هەژاران بوو: ی بنیادەمێك بوو کە لە هەموو شوێنێ دا دەبڕاو پەنای وەبەر تەبیعەت و سروشت دەبرد. لەوەشە هۆی سەرگەرمیو فەرامۆشی کەسێکی وەکو (فریمۆنت)ش بووبێ کە کتێبێکی شیعری یۆنانیـل ە بەرکی دەناو دەچووە سەفەرو سیاحەت. ئینسان ئەگەر بیویستایە ژیانێکی خۆشی هەبا دەیتوانی بە تەنیا پەنا وەبەر مەزرایەکی دوورە دەست بەرێو بۆ خۆی لەوێندەر بژی. پاشان سەروکەللەی سینەماو تەلەفزیۆن پەیدا بوو هەموو شتێك گۆڕا.

***- یەکێك لە چالاکییە سیاسییەکانی تۆ کە هێشتا لە بیری خەڵکی ماوە، ئەو وتارانەیە کە لە زەمانی جەنگدا، لە رادیۆ ئیتالیاوە دەتدا. کاتێ ئەم وتارانەت دەخوێندەوە دەتزانی یاساکانی ئەمریکا پێشێل دەکەی؟**

– نە، نەمدەزانی. پاشانیش کە گوتیان یاسات پێشێل کردووە زۆرم پێ سەیر بوو. من قەولێکی تریان دابوومێ. من ئازادی گوزارشتو دەربرینم درابوویە. قانون دەیگوت: "وەکو هاووڵاتیەکی ئەمریکایی داوای لێناکرێ کە شتێکی پێچەوانەی ئارەزوو و مەیلی باتینی خۆی بڵێتو یا قسەیەکی پێچەوانەی ئەرکەکانی بکات." وام دەزانی ئەم مادە قانونیە دەم پارێزێ.

***- پێت وانیە قانون یەکێك لە شێوەکانی خیانەتی بەمجۆرە دیاریکردووە: "کۆمەكو یارمەتی گەیاندن بە دژمن." مەگین دژمن ئەو وڵاتە نەبوو کە دەگەڵ ئێمەدا دەحاڵی جەنگدا بوو؟**

– هەستم دەکرد لە رای بەرگری لە دەستور دەخەبتم. جا با پێت بڵێم: رەنگە ئەم کارەی من ئەوپەڕی شێتی بووبێ، بەڵام بێ چەندو چوون هەستم نەدەکرد کە خیانەت دەکەم. (ودهوس)ش وەکو من لە رادیۆ ئیتالیاوە قسەی دەکرد،و وتاری دەدا، لێ ئینگلیزەکان دەسبەجێ ئاگاداریان کردەوە کە ئەم کارە نەکات. کەس داوای لە من نەکرد وتار نەدەم.لە دوای جەنگ ئەوسا بەیاننامەیەکیان بڵاوکردەوە هەرکەسێك لە رادیۆ ئیتالیاوە وتاری داوە سزا دەدرێ.ئێمە ساڵانێك خەباتمان کرد تا جڵەوی جەنگ بگرینو ئاقیبەتیش ئەم جەنگە گەوجانەیە ریشی خۆمانی گرتەوە، جەنگی ئەمریکاو ئیتالیاییەکان!...من لەو گوتارانەدا هەرچیم دەگوت ئەوە نەبوو داوا لە سەربازان بکەم شۆرش بکەن، هەڵگەرێنەوە، یاخی بن. وام دەزانی سەروکارم دەگەڵ یاسادایەو دەمویست بەرگری لە دەستور بکەم. بە بۆچوونی من ئەمە گرفتێکی نێوخۆ بوو، گرفتێك کە پەیوەندی بە منو دەستورەوە هەبوو. باوەرناکەم تا نهو هیچ کەسێك خراپەی لە من دیبێ. ئەگەر کەسێك هەیەو بتوانێ بیسەلمێنێ من لەسەر نەژاد، رەنگ و یا باوەری بەدرەفتاریم دەگەڵ کردووە با بێتو وەکو خۆی بیداتەوە بە چاوما. کتێبی(رێنوێنی کەلتوور)ی من بە (باسیل بونتینگ)و (لویس جکۆفسکی) پێشکەش کراوە: بە (کوایکەر)ێکو بە (جولەکەیەك) نازانم تۆش پێت وایە کە رووسەکان دەبوایە بەرلین بگرن یان نا. نازانم وتارەکانم کارێکی دروست بوو یان نا،و بەم کارەم زەرەرم بە لایەنێك گەیاندووە یان نا. بەڵێ، رەنگە لە خەت دەرچووبم، پێم لە بەرەی خۆ درێژتر کردبێ. لێ یاسای شاری بۆستون دەیگوت نیازو نیەتی ئەو کەسە حیسابە.

ئەگەر بەراستی مەبەستی خیانەت نەبووە، کارەکەی خیانەت نییە. من دڵنیام ئەوەی ئەنجامم دا بەرگری لە مافی تاك بوو، کاتێ داموو دەزگاێن جێبەجێکردن و یان دەزگایانی دی، جڵەو بۆ دەسەڵاتی خۆ شل دەکەن و لە هیچ کارێك ناپرینگێنەوە و هیچ کەسێك رێیان لێناگرێ،ئینسان هەموو ئازادییەکانی لە دەست دەدات. لە ماوەی ئەم سی ساڵی رابردووەدا رێبازی خەباتم دژ بە زوڵم و زۆر هەڵە بووە.هەڵبەتە مەبەستم تەنیا جەنگی جیهانی و ئەو وتارانە نییە. ئەگەر ئینسان، تەنانەت ئینسانێکی گەندەڵیش، لە ژیانیدا روو بە رووی هەندێ حەقیقەتان ببێتەوە یان پەی بە هەندێ هەڵەی داموو دەزگای حکومەتی ببات و بخوازێت راستی بکاتەوە و یا دژی بوەستێ، بە خۆیشی لەم هەوڵ و خەباتەیدا لە هەڵەو سەهوو بەدوور نابێ. هەڵەو سەهواتێك کە هەندێ جار سەری ساحێبی دەخوات.

لەم بیست ساڵەی رابردوودا شێتایەتی و ترسی جەنگی سێیەمی جیهانی، گەندەڵی و کاغەزبازی هەموو دنیای پڕ کردووە. نەمانی ئازادی شەخسی و کۆمەڵایەتی، رێك وەکو ساڵی ۱۹۰۰،خویا و حاشا هەڵنەگرە. زوڵم و پەریشانی وماڵوێرانی زەقا و زەق هەموو لایەکی گرتووەتەوە. هەر هەموو ئەمانە مایەی نیگەرانی ئینسانن. جەنگی جۆراوجۆر ژیانی مرۆڤیان خستووەتە خەتەرەوە. بە باوەری من پێشبرکێی ئاسمانی مەترسییەکی دیکەی جدیە کە دەتوانێ ژیانی بەشەر بخاتە مەترسییەوە.

***– کە ئەمریکاییەکان دەسگیریان کردیت، چاوەروانت دەکرد حوکم بتگرێ؟ تەسەورت دەکرد لەگینە ئیعدامت بکەن؟**

– هەوەڵجار حەپەسام ،مەگەر چیم کردووە تا دەسگیرم بکەن.چاوەروانی ئەوە بووم پرسیاری ئەزموونەکانم و ئەو شتانەم لێ بکەن کە فێریان بووم. کەچی بە پێچەوانەوە دەرچوو. دەمزانی بە درێژایی ئەو وتارانەم ئاگام لەوە بوو کە دەربارەی ئەو شتانەی کە پەیوەندیان بەمنەوە نییە، قسە نەکەم. یا نەکەومە خزمەتی دەوڵەتێکی بێگانەوە. گێلی و شێتایەتی من ئەمە بوو کە نەمدەزانی ئینسان هیچ قسەیەکی نیە دەگەڵ داگیرکەرانیدا بکات، دەگەڵ ئەو کەسانەی ئەم جەنگەیان نابووەوە و ئەمریکایان تێوەی گلاند بوو. وێرای ئەمەش من تەسلیم بوون و رازی بوونم پێ خۆش نیە، لە هەنبەر هەڵەو خەتادا بێدەنگ ببم.

پاشان بۆ مەیدانێکی سنووردرایان لە (چیاواری) بردم.لەوێ تاوانبارانیان تیرباران دەکرد. لە دڵی خۆدا گوتم حیسابم تەواوە هەر ئیستا لە نێوم دەبەن. چەند دەمێك بەر لە ئیعدام کرن سەروکەللەی بابایەك پەیدا بوو کە ئەحمە قە ئەگەر من تەسلیمی ئەمریکاییەکان بکات، مەگەر خۆم بمەوێ.

***– بیستوومە لە ساڵی ۱۹٤۲دا، لەوساڵەدا کە ئاقیبەت ئەمریکاش گیرۆدەی جەنگ بوو، دەتویست ئیتالیا بەجێ بێڵی و بۆ ئەمریکا بگەرێیتەوە. بۆچی ئەم داوایەت پەسند نەکرا؟**

– کە دەڵێن پەسند نەکرا ئەمە تەنیا دیعایەیە. ئەوەی راستی بێ خۆیشم باش سەر لەم قۆناغە دەرناکەم و رووداوەکانم بە دروستی بیر نایەتەوە. لێ پێم وایە کە ... ئەوەندەی بیرم دێ پێیان وتم دەتوانی بچی بۆ (لیسبون) و بە درێژایی ماوەی شەرەکە لە ژێر چاودێریدا بژی.

***- لەو سەردەمەدا بۆچی دەتویست بۆ ئەمریکا بگەڕێیتەوە؟**

- دەمویست بەر لە ریفراندۆم و هەڵبژاردن لە ئەمریکا بم..بەلای کەمەوە لە ناوەراستیا.

***- بەڵام هەڵبژاردن ساڵی ١٩٤٠ بوو، وانا؟**

- بۆ نە،ئەوەی راستی بیٚ بیرم نایە چ روویدا. بابو داکم زۆر پیر بوونو نەیاندەتوانی سەفەر بکەن. دەبوایە لە شاری راپالو وەمێنن. بابم خانەنشین بوو و بە مووچەی خانەنشین دەژیا.

***- لەماوەی جەنگدا لە ئیتالیا، هیچ شیعرێکت گوت؟ (سروودێن پیزان) هی سەردەمی گرتنەکەتە.لە ساڵانی جەنگدا چ شتگەلێکت نووسی؟**

- هەمووی هەر باس بوو، باسو باس. هەندیٚ بەشی وەرگێرانی (کۆنفۆشیۆس)ش دەگەرێتەوە بۆ ئەو ساڵانە.

***- چۆن بوو لە زەمانی دەستگیرییەکەتدا دووبارە کەوتیتەوە بیری شیعر؟ تۆ لە ماوەی جەنگدا بە هیچ جۆریٚ بەلای سروودان دا نەچووی، وایە؟**

- رێگەم بدە با قسەت بۆ بکەم..نووسینەکانم لەمەڕ (ئادامز) رێك بەر لە تەواو بوونی شەڕ بڵاوبوونەوە. نە، سەرچیغ چووم، ئەوانە نەبوو. کتێبی (پارە یان کار) بوو. لەم ساڵانەدا پتر گوتارێن ئابوریم بە زووانی ئیتالیایی دەنووسی.

***- لە کاتی دەستگیرییەکەتەوە تا نهو (مەبەست کاتی هەڤپەیڤینەکەیە- وەرگێڕ) سیٚ کۆمەڵەت لە زنجیرەی (سروودەکان) بڵاوکردووەتەوە. کۆمەڵەی (ئاسمانی سێیەم)لەم ئاخروئۆخرەدا چاپ بوو. دیارە دەبیٚ درێژەی سروودەکان بیٚ. بۆ سروودانی دوای ئەمە چ بەرنامەیەکت هەیەو دەخوازی دەربارەی چ بابەتانیٚ شیعر بڵێی؟**

- زەحمەتە مرۆڤ لە هەلومەرجێکدا کە هەموو نیشانەو دیاردەکان وا دەنوێنن کە دەبیٚ نامەیەکی میناکی (مکاشەفەی یۆحەنا) بنووسیت، بیەویٚ شتێکی وەکو بەهەشتی دانتی بخوڵقێنیٚو بئافەرێنیٚ. ئەم کارە تەنانەت لە نووسینی دۆزەخو یان (بەرزەخ)ش زەحمەتترە.حاڵی حازر لە هەوڵی ئەوەدام بەشی باڵای زەینم بپشکنمو شتێکی تیا بدۆزمەوە. رەنگە باشتر وابیٚ لەو بەشەی مێشکمدا (ئاگاسین) لە جێی مێشکم دابنەم.

***- راستە دەڵێن کەمدابێژێك تێکچووی؟**

- وای دابنە من تێك چووم. بەڵام پرسیار ئەمەیە کە ئایا بەراستی من وەکو هەندیٚ لە ئاغایان دەیانەویٚ وابنوێنن، مردووم؟ ئەگەر بە راستی لە کار کەوتووم دەبیٚ بە خۆدا بچمەوەو ئەگەر بە شێوەیەکی کاتیش بووە هەندیٚ شتان هەڵسەنگێنمەوە. بۆ نموونە هەندیٚ خاڵی ئاڵۆزو تاریکی بەرهەمەکانم روون بکەمەوە. کەمێك روونتر بیرو باوەرەکانم دەربڕمو شیان بکەمەوە. دەبیٚ یاساو رێسایەك بدۆزمەوە، یاساو رێسایەکی پەیڤەوانی کە بتوانم بە هۆیەوە بچمە شەڕی ئەم درندە خوویە: ئەو تەبیعەتو خووەی کە هەموو شتێك بە راستو رێكو پێك دەزانیٚ و نایەویٚ باوەر بەوە بکات کە دەتوانریٚ گەردیلەو ئەتۆم شەق بکریٚ. لە شێتخانەدا یەکێك هەبوو کە دەیگوت ئەتۆم هیچ کاتێك شەق نەکراوە.

داستان شیعرێکه کە مێژووی لە هەناوی خۆیدا هەڵگرتووە. لە زەینی مرۆڤی ئەمرۆکەدا زۆر رەگەزی نابا و هەیە. شیعری داستانی بۆ زەمانی رابردوو باش بوو چونکە زۆر پرسیارانی دەوروژاندووەلامی پرسیارەکانیشی پێ بوو. بەلای کەمەوە ئەم پرسیارو وەلامانە لە نێوان نووسەرو گوێگردا هەبوون و دەهاتن و دەچوون. ئەزموونی لەو جۆرەو لەم جۆرە سەردەمەدا چاو قایمی و بێ پەروایییە. ئەم حیکایەتەت بیستووە؟ دەڵێت:

ئازیز چی دەکێشیت؟

وێنەی خوا

خۆ کەس نازانێ چۆنە

کە من کێشام هەموو دەزانن.

لە زەمانی ئێمەدا، هەڵبەتە بابەتی حەماسی و داستانی زۆرە.خەبتینی خەڵکی لە رای بەدەستهێنانی مافی فەردی بابەتێکی داستانیە.. جگە لەمانە رووداوانی میناکی دادگاییەکانی ئاتین، کێشماکێشی نێوان (ئەنسەلم) و (ویلیام رۆفۆس)،کوشتنی (بکت)، خەباتی (کوك) و ژیانی (جۆن ئادامز) گشت لە گشت بابەتێن داستانی و حەماسین.

وادیارە شتێك بەردەمی خەباتی گرتووە. مافی حاکمییەت بە تەبیعەت بابەتێکی داستانییە، ئەگەرچی لە هەندێ قۆناغدا ئاڵۆزو... دێتە بەرچاو. هێشتاش دەتوانرێ لە هەندێ لایەنەوە مامەڵەی لە تەکدا بکرێ. ئاشکرایە ئەگەر بمانەوێ مامەڵەی لە تەکدا بکەین دەبێ کەمێك کورت و چڕی بکەینەوە تا بتوانێ قاڵبی شیعری وەربگرێ. ئینسان بە تەبیعەت سروشتێکی خودئاگای هەیە.ئەو خودئاگاییە کە رەگی لە کێشەکانی دنیای هاوچەرخدایەو هەموو ژیانی بەشەر بریتیە لە جیدال و ململانێی نێوان خودئاگایی و نائاگایی، ئەگەر بمانەوێ ئەم ململانێیە نیشان بدەین، ناچارین بە جۆرێکی هەندێ تەمومژاوی نیشانی بدەین. گەلێك لە نووسینانی هاوچەرخ و تازە خۆ لەم جۆرە خەتەرە دەبوێرن و نزیکی ئەم چەشنە بابەتانە ناکەونەوە.

من ئەمرۆکە بۆیە دەنووسم تا دژی ئەم بۆچوونە بخەبتم کە دەڵێت ئەوروپا و شارستانیەتی ئەوروپا روو لە نابووتییەو خەریکە دەبێ بە بەشێك لە دۆزەخ.ئەگەر بیانەوێ من(لەسەر باوەرێك لە خاچ بدەن) دەبێ لەسەر دژایەتی کرنی ئەو بۆچوونە لە خاچم بدەن. من باوەرم وایە کەلتورو شارستانیەتی ئەوروپا نامرێ. ئەم بۆچوونە هەموو هۆش و گۆشی مژول کردووم و گشت تاریك و روون و بولێڵی هزرم بە دەوریا دەسورێتەوە. بە باوەری من هەندێ لایەنی کەلتورو شارستانیەتی ئەوروپایی، دەگەڵ کەلتورانی دیکەدا درێژە بە ژیانی خۆ دەدات و کەلتورو شارستانیەتێکی جیهانی پێك دەهێنن. لە هەنبەر بانگەشە، ترس، و گشتاندنی رابواردن جگە لەمە چ وەلامێکی سادەو کورت دەشێت بدرێتەوە؟ ئینسان بۆ نووسین لەسەر بابەتێك کار دەکات، کەرەستە خاوەکانی بە دەست دێنێ و هەوڵ دەدات سەراپای نووسینەکەی ئاماژە بێ بۆ ئەو بابەتە تایبەتیە. ئەگەر هونەرمەند بیەوێ نووسینەکەی قابیلی تێگەییشتن بێ و هێما و ئاماژەکانی لای خوێنەر دیار بێ، ناچارە دەبێ هەندێ راستکردنەوەو دەسکاری قەبوڵ بکات،

بێ ئەوەی پێکهاتەی بناخەیی بابەتەکانی دەسکاری بکات. خەباتی تۆ لەسەر ئەمەیە کە ناتەوێ لە بەرانبەر دژمنەکانت سەری تەسلیم بوون دابنەوێنی.

***- باشە کە (سروودەکان) لە بەشێن جودا پێکهاتووە لەبەر ئەمەیە کە ویستووتە لە هەر بەشێکی دا مامەڵە دەگەڵ بابەتێکی تایبەتیدا بکەی؟ بۆ نموونە سێ بەشی کۆتایی (سروودەکان) هەر یەکەیان ناوێکی جیای هەیە.**

- نە، وانییە. (متەبرسنگ)م بۆیە هێناوە چونکە وا دەهاتە بەر چاو بەشەکانی پێشووتری سروودەکان لە رادەبەدەر بە دەوری یەك بابەتدا خولاونەتەوە. دەمویست ئەم حاڵەتی لە رادەبەدەرە، پوچەڵ بکەمەوەو بڕەوێنمەوە. نەمدەویست سروودەکان، وەکو کۆمیدیای خوایی، لە سێ بەش پێك بێت. بنیادەم ناتوانێ لەم سەردەمی ئەزموونگەرییەدا شتێکی هاوتاو هاوشێوەی دانتی دابهێنێ. لە (سروودەکان)دا سێ دەستە مرۆۋ دەبینرێ: ئەوانەی کە لە ژێر کاریگەریی هەستی خۆدان، ئەوانەی کە بۆ ژیانێکی باشتر دەخەبتن، و ئەوانەی کە تروسکەیەك لە خوایەتیان تێدایە. لە بەهەشتەکەی دانتیدا رۆحی ئەو کەسانەی کە لە دنیادا حکومەتێکی باشیان بەرپا کردووە بۆ (ئاسمانی سێیەم) دەروات. دابڕان لە خۆپەرستیو خۆپەسندیو لووتبەرزیو دامەزراندنی ئاینو دەستورێکی دروستو مرۆۋانی لەسەر زەوی نێوەرۆکی ئەسڵی بەیتی (ئاسمانی سێیەم)ە.لە ژیانی ئاساییدا بنیادەمان کەمتر سەروکاریان دەگەڵ ئەقڵو ئاوەزدایەو کارو کردەوەیان بە دەگمەن ئاقڵانەیە. بەیتی (ئاسمانی سێیەم) باسی خەڵکانێك دەکات کە هەڵوەداو عەودالی دۆزینەوەو بە دەستهێنانی شتێکی هێوەتر لە ژیانی ئاساییو نۆرینیان لە هەڵسو کەوتی شەخسی دوور بوردترە.

***-ئیستا کە تەقریبەن گەییشتوویتە کۆتایی (سروودەکان) بە تەما نیت دوای تەواوکردنیان سەر لە نوێ پێیدا بچیتەوەو چاپی بکەیتەوە؟**

- نازانم. هەڵبەتە پێویستی بە هەندێ پێداچوونەوەو دەسکاری هەیە. بەڵام پێم وانیە راستکردنەوەو پێداچوونەوەی هەمەلایەنەی گەرەك بێ . گومانی تێدا نییە کە (سروودەکان) بەم شێوەیەی ئیستای لە رادەبەدەر ئاڵۆزو نامەفهوومە. لێ هیڤیدارم، سروودەکان میناکی بەهەشتەکەی دانتی، هەڵکشێو بگاتە سافی وزولاڵی.راستە سروودەکان پێویستی بە پێدا چوونەوە هەیە، چونکە هەڵەی تێدا هەس.

***- رێگەم پێ بدە دووبارە باسەکە بگۆڕم. ئەو ساڵانەی کە لە نەخۆشخانەی سنت ئیلیزابت کەوتبووی هیچ رێککەوت نووسەرێکی هاوچەرخی ئەمریکایی بێتە دیدەنیتو بە دڵت بێ؟**

- عەیبی ئەم جۆرە دیدەنیانە ئەمەیە کە بنیادەم ناتوانێ بەرادەی پێویست قسە دەگەڵ میوانەکەدا بکات، بۆیە شتێکی ئەوتۆی لێهەڵناکرێنێ. لەو کاتەدا تەنیاییەکی ترسناك تێم وروکابوو، هەستم بە باری تەنیایی ساڵەهای گۆشەگیریو دابرانم لە خەڵکی دەکرد. ئاخر بۆ ماوەی پانزە ساڵ زیاتر لەگەڵ هزرو بیری خۆدا ژیابووم تا لەگەڵ خەڵکیدا.

***- بە تەما هەی بۆ ئەمریکا بگەڕێیتەوە؟ یان بەهیچ جۆرێ دڵت پێوەی نییە؟**

– بێگومان دڵم پێوەیە ، حەزدەکەم.خۆیشم بە تەواوەتی هۆیەکەی نازانم، لێ هەستدەکەم خەمی غوربەتی ئەمریکام لەلا نەماوە. ئەمریکا، ئەمریکاکەی جاران نییە، ئەو ئەمریکایەی کە رەنگە تەنیا لە مێشکی مندا بوونی هەبێ: ئەمریکای ئادامز– جفرسۆن– ئادامز– جەکسۆن. ئەمریکای واقیعی شتێکی دیکەیە. بێگومان جاری وا هەبووە پڕ بەدڵ حەزم کردووە لە ئەمرکا بژیم. بەڵام هەمیشە کۆسپ و تەگەرەی تایبەتی دێنە رێگەی حەزو خۆزیات. بۆ نموونە (ریچمۆند)شارێکی جوانە لێ ناتوانی بەبێ ئوتومبیل تیای بژی. حەزدەکەم بەلای کەمەوە ساڵی یەك دوو هەیڤان لە ئەمریکا بژیم.

***– دوێنێ گوتت تا پیرتر دەبی زیاتر هەست بە ئەمریکایی بوون دەکەی. ئەمە چۆن دەبێ؟**

– دەبێ ئیتر..هیجرەت هەندێ جار پێویستە، وەکو نەشونماکرنی گیا. بنیادەم چەکەرە دەکات ، گەورە دەبێت تارۆژێ لە رۆژان بیری زاگەی خۆی دەکات، ئەوشوێنەی کە لێی هەڵکەنراوە. لێ گافێ کە دەگەرێتەوە بۆ مەفتەنی ئەسڵی خۆی سەیر دەکات مەفتەنەکەی جاران نییەو هیچ هەلومەرجێکی رابردوو نەماوە. هەنگێ دەگەرێتەوە لای خودی خۆیو...تا ئیستا بیرەوەرییەکانی (ئەندی وایت)ت خوێندووەتەوە؟ وایت دامەزرێنەری زانستگەی (کورنل) بوو.بیرەوەرییەکانی هی سەردەمی رەزامەندی ئەمریکایە، سەردەمێ کە هەموان بە گەشبینییەوە دەیانروانییە دنیاو پێیان وابوو زۆر شتی چاك دەکرێ لە ئەمریکادا تەرجەمەی واقیع بکرێ. سەردەمی بەر لە داروخانو هەرەسە، دەوروبەری (١٩٠٠).وایت قۆناغێکی لە مێژووی ئەمریکا وەرگرتووەو باسکردووە کە سەرەتاکەی (بوکنان)ـە. وایت بە نۆرە یا سەفیری ئەمریکا بووە لە روسیا یان سەرۆکی زانستگەی کورنل بووە.

***– ئەمجارە کە بۆ ئیتالیا گەرایتەوە زۆر لێی نائومێد بووی؟ وایە؟**

– بەڵێ ، بێگومان ئینسان بە دیتنی ئەوروپای تازە دەتاسێ. تووشی شۆك دەبێ. چونکە هەست بە غوربەت دەکات، ئەو ئەوروپایەی کە رەنگە سەردەمانێك پاژێك بووبێ لەو، ئیستا تێت ناگات. ئەوروپاییان بە دروسیو بە باشی ئەمریکای راستەقینە ناناسن. زۆر شت هەن کە من وەکو ئەمریکاییەك، ناتوانم دەگەڵ ئەوروپاییەکاندا باسی بکەم: چونکە دەزانم لە زمانم حاڵی نابن، گوێ بە قسەکەم نادەن، یەکێك هەبوو دەیگوت من دوا ئەمریکاییم کە لە نێو کارەساتی ئەوروپادا دەژیم.

تێبینی: ئاغای پاوەند لەبەر نەخۆشی نەیتوانی هەڵەچنی ئەم هەڤپەیڤینە تەواو بکات. هەرچەند ئەم دەقە تەواوە لێ ئەگەر ئاغای پاوەند نەخۆش نەبوایە، لەوە بوو گۆڕانی تیا بکات.

سەرچاوە: کار نویسندە

ت: احمد اخوت ...چاپ اول(١٣٧١) ، نشر فردا.

سەید محەمەد تاهیری هاشمی
و چاوخشانێك بە کەلتووری کوردیدا

هەڤپەیڤینی: کەیهانی فەرهەنگی

باب و باپیرانی مامۆستا تاهیری هاشمی هەموویان لە ساداتی پایەبەرزو زانایانی ئاینی بوونە و لە دەڤەری کرماشان و هەوراماندا پشت وپەنای کوران بوونە. مامۆستا هاشمیش میناکی ئەوان لەپاڵ بەڕێوەبردنی کاروبای ئاینی خەڵکی دەڤەرەکەدا، سەرقاڵی فێرکردن و وتنەوەی

دەرسی زانستێن ئاینیی مەزەبی شافیعی بووە بە قوتابیانی ئەو بوارە، لە هەمان کاتدا ئارەزوومەندانی ئەدەبیاتی کوردی لەسەرچاوەی لێوان لێوی هونەرو هونەرناسی خۆی پاراو کردووەو بەڕادەیەك کە شیعرەکانی بوون بە وێردی سەرزاری خەڵکی.

دڵپاکی ماموستا هاشمی، لە جوانی وپاکی خەتی ماموستادا دەبینرێ. ماموستا کە لە خەتی نەسخدا بە شێوەی جوانی حافیز عوسمان، تەواو وەستاو باڵادەستە، قورئانی پیرۆز، سەحیفەی تەواوی سەججادیەو دەلایل الخیرات و هەندێ دەقی بەنرخی دیکەی زۆ بەجوانی بەم شێوەیە نووسیوەتەوە.

بەو ئومێدەی کە ئەم یەکەم هەنگاوەی ئێمە ڕێگەی نەکراوەی کەلتووری دەوڵەمەندی کوردەواری بکاتەوەو گۆشەیەك لە گەنجینەی پڕبەری کەلتوورو مێژووی کورد، کە وەکو چیا سەرکەشەکانیان، ڕوبارە پڕخرۆشەکانیان و دەشتە بەرینەکانیان کەوتووەتە پشت ڕێگەێن پڕپێچ و پەنایان، بناسێنێ، ڕوو دەکەینە ماموستا هاشمی و دەپرسین

کەیهانی فەرهەنگی: زۆر سوپاسی جەناب عالیتان دەکەین کە ئەم گفتوگۆیەت لەگەڵدا قبووڵ کردین، وەکو گفتوگۆیەکانی دیکە تکا دەکەین سەرەتا بفەرموون لە خۆتان و کورتەیەکی ژیانی خۆتانەوە دەست پێبکەن.

ماموستا تاهیری سەمیع زادەی هاشمی:

بەناوی خوای دەهەندەو دلۆڤان، سوپاس وستایش بۆ خوای هەموو جیهان، سەڵاوات لە دیداری سەروەرو پێغەمبەرمان محەمەدو هەموو یارو یاوەرانی.

بەندە تاهیری سەمیع زادەی هاشمی، لەدایکبووی ساڵی ١٣٣٢ی قەمەریم و هەنووکە نزیکەی ٧٤ساڵم،پێموایە ساڵی ٣٨ یان ٣٩ی قەمەری بوو کە بەندە بەڕێوڕەسمێکی تایبەتەتییەوە بردرام بۆ ماڵی ماموستاو بەویان سپاردم،بەندە لە ئەلفباو جزمی عەمەوە دەستم بە خوێندن کردو قورئانی پیرۆزم ئەزبەر کرد، زاگەی بەندە گوندی دەوڵەتاواو ڕەوانسەرەو لەوێش خوێندوومە، بەندە گوندییم، بابم لەلایەن سەردار ڕەشیدو قاسم خانی سنجابییەوە تاڵانکراو ئێمە ئاوارە بووین، ٤-٥هەزار سوار هاتن و ئەوێندەریان تاڵانکرد و ئێمەش هەڵاتین، قوتابخانەی دەوڵەتاواش وێران بوو، پاشان لە ساڵی ١٣٤٧ی قەمەریدا، بابی مەرحومم، مەلا محەمەد ڕەحیم سنەیی مەرحومی وەکو ماموستا هێنایە دەوڵەتاواو ئێمە سەرلەنوێ دەستمان پێکردەوە، هەڵبەتە بەندە لەم ماوەیەدا هەندێ دەرسم خوێندبوو، ئێمە دەرس خوێندنمان لە خزمەت هەمان ماموستا، بەرەحمەت بێ، دەست پێکرد وزۆربەی زانستەباوەکانی ئەو زەمانە لای ئەو فێربووین، من لە خزمەتی ماموستایانی دیکەی وەك مەرحوم بدیع الزمان سنەیی کە پاشان بە بدیع الزمانی ناوی دەرکرد- چونکە ناوەکانیان لەگەڵ مەرحوم بدیع الزمان فروزانفەردا چوونیەك بوو، خوێندوومەو زانستە باوەکانی ئەم زەمانە- هەڵبەتە ئەوەی لەو دەڤەرەو لای ئێمە باوبوو، فێربووم.

کەیهانی فەرهەنگی: دەکرێت دەربارەی شێوەی خوێندنتان و کتێبە باوەکانی ئەو زەمانە ڕوونکردنەوەی زیاتر بفەرموون؟

مامۆستا هاشمی:

یەکێك لە دەرسە بنەڕەتی و باوەکان تەسریفی زنجانی بوو،کە شەرحێکیان لە بارەیەوە نووسی بوو و لە جامع المقدمات دا هەیە.بیرم دێت کە مامۆستاکانمان ئەم شەرحەیان لەبەر پێدەگوتینەوەو ئێمەشیان ناچار دەکرد کە لەبەری بکەین، پاش تەسریفی زنجانی، نۆرەی عەوامیلی جورجانی دەهات کە ئەم کتێبە بە پیتێن جەڕو پیتێن موشەبەه بە فیعل دەست پێدەکات و لە بابەتی (حەرف)دا بەردەوام دەبێت، پاش ئەوە سەمەدیەمان دەخوێند، پاشان کتێبیٚ بوو کە لە نێو کوردا باوە، بە نێوی تەسریفی مەلا عەلی شنۆیی خەڵکی شنۆیە کە لە میسر بەچاپ گەییوە، ئەم کتێبە شەرحێکی کورت و پوخت وبەکەڵکی دەقی تەسریفە. لێرەوە ئیدی نۆرە دەهاتە سەر کتێبی جامی لە نەحودا، شەرحی جامی بۆ کافیەی ئیبن حاجب و شەرحی سەیووتی بۆ ئەلفیەی ئیبن مالیکمان لەبەر دەکرد. لە زەمانی ئێمەدا خوێندن زۆر زەحمەت بوو، ئێستا قوتابیان ئەو زەحمەتە ناکێشن و دەقەکان لەبەر ناکەن، ئێمە دەقی ئەو کتێبەی کە دەمانخوێند هەمیشە لە زەینمان دا بوو،پاش سەیووتی دەمانتوانی ڕستەو دەستەواژان بە دروستی بخوێنینەوە، بیرم چوو ئەوەش بڵێم کە لەو بەینەدا شەرحی نیزام و شەرحی شافیەشمان دەخوێند، مەنتیقمان بە حاشیەی مەلا عەبدوللا دەست پێدەکرد و پاش ئەوە دەچووینە سەر (گلبنوی وبرهان) کە یەکێکە لە گرینگترین کتێبان دەربارەی مەنتیق و دەقەکەیان لەبەر دەکرد، نووسەری ئەم کتێبە شێخ سمایلی گلبنوی یە لە زانایانی تورکە، لە زانستی کەلامیشدا شەرحی عەقایدی نەسفی و شەرحی تەهزیبول کەلامی مەڕحوم شێخ عەبدولقادری سنەییمان دەخوێندەوە کە شەرحێکی تەهزیبول کەلامی سەعد تەفتازانی یە، ئیدی نۆرەی زانستێن ڕەوانبێژی دەهات، لە نێو قوتابیانی سوونەدا خوێندنەوەی دوورو ڕێژ کەمتر باوە لە دوای ئەمانە جمع الجوامع- مان لەسەر ئوسوڵ و فیقه دەخوێند، ئەم کتێبە نووسینی تاج الدین سبکییە، لە ماوەی خوێندنی ئەم کتێبانەشدا تەفسیری بەینراوی -مان کە لە تەفسیرە گرینگەکانە دەخوێندەوە.

کەیهانی فەرهەنگی: ڕاتان سەبارەت بە ڕەوتی تەفسیر لە ئیسلامدا، بەتایبەتی تەفسیرێن کۆن و تازەو تەفسیرێن عیرفانی چیە؟

مامۆستا هاشمی:

سەبارەت بە تەفسیرێن عیرفانی هەندێك دەڵێن هی شێخ عەبوڕەزاق کاشانیە کە لە شێخانی سوهرەوەردییە بووە، گوایە دوایی بەناوی محێدینی عەرەبییەوە چاپ بووە .تەفسیرێن عیرفانی، تەفسیری ئایاتی چوونیەکن ،ئەوان، عیرفانییەکان لە مەیدانی ئەحکامدا، هیچ تەفسیرێکیان نییە.

کەیهانی فەرهەنگی: دەکرێت بفەرموون لەبەرچی کتێبەکانی زەمەخشەری تەنانەت تەفسیرەکەشی لەم دەڤەرەدا باو نییە؟

مامۆستا هاشمی:

بەرهەمێن زەمەخشەری ڕەواجی هەیە. بەندە بەخۆم بیبلیوگرافیام هەیە، لێ زەمەخشەری لە فەرعاندا حەنەفی مەزەبە و لە ئوسولاّندا سەر بە مەزەبی موعتەزیلەیە، بەلاّم ئێمە ئەشعەرین.

جا لێرەدا پێویستە شەرحێکتان سەبارەت بە قوتابخانەی دەوڵەتاوا عەرزبکەم. ئەم مەدرەسەیە، لە ساڵی ١٢٧١دا واتە ١٣٥ساڵ بەر لە ئێستا کە مەرحوم باوەگەورەی بەندە ئەو گوندەی کڕی وبە فەقێ و مامۆستاوە هاتووەتە ئەوێندەر و شوکر تا ئیستاش هەر ماوەو بە پارەو خەرجی ئێمە بەڕێوەبراوە، ئێستاش بەندە لەوێندەر کتێبخانەیەکم بۆ ئامادەکردوون و هەرکەسێکیان کە ئیجازەی عیلمی وەردەگرن، ئاهەنگێکی تێرو تەسەلیان بۆ دەگێڕین، جلیان لەبەر دەکەین، عەمامەیان لەسەر دەنەین و خولاسە ئیدی دەڕۆن و دەبن بە مەلای گوندێك یان شوێنێك پاشانیش دادەمەزرێن

کەیهانی فەرهەنگی: ئەم قۆناغە چەند ساڵ دەخایەنێت؟

مامۆستا هاشمی:

بۆ خەڵکانی زیرەك و زەین ڕوون، نزیکەی ١٢ساڵ دەخایەنێت، هەندێ لە زانستەکان ئیستا لە نێو ئەهلی سوننەتدا فەرامۆش کراوە کە یەکێك لەوانە فەلسەفەیە.لە کۆندا وانەی وەك فەلسەفە، هەیئەت، حیساب و قەواعید دەخوێنران و هەر یەکەیان کتێبی تایبەتی خۆی هەبوو.بەلاّم ئیستا هەموو ئەم وانانە فەرامۆشکراوە.

بەلاّم سەبارەت بە مامۆستایانی دەوڵەتاوا،کاتێ باپیرە گەورەی بەندە ڕەحمەتی سەید ڕەسول ئەوێندەریان کڕی، مامۆستایان ڕەحمەتی مەلا قاسم، خەڵکی پاوە بووە، مەلا قاسمی پاوەیی تا نزیکەی ساڵی ١٣٠٣ی قەمەری لە ژیاندا بووە، پاش ئەو مەلا قادر کە خەڵکی گوندی دەرموری نزیکی خانەقای پاوە بووە، لەوێ دەرسی گوتووەتەوە، پاش ئەو مەلا ڕەسولی پاوەیی و پاش ئەو مەلا قادری جوانڕۆیی غەیاسی باوکی جەنابی مەلا عەلی فەخری، باپیرەی مەلا فەخری– ئیمام جومعەی جوانڕۆ ئەم کارەیان گرتە ئەستۆ کە ئەم مەلا قادرە مامۆستای بابی ڕەحمەتی من بووە، پاش ئەوە ڕەحمەتی مەلا مارف و مەلا ساڵح وسەید عارف و جەنابی مەلا عەبدولمەجیدی موەحید کە هێشتا لە ژیاندایە لەوێندەر دەرسیان دەگوتەوەو منیش یارمەتیم دەدان و دەرسم دەگوتەوە.هەڵبەتە بە پێی دەرفەت، چونکە کاری دیکەم هەبوون.

کەیهانی فەرهەنگی: بێزەحمەت دەربارەی کارەکانی دیکەتان، جگە لە خوێندن و دەرس گوتنەوە، بۆ نموونە لە بواری خەت و خۆشنوسی و نوسینشدا شتێك بفەرموون.

مامۆستا هاشمی:

لە جوملەی ئەو کارانەی کە بەڕای من کەمتر ئاوڕی لێدرابووەوە، مەسەلەی وردبوونەوەو ڕیشە دۆزینەوە مەودا جیاوازەکانی گروپە سۆفییەکان و ڕێگەی خواناسی ئەو زنجیرانە بوو کە دەبوایە بخرێتە بەر وردەبینی لێکۆڵینەوەو شیکردنەوەوە، گروپێن وەك قادریە، نەقشبەندی، چەشتیە، سوهرەوەردیە،کەبرەویە،تەیفوریە، جونەیدییە،بەکتاشیە، خاکساریە،زەهەبیە،نیعمەتوڵلاّهی، وفائییەو خەڵوەتیە.

مەسەلەیەکی دیکەش کە دەبوایە بایەخی پێبدرێ، ئەدەبیاتی کوردی بوو کە لە جۆری خۆیدا لە گەنجینە بایەخدارە زانستی و ئەدەبییەکانی ئەم سەرزەمینەیە،بەتایبەتی دەوری ئیسلام و ئایەت و حەدیسان لە دەوڵەمەندکرنی زیاتری ئەدەبیاتی ئەم دەڤەرە. لێرەدا خراو نییە گەر ئاماژە بۆ خاڵێک بکەم کە ڕەنگە باسکردنی برێک خۆش بێ. کاتێ کە سەرقاڵی گوتنەوەی خەمسەو باسی شیعرو بەرهەمەکانی نیزامی بووم، تووشی بەیتێك بووم بەم ناوەرۆکە:

اگر برفرش موئی بگزرد پیل

فتد افتادەای را جامە درنیل

کە ماموستا سەعید نەفیسیش لە کتێبی قوتابخانەی مامۆستادا شەرحیان فەرموو بوو، هەڵبەتە نابێ لەم بارەیەوە مامۆستا نەفیسی ڕەحمەتی بە درێغکار بزانین، چونکە ئەو کەسەی پرسیاری کردبوو ئەوی بەهەڵەدا بردبوو، ئێمە هەرچیمان کرد مانای ئەم بەیتە حاڵی نەبووین، لە ئەنجامدا وپاش لێکدانەوە حاڵی بووین کە (فرش موئی) دروست نییە و(فرش موری) ڕاستە.

اگر برفرش موری بگزرد پیل

فتد افتادەای را جامە در نیل

واتە ئەگەر گەورەیەك،ببێ بە میوانی کەسێکی بچووك، ئەمە بۆ کەسە بچووکەکە دەبێتە باعیسی شادمانی و شانازی و سەربەرزی و لەخۆشی و لە کەیفان جلوبەرگی جەژن لەبەر دەکات، هەڵبەتە مەعلوومە کە جلی نیلی هەم لە جەژن و شادی داو هەم لە تازیەو کۆستکەوتنیشدا لەبەردەکرێ، ئەم شیعرەی نیزامی دەربارەی ئەوەیە کە بۆ یەکەمجار خوسرەوو شیرین لە ئەرمەنستاندا بەیەك دەگەن و شیرین، خوسرەو دەعوەت دەکات کە بچێ بۆ ماڵیان و ئەم قسەیە لە رووی تەوازوعەوە دەڵێت.

دەربارەی خۆشنوسیش کەمۆکەیەك شارەزاییم لە خەتی نەسخدا هەیە، دەزانی یەکێك لە دووازدە عیلمەکەی ئەدەبیات جوانی خەتە، خۆشنووسیە.عادەتەن خەتی نەسخ بەشێوەی نیریزی دەنووسن، لێ لێرە کارێکی ریزپەرە، چونکە بەهۆی ئەوەی کە دەڤەری رۆژاوای وڵات لە ناوچەو ئاقاری عوسمانییەوە نزیکە، خۆشنووسانی ئەم ناوچەیە پتر پەیڕەوی شێوەی حافیز عوسمان دەکەن، بۆیە شێوەی منیش هەمان شێوەی حافیز عوسمانە. بەندە لە کاتی وتنەوەی دەرسی خەت دا، مێژووی سەرهەڵدانی خەتە ڕەسەنە ئیسلامییەکانیش بۆ قوتابییەکانم ڕوون دەکەمەوە. یەکێك لە خۆشنووسە هەرە دیارو بە تواناکانی ئەم ناوچەیە لە خەتی نەسخدا بە ڕەحمەت بێ بابی ئایەتوڵڵا مامۆستا سەید مورتەزا نجومی بوو کە بەشێوەی نیریزی دەینووسی، هەڵبەتە باڵادەستی مامۆستا ئایەتوڵڵا سەید مورتەزا نجومی لە ئەهلی هونەر شاراوە نییە، یەکێك لەکارە جدییەکانی بەندە لە واری خۆشنووسیدا، قورئانی پیرۆزە کە بەهەمان شێوە ،واتە شێوەی حافیز عوسمان نووسیومەتەوە،هەروەها کتێبی (دلائل الخیرات) کە لە دوعاو وێردە موعتەبەرەکانی ئەهلی سوونەتەو نوسخەی لە ئێران و تورکیاشدا هەیە، کتێبێکی دیکەش بە ناوی سەحیفەی سەجادیەیە کە لەسەر ڕاسپاردەی حەزرەتی ئایەتوڵڵا نجومی نووسیمەوە.

کەیهانی فەرهەنگی:جەنابتان لە بواری خۆشنووسیدا خوێندوتانە یان مامۆستاتان هەبووە؟

مامۆستا هاشمی:

من سوودم لە مەشقی دیتن وەرگرتووە. خوێندنەوەی قورئانی پیرۆزو خەتی حافیز عوسمان.

کەیهانی فەرهەنگی: وادیارە سەحیفەی سەجادییە هێشتا بە چاپ نەگەییوە؟

مامۆستا هاشمی:

نەخێر، چاپ نەبووە. هەڵبەتە دەزگای تبلیغاتی ئیسلامی بۆ چاپیان بردووە لێ هێشتا چاپ نەبووە.

کەیهانی فەرهەنگی: ئەگەر دەکرێت کورتە ڕونکردنەوەیەك لەمەڕ گروپە جیاوازەکانی تەسەوف و پێشینەی مێژووییان و وەزع و حاڵی ئیستایان، وێڕای بەربڵاوی ئەم گروپانەو کەڵکەڵەی خوێنەرانمان لە تاران و شارەکانی دیکە بۆ زانیاری لەم بارەیەوە، بفەرموون.

مامۆستا هاشمی:

لە نێو ئەهلی سوننەتی کوردستاندا حاڵی حازر دوو گروپ هەن:قادری و نەقشبەندی، تەریقەتی قادری دەگەڕێتەوە بۆ حەزرەتی شێخ عەبدولقادری گەیلانی کە لە کوڕانی حەزرەتی ئیمام موسای ئەلجون کوڕی عەبدوڵڵای مەحزو کوڕی حەسەن موسەنا کوڕی حەسەن مجتەبا کوڕی عەلی کوڕی ئەبی تالیبە

شێخ عەبدولقادر لە ساڵی ٤٧٠ی قەمەریدا لە گوندی نیق- ی سەر بە سەومەعەی سەرا لە گەیلان لە دایك بووە، ئارامگەکەی لە بەغدایە ولە ساڵی ٥٦١ی هیجری قەمەریدا کۆچی دوایی کردووە،باپیرانی لە زەمانی بەنی عەباسدا، لە ڕۆژگارێکدا کە هەوادارانی عەلەوی لە تەبەرستان و گەیلاندا دەسەڵاتیان هەبوو، هاتنە ئەوێندەرو ئاکنجی بوون.

تەریقەتەکەی دیکە نەقشبەندییە و دەگەڕێتەوە بۆ خواجە بەهائەدینی نەقشبەندی خەڵکی قەسەری عارفان کە گوندێکی نزیکی بوخارایە.

لە تەریقەتی قادری دا زیکری (لائیلاهە ئیللەڵڵا)هەیە لێ زیکرێکی ئاشکراو بە دەنگی بەرزو جەهرییە، مەگەر پیرو ڕابەر مۆڵەتی تایبەتی بەو موریدە بدات، واتە مۆڵەتی زیکری پەنهانی بداتێ کە بە ڕادەیەك بێ تەنیا خۆی گوێی لێ بێ ، لەوی دیدا کۆڕی زیکرو زیکری (لائلاهە ئیللەڵڵا)ی بە دەنگی بەرز نییە، من بۆ خۆم باوەڕم بە تەریقەتی قادری یە، لێ ئەو کارانەی لە دەروێشانی قادری دەبینرێن، وەکو زەرگ لەخۆدان و شیر لەخۆدان و ئەو شتانە، ئەمانە کاری ڕەفاعییەکانە، ژمارەیەك لە دەروێشانی ڕەفاعی لە زەمانی سەید ئەحمەد ڕەفاعیدا ئەم کارەیان دەکرد و سەید داوای لێدەکردن کە کاری وا نەکەن، لێ دەروێشەکان هەر دەیانکرد. ئیبن بەتوتەش ئەم کارەی بەر لە ٧٠٠ساڵ لە گۆڕستانی سەید ڕەفاعی دا لێ دیتوون.

کەیهانی فەرهەنگی: لە کوێ؟

مامۆستا هاشمی:

له عێراق..بەداخەوە ئەم کردەوانە بەر لە نزیکەی ١٤٠، ١٠٠ساڵێك لە ڕێگەی ڕەفاعییەکانەوە لە ناو دەروێشانی قادریش دا بڵاو بووەوە، لێ لە باری تەسەوف و تەریقەتەوە شتێکی گرینگ نییە.

کەیهانی فەرهەنگی: گوایە لە کوردستاندا بەر لە قادرییەکان، تەریقەتێك هەبووە بە نێوی خەڵوەتییە؟

مامۆستا هاشمی:

خەڵوەتیە، لقێك بووە لە تەریقەتی سوهرەوەردیە. خەڵوەتییە لە ناوچەو دەڤەری کوردستاندا بوون.لێ سوهرەوەردیە لە ناوچەکانی زنجان و ئەسفەهان و شیراز بوونە.لەو ناوچانە شێخانی سوهرەوەردی زۆرمان هەن.من بەو دواییانە تەرجەمەی عوارف المعارفی شێخ شەهابەدینی سوهرەوەردیم، کە یەکێك لە شێخانی ئەسفەهان تەرجەمەی کردووە، دیتووە.

کەیهانی فەرهەنگی: مامۆستا بیستوومانە کە ژمارەیەك لە شێخانی خاکساریە و نیعمەتوڵڵاهیش بۆ خەڵوەکێشی و عیبادەت، لە دەوڵەتاوادا دەهاتنە خزمەتی ئێوە، لەوانە حاجی بەهار عەلیشای خاکسار کە گوایە قوتبی تەریقەتی خاکساریەو بە قوتبی یەکەمی دەناسن.

مامۆستا هاشمی:

ڕەحمەتی بەهار عەلیشا، لە زەمانی باپیری بەندەدا ڕەحمەتی سەید عەبدولقادردا هاتووەتە ئەوێندەر، حاجی بەهار وەکو من بیستوومە مرۆڤێکی چاك بووە، لێ ئەم خاکساریانەی ئیستا هەن، ئەوەندە پابەندی شەریعەت نین یا کەمتر پابەندن.

کەیهانی فەرهەنگی:حاجی بەهاری ڕەحمەتی ئەهلی سوننەت بوو؟

مامۆستا هاشمی:

نەخێر.

کەیهانی فەرهەنگی: بێزەحمەت ئەگەر زیاتر لەسەر نەقشبەندی بڕۆیت؟

مامۆستا هاشمی:

نەقشبەندییەکان لەو دواییانەدا لەکارو کردەوەیاندا جۆرە تەعەسوبێك نیشان دەدەن کە من پەسندی ناکەم، نەك هەر من، بەڵکو مێژوو ڕەتی دەکاتەوە، بەندە ڕەتنامەیەکم لەسەر دەوری وان نوسیوە.سەرجەلەی تەریقەتی نەقشبەندی دەگاتەوە سەر ئەبو عەلی فارمەدی تووسی.هەموو یاداشتنوسان پێیان وایە کە ئەو جێگرو زاوای ئەبول قاسم گورگانی موریدی ئەبو عوسمانی مەغریبی بووە.

کەیهانی فەرهەنگی: مامۆستا درێژەو بەردەوامی ئەم سەرجەلەیە دەگاتەوە سەر محێدینی عەرەبیش؟

مامۆستا هاشمی:

نەخێر چ پەیوەندییەکی بەوەوە نییە. ئەم تەریقەتە دەگاتەوە سەر حەزرەتی عەلی. لێ بەپێی ئەو ڕۆڵە پڕ تەعەسوبەی کە عەرزم کردن، دەڵێن تەریقەتەکەی ئێمە دەگاتەوە سەر ئەبوعەلی کە

یەکێکە لە موریدانی شێخ ئەبول حەسەنی خەرقانی، چونکە شێخ ئەبول حەسەن موریدی بایەزیدە و بایەزید موریدی حەزرەتی ئیمام جەعفەری سادقەو حەزرەتی ئیمام جەعفەر موریدی قاسمی کوڕی ئەبی بەکرەو ئەویش موریدی سەلمانەو سەلمان موریدی ئەبوبەکری سەدیقە، ئەم بۆچوونە لەباری مێژووییەوە دروست نییە و پەسند ناکرێت، بەداخەوە هەندێ لە توندڕەوانی ئەهلی سوننەت هەوڵدەدەن لە هەر کارێکدا شەریکێك بۆ حەزرەتی عەلی بدۆزنەوە،حاڵبوکی بەندە زۆرجار بەڕاشکاوی لەناو زانایانی ئەهلی سوننەتدا گوتوومە کە حەزرەتی عەلی لەم کارەدا شەریکی نییە و ئەمە کالآیەکەو لەلایەن خواو حەزرەتی پێغەمبەرەوە بە بالآی ئەوا بڕاوەو هیچی دی.

کەیهانی فەرهەنگی:ماموستا، ئەگەر جگە لەو شتانەی دەربارەی تەریقەتی قادری و نەقشبەندی فەرمووتان، شتێکت لەمەڕ ئەهلی هەقیش هەیە بیفەرموون.

مامۆستا هاشمی:

دەربارەی ئەهلی هەق شتی جۆراوجۆر دەوترێ، لێ لە ڕاستیا بەوجۆرە نییە کە هەندێ کەس دەیڵێن، ئەمانە لە موریدانی سەید ئیسحاقن کە سەید ئیسحاق بە خۆی کوڕی سەید عیسا بەرەنجییە، بنەماڵەی ئێمەو چەندین بنەماڵەی دیکەی کوردستانیش هەر هەمووان لە ئەولادی سەید عیساین کە سەرجەلەمان دەگاتەوە سەرحەزرەتی ئیمام موسای کازم.

سەید ئیسحاق لە کاری عیرفاندا، شێخکی خۆشڕەفتار بووە، لە تەریقەتەکەی ئەودا مجاهەدات وگۆشەنشینی و کەم خواردن وکەم خەوتن و بەردەوامی زیکرو عیبادەت لە ئاستێکی زۆر چاکدا بووە. لە پاش سەید ئیسحاق، ئیدی خەلیفەکانی هاتوون کە خەڵکی چاکیان زۆر تێدا بووەو وەلیان تێدا هەڵکەوتووە. موریدەکانیش تا پشتی چوارەم پابەندی تەواوی تەریقەتەکە بوون.

لەپشتی چوارەمەوە وادیارە ئیدی ئەهلی دڵیان تێدا نەماوەو ئەوانەیش کە هەبوونە، چوونەتە بەر ڕەحمەت و دلوڤانی یەزدان، لێ دەروێشەکان میناکی جاری جاران لەسەر زیکرو کۆڕی خۆیان بەردەوام بوون، هەڵبەتە بەبێ مامۆستا و بەبێ ئەوەی لەژێر سەرپەرشتی و چاودێری پیاوێکی خاوەن دڵ بن کە چاودێری وەزعی باتینیان بێ، بەمجۆرە پەرت بوون و بەم شێوەیەی ئەمڕۆیان لێهات کە وا دەیانبینی، بەڕادەیەك بێ سەرو بەربوون کە بە خۆیشیان سەر لەکاری خۆیان دەرناکەن، ئەمانە نە عیبادەتێکی دروستیان هەیە و نە موریدکارییەکی ڕێك و پێك.

کەیهانی فەرهەنگی:لەو پشتی چوارەمەوە تاکو ئیستا نزیکەی چەندساڵ دەبێت؟

مامۆستا هاشمی:

نزیکەی پێنج سەد ساڵە کە ئەمانە گیرۆدەی ئەم دەردە بوون. لە ڕابردوودا هەندێك دەیانویست ئەمانە بە پاشماوەی زەردەشتییەکان لەقەڵەم بدەن کە بەڕواڵەت پەردەیەکی ئیسلامیان بەخۆدا داوەو دەیانەوێ لە ژێر پەردەی ئیسلامدا، (عەلیوڵڵاهی) و(شیعەی توندڕەو)و (ئیبن سەبا)و ئەو شتانە برەوبدەن. پێیان وابوو کە ئەمانە پاشماوەی هەمان ئەو زەردەشتیانەن کە لە چیاو بنارەکانی زاگرۆس دا دەژین،ژمارەیەکی دیکە پێیان وابوو کە ئەمانە

(عەلیوڵڵاهی)نین و بەڵکو لە رووی ڕۆژوو ونوێژەوە جیاوازن لە کۆمەڵێك مەسەلەی ئیسلامی و تێکناکەنەوە. هەڵبەتە ئەمە کارێکی ئاساییە کاتێ یەکێك بەبێ ڕابەرو مامۆستا مژولی خواپەرستی و عیبادەت و نەخواردن و نەخەوتن و کوڕی زیکرو ئەم شتانە بێ گیرۆدەی ئەم دەردانە ببێ. ئەمانە کارێکی زەحمەتە، سلوك بەبێ دەلیل نابێ، ئەمە ڕێگەیەکە کە بەقەولی عارفان لەهەر هەنگاوێکیا هەزار ئافەت خۆی مەڵاس داوە. شاعیر بە خۆڕایی نەیگوتووە:

به کوی عشق منه بی دلیل راه قدم

که گم شد انکه در این ره به رهبری نرسید

کەیهانی فەرهەنگی: دەربارەی (توندڕەوان)و تەریقەتە هەمەجۆرو پەراگەندەکانی دیکە کە تا رادەیەك لە نێو ئەهلی سوننەتیش دا دەبینرێن و کە بە فەرمایشتی ئێوە سنوری عیبادەتیان بەزاندووە، بە تایبەت لەم ناوچەیەدا، شتێك بفەرموون.

مامۆستا هاشمی:

ئەهلی هەق، شیعە نین.ئەمانە لە ئەنجامی تەسەوفەوە کەوتوونەتە ئەم حاڵ و رۆژە، نەك لە ئەنجامی شیعەگراییەوە. هەمان ساداتی حەیدەری کە لە نێو (گۆرانە)کاندا هەن،لە مەیدانی تەریقەت و چلەکێشی و نەخواردن و نەخەوتن و زیکرو عیبادەت و لە فکرانڕاچووندا ڕێگەی راستیان گرتبوو، هەڵبەتە تا زەمانی سەید ئیسحاق وسێ پشتی دوای ئەو..لەوە بەدواوە پیرێکیان لە نێوانا پەیدا نەبوو، هەرچەند درێژەیان بە ڕێگەکە دا، لێ لەبەر ئەوەی ئەهلی دڵیان نەبوو کاریان بەم کارە گەیی.

تاقمێکی دیکە یەزیدییەکانن کە لە کتێبی (کشف الحیل)دا باسیان کراوە. ئەم کتێبە لە لایەن کەسێکەوە بە ناوی ئایەتی یەزدی کە بەخۆی بیست ساڵان بەهایی بووەو پاشان یەزدان هیدایەتی داوەو گەڕاوەتەوە سەر ئیسلام،بۆ بەرپەرچدانەوەی بەهاییەت تەرخانکراوە.ئەو پیاوە لە ژیانیدا سەفەری زۆری کردووەو رەنجی زۆری کێشاوە، لە یەکێك لەو سەفەرانەیدا چووەتە نێو یەزیدییەکان. ئەم یەزیدییانە......

کەیهانی فەرهەنگی: سەبارەت بە گرتنی هەورامانات لەلایەن ئیسلامەوە کام یاوەر ئەم ناوچەیەی گرتووە، راتان چییە؟

مامۆستا هاشمی:

گومانمان لەوە نییە کە دەڤەری هەورامان لەسەردەمی خەلافەتی عومەردا گیراوە، لێ ئەم ئەرکە بەکام یاوەرو سەحابە سپێردراوە ئەمە کارێکی هەندێ دژوارو ئەستەمە.

کیهانی فەرهەنگی: گرتنی دەڤەری هەورامان لەگەڵ گرتنی بانەدا هاوزەمان نەبووە؟

مامۆستا هاشمی:

بۆ نە..لەوەیە ئەم ناوچانە لە زەرفی ٢-٣ساڵدا گیرابێ.

کەیهانی فەرهەنگی: هۆی شافیعی بوونی ئەم دەڤەرەو هەروەها هەورامان چی بووە؟

مامۆستا هاشمی:

هۆیەکـەی ئەمــە بــووە کــە زانایــانی ئــەم دەڤــەرە بــەزۆری شــافیعی بوونــەو کــۆڕی دەرس و دەرسگوتنەوەشیان لەسەر بناغەی فیقهی شافیعی بووە، بۆیـە خەڵکەکە لەسـەر مـەزەبی شـافیعی ماونەتەوە. هەڵبەتە ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ دوای زەمانی شافیعی، بۆ بەر لەوەش نازانم.

کەیهانی فەرهەنگی:لەگەڵ هاتنی ئیسلام بۆ ئێران، دنیایەکی تازەی زانیاری و ئەدەبیات لـەم وڵاتـەدا پەیدا بووە کە شایەتی ئەم قسەیە، بوونی گەلێك لەو شاعیرو ئەدیبانەیە کە کەوتنـە خزمەت و پەرەپێدانی ئەم زمانە.

مامۆستا هاشمی:

فارسی پاش ئیسلام جوانترە لە فارسی پێش ئیسلام. وەکو چۆن کوردی پاش ئیسلام لـەباری ئەدەبییەوە جوانترە لە کوردی پێش ئیسلام.

کــەیهانی فەرهــەنگی:بێزەحمــەت ئەگــەر ئاماژەیــەك بــۆ باڵادەســتی بــاوەڕێن ئــاینی بەســەر ناسونالیزمدا بفەرموون؟

مامۆستا هاشمی:

وەکــو ئاگــادارن پــاش دروســتکردنی دووبــەرەکی و تەفرەقــە لــەناو موســوڵمانانداو پارچــە پارچـەبوونی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی، داگیرکـەران هەوڵیانـدا فاکتـەری ناسیۆنالیزم بکـەن بـە جێگری و تا ڕادەیەکیش سەرکەوتن وبەمجۆرە ناسیونالیزمی تورك، کورد و فارس هاتە ئاراوە. هەڵبەتـە زانایـانی ئـەمڕۆ لـەو سـەردەمەدا کـە–هـەڕەتی دەسـەڵاتی حکومـەتی ئـەتاتورك بـوو لـە تورکیـادا– کەوتنـە خـەبات دژی. لـە هـەمان کاتـدا شـەڕی نێـوان روسـیا و عوسمـانی دەسـتی پێکرد،موسـوڵمانانی کـورد بـاوەڕی ئاینییـان لـە ناسـیونالیزم بـە فـەرزترو لـە پێشـتر زانیـوەو کەوتونەتە جیهاد دژی کوفرو لایەنگری دەوڵەتی عوسمانیـان کردووە، لێ لە ئەنجامـدا دەسـەڵاتی زانایـان تێك شـکاو مەدرەسـەکان کەسـادبوون و ناسـیونالیزم لـە سـوریاو فەلەسـتین و ئێـران و تورکیادا برەوی سەند.

کـەیهانی فەرهـەنگی: لـەم ماوەیـەدا دوو ڕێبـاز لـەناو هـزرو بیرکردنـەوەی شیعەو سوننەدا ڕێـی خۆیان کردەوە، یەکێکیان بابیـەو پێش ئەویش وەهابیەتـە کە پتر نکوڵی کردن بووە لـە دەورو شەفاعەتی ئیمامان و پابەندی بە ئیسلامەوەو هـەردووکیان ڕەگیان لـە ئیستیعماردا بـوو، ئەگـەر لەم بارەیەوە قسەیەکتان هەیە بیفەرموون.

مامۆستا هاشمی:

وەهابییـەت لـەناو کوردانـدا هـیچ پێشـینەیەکی نـەبوو، لێ مـەخابن بـەو دواییـە لـە ئـەنجامی بانگەشەی کاك ئەحمەدی موفتی زادەوە، هەندێ کاریگەری وەهابییەت بەرچاو دەکەوێت.

ئەمانـە زانایـان ئـازار دەدەن و بانگەشـەی خـراپ دەکـەن. بەنـدە کـە خـاکی بـەرپێی خوڵامـانی ئـەهلی عیرفـانم ،عـەرزی جـەنابتی دەکـەم کـە لـە دڵ و دەروونـی ئـەم وەهابیانـەدا بـە هـیچ جـۆرێ مەشرەبی عیرفـانی نـابینرێ. بـەڵام بابیـەو بەهائیـەش کـە گوایـە دەسـکردی ئینگلیزەکـانن، وەکـو

چۆن وەهابیەتیان دروستکرد، ئەمانەش دەسکردی ئەوانن.بەهاییەکان بەناهەق مەهدەویەتیان بۆ خزمەتی خۆیان بەکارهێناوە.

کەیهانی فەرهەنگی:باوەڕبوون بە مەهدەوییەت لە نێو هەموو دیانەت و ڕێچکە ئیسلامیەکاندا هەیە؟

ماموستا هاشمی:

بەڵێ.ئەهلی سوننەتیش باوەڕیان بە دەرکەوتنی حەزرەتی مەهدی هەیە. لە کتێبی صواعق المحرقە دا بەمجۆرە باسکراوە: ((عەجایەبی ڕۆژگار بوو. لە تەمەنی نۆ ساڵیدا، دیارترین زانایانی ڕۆژگار نەیان دەتوانی موناقەشەی بکەن. خوا بە زانستی خۆی سینگی کردبووەوە.))

شیعەکان باوەڕیان وایە کە لە تەمەنی پانزە ساڵیدا غەیب بووەو لە ئاخری زەماندا دەردەکەوێتەوە. بەندەش ئەم کارە بە دوور نازانم. چونکە وەکو چۆن ئێمە باوەڕمان وایە کە حەزرەتی خدر زندووە، بەهەمان شێوە دەشێت حەزرەتی مەهدی هەبێ.

کەیهانی فەرهەنگی: ئەگەر حەزدەکەن، تۆزێك باسی ئەدەبیاتی کوردی و هەروەها دیوانی شیعری خۆتان و باوکی ڕەحمەتیتان بکەن.

ماموستا هاشمی:

وەڵڵا، من هەندێ شتم داون بەدەم یەکەوەو دیوانێکی نزیکەی پانزە هەزار بەیتی لێ دەرچووە کە لەپاڵ دیوانی شیعرەکانی بابی ڕەحمەتیم دا بە خەتی خۆم نوسیوومنەتەوە. ئەم کتێبە بەری ساڵانێکی زۆری موتالاو لێکدانەوەی ئەدەبیاتی عەرەب وقوڵبوونەوەو کنەکاری بەرهەمێن شاعیرانی کۆنی فارسی زمانە. لەم کتێبەدا هەوڵم داوە لە سنوری تواناداا بەرهەمێن جوانی زمان و ئەدەبیاتی فارسی و عەرەبی وەربگێڕمە سەر زمانی کوردی.

کەیهانی فەرهەنگی: بەم پێیە شیعرتان بە فارسی و عەرەبیش هەیە؟

ماموستا هاشمی:

بەڵێ. هەندێ لەم شیعرانە بە فارسی، هەندێکیان بە عەرەوبی و ژمارەیەکیشی بە کوردییە، لێ شیعرە فارسییەکان زۆرترن.

این خانه بی جمال تو ویرانه تابەکی
وین خسته بی مثال تو بی خانه تا بەکی
یاران همه بەصدر وصال است جایشان
این هجر دیده بر در کاشانه تا به کی
چون شمع ز اتش غم هجران گداختم
در محفل تو قصەی پروانه تا به کی
خفاش اگر نه ای به حقیقت نگر چو شمع
ورنه ز اهل بینشی افسانه تا به کی
انجا که می کشان به خم ارند باده پیش

حیران بزم مانده چو پیمانه تا به کی

(طاهر) بیاو خوش ره مردان راه گیر

در انتظار همت مردانه تا به کی

کەیهانی فەرهەنگی: نموونەیەکی شیعری عەرەبی خۆتان بخوێننەوە

ماموٚستا هاشمی:

اكرر فی اخفی ضمیری ثناْكم
ارید بهذا كل ان سناْكم
وما كنت الا ذرة مختفية
فارجو لتنویر وجودی ضیاْكم
رضیت بانواع العنى كى تعننی
ببذلكم فی دار هجری رضاْكم
بلطفكم نادیتنی غیر مرة
وانی لقبحی ما اجبت نداْكم
لردعك كلاما ارتدعت لحيظة
فبی كل فقر ما التفتت غناْكم
الی بابك استعجلنی بكرامة
ولكن لكدری ما اغتنمت صفاْكم
فدیتك ان وبختنی او خجلتنی
لمجد وعزة ارید دعاْكم

کەیهانی فەرهەنگی: ئەگەر لە شیعرە کوردیەکانیشتمان بۆ بخوێنیتەوە مەمنوون دەبین؟

ماموٚستا هاشمی:

گیانم بە فیدای سینەیی سەد چاکی مەدینە

جێی جلوەیی ڕەوزەی شەهی (لو لاك)ی مەدینە

بۆ دیدەیی دڵ باعیسی ئەنواری هیدایە

یەك زەڕە لە (کحل البصر)ی خاکی مەدینە

لای عارفی کامیل نیە سەد جەنەتی مەوعود

خۆشتر لە بەهەشتی خەس و خاشاکی مەدینە

چاوی من و تۆ کوێرە مەگەر ئەهلی کەرامەت

چاو دینی بگاتە حەدی ئیدراکی مەدینە

ئەستونەیی حەنانەت ئەگەر بیستووە راسە

ئەو شاهیدە بۆ قەلبی شەغەفناکی مەدینە

واچاکە بکەم سینەیی خۆم چاك و بەزاری

بگریم و بڵێم دەستی من و چاکی مەدینە

هەر زەڕە لە یەسروب فەلەکێکە بە فەخامەت

ڕوحم بە فیدای گەردشی ئەفلاکی مەدینە

ڕەوزەی وەکو جەناتی شەهەنشاهی ئولول عەزم

مەشحونە لە جێی بۆسەیی، ئەملاکی مەدینە

بۆ نوری دڵی ئەهلی بەسیرەت نیە (تاهیر)

دەرمانی وەکو مەنزەری ڕوناکی مەدینە

کەیهانی فەرهەنگی:ماموستا ڕاتان سەبارەت بە شیعری نوێ بفەرموون.

ماموستا هاشمی:

جوانە، باشە، ڕام دەگەڵ شیعری نوێدا سازە، لێ من بە خۆم ناتوانم شیعری نوێ بڵێم.

کەیهانی فەرهەنگی: جێی خۆیەتی لێرەدا ئەگەر رونکردنەوەیەك لەمەڕ زمانی کوردی و دیالێکتە جیاوازەکانی وپەیوەندی بە زمانی فارسییەوە، بفەرموون.

ماموستا هاشمی:

پەیوەندی و نزیکی زمانی کوردی بە زمان و لە زمانی فارسییەوە شتێکی بەڵگە نەویستە و پێویستی بە رونکردنەوە نیە، بۆ نموونە: (دست) دەبێ بە دەست،(ابرو)دەبێ بە برۆ، یان (سر) دەبێ بە سەر..لەمە نزیکتر دەبێ؟ زمانی فارسی و کوردی زمانێکی هاوبەشە، ئەگەر بگەڕێینەوە سەر دیوانی شاعیرانی رابردووش دەتوانین وشەی کوردی ڕەسەن بدۆزینەوە، بۆ نموونە کاتێ بخوازین بە کوردی بە کەسێك بڵێین (گریە نکن) دەڵێین:(مەگری) ئەمەش بە ڕاشکاوی لە شیعری مەنوچەهری دا هاتووە:(نگارین منابر گرد ومگری)

یان وشەی (گریوە) کە بەشوێنی هەورازو نشێو دەگوترێ- هەروەها شوێنێکیشە لە نزیکی پاوە -بە ئاشکرا لە شیعری خواجە شیرازدا هاتووە:

در شاهراه جاه و بزرگی خطری بسی است

ان بە کزین گریوە سبکبار بگزری

هەروەها وشەی (مزگت) کە چەندین جار لە شیعری مەنوچەهری دا هاتووە، لە نێو کورداندا باوەو بە مزگەوت دەلێن.

کەیهانی فەرهەنگی:نزیکەی لە سەدا چەندی درکەو وشەی کوردی، لە زمانی فارسی جیاوازە؟

ماموستا هاشمی:

زۆربەی وشەو درکەکان یەکن، مەگەر لە هەندێ وشەی سەرەتاییدا، ئێمە لە کوردیدا وشەی سەرەتاییمان هەیە و لە فارسیشدا هەمانە، لێ حاڵی حازر زیاتر لە گفتوگۆی رۆژانەدا گوێمان لێ دەبن و کەمتر شارەزای زمانە سەرەتاییەکەین. لەوەیە لە فەرهەنگاندا هەبن لێ لە زەینی ئێمەدا نین. پێویستە بڕۆین و لە گوندانی فارسی زماندا بگەڕێین تا بتوانین ئەو وشە سەرەتاییانەی فارسی کۆ بکەینەوە. هەڵبەتە دەبێ ئەوەتان عەرز بکەم کە کتێبی ئاوێستاش لە زمانی کوردی- هەڵبەتە شێوەزاری هەورامی- دەچێت.

کەیهانی فەرهەنگی: بەم پێیە دەبێ زمانی کوردی بە زمانێکی سەربەخۆ بزانین یان بە لەهجەیەکی زمانی فارسی؟

ماموستا هاشمی:

کوردی زمانێکی سەربەخۆیە بە چوار لەهجەی هاوپەیوەستەوە. ئەم لەهجانە بریتین لە: هەورامی، کەلهوڕی کە لەهجەی خەڵکی کرمانشاش هەر ئەم لەهجەیەیە.کرمانجی کە لەهجەیەکە لە ناو کوردانی خۆراسان و باکوری ئێران و عێراق باوە.سۆرانی کە لە ٦-٧ فەرسەخی کرمانشاوە دەست پێدەکات تا دەگاتە هەولێر لە عێراق.

کەیهانی فەرهەنگی: خراپ نییە گەر یادێکی ئەو شاعیرە گەورانە بفەرموون کە بە کوردی شیعریان گوتووە.

مامۆستا هاشمی:

گرنگترین شاعیری کورد کە بە هەورامی شیعری گوتبێ، سەید عەبدوڕەحیمی تاوەگۆزیە کە لە ناو ئەدیبانی کوردا بە مەولەوی مەنشورە. مەولەوی لە ساڵی ١٢٢١ی قەمەری دا لە تاوەگۆزی جافی جوانڕۆی سەر بە کرماشان لە دایك بووە. ماوەیەك لە بواری زانستێن ڕیازی و هەیئەتدا خوێندوویەتی و پاشان بەلای عیرفاندا دایکێشا و لەسەر دەستی حەزرەتی سیراجەدینی نەقشبەندی خەرقەی وەرگرت و کەوتە ناو سلکی سالکانی تەریقەتی نەقشبەندییەوەو پاش ماوەیەك سلوك،مۆڵەتی ئیرشادی وەرگرت، لە دوا حەوت ساڵی تەمەنیدا کوێر بوو. لە ساڵی ١٣٠٠ی قەمەریدا لە ئەسپ کەوتە خوارەوەو کۆچی دوایی کرد. دیوانی شیعرەکانی لەو شاکارە ئەدەبییانەیە کە لە هەموو بوارەکاندا جۆرەها بابەتی جوانکاری گرتووەتە خۆ، جگە لە دیوانی شیعر نەزمێکی بە عەرەبی هەیە نزیکەی دوو هەزار بەیت دەبێت و ناوی (الفضيلة)یە. هەروەها (العقيدة المرضية)شی بە کوردی هۆنیوەتەوە کە وەکو کتێبەکەی تری ئەو (الفواتح) لە کەلام و عەقیدەدایە، ئێستا دوو بەیتم لە شیعرێکی فارسیی ئەو لە یادە کە دەڵێت:

ز بس در خويش بينم روسياهی
نگنجد ای الهی يا الهی
كدامين از كمالات تو جويم
ترا بعد از خوداوندی چه گويم

مەولەوی غەزەلیاتی زۆر جوانیشی بە لەهجەی هەورامی هەیە.

لە شاعیرانی ناوداری لەهجەی سۆرانیش دەتوانین ناوی نالی ببەین.ساڵی لە دایکبوونی ئەم شاعیرە بە دروستی خویا نییە. بەڵام لەوەیە لە ساڵی ١٢١٥ی قەمەری لە دایك بووبێ. نالی بە منداڵی قورئان و وردە کتێبە باوە فارسییەکانی خوێندووەو پاشان خوێندنی باڵای لە خانەقای مەولانا خالید لە سلێمانی تەواو کردووەو ئیجازەنامەی عیلمی وەرگرتووە.پاش ماوەیەك چووە ڕیزی موریدانی مەولانا خالیدی نەقشبەندی و کەوتە سەیرو سلوك.چەند سەفەرێکی بۆ وڵاتانی عەرەبی و پاشان بۆ ئەستەمبوڵ کردو دۆستایەتی و هاتوچۆی لەگەڵ ئەحمەد پاشای گەورە پیاوی کوردی سەر بە عوسمانی پەیدا کردو هەر ئەمەش بووە هۆی بڵاوبوونەوەی بەرهەمەکانی لە وڵاتی عوسمانیدا. نالی لە ریزی پێشەوەی ئەو کەسانەیە کە کێشی یەکجۆری بەر لە خۆی کە لە ناو شاعیرانی هەورامیدا باوبوو، بە کافی نەزانی و بە لەهجەی سۆرانی و لە زۆربەی کێشە عەروزییەکاندا شیعری گوتووەو لەم کارەیدا سەرکەوتنی بە دەست هێناوە. نالی شارەزای تەواوی

زمانانی فارسی، عەرەبی، تورکی و کوردی بووەو بەهەر چوار زمانەکە بەرهەمی بەنرخی لە پاش بەجێماوە. دیوانەکەی چەند جارێك چاپ بووەو گوایە دواجار بە پێشەکییەکی ڕەحمەتی سەید محەمەد ئەمینی شێخول ئیسلامی (مامۆستا هێمن) لە ورمێ چاپ بووە. لە ساڵی ١٢٧٣ی قەمەری لە ئەستەمولْ کۆچی دوایی کردووەو لە گۆڕستانی ئەبو ئەیوبی ئەنساری نێژراوە، دوو بەیت لە شیعرەکانیتان بۆ دەخوێنمەوە کە لەسەر کێشی:

ای خسرو خوبان نظری سوی گدا کن

واتە مفعولن مفاعیلن مفاعیلن فعولن. کە لە زوحافاتی بەحری هەزەجە.

تا سونبولی زولفت لە نهالی قەت ئالاً

ودودی هەناسەم گەییە عالەمی بالاً

من گریە ئەتۆ خەندە بە یەکتر دەفرۆشین

من لەعلی بەدەخشان و ئەتۆ لوءلوءی والاً

نالی غەزەلێکی یەجگار جوانی بە فارسیش هەیە کە بە تەنیا یەك دیوانی شیعر دێنیْ و بەم شێوەیە دەست پێدەکات:

ابروان تو طبیبان دل افگارانند

هردوو پیوستە از ان برسر بیمارانند

نرگسان تو کە خواب از همە عالم بردند

خفتگانند ولی رهزن بیدارانند

سێیەمین شاعیری گەورەی کورد مەحویە کە لە ساڵی ١٢٥٢ی قەمەری لە دایك بووە. لە مناڵیدا چووەتە حوجرەو لە خزمەتی مامۆستایانی ئەو زەمانەدا خوێندوویەتی لە دواییدا چووەتە بەغداو لە خزمەتی زانای گەورە مەلا محەمەد موفتی زەهاویدا ئیجازەنامەی عیلمی وەرگرتووەو کەوتووەتە مەلایەتی، ماوەیەکیش قازیەتی کردووە. لە سەفەرێکیا بۆ ئەستەمبولْ سوڵتان عبدالحمید دەبینیْ و بە گەرمی پێشوازی لێدەکات و بە فرمان و دەستوری سوڵتان عبدالحمید لە سلێمانی دا خانەقایەکی بۆ دروست دەکەن کە ئێستاش هەر ماوەو بە خانەقای مەحوی ناسراوە. ئەویش وەکو بابی دڵبەندی عیرفانی ئیسلامی بووەو لە موریدانی شێخ بەهائەدین محەمەد نەقشبەندی بووە. لە ساڵی ١٣٢٤دا کۆچی دوایی کردووەو هەر لە خانەقاکەی خۆیدا بە خاك سپێردراوە. ئەویش لەسەر وەزنی:

(الا ایها الساقی ادر کاسا وناولها..)واتە بەحری هەزەجی تەواو هەشت هیجایی، غەزەلێکی بە کوردی هەیە کە چەند بەتێکیتان بۆ دەخوێنمەوە:

بە نوری بادە کەشفی زوڵمەتی تەقوا نەکەم چی بکەم

بە شەمعی کەی و ها چارەی شەبی هیوا نەکەم چی بکەم

لە خەزنەی دڵمدا هەرچی هەیە هەر دادو سەودایە

دەسا بەم نەقدە دەردی عەشقی بێ سەودا نەکەم چی بکەم

لە چاوانم نەماوە گریە نۆبەی سوجدە بەر دەریە

سیاساڵەم ئەم نوێژی ئیستیسقانەکەم چی بکەم

کەیهانی فەرهەنگی: ئیستا هەندێ باسی نووسینەکانی خۆتان بفەرموون

مامۆستا هاشمی:

چو غلام افتابم همه از افتاب گویم.

بەندە موریدی شێخ عەبدولقادری گەیلانیم. بۆیە زۆربەی بەرهەمەکانم بە دەوری ئەو حەزرەتەدا دەخولێتەوە. لەو دواییانەدا کتێبی(قلائد الجواهر)ی شێخ محەمەد تایفی حەنبەلی خەڵکی شاری حەلەب کە باسی پایەی حەزرەتی گەیلانیە، هەروەها (نشر المحاسن)ی عەبدوڵڵای یافعی و (بهجت الاسرار)ی شێخ ابوالحسن عەلی شتنوفی خەڵکی میسرم کە هاوعەسری سەعدی بووە کردوون بە فارسی.

کەیهانی فەرهەنگی: بە فارسی یان کوردی؟

مامۆستا هاشمی:

بە فارسی، چونکە بڵاوترە و فارس و کورد و هەندێ لە عەرەب و خەڵکی هندیش سوودی لێدەبینن. لە هندیستانیشدا دەروێشی قادری زۆرن کە فارسی دەزانن. ئەمەم ناو ناوە: (مقامات الغواثیة)

کتێبێکی دیکەش بە ناوی (قره العین فی مناقب سیدنا شیخ حسن) کە تەواوم کردووەو ئەم کتێبەش باسی یەکێکە لە مەقاماتی گەورە شێخانی تەریقەتی قادری.

نامیلکەیەکی دیکەشم هەیە بەناوی (مراةالحق) کە رەخنەیە لە شێخانی ئەم عەسرە. لە کارەکانی دیکەم وەرگێڕانی سەفەرنامەی ریچە کە هێشتا تەواو نەبووە. ریچ یەکێك بووە لە سیاحەتکارەکانی ئینگلیز کە لەسەردەمی فەتح عەلی شای قاجاریدا کوردستانی عێراق و ئێران گەڕاوە. ئەم پیاوە سەرەتا هاتووەتە بەغداو لەوێندەرەوە هاتووەتە سلێمانی و سنەو لەو ماوەیەدا هەورامانیشی دیتووە.

کەیهانی فەرهەنگی: ئەم کتێبە لە چ زمانێکەوە دەکەی بە فارسی؟

مامۆستا هاشمی:

ئەم کتێبە لە ئینگلیزییەوە کراوە بە عەرەبی و بەندە دەخوازم لە عەرەبییەوە بیکەم بە فارسی. یەکێکی تر لە کارەکانم پەراوێزو تەعلیقاتە لەسەر سەفەرنامەی حاجی ملك الکلام مجدی کە بە خەتی خۆم نوسیوومە. کتێبێکیشم لە بواری جوانکاری و عەروزدا بە زمانی کوردی نوسیووەو هەر هەموو ئەو نموونانەی کە بەکارم هێناون نموونەی سەنعەتی عەروزی و جوانکاری کوردییە.

کەیهانی فەرهەنگی: فەرمووتان ئەو (دلائل الخیرات)ەی کە بە خۆتان خۆشنووسییەکەیتان کردووە چاپ بووە؟

مامۆستا هاشمی:

بەڵێ چاپ بووە.یەکێکی خەڵکی سنە چاپی کردووە. نموونەی خەتی بەندە، جگە لەو(دلائل الخيرات)ەی کە لە سنە چاپ بووە،کە باشیشیان چاپ نەکردووە، ئیدی لە هیچ شتێکی دیدا چاپ نەبووە.

کەیهانی فەرهەنگی: دەربارەی قورئانی پیرۆزو سەحیفەی سەجادییەش کە بە خۆتان خۆشنووسییەکەیتان کردووە، رونکردنەوەیەك بفەرموون.

مامۆستا هاشمی:

سەحیفەی سەجادییە لە دەزگای تەبلیغاتی ئیسلامیەو هێشتا وەڵامی تەواوەتیان نەداومەتەوە. جاریَ دەڵێن چاپی دەکەین و جاریَ دەڵێن دەیکڕین. ئیدی نازانم.

کەیهانی فەرهەنگی: وێڕای جوانی و بایەخی بەرهەمەکانتان کە پەنا بەخوا دەبێ مشوری چاپکردنیان بخوریَ، ئەوەندەی ئێمە ئاگامان لێیە زۆر گوتاری جەنابتان چاپ و بڵاو بوونەتەوە.

مامۆستا هاشمی:

لە عێراقدا شوێنیَ هەیە بە ناوی کۆڕی زانیاری، بەندە وەکو ڕاوێژکار تا پێش دەستپێکردنی جەنگی داسەپێنراو وپەلاماری سەدام، هاوکاریم دەگەڵ دەکردن لیَ پاش دەستپێکردنی جەنگ پەیوەندیم لەگەڵیاندا پچڕی. تا ئەو زەمانە دەگەڵ رۆژنامە کوردی زمانەکانی ئەوێندەردا هاوکاریم هەبوو لیَ نەوو گوتاریان بۆ نانێرم. زنجیرە گوتارێکم لە رۆژنامەی (گلایش) بڵاو بووەتەوە. گوتارێکیشم دەربارەی شاعیرانی سەردەمی جاهیلیەت و موخەزرەمەکان لە فەسڵنامەی هونەر بڵاو بووەتەوە. هەروەها زنجیرە گوتارێکم بە هاوکاری خوالێخۆشبوو مامۆستا سەید محەمەد ئەمینی شێخول ئیسلامی (هێمن) کە لەو دواییانەدا چووە بەر دلۆڤانی یەزدان، لە گۆڤاری(سروە)دا لە ورمیَ بڵاو بووەتەوە.

دیوانی مەلا عەبدوڕەحیمی تاوەگۆزی و دیوانی مەلا مستەفا بێسارانی– کە لە لایەن کۆڕی زانیاری کوردەوە چاپ بوون–و دیوانی وەلی دێوانە– کە لە شاعیرانی ئێرانەو عێراقییەکان لە نووسینەکانی خۆیاندا وەکو شاعیرێکی عێراقی ناو دەبەن– بە ڕاوێژی من لە عێراقدا بە چاپ گەییون.

کەیهانی فەرهەنگی: مامۆستا ڕەوتی گەشەسەندنی ئەدەبیات لە پاش شۆڕشی ئیسلامییەوە چۆن دەبینن؟

مامۆستا هاشمی:

ئەم مەسەلانە پاش شۆڕشی ئیسلامی ڕەواجی پەیدا کردو شێوەیەکی جدی گرتە خۆی.لە زەمانی ڕەزاخاندا بە هیچ جۆریَ بایەخ بەم مەسەلانە نەدەدرا ، بابایەکی جاهیل و نەخوێنەوار بوو. بە تەبیعەت بایەخی بەم مەسەلانە نەدەدا. لیَ ئیستا سەردەمی حکومەتی ئەهلی عیلمە و فەرقێکی زۆر لە نێوان حکومەتی ئەهلی عیلم و ئەهلی جەهلدا هەیە..دەڵێن جارێك ملك الشعرا ویستوویەتی قەسیدەیەك بۆ ڕەزاخان وەخوێنیَ، ڕەزاخان گوتبووی کە تۆ دژایەتی دەسەڵاتی منت کردووە. پێویست ناکا کاغەزم بۆ بخوێنییەوە!

ئیستا کە باس هاتە سەر ڕەزاخان، خراپ نیە ڕستەیەکی خوا لێخۆشبوو مودەڕیس-تان لەم بارەیەوە بۆ بگێڕمەوە. بە ڕەزاخانی گوتبوو: ((کوڕی باش ئێمە تۆمان بۆ ئێران دەوێت، نەك ئێران بۆ تۆ!!.)) ڕەزاخان زۆری هەوڵدا کە خوالێخۆشبوو مودەڕیس لەناوبەرێ. تەنانەت چەند جارێك ژەهری دایە کە کاری تێنەکرد. سەرەنجام هەر بە عەمامەکەی خۆی خنکاندیان. دەزانی کە خوالێخۆشبوو مودەڕیس لە ئەهلی (ویلایەت) بوو. یەکێك لە دلاوەرانی هەرە بوێری کورد کە لە عێلی سنجابی بوو، بۆ غولام حەسەنی گێڕابووەوە کە :یەکێك لە حیزبەکان منیان ڕاسپارد مودەڕیس لە تاران بکوژم.من ئەوم لە یەکێك لەبەرتاقەکانی مزگەوتی سوپاسالاردا لە حاڵێکا کە لەسەر حەسیرێك خەوتبوو و خشتێکی لە ژێر سەردا بوو و پەتۆیەکی بە خۆیدا دابوو بینی. هەرکە لێی نزیك بوومەوە ئەو هەستاو گووتی: کوڕە چۆن هاتووی؟ بە جۆرێ لە دەنگەکەی ترسام، وێڕای ئەوەی دەمانچەیەکی تایبەتی تیرۆرم پێ بوو، بیرم چووەوە کە بۆچی هاتبووم. وام هاتە بەرچاو کە لە ژێر هەر داوە موویەکی چاکەکانی ئەودا شێرێك نووستووە. بەپەلە وەڵامم دایەوە: هیچ قوربان. تەنیا دەمویست بە خزمەتی ئێوە بگەم. پاش ئەوە پەلاماری دەستیم داو ماچم کرد و بە هێمنی بە دووی کاری خۆمدا ڕۆیشتم.

کەیهانی فەرهەنگی: بیستوومانە کە هەندێ کەس لە ماڵباتی ئێوە لەسەردەمی ڕەزاخاندا حەپس بوونە، ئەگەر حەزدەکەی باسی ئەوەش بفەرموو.

مامۆستا هاشمی:

بابم دەساڵ ڕەنجی زیندانی کێشاوەو برا گەورەکەشم دەساڵ لە زینداندا بووە. ئەمانە لە ساڵی ١٣١٠ەوە تا ساڵی ١٣٢٠ لە زیندانی ڕەزاشادا بوون و لە ئەنجامی ڕووداوەکانی شەهریوەری ١٣٢٠دا ئازاد بوون. چەند ساڵێك بەر لە ئیستا کە چووم بۆ ئەسفەهان، لە خزمەتی عولەمادا چووین بۆ عالی قاپو، بەندە لەوێوە گومەت زەخیرەو ئەو حوجرەیەی خوالێخۆشبوو بابمی تێدا بوو، نیشانم دان، بابم لە گومەت زەخیرە حەپس بوو.

کەیهانی فەرهەنگی: بەو شوێنەیان دەگووت (یەکتایی خانە)

مامۆستا هاشمی:

بەڵێ. هەڵبەتە ئەو حوجرەیەی کە بابمی تێدا زیندان بوو، پێیان دەگووت(نوێژخانەی شا) گوایە شاعەباس لەوێندەر نوێژی کردبوو. لە حەقیقەتدا گومەت زەخیرە بوو بوو بە دەروازەی دیوارەکانی زیندان و دەرگای حەوشەکانی زیندان لە ناو گومەت زەخیرەوە دەکرانەوە، وادیارە ئەوانە تۆزێ حورمەتی بابمیان گرتبوو و حوجرەیەکیان لە بنی دیواری گومەت زەخیرە دابوویە. بابم دەساڵ حەپسی لە شوێنێکی وەهادا بەسەر بردبوو.

کەیهانی فەرهەنگی: جەنابتان جگە لە خەتی نەسخ، خەتی نەستەعلیقش زۆر جوان دەنووسن، خراپ نیە چ لە بواری خۆشنووسی و چ لە بواری علومی عیرفانی و مەسەلەکانی دیدا یادێکی مامۆستاکانت بفەرمووی.

مامۆستا هاشمی:

بەندە لە منداڵیەوە لە خزمەتی مامۆستایاندا حوزورم بووە. لە شێخانی تەریقەتەوە بیگرە تا عولەمای ئایین. ٧-٨ساڵان بووم کە گەییمە خزمەتی سەید شێخ حسەین کە لە شێخانی تەریقەتی ماڵباتی خۆمان بوو.هەندێ لەو مەلا ناودارانەی کە بە خزمەتیان گەییم، شێخ محەمەد نەجیب کردانی بوو کە ئەم کەسایەتیە مامۆستای گەلێك لە عولەمای کوردستانی عێراق بوو. هەروەها شێخ مستەفای کوڕی خوالێخۆشبوو شێخ محەمەد نەجیب، هەروەها سەید بابا رەسول کە لە ساداتی ماڵباتی خۆمان بوو، ولە گەورە پیاوانی دین و ئەدەب بوو وشیعری فارسی زۆر جوانی دەگووت، لە سنەشدا بە خزمەتی خوالێخۆشبوو شێخ حەبیبوڵڵا کاشوری کە لە گەورە عولەماو کەڵە ئەدیبان بوو، گەییم. ئەم زانایە سەرباری چامەو مەنزوماتی عەرەبی، ستایشنامەیەکی شیعری لە ستایشی حەزرەتی رەسول دا هەیە کە ئەمە چەند بەیتێکیەتی:

ای مطلع افرینش ما

وی سر وجود هرچه پیدا

ادم به اصالت تو ناگق

عالم به شرافت تو گویا

اوازەء شوکتت به عالم

از کنت نبی گرفت بالا

اعزاز معجلت فتحنا

اکرام مجیئت فترضا

ای شاه بلند اختر از لطف

بفکن نظری جمال ما را

هرچند خسیرو شرمساریم

امید شفاعت از تو داریم

کەیهانی فەرهەنگی: لە سەرەتای قسەکانت دا ئاماژەیەکت بۆ خوالێخۆشبوو مامۆستا بدیع الزمانی..کرد.

مامۆستا هاشمی:

سەبارەت بە مامۆستا بدیع الزمانی، لە میرزادەکانی سنە بوو. لە سنەدا جگە لە تەبەقەی عولەما، دەستەیەك میرزای ئەهلی خوێنەواری هەبوون. رەحمەتی مامۆستا بدیع الزمانی، کوڕی خوالێخۆشبوو میرزا عەبدولمەجیدی ناسراو بە مجد الممالك بوو کە یەکێك بوو لە فەرمانبەرانی وەزارەتی کیشوەر،باوکی کە لە دامودەزگاکانی حکومەتی کوردستاندا کاری دەکرد، پیاوێکی زۆر زانا بوو. خوالێخۆشبوو بدیع الزمانی بە قاموسی گەڕۆك مەنشوور بوو. دەزانی کەس قامووس موتالاَ ناکات. بەڵام ئەو ئەم کارەی کردبوو. کتێبی قامووس ،کتێبێکە کە مرۆڤ بە پێی پێویستی بەکاری دێنێ و سەیری دەکات، نەك بچێ موتالای بکات. دەستی شیعریشی هەبووەو شیعرەکانیشی رەوان و سوارو پڕئاهەنگ بوونە. هەندێ لەو شیعرانەی کە لە لاویدا گوتوونی تا ئیستا لەلای من ماون، لێ هەندێ شەقڵی عەرەبییان پێوەیە.

بەندە ماوەیەك دەرسی (كافیە)م لەلای ئەو خوێندووە، باوەڕ بفەرموون ئەوەی كە (سیبەوەیهو ئەخفەش)ش نەیاندەزانی ئەو دەیزانی. ماوەیەكی زۆریش لە كرمانشادا مامۆستای سەرەتایی بووە.لێ پاشان لەبەر دەسكورتی و بێقەدری بووە بە جەندرمە. پاش ماوەیەك لە وەزارەتی جەنگەوە ئەمرێك هات كە هەموو كەسێكی سەر بە دەزگای جەندرمە، دەبێ جل و بەرگی فەرمی لەبەر بكەن. ئەویش چونكە زۆر ڕقی لەو جلوبەرگە بووە، ئستیقالەیەك دەنووسێت و بۆ سەرووی خۆی بەرزی دەكاتەوە. بەڵام بە هیچ جۆرێ ئیستیقالەكەی لێ قبوڵ ناكەن و دەڵێن ئەویش وەكو دەرەجەدارانی دیكە دەبێ جلی فەرمی لەبەر بكات.لەو كاتانەدا قەسیدەیەكی بە عەرەبی نووسی بوو. یەكێك لە ئامێرەكان قەسیدەكەی دەبینێ و دەڵێت: هەرچی دەوێت بیدەنێ. ئەویش دەڵێت: تەنیا خواستم ئەوەیە كە ئیستیقالەكەم قەبوڵ بكەن. ئیدی بەمجۆرە لە خزمەتی جەندرمە دەردەچێت. پاش ماوەیەك دێتە سنە و لەوێندەرەوە دێ بۆ تاران و لە سەفارەتخانەی سعودیەدا دەبێ بە وەرگێڕ و تەرجومان. پاش ئەوەش لە ئاستی دكتۆری زانستگەی تاراندا وەكو مامۆستا دەرس دەڵێتەوە. تا خانەنشین دەبێت و دوای ماوەیەك دەچێتە بەر دلۆڤانی یەزدان.

كەیهانی فەرهەنگی:مامۆستا وەكو ئاگاداریت، یەكێك لە مەسەلە جدییەكانی وڵات یەكێتیی شیعەو سوننەو یەكپارچەیی ئوممەتی ئسلامە، خراپ نییە لەم بارەیەشەوە ڕای خۆتان بفەرموون.

مامۆستا هاشمی:

بە حەقیقەت ئەگەر ئیمكان ببێ هەقە كۆمەڵێك لە عولەمای شیعەو جەماعەتێك لە عولەمای سوننی ئەم كارە بگرنە ئەستۆ. ئەم یەكێتییەو بەدەستهێنانی ئەم یەكێتییە زۆر سادەو ئاسانە، بەمەرجێ ڕاستگۆ ودڵسۆز بن. چونكە ناكۆكی سەرەكی لە نێواندا نییە. هەموو ناكۆكییەكان لاوەكین، ئیمامی شافیعی دەفەرمووێ:

یا ال بیت رسول حبكم
فرض من اللة فی القران انزلة
كفاكم من عظیم الفضل انكم
من لم یصل علیكم لا صلوات لة

(هەر كەس بوغزو كینەی دەرهەق بە ئەهلی بەیتی ڕەسولی ئەكرەم هەبێ كافرەو ئیمانی نییە) شتی وەهامان لە ئیسلامدا نییە مەگەر (نواصب) كە ئەوانیش لە رابردوودا بوون. لەوەیە لە ناو ئەهلی سوننەتدا، ناصبی مەشرەبێك پەیدا ببێ، كە ئەگەر وابێ مەردمێكی بێ دینن. هەركەسێك بە ئەندازەی هەزار یەكی سەری موویەك سەبارەت بە ئەهلی بەیت گومانی لە ناخدا بێ ،بەبێ ئیمانی دەمرێت.

بەندە دەتوانم بە پێی فەرموودەی پەیامبەر (د.خ) فەرموودەگەلێك كە لە ڕێگەی ئەهلی سوننەتەوە هاتووە، ئەمە بسەلمێنم.

هاندەرو مەبەستی من لە كتێبی صحیفەی شەریفەی سەجادیە هەمان خۆشەویستی بووە دەرهەق بە ئەهلی بەیت. بەندە لە پێشەكی كتێبەكەدا بەمجۆرە مەبەستی خۆم نووسیوە : ((

وێردو دوعایان هەر لە سەرەتای ئیسلامەوە برەوی سەندووەو بۆ یەکەمجار لە زاری موبارەکی حەزرەتی پەیامبەرەوە (د.خ) بیستراوە. وەکو چۆن لە کۆتایی نوێژدا هاتووە، خودایە بەندە زوڵمێکی زۆرم لە خۆ کردووەو کەس لە خەتاو تاوانان خۆش نابێ تەنیا تۆ نەبی. جا بە دلۆڤانی خۆت روحمم لێبکە. هەر تۆ دەهەندەو دلۆڤانی و هەر تۆ خودان و گەورەی بەخشینی، هەر تۆ خودامی، جگە لە تۆ کەس خودا نییە. تۆ خوڵقاندمت و بەندە بەندەی تۆم، تا لە توانامدا بێ پابەندی بەڵێن و پەیمانت دەبم. دان بە نیعمەتی تۆدا دەنێم. دان بە گوناهی خۆدا دەنێم، لێم خۆش بە. تەنیا تۆ لە گوناحان خۆش دەبیت..سەدان دوعاو زیکری دیکەش کە لە کتێب و فەرموودەکاندا هاتوون.

لەسەردەمی سەحابەکاندا وێردو دوعایان برەویان سەندو لەسەردەمی تابعیندا گەشەی کردو سەحیفەی شەریفە گەواهی ئەمەیە.

پاش کەلامی یەزدانی مەزن و فەرموودەکانی پەیامبەر (د.خ) هیچ کەلامێك لە کەلامی ئەهلی بەیت سەلامی خوایان لێ بێ بالاتر نیە، کە ئەم گەورانە نەوەو میراتگری حەزرەتی گەورەی پێغەمبەرانن، هەر بۆیە بەندە هەر زوو بەهۆی ئارەزوو وتاسەی روحیمەوە بۆ ئەو بنەماڵەیە نوسخەیەکم لە سەحیفەی سەجادیە کە بەری هەناسەی حەزرەتی ئیمامی ساجدین، زین العابدین بن علی بن الحسین-ە سەلامی خوایان لێبێ بە خەتی ناچیزی خۆم ئامادە کرد. بەو هیوایەم کە بەچاپ بگات و برایانی موسوڵمانی شیعەو سوننی سوودی لێوەربگرن و لە شێوەی وێردا وەیخوێنن و بە چاکە یادی نووسەر بکەنەوە.. لوتفی هەق بە هانای بەندەدا هات و ئەم شانازییەی پێ کەرەم فەرمووم.

ئێستاش بە کۆڵێك شانازییەوە داوا لە برایانی شیعەو سوننەی خۆم دەکەم کە شادمانی دین و دنیای خۆیان لەم گەنجینەی فەزڵ و رەحمەتەوە بەدەست بێنن. سەحیفەی سەجادیە لە ئیسلامدا وەکو دوعا لە ریزی هەرە پێشەوەیە، وێڕای ناسکی رستەو دەستەواژەکانی و جوانی ئەدایەکەی و چەمك و مانای بەرزی، پڕە لە حەقیقەتی بەرزی وەکو توحد و تقدیس و تمجید و تحمید و تسبیحی حەزرەتی هەق و خشوع و خضوع و تضرع وتذلل و عجزو انکسار لەم ڕووەشەوە کەم وێنەیە. ناوەرۆکی بەرزو جوانیشی نەك هەر خوێنەر لە بێزاری دوور دەخاتەوە، بەڵکو گەردو تۆزی هەر جۆرە بێزاری و بێ تاقەتییەك لە رواڵەت و لە باتینی دەتەکێنێ وشەوق و شورو وەجدوحاڵ زیاد دەکات. هەر کەسێك نزیکییەکی لە عیرفانەوە هەبێ لە کاتی خوێندنەوەدا بە فەیوزات و بەرەکات و ڕەحەماتی گەییوەو ناخی گەواهی دەدات کە ئەم بەرهەمە هی ماڵباتی پێغەمبەرایەتی و پاکژی خانەدانی ویلایەتە سەلاوی خوای لێبێ. جگە لەم وەسفانە، بۆ ژیننامەی حەزرەتی ئیمامی سەجاد سلاوی لێبێ. ئەم کتێبە یەکێکە لە باشترین سەرچاوەکان.))

کەیهانی فەرهەنگی: مامۆستا ئەگەر خەڵکی گیروگرفتێکیان لە بواری فتواوە هەبێ ئێوە فتوایان بۆ دەدەن؟

مامۆستا هاشمی:

بەڵێ. هەڵبەتە لە کاتێکا کە کەسێك بێتە لام و داوای فتوایەك بکات.

حەمەکەریم عارف...
قەڵەمێکی بە ئەزموون و ڕەسەنی کوردستانی

بەرزانی مەلا تەها

-١-

حەمەکەریم عارف چیرۆکنووس و نووسەرو وەرگێڕو ڕەخنەگر، قەڵەمێکی دیارو نێودارو ناسراوی دونیای ڕۆشنبیریی و ئەدەبیی کوردییە، بەرهەمگەلێکی زۆروزەبەند و بەقەدرو بەها وسەنگین و سەلاری هەیە، لە بوارەکانی چیرۆکنووسین و نووسین و وەرگێڕاندا خەمخۆرێکی بێ وێنەو خاوەن سەلیقەیەکی زۆرو توانایەکی لەڕادەبەدەری زمانەوانی هەیە، لە پێچوپەناو کون و قوشبنەکانی زمانی کوردیدا وشەی مردووی دەرهێناوەو زیندووی کردوونەتەوەو تەڕێتی پێ بەخشیون، (هەژار)ی وشە و بووژێنەرەوەی فەرهەنگی ڕەسەنی کوردییە، بە هەڵگێڕو وەرگێڕکردنی بەرهەمەکانی دەگەیتە ئەو قەناعەتە، لە بوارەکانی دیکەی هونەری، سیاسی، مێژوویی، فەرهەنگی، کۆمەڵایەتی بەرهەم و نووسراوەی گرنگ گرنگ و بەپێزی هەیە، لێوانڕێژن لە بیروبۆچوون و فیکرەو تەرحی بەرز، لە دونیای ڕۆژنامەنووسیشدا سەرنووسەری چەندین گۆڤارو بڵاوکراوەی ئەدەبی بووە لەوانە (گولانی العربی، نەوشەفەق، گزنگ)، لە چیرۆکنووسیندا بەتواناو فرە بەرهەمە و چەندین چیرۆکی

نایاب نایاب و فرەماناو فرە ڕەهەندی هەیە، چەندین چیرۆك و ڕۆمان و شاكاری گەورەی جیهانی كوردان‌دووە و خەڵكانێكی زۆر عەودالّی بەرهەمەكانین لەم ڕووە، دیسانەوە لەبارەی شیعرو شاعیری، چیرۆك و ڕۆمان نووسین و سەرنج و ڕەخنەی تایبەت بەخۆی هەیە كە دەكرێ ئیشی لەسەر بكرێ و بنیاتی شیعرو چیرۆك و ڕۆمانی كوردی لەسەر بكرێ، لەم پێناوەشدا دوو كتێبی پڕبایەخی خستۆتە بەر دەست (دەربارەی شیعرو شاعیری، دەربارەی چیرۆك و ڕۆمان).

هەموو تەكنیك و ڕەگەزەكانی چیرۆكی لە چیرۆكەكانیدا تاقیكردۆتەوەو بەرجەستەی كردووە، ڕۆمانەكانی كۆچی سوور و نۆڤلێتی بەیداخ و چیرۆكی داوەتی كۆچەرییان ئەم ڕاستییانە دەسەلمێنن و زیاترو زۆرتر قەدروبەهای دەردەخەن، لە ڕووی وەرگێڕانەوە بەدایم هەوڵی جددی داوە شاكارە جیهانییەكان بەكوردی بكاو كتێبخانەی داماوو سەرگەردانی كوردی پێ دەوڵەمەند بكات، بەجوانترین شێوەو گوزارشت و رێك و پێكترین شێوازی دیاریكردن بەرهەمەكانی پێشكەش كردووەو تینوویەتی خوێنەرانی كوردی پێ شكاندووە.

(حەمە كەریم عارف)ی چیرۆكنووس و نووسەرو وەرگێڕ و ڕەخنەگر ساڵی ١٩٥١ لەشاری كەركوك هاتۆتە ژیانەوە، لەساڵی ١٩٧٥ كۆلێژی ئەدەبیاتی لەبەغدا تەواو كردووە، یەكەمین بەرهەمی هەڵبەستێكی شیعرییە ساڵی ١٩٧٣ بڵاوی كردۆتەوە بەناوی (هەڵبەستێكی هەتیو كەوتوو)، لەساڵی ١٩٧٧ وە تاوەكو ئێستا بەردەوام بێ بچڕان خەریكی نوسین‌و وەرگێڕانە، سەری لەنوسین‌و وەرگێڕاندا سپی كردووە، خاوەنی زیاتر لە (٧٠) بەرهەمی ئەدەبی، سیاسی، كۆمەڵایەتی، فەرهەنگی، زۆرێكی بەرهەمەكانی وەرگێڕانن، خزمەتێكی بێ وێنەی پێشكەش بەكتێبخانەی كوردی كردووە، بەپێویستی دەزانم ئاماژە بدەمە هەندێ لەو بەرهەمانە (مەسەلەی كورد لەعێراق- كورد گەلی لەخشتەبراوی غەدر لێكراو- كورد لەئەنسكۆپیدیای ئیسلامدا، كورد لەسەدەی نۆزدەو بیست دا، مێژووی رەگ‌و رەچەڵەكی كورد- تیرۆژ (كۆ چیرۆك)- كۆچی سوور (چیرۆك)- بەیداخ (چیرۆك- جێ پێ (چیرۆك)-داوەتی كۆچەریان (كۆ چیرۆك)- نینا(ڕۆمان)- نامۆ(ڕۆمان- رێبەر(ڕۆمان)- شكست (رۆمان)- هاومالّەكان (رۆمان)- بێناسنامەكان (رۆمان)- دوورە وولاّت (رۆمان)- ئازادی یامەرگ (رۆمان)- دادپەروەران (شانۆنامە)- بەدحالّی بوون (شانۆنامە)- مندالّە دارینە (چیرۆك بۆ مندالاّن)- شوانە بچكۆلەكە (چیرۆكێكی چینییە بۆ مندالاّن)- دەربارەی شیعرو شاعیری (لێكۆڵینەوە)- دەربارەی چیرۆك و ڕۆمان (لێكۆڵینەوە)، خافروخ لەشیعر دەدوێ- ڕیالیزم‌و دژە ریالیزم لەئەدەبیاتدا- رێبازە هونەرییەكانی جیهان، قوتابخانە ئەدەبییەكان، مەرگی نووسەرو چەن باسێكی دیكەی ئەدەبی و ڕۆشنبیری، یەڵماز گۆنەی، سادقی هیدایەت نمونەی مەرگی نووسەر،...هتد، لەتەك چەندین بەرهەمی ناوازە و نازداری دیكە، ئەمساڵیش فەرهەنگێكی گەورەی بەنێوی (گۆڤەندو زنار)ەوە پێشكەش بەكتێبخانەی كوردی كردووە، لەزۆربەی زۆری رۆژنامەو گۆڤارەكاندا بەرهەم‌و بڵاوكراوەی هەیەو ئێستاش سەرنووسەری گۆڤاری (گزنگ)ە لە شاری كەركوك.

(نووسین موغامەرەی مان و نەمانە، موغامەرەی پاراستنی ئابڕووی ئینسانە...)

حەمەکەریم عارف

حەمەکەریم عارف... خاوەنی ڕا و بیرو بۆچوون و تەرحی تایبەت تایبەتە دەربارەی ئەدەب بەگشتی و ئەدەبی کوردی بەتایبەتی، ڕایوایە لە ناو لێشاوی نووسینی دوای ڕاپەڕیندا نووسینی ڕەسەن و خۆڕسك کەمترین کات دەرکەوتووە و جگە لەوەی نووسینی دوای ڕاپەڕین کەمترین پرسیاری خوڵقاندووە، بێگومان نەبوونی ڕەخنەو پرسیار واقیع و بزووتنەوەی ئەدەبی و ڕۆشنبیری بەپاشدا دەهێنێتەوە، دیارە لەوکاتەوە گۆڕانێکی زۆر هاتۆتە کایەوە بەتایبەت گۆڕانی تەکنۆلۆجی، تاڕادەیەك سووکە وەرچەرخانێك لە بواری ڕۆشنبیریدا دروست بووەو واقیعی نووسین و نووسینکاری بەرەو ئایندەیەکی گەش بردووەو لە هەمان کاتیشدا بێسەروبەری و زۆروبۆری باڵی بەسەر ئەم واقیعەدا کێشاوە، چونکە هەر قۆناغێکی مێژوویی بگری پێویستی بە تازەگەری و نوێگەری هەیە لە گشت بوارەکاندا سیاسی، ئابووری، ڕۆشنبیری...، هەڵسوڕێنەران و بەدەستەوەگرانی ئەم تازەگەری و نوێکارییە دەبێ زادەی ئەو واقیعە بن و کۆمەڵ لە مەترسییەکانی ئاگادار بکەنەوە نەبادا لەچاڵێکەوە بکەونە بیرێکی قووڵ، بێسەروبەری و لامسەرلایی لە بواری نووسین و وەرگێڕاندا گەورەترین و خەتەرترین مەترسییە بۆ سەر کۆمەڵ و نەوە یەك لەدوا یەکەکان، زمانی نووسینی سەقەت وپەقەت و لاوازو وەرگێڕانی خراپ و نامەفهوم و ڕەکیك لە سیما دیارەکانی واقیعی نووسینی ئێستان، گەر بێتو بەم شێوە بڕوات و بینای ئایندەی لەسەر بکرێ ئەوا خەتەرێکی گەورە لەبەردەم ئایندەماندایە کە ڕەنگە ئەوسەری دیار نەبێ.

لە ئێستادا واقیعی نووسین و نووسینکاری پێویستی بە کورتبڕی و دیقەت و ئامانج پێکان و وە هەروەها پێویستی بە پشت بەستنە بە مەنتیق و واقیعەوە، گومانیش لەوەدا نییە بابەت ئوسلوبی نووسەر دیاریدەکات و ئاڕاستەی دەکات، نووسینی ئێستای کوردی لەم خەسڵەت و سیمایانەوە دوورن ، بۆیە بەقۆناغێکی مەترسیداردا تێپەڕ دەبین و پێویستیمان بە چەندین ڕەخنەگر هەیە تا واقیعی نووسینمان بخەنەوە سەر ڕاستەڕێ، بەمانایەکی دیکە نووسین لەزەتی سروشتی لەدەستداوە، لەکاتێکدا نووسەر و خوێنەر لە نێو دونیای نووسین و تێگەیشتندا تێکەڵ بەیەکترن و هەر یەك لەلای خۆیەوە هەوڵی گەیشتن بە حەقیقەت دەدات، هەر کاتێکیش نووسین لەزەتی لەدەستدا خوێنەر دەتۆرێنێ و لە خوێندنەوەی دەخات و زەوقی شیرینی ڕۆشنبیری لێتاڵ دەکات، بەڕاستی گرنگە خەڵکانێکی ڕەخنەگر لێیان بێنە دەست و شڕوشیتاڵی ئەو نووسینە بێ لەزەتانە دەربهێنن و حەیایان بۆ نەهێڵنەوە، وا لەخاوەکانیان بکەن سەریان پێ شۆڕ بکەن و دزی و فیزییەکانیان وەدەر بخەن ، چونکە دزی و دزیکاری باڵی بەسەر نووسینی کوردیدا کێشاوەو هەر یەك به جۆرێك خەریکە،

هەموو ئەم سیفەتانەش بەدەرن لە ئەخلاقیاتی نووسین و بە جۆرێك لە جۆرەكان بێئەخلاقیین، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە دیمانەیەكی بەندە لەتەك مامۆستا حەمەكەریم عارف لە ژمارە ٣٧ ی گۆڤاری (نووسەری نوێ).

خوێندنەوەی ورد ڕەخنە دەخوڵقێنێ و تاموبۆیەكی دیكە بەسەر نووسین و پرۆسەی نووسیندا دێنێ، نەبوونی ڕەخنە دەرگا ئاوەڵا دەكات بۆ هاتنەپێشەوەی خەڵكانی لاموبالات و هیچ لەبارا نەبوو، خەڵكانێك كە لە قەدرو بەهای نووسین كەمدەكەنەوە خۆیان دەكەنە خائینی دەرەجە یەك، زەروورەتی ڕەخنە ئالێرەدا وەدیار دەكەوێت، خوێندنەوەی هەر خوێنەرێك خۆی لە خۆیدا بە سەر سێ قۆناغی سەرەكیدا دابەش دەبێ، قۆناغی یەكەم: خوێندنەوەی سەتحی و سادەو ساكار، دووەم: خوێندنەوەی قووڵ و قاڵبوونەوە بەهەر دەقێكدا جا ئەو دەقە دەقێكی ئەدەبی یان فەلسەفی یان فیكری یان هەر دەقێكی دیكە بێ، سێیەم: خوێندنەوە بەچاوێكی ڕەخنەگرانەوە، خوێندنەوەیەك ئەمسەرو ئەوسەری دەق لە خۆ بگرێ و لە كون و قوشبنی دەقەكە حاڵی ببێ، تا ئێستا خوێنەری ئێمە لە قۆناغی یەكەمدایەو گیری خواردووە و چەقیوە، ئەم سیفەتەش كاریگەری خراپ لەسەر پرۆسەی نووسین دروست دەكات و بەرەو ئاقارێكی خراپ ڕەوانەی دەكات، گرنگە لا لەمەسەلەی ڕەخنەو ڕەخنەكاری بكرێتەوەو بایەخی زۆرترو زیاتری پێبدرێ، چونكە خوێنەری ڕاستەقینە دایمەن بەدووی كاری ئەدەبی سەركەوتوودا دەگەڕێ و لەهەمان كاتیشدا زیندوویەتی بەدەقەكانی دەبەخشێ، بەداخەوە خوێنەری ئێمە لە ئاستێكی زۆر نزمدایەو لە حەقیقەتی خوێندنەوەوە زۆر زۆر دوورە، بە ڕای حەمەكەریم عارف (... خوێنەری بە ئاگا بە ئاسانی تەسلیمی دەق یان هەر نووسینێكی دیكە نابێ، بەڵكو بە كلیلی تێگەیشتن، قفڵی دەق دەكاتەوەو موناقەشەی جددی دەقەكە یان نووسینەكە دەكات، پاش گوێگرتن و پرسیار كردن، پاش وەرگرتنی وەڵام ئەوجا هەڵوێستی ڕەفز یان قبوڵ هەڵدەبژێرێ)، واتە خوێنەری ڕاستەقینەو جددی پاش خوێندنەوەی سەتحییانەو شكڵییانە یەكسەری ئیمان بە حەقیقەتی دەق ناهێنێ، بەڵكو دوای ئیستیقراكردن و حاڵیبوونی ئەو هەقە بە خۆی دەدات كە ئەو دەقە نەمرە یان زیندووە یان نا، بەڵێ خوێنەری كوردی دەبێ بگاتە ئاستی خەیاڵی بڵاوو دوورو قووڵ و مەنتیقیانە و لە حەقیقەتی دەقەكان وەك خۆی تێبگات و بە شوێن دەقەكاندا بڕوا تا ئەو كاتەی لەزەتی حەقیقی لێدەبینێ.

-٣-

" چەند هۆكارێكی سەرەكی هەنە بۆ ئاڵۆزی شیعر لەوانە نامۆبوون و لەبەریەك هەڵوەشانی پەیوەندی نێوان تاك و كۆمەڵگاكان.. دەبینین ئەدەب بەشێوەیەكی گشتی لە بارەی یەكێتی نێوان ئینسان و كۆمەڵگا نوێكانەوە دەدوێ، ئەم هۆكارانەش بوونەتە هۆی زیاتر نامۆبوونی شاعیران، ئەمەش سەردەكێشێ بۆ گۆشەگیریی زۆرترو زیاتر، وادەكات شیعرەكانیان ئاڵۆزو گرێیاوی بن، ئەم ئاڵۆزییەش دەبێتە بارێكی قورس بەسەر خوێنەرەوەو

تێگەیشتن لەشیعری نوێ سەختتر دەکاو پەیوەندییەکان دەپچڕێنێ، لێرەوە دادوبێدادیی بەدەست ئەم ئاڵۆزییەوە زۆرترو زیاتر دەبێ، دواتر دەبێتە مەتەڵ و تەنها خودی شاعیر وەلأمەکەی دەزانێ.."

شەوقی بەغدادی

" شیعر بە گوێرەی سروشتی هونەریانەی خۆی دەبێ هەندێ ئاڵۆز و تا ڕادەیەك تەم مژاوی بێ، بەلأم ئاڵۆزی و تەم و مژاوییەکی ناسك و هونەریانە، هەڵبەتە ئەم ئاڵۆزییە وێڕای تەبیعەتی هونەریانەی خودی شیعر دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کەرەستە زمانەوانییەی کە پێکیدێنێ و بۆ ئەو سەرچاوەی هەستە دەروونییەی کە لێوەی هەڵدەقوڵێت.. شیعر هەرگیز نایەتە دابڕان لە بیرو فیکر، بیری شاعیریش لە ژینگەو سەردەمی خۆیدایە، ئەگەر ژینگەو سەردەمەکە سادەو ساکاربێ ئەوا ڕەنگدانەوە شیعرییەکە سادەو ساکار دەبێت، خۆ ئەگەر ژینگەو سەردەمەکە ئاڵۆز بێ، تەژی نیگەرانی فیکری بێ و یەکپارچە ناسەقامگیری دەروونی و ڕۆحی بێ ئەوا ڕەنگدانەوە شیعرییەکە ئاڵۆزو تەمومژاوی و قورس دەبێ.. ئەفسانە وەکو مەوداو سەرچاوەیەکی ئەبستمۆلۆژی ڕۆشنبیری هۆیەکە لە هۆیەکانی ئاڵۆزاندنی شیعری نوێ.. شیعر ئەمڕۆکە لەوە دەرچووە ڕێژنە هەستێکی خۆبەخۆبێ بەداوی جوانترین وشەدا بێتە خوارێ و لەبارترین ڕستە بکات بە نیشتمان و ئاوەدانی بکاتەوەو سەروەری شیعری پێببەخشێت، شیعری ئەمڕۆکە ئەوە دەڵێت کە ناگوترێت.. فاکتەرێکی دیکەی ئاڵۆزاندنی شیعری نوێ دوورکەوتنەوەیە لە هەر ڕوونکردنەوەو شرۆڤەو گوتنێکی ڕاستەوخۆ چونکە شیعر ڕووت دەکاتەوەو لە شیعرییەتی دەخات.."

حەمەکەریم عارف

کتێبی (دەربارەی شیعرو شاعیری) یەکێکە لەبەرهەمە نازدارو سەنگینەکانی حەمە کەریم عارف، لێکۆڵینەوەیەکی شیعری و بابەتێکی ڕەخنەی و تەرحێکی گرنگ و پڕ بایەخە دەربارەی شیعرییەت بوونی دەقەکانی شیعری نوێ، سەنگی مەحەکە بۆ جیاکردنەوەی شیعری ڕەسەن و زیندوو نەمر لە شیعری ناڕەسەن و خراپ و مردوو، ئەم کتێبە لە دوو بەشی سەرەکی پێکهاتووە، یەکەمیان نووسینی لێکۆڵەر خۆیەتی، هەتا بڵێی زمانی نووسینەکەی جوان و زیندووەو گەشتێکە بە نێو دونیای پڕ سەیرو سەمەرەی شیعر و شاعیری، دووەمیان لێکۆڵینەوەیەکی ڕەزای بەراهەنییە و لێکۆڵەر کوردانددوویەتی، چاپی یەکەمەو ئەمساڵ (٢٠٠٧) لە دوتوێی ٨٠ لاپەڕەدا چاپ و بڵاو کراوەتەوە بە ژمارە سپاردنی ٣١٩ ی وەزارەتی ڕۆشنبیری.

شیعر لە کۆن کۆنەوە و لە ئەسڵدا لە پێناوی حەقیقەت و گەیشتن بە حەقیقەتدا وتراوە، وەلأمی ئەو پرسیارانەی داوەتەوە کە مرۆڤ هەمیشە عەودالی بووە بە دوویدا وێڵ بووە و لە پێناویدا عارەقەی ڕشتووە، هۆکارێك بووە بۆ گوزارشت کردن لە ناخ و ئازارو خەون و خەیاڵ و مەینەتییەکانی مرۆڤ، شیعر لەتەك گشت گۆڕانکارییەکاندا بووە هەر لە قۆناغی سەرەتایی،

کشتوکاڵی، پیشەسازیی تاوەکونێ ئەم سەردەمە زێڕینەی تەکنۆلۆجیا هەنگاوی هەڵناوەو خۆگونجێن و خۆ ڕێخەر بووە، شیعر تیماری ئەو برینانەی کردووە کە مرۆڤ بەدەستییەوە ناڵاندوویەتی و پێوەی تلاوەتەوە، شیعر شۆڕش بووە لە پێناوی ئازادیی و پەیوەست بووە بە ئایندەی مرۆڤ لە ئازادی و ئایندەی ئازادی لە مرۆڤدا، شیعر گەشە بە ڕۆح و جەستەی مرۆڤ دەدا و خەیاڵ بڵاو و فراوان دەکاو سەربەرزی و ڕووسووری دەبەخشێ و دڵەکان تێراو دەکات، لێرەوە دایم سەنگ و قورسایی ڕاستەقینەی بۆ مرۆڤەکان گێراوەتەوە و سوکنایی، ئاسوودەیی، ئارامیی و فەرەحیی پێ بەخشیون، بەداخەوە شیعری ئێستا لە ڕاستەڕێ لایداوەو و لەزەت و کاریگەری نەماوە، خوێنەر شەکەت و ماندوو دەکەن، ئاڵۆزو گرێدارو بەیەکداچوو و پڕ پێچ و پەنایە، حەمەکەریم عارف پێیوایە (... تای تەرازوو بەلای ئاڵۆزیدا قورسە، چونکە تەبیعەتی شیعر جۆرێك لە ئاڵۆزی تێدایە کەلە هونەرییەتی شیعرەکە نایەتە دابڕان، بۆیە زۆر کەس پێیان وایە شیعری چاك ئەوەیە کە بڕێك ئاڵۆز بێ و بە ئاسانی خۆی بەدەستەوە نەدات، تا درەنگتر خۆی بەدەستەوە بدات سیحرو ئەفسوسی پتر دەبێت، تا پتر ڕوون و ئاسان بێ زیاتر لە هونەرییەت دەکەوێت و دەبێ بە شتێکی سواوی بازاڕی و بێ تام و لەزەت..)، بە پێویستی دەزانم لەبارەی ئاڵۆزی شیعرەوە چەند سەرنجێك بدەم تا هیچ نەبێ بەرچاو ڕوونی بێ بۆ خوێنەر، بەبڕوای من ئاڵۆزی لەکەیەکە بە شیعری تازەوە و هیچ جۆرە سیمایەکی هونەرییان لە خۆ نەگرتووە، شیعری ئێستای کوردی ناهەقییە گەر بڵێین هەموویان و ناوی هیچ شاعیرێکیش بەنمونە ناهێنمەوە جوگرافیای ئینسانی کاری لێیان نەکردووە، خۆشیان نازانن دەڵێن چی مەر خودا بزانێ دەڵێن چی و باسی چی دەکەن، شاعیر هەیە دیوانەکەی بە دەیەهای لێفراشراوە و شانازیشی پێوە دەکاو بەعەنعەنەو تەنتەنەوە لە ڕاگەیاندنەکانەوە خۆی نیشاندەدا لە کاتێکدا تاقە دێڕێکی تێدا نییە داهێنانی لەخۆ گرتبێ و لە هەمووشی سەیرتر خاڵییە لە هونەریی بەرزی شیعریی و هونەرەکانی دیکەی شیعر نووسین، موخاتەبەی لایەنێکی ژیانی تێدا کراوە کەخەڵکی ئێمە لێی مەحرومەو دەستی پێناگات، هەڵسەنگاندنی هەر دەقێکی شیعری بەوە نییە تاچەند لە نێو خەڵکیدا بڵاوەو ناوی هەیە بەڵکو کاتێ شیعرە ڕەهەندی دوورو قوڵی تێدا بەرجەستە کرابێ و خەڵکانێ هەڵیبسەنگێنن کە خاوەن ڕۆشنبیری شیعریی بن، سا شاعیر دەبێ بەمانا زانا بێ نەوەك جاهیلێك بێ قول و فول لەیەك جیانەکاتەوە و هیچی لەبارەدا نەبێ عەرەب گوتەنی (الشاعر العالم أفچل من الشاعر غیر العالم)، سان جۆن بێرس دەڵێ پێویستە لەسەر فەیلەسوفان لە شاعیرانەوە فێر بن، واتە شاعیرێکی زانا بێ و مەهامی ئینسانی و ڕۆشنبیری لە شیعرەکانیدا بەتەواوەتی ڕەنگیدابێتەوە، یەکێکی دیکە لە سیما دیارەکانی شیعری هەندێ بەناو شاعیر گرنگی دانە بە مەسەلە سێکسییەکان و خستنە ڕووی کۆمەڵێ وێنەی زانراوو بەرچاوە و خاڵییە لە وەعی و زیندوویەتی، شیعرێکی وشك و برینگەو مەبەست لێیان تەنها هوروژاندنە و هیچی تر، حانی ئەوە هاتووە پەنجە بخرێتە سەر شیعری ئەو بە ناو شاعیرانەو بە خەست و خۆڵی لەسەریان بنووسن و حەیایان بۆ نەهێڵنەوە، شیعر نمونەی ئەخلاقی بەرز بەرزە و

پایەو بەهای مرۆڤ بەرزدەکاتەوە، گرێ و گۆڵەکانی نێوەخنی مرۆڤ بە شێنەیی دەکاتەوە و دەرسی دادەدات و بەلای خێرو کاری باشەدا ئاڕاستەی دەکات، بەواتایەکی دیکە شیعرو ئەخلاق بێ یەك نایانکرێ و هەڵناکەن.

سەرنجدان و وردبوونەوەو تێڕامان لە هەر دەقێکی شیعری چەندین خەسڵەتی شیعریانە بۆ خوێنەر وەدیار دەخات، بەتایبەت دەقێك مۆرکی تازەگەری و نوێگەری تێدا نەخشێنرا بێ، خوێنەر زۆر بە زویی دەتوانێ هەڵیبسەنگێنێ و بە دەقێکی نەمرو زیندوو حوکمی بەسەردا بدات، بەتەبیعەتی حاڵ شیعر هەڵگری خەسڵەت و سیمای بەرز بەرزەو ڕەنگدانەوەی واقیع و ڕۆژگارە، ئەمە حەقیقەتەو نکوڵی لێناکرێ، شیعرو گوتاری شیعری مێژوویەکی فرە دێرینیان هەیەو پەیوەستن بە ژیاری مرۆڤایەتییەوە و لە گشت قۆناغەکاندا وەك گوتارێکی کاریگەر خۆی نیشانداوەو خۆی سەلماندووە، کەواتە شیعر پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە سروشت و تەبیعەتی مرۆڤەوە هەیەو هەتا مرۆڤ بمێنێ شیعریش هەر دەمێنێ، هۆڵدەرلین واتەنی (إنما یحیی الانسان علی هڑە الارچ شعریا)، خودا کاتێ مرۆڤی خولقاندووە بەگەورەیی و پڕ لە نهێنی بەدیهێناوە واتە سروشتی مرۆڤ زۆر ئاڵۆزەو شیعریش دەرهاویشتەی ناخی مرۆڤە بۆیە بەو شێوە ئاڵۆزو گرانە، ئیدی چەندە شاعیر تەجروبەی ژیانی قورس و ئاڵۆزبێ هێندەش دەقە شیعرییەکانی ئاڵۆزدەبن و کاریگەری دروستدەکەن.

هەر دەقێکی شیعری بگری خاڵ نییە لە هونەر، خاڵی نییە لە هەستی مرۆڤانە، خاڵی نییە لە ئاڵۆزی و نادیاری، واتە لایەنی هونەری ڕەگەزێکی سەرەکی داڕشتنی هەر دەقێکە و دەبێ ئیعتیباری بۆ دابنرێ، بەناشکوری نەبێ شیعری ئێستای کوردی-ناڵێین هەموویان- بەدەوری تاقە شتێکدا خولدەخۆن، زەمەنیان یەك زەمەنە، گەر کۆیان بکەیتەوە یەك شت دەڵێن، جوگرافیایان یەك جوگرافیای تەسك و بێ مانایە، لەتەك ئەوەی جوگرافیای ئینسانی بە شێوەیەکی گشتی کاریگەرە لە نەمربوونی هەر دەقێکدا، دەبینین شیعری شاعیرانی کلاسیك لە ڕووی دەلالەت، حیکمەت، فەزیلەت، حەقیقەت لە ئاستێکی بالآدان و شیعرەکانیان جێی مشت و مڕو لێکدانەوە لێوردبوونەوەی دوورو قووڵن، شیعری نوێ هێندە ئاڵۆز و گرێ گرێیاوی و ئاڵۆزکاوو بەملیەکدا چوو و بەیەکداچووە لێحاڵیبوونی قورس و گران و زەحمەتە، ئەم باسە بێنەو بەرە و ڕای جیاواز جیاوازی لەسەرە، ئاڵۆزیی بۆخۆی سیفەتێکی بەرزی شیعرە و پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە ماناو دەلالەتی شیعرەوە هەیە و شیعری لەسەر بەندە، بەلآم دەبێ ئەو ئاڵۆزییە دیقەت و داهێنان لەخۆ بگرێ، نەوەك ئەرکی خوێنەر قورستر بکا و دنیای لێ بێنێتەوە یەك، کورت و موختەسەر نابێ شیعری ئاڵۆز تەرکیبەیەکی مردوو بێ و هیچ جۆرە زیندوویەتیی و هونەرییەتێکی تێدا نەبێ، بەبڕوای من شاعیر ناچار نییە لە هەر دەقێکی شیعرییدا ماناو مەبەست و نێوەرۆك بخاتە سەر سینی و بیڕازێنێتەوە و پێشکەشی خوێنەری بکات، کاری خوێنەرە دوای ئەو دەقە شیعرییانە بکەوێ و ماناو دەلالەتە شاراوەکانی ناوی ئاشکرا بکات، شەوقی بەغدادی (شاعیر و ئەدیب) ڕایوایە کۆمەڵگەلێك هۆکار هەنە بۆ زیاتر ئاڵۆز بوونی شیعری نوێ " چەند هۆکارێکی سەرەکی هەنە

بۆ ئاڵۆزی شیعر لەوانە نامۆبوون و لەبەریەك هەڵوەشانی پەیوەندی نێوان تاك و کۆمەڵگاکان.. دەبینین ئەدەب بەشێوەیەکی گشتی لە بارەی یەکێتی نێوان ئینسان و کۆمەڵگا نوێکاندا دەدوێ، ئەم هۆکارانەش بوونەتە هۆی زیاتر نامۆبوونی شاعیران، ئەمەش سەردەکێشێ بۆ گۆشەگیریی زۆرترو زیاتر، وادەکات نووسینەکان ئاڵۆزو گرێیاوی بن، لەتەك ئەمەشدا بارێکی قورسە بەسەر خوێنەرەوەو تێگەیشتن لەشیعری نوێ سەختتر دەکاو پەیوەندییەکان دەپچڕێنێ، لێرەوە دادوبێدادیی بەدەست ئەم ئاڵۆزییەوە زۆرترو زیاتر دەبێ، دواتر دەبێتە مەتەڵ و تەنها خودی شاعیر وەڵامەکەی دەزانێ.."، لەتەك هەموو ئەمانەشدا زانست و تەکنۆلۆجیا ژیانی قورس کردووەو توانای بیرکردنەوەو تێڕامانی مرۆڤەکانیشی لەتەك خۆیدا سنووردار کردووە بۆیە وا پێویست دەکا بە شێوەیەك لە شێوەکان ڕوونیەتی پێوە دیار بێ، ئاڵۆزیی گەر داهێنان و هونەرییەتی لەخۆ گرتبێ شیعر جوانتر و قەشەنگتر دەکاو تاموبۆیەکی دیکەی بەسەردا دێنێ، ئاڵۆزیش سنووری هەیەو دەبێ نەگاتە ئەوەی سنووری ڕاستەقینەی ببەزێنێ، (عزالدين إسماعيل) ڕەخنەگری گەورەی میسری دەڵێ " ئاڵۆزیی لە شیعری نوێدا سیفەتێکی سەلبیی نییە بەڵکو سیفەتێکی ئیجابییەو بەتەواوەتی لە شیعری نوێدا ڕەنگی داوەتەوە، لەلایەکی دیکەوە ئاڵۆزیی بەتەنها تایبەت نییە بە شیعری نوێوە، بەڵکو تێکەڵەیە لە نێوان کۆن و نوێدا و بۆتە دیاردەیەکی ڕوون و ئاشکراو داوامان لێدەکا زیاتر ڕامان ئەنجام بدەین". حەسسان جودی شاعیرو چیرۆکنووس دەڵێ " شیعری نوێ ئاڵۆزو پڕ گرێیە، ئاڵۆزییە لە قووڵبوونەوەو قاڵبوونەوەدا، زەرورییە ئاڵۆزیی لە قەسیدەدا بوونی هەبێ، مەبەستم ئاڵۆزیی ئیجابییە کە جوانی و زیندوویەتی و بە قەسیدە ببەخشێ[٧]".

گومان لەوەدا نییە مەعریفە خۆی بۆ خۆی کاریگەری تەواو لە سەر زیاترو زۆرتر ئاڵۆزبوون و سەختبوونی دەقە شیعرییەکان دەکاو ئەرکی خوێنەر قورس و گران دەکات، جاوەرە ئەو شیعرە پڕبێ لە مەعریفەی بەرز بەرز، هەر ئەمەشە وایکردووە شیعری نوێ لوغزاوی و مەتەڵاوی و گرێیاوی بێ و لە ڕووی دەلالەت و مەفهومەوەو درەنگ خۆی بدا بەدەستەوە.

ئاشکرایە ئەو زمانەی لە کاری ئەدەبیدا بەکاردەهێنرێ زۆر جیاوازە لەو زمانەی کەلە ژیانی ڕۆژانەدا بەکاردێ، زمانی ئەدەب فرە ماناو فرە ڕەهەندە، مانای دوورو قووڵە، لێوانڕێژە لە تێڕوانین و جیهانبینی، ئالێرەدا زمانی ئەدەب و زمانی ژیان لێکدەترازێن، گومانیش لەوەدا نییە کۆنترین هونەرەکانی زمان هونەری شیعرە، پەیوەندی نێوان شیعرو فەلسەفە پەیوەندییەکی کۆن کۆنەو مێژوویەکی پڕشنگداریان لە مێژووی مرۆڤایەتیدا تۆمارکردووە، شیعرو فەلسەفە، کت و مت لە ڕووی چاوگەو کەرەسەوە یەك شتن، بەڵگەشمان بۆ ئەم قسەیە بوونی دەیەها چەمك و زاراوەی فەلسەفییانەیە لە شیعری شاعیرانی گشت گەلاندا، ئەفلاتون یەکەمین فەیلەسوفە کەتوانی شیعر بگەیەنێتە لوتکە لە نێو جیهانی فەلسەفەدا، لە گفتوگۆو دەمەتەقێیەکانیدا تەنهاو تەنها پەنای دەبردە بەر شیعرو هەر لەم

ڕێیەوە بیرە فەلسەفییەکانی پێشکەش دەکرد، ڕەنگە هوروژاوترین و کۆنترین پرسیاری فەلسەفییانە لە مێژوودا ئەوەبێت ئایا سەرچاوەو چاوگەی شیعر لەکوێوە سەرچاوەی گرتووە؟، هونەرە یاخود ئیلهامی خواییە؟، بەڕای ئەفلاتون ئیلهامی خواییە، گەر بە وردی تەماشای مێژووی گشت ئەو داهێنانانە بکەین دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە پەیوەندییەکی حەقیقی لە نێوان ئەدەب فەلسەفەدا هەیە، فەیلەسوفانیش لەم ڕوانگەیەوە داهێنان و چاکسازییان ئەنجامداوە، لەوانە نیتشە، جیۆ، جیبیریل مارسیل، ژان پۆڵ سارتەر، ئەلبێر کامۆ، گۆتە، باشلار، ئیبن توفەیل، ئەبو حەییانی تەوحیدی، ئیبن ڕوشد، ئیبن سینا، فارابی، غەزالی، ئیبن عەرەبی...، فەیلەسوفی ئینگلیزی هوایتهد پێی وایە زەرورە شاعیران پەناببەنە بەر فەلسەفە تاوەکو گوزارشت لە مانا فەلسەفییەکان بکەن، شیعری فەلسەفییانە بابەت و وێنەی وادەوروژێنێ کە ڕاستەوخۆ و بەڕاست وچەپدا کاریگەری لەسەدا سەد فەراهەم دێنێ، شیعری ڕەسەن و بەرزو فازیل خاڵی نییە لە ئاڵۆزی و ناڕوونی و تەمومژ، بەسروشت نێزیکە لە فەلسەفەو فیکر، بەڵام ئەو ناڕوونی و ئاڵۆزکاوییەی دەبێ مرۆڤانەو هونەراوی بێ تاوەکو حساوی دەقێکی نەمری بۆ بکرێ، ئالێرەدا شیعرو فەلسەفە ئاوێزانی ئەکتر دەبن، فەیلەسوفان لە ڕێی شیعرەوە زیاتر لە دەرگای فەلسەفەو فیکریانداوە، چونکە هەر هونەرێ بگری بە جۆرێ لە جۆرەکان خاڵی نییە لە فەلسەفە، شیعر بە نمونە، شیعری فەلسەفی بە سروشت ئاڵۆزکاوو تەمومژاویی و ناڕوون و بەیەکدا چووە، هەموو ئەم سیفەتانەش بایەخ و خەسڵەتی بەرز بە دەقە شیعرییەکان دەبەخشن، مەژگی خوێنەر دەهێنن و دەبەن، وای لێدەکەن زیاتر خەیاڵ و هەست و هۆش وگرنگی بداتە ئەو دەقانە، فەلسەفە پەیوەستە بەمرۆڤەوەو وەڵامی هەموو ئەو پرسیارانە دەداتەوە کەلە قاڵو بەلاوە مرۆڤ خەونی پێوە دیوە و دەیبینێ، فیکرە فەلسەفییەکانیش کاتێك ئاوێزانی ئەدەب دەبن زاتییەتی مرۆڤ دەگێڕنەوە بۆ سروشتە خواییەکەی و بەهێزی دەکەن، یەکێکی ترە لە سەرچاوەکانی ئاڵۆزبوونی دەقە شیعرییەکان.

یەکێکی تر لە سەرچاوەکانی زیاتر ئاڵۆزبوونی دەقە شیعرییەکان چەمکەکانی تەسەوف و مەسەلە ڕۆحیی و غەیبییەکانە، سۆفیگەری مێژوویەکی کۆن کۆنی هەیەو ڕۆڵ و پێگەی کاریگەرو گرنگی بینیوە، سۆفیزم بەندە بە ناخ و کرداری باوەڕیاران و شوێنکەوتووانی، تەسەوف مانای گرتنەبەری ڕێگای ڕاست و دروست و بێ پێچوپەنایە بۆ گەیشتن بەخوداو شتە لەبەرچاو ونەکان، کردنەوەی گرێ کوێرەکانە لە نێوان ئەو شتانەی هەستی پێدەکرێ و ئەوانەی هەستیان پێناکرێ، قاڵبوونەوەو قووڵبوونەوەو گەڕانەوەیە بۆ خود، کەواتە تەسەوف یەکێکی دیکەیە لەو هۆکارانەی کار لەسەر ئاڵۆزتربوون و ناڕوونتربوونی دەقە شیعرییەکان دەکا و ئەرکی خوێنەر قورستر دەکات و پێویستی بە شرۆڤەکردنی باتینی و ڕۆحی دەبێ، بەڵێ تێگەیشتن لە تەسەوف بە سروشت قورس و گرانە کاتێك ئاوێتەی شیعریش دەبێ قورسترو گرانتر دەبێ، شیعرە سۆفیگەرییەکانی شاعیرانی کلاسیك لێوانڕێژن لە فیکرەی سۆفیانە و مەسەلە ڕۆحی و غەیبییەکان، مەلای جزیری، نالی، مەحوی بەنمونە،

مەرجیش نییە شیعرە سۆفیگەرییەکانیان پڕاوپڕ بێ لە سۆفییەت یاخود خۆیان سۆفی ڕاستەقینە بن، کاریگەری گەورە سۆفیی و عاریفەکانی وەك جەلالوددینی ڕۆمی، حەللاج، ئیبن عەرەبی بە شیعرەکانیانەوە دیارە و خوێنەر بەو هاسانییە ناتوانێ ماناو مەبەستیان لێوە هەڵهێنجێ.

شاعیرە نوێخوازەکان لە گشت قۆناغ و گۆڕانکارییەکاندا سیمبول بوونەو خەباتی ئایدۆلۆژیی و شۆڕشگێڕیی و پێشکەووخوازییان ئەنجامداوە لە پێناو بیروباوەڕو هەستی بەرزی نەتەوایەتی و بەرزکردنەوە و زیندووکردنەوەو غیرەتدان بە گیان و خەبات و شۆڕشی ڕزگاریخوازان، هەموو ئەم هەولأنەش پەیوەست و بەندبوونە بە کۆمەڵەوە، لەم ڕێیەوە شیعر ڕەنگدانەوەی ڕۆژگارو واقیعەو چەندە واقیع سیحراوی و گرێیاوی بێ هێندەش دەقە شیعرییەکان سیحراویترو و ئاڵۆزکاوتر دەبن، واپێویست دەکا شیعری نوێ بە ئەقڵییەتێکی تازەو مۆدێرنانەوە لێی بڕوانرێ و لێکدانەوەی بۆ ئەنجام بدرێ، نرخی بەهای شیعریش لەوەدایە خوێندنەوەی تێرو تەسەل و چڕوپڕی لەبارەوە ئەنجام بدرێ تا بە زیندوویەتی و تەڕێتی بمێنێتەوە چونکە مەبەستی سەرەکی لە خوێندنەوەی هەر دەقێکی شیعری تاقە پێوەر تێگەیشتن و لێحاڵیبوونە نەوەك قووڵبوونەوە بە نێوەخن و دونیای تایبەتی شاعیر، بە پێچەوانەوە سروشت و لەزەتی ڕاستەقینە و تایبەتمەندی و کاریگەری لەدەستدەداو خیانەت لە خودی خۆی دەکات.

★ بۆ نووسینی ئەم بابەتە سوودم لەم سەرچاوانە بینیوە (أنماط من الغموض في الشعر العربي الحر: د.خالد سليمان، منشورات جامعة اليرموك، ١٩٨٧، لغة الشعر بين الجيلين: د.إبراهيم السامرائي، المؤسسة العربية للدراسات-بيروت،١٩٨٠، (في نقد الشعر العربي المعاصر-دراسة جمالية-: د. رمضان الصباغ، الطبعة الاولى، دار الوفاء، ١٩٩٨).

تێبینی: بابەتی دووەمی بەشی یەکەم و بابەتی یەکەمی بەشی دووەم، کاتی خۆی بە نامیلکەیەك بە ناونیشانی(دەربارەی شیعرو شاعیری) بڵاوبووەتەوە.

حەمە کەریم عارف

* **کەرکووکییە و لە ساڵی ۱۹۵۱دا لەدایک بووە.**

- **لە ساڵی ۱۹۷۵ کۆلیژی ئەدەبیاتی بەغدای تەواو کردووە.**

- **یەکەم بەرهەمی شیعرێکە بەناوی (هەڵبەستێکی هەتیو کەوتوو) کە لە ژمارە (۱۷۰) ڕۆژنامەی هاوکاری لە ۱۹۷۳/٦/۸ بڵاوبووەتەوە.**

- له ساڵی ١٩٧٥ەوە بە بەردەوامی نووسین و بەرهەمی ئەدەبی بڵاو دەکاتەوە.
- سەرنووسەر یان بەڕێوەبەری نووسین یان سکرتێری نووسین یان ئەندامی دەستەی نووسەرانی ئەم گۆڤار و بڵاوکراوانە بووە: گۆڤاری گزنگی نووسەرانی کەرکووك، نووسەری کوردستان، کەلتوور،نووسەری کورد، گوڵانی عەرەبی، ئاڵای ئازادی تا ژمارە ٢٢٢، گۆڤاری نەوشەفەق.

* جگە لە ناوی خۆی، بە تایبەتی لە گۆڤاری گزنگی نووسەرانی کەرکووك،نووسەری کوردستان، کەلتوور، ڕۆژنامەی ئاڵای ئازادی تا ژ: ٢٢٢ بەناوی گۆڤەند، زنار، سیپان، پاکزاد، محەمەدی حاجی، سیروان عەلی، دیدار هەمەوەندی، هێژا، ح. ع ،هامون زێباری، با زەوان عەبدولکەریم بەرهەمی بڵاو کردووەتەوە.

*لە ساڵی ١٩٧٤ – ١٩٧٥دا پێشمەرگەی شۆڕشی کوردستان بووە، لە هەشتاکاندا بۆ ماوەی نۆ ساڵ، بێ وابەستەگی حیزبی پێشمەرگە بووە و وەکو بەشدارییەکی مەیدانی و ویژدانی لە خەباتی ڕەوای نەتەوەی کوردا شانازی پێوە دەکات و منەت بەسەر کەسدا ناکات، چونکە باوەڕی وایە کە ڕۆڵەی میللەتی مەزلوم مەحکومە بە پێشمەرگایەتی.

- لە هەشتاکانەوە تا ٢٠١٠/٨/٢٠ ڕاستەوخۆ سەرپەرشتی و سەرۆکایەتی لقی کەرکووکی یەکێتیی نووسەرانی کوردی کردووە.
- زۆر بەرهەم و کتێبی چاپ و بڵاو کردووەتەوە، لێ زۆربەی هەرە زۆریان، بە تایبەتی ئەوانەی لە چیادا چاپ بوون بە نوسخەی هێندە کەم بڵاوبوونەتەوە،لە نرخی نەبوو دان و هەر ئەوەندەیە کە لە فەوتان ڕزگار بوون. هەندێك لە وانە:

١- تیرۆژ، کۆ چیرۆك، چاپی یەکەم ١٩٧٩
٢- کۆچی سوور، ڕۆمان، چاپی یەکەم،١٩٨٨،چاپی سێیەم ٢٠٠٧
٣- بەیداخ، چیرۆك، چاپی یەکەم ١٩٨٨
٤- داوەتی کۆچەرییان، کۆ چیرۆك ،چاپی دووەم ٢٠٠٥
٥- لە خۆ بێگانە بوون، کۆمەڵە چیرۆك،چاپی یەکەم (١٩٩٩) دەزگای گوڵان
٦- کوچ سرخ، کۆ چیرۆك، بە فارسی، وەرگێڕان چاپی یەکەم ١٩٨٧ شاخ
٧- نینا، ڕۆمان، سابت ڕەحمان، چاپی یەکەم،شاخ،١٩٨٥ چاپی سێیەم ٢٠٠٥
٨- نامۆ، ڕۆمان، ئەلبیر کامۆ، چاپی یەکەم، شاخ١٩٨٧چاپی چوارەم ٢٠٠٩ وەشانخانەی سایە،سلێمانی

٩-	رێبەر، رۆمان، مەهدی حسین، چاپی یەکەم (شاخ) ١٩٨٣، چاپی دووەم، ٢٠٠٧
١٠-شکست، رۆمان، ئەلکساندەر فەدایەف، چاپی شاخ (راه کارگر)، چاپی دووەم، ٢٠٠٩ خانەی وەرگێڕان.
١١- هاوماڵەکان، رۆمان، ئەحمەد مەحمود، چاپی دووەم ٢٠٠٠ دەزگای گوڵان
١٢ – بێناسنامەکان، رۆمان، عەزیز نەسین، چاپی سێیەم ٢٠٠٦
١٣- قوربانی، رۆمان، هیرب میدۆ، چاپی یەکەم ٢٠٠٤ دەزگای شەفەق
١٤- دووره ولات، رۆمان ع. ڤاسموف، چاپی یەکەم٢٠٠٠ دەزگای گوڵان
١٥- ئازادی یا مەرگ، رۆمان، کازانتزاکیس، چاپی یەکەم ٢٠٠٣ کتێبخانەی سۆران، چاپی دووەم: ٢٠٠٨
١٦- چیرۆکەکانی سەمەدی بیهرەنگی، چاپی دووەم، ٢٠٠٤ کتێبخانەی سۆران هەولێر
١٧- ئامانجی ئەدەبیات. م. گۆرکی، چاپی شاخ ١٩٨٥
١٨- ئەو رۆژەی کە ونبووم (کۆمەڵە چیرۆکی بیانی) چاپی یەکەم،٢٠٠٦
١٩- جێ پێ (کۆمەڵە چیرۆکی فارسی) چاپی یەکەم ٢٠٠٦،نووسەرانی کەرکوك
٢٠- زندە خەون، کۆمەڵە چیرۆك، چیخۆف،چ١،دەزگای موکریانی
٢١- چیرۆکستان ،کۆمەڵێك دەقورەخنەی جیهانی چ١ ،٢٠٠٥،نووسەرانی کەرکوك
٢٢-دیدارو دەق و رەخنە،چ٢٠٠٥،١
٢٣-دیداری چیرۆکڤانی، چ٢٠٠٥،١
٢٤-ئەو بەرخەی کە بوو بە گورگ ،چ٢٠٠٨،١نووسەرانی کەرکوك
٢٥- میوان، چیرۆك،ئەلبێر کامۆ

٢٦- مەسەلەی کورد لە عێراقدا،عەزیز شەریف،چاپی دووەم ٢٠٠٥
٢٧- مێژووی رەگ و رەچەڵەکی کورد، ئیحسان نوری پاشا،چ١٩٩٨١،١
٢٨- کورد گەلی لە خشتەبراوی غەدر لێکراو، د. کوینتەر دیشنەر، چاپی سێیەم ٢٠٠٤
٢٩- لە مەهابادی خوێناوییەوە بۆ کەنارێن ئاراس، نەجەف قولی پسییان، چاپی یەکەم ٢٠٠٦
٣٠- کورد لە سەدەی نۆزدەوبیستەمدا،کریس کۆچرا،چاپی چوارەم ٢٠٠٧

٣١ –کورد لە ئینسکلۆپیدیای ئیسلامدا،چاپی یەکەم ١٩٩٨
٣٢- چینی کۆن، چ١(   )دەزگای موکریانی

٣٣- دلێریی خۆراگرتن، ئەشرەفی دەهقانی
٣٤- خەباتی چەکداری هەم تاکتیکە هەم ستراتیژ، مەسعودی ئەحمەد زادە

٣٥- ڤنسنت ڤان گوگ، شانۆنامە، باول ئایز لەر
٣٦- بە دوعا شاعیرەکان، شانۆنامە، جەلیل قەیسی (گزنگ ژ:١٢)
٣٧- جولەکەکەی مالْتا، شانۆنامە،کریستۆفەر مالرۆ.
٣٨- دادپەروەران، شانۆنامە، ئەلبیر کامۆ
٣٩- بەد حاڵی بوون، شانۆنامە، ئەلبیر کامۆ.
٤٠- چاو بە چاو، شانۆنامە، گەوهەر مراد (غوڵام حسەینی ساعیدی)
٤١- ریچاردی سێیەم، شانۆنامە، شەکسپیر.چاپی یەکەم ٢٠٠٩، بڵاوەخانەی سایە، سلێمانی
٤٢- گەمەی پاشا و وەزیر، شانۆنامە، عەبدوڵڵائەلبوسێری..

٤٣- منداڵە دارینە، چیرۆکی درێژ بۆ منداڵان.
٤٤- فاشیزم چییە؟ کۆمەڵە چیرۆك بۆ منداڵان، یەلماز گونای
٤٥- شوانە بچکۆلەکە، چیرۆکێکی درێژی چینی یە بۆ منداڵان
٤٦- زارۆکستان (چوار شانۆنامە بۆ مناڵان)
٤٧- چەند چیرۆکێك لە ئەفسانەی یونانی کۆنەوە (٢٣ئەفسانە)

٤٨- لە گەنجینەی حیکایەتی تورکمانییەوە. (ئەفسانەی ئەسپی ئاشق)چاپی یەکەم٢٠٠٨
٤٩- ئەفسانەێن گریکی و رۆمانی، چاپی یەکەم (٢٠٠٤) کتێبخانەی سۆران، هەولێر
٥٠- ئیلیادە، هۆمیرۆس، چ١،دەزگای سەردەم ٢٠٠٩

٥١- گۆڤەند و زنار (فەرهەنگی فارسی – کوردی) حەمە کەریم عارف، چ١(٢٠٠٦-٢٠٠٨)دەزگای موکریانی
٥٢-چۆنیەتی فێربوونی زمانی فارسی، چ١، ٢٠٠١

٥٣- چرنیشفسکی، فەیلەسوف و زانای گەورەی میللەتی روس
٥٤- چایکۆ فسکی، ژیان و بەرهەمی.
٥٥- ئیدگار ئالین پۆ، ژیان و بەرهەمی.
٥٦- جاك لەندەن، ژیان و بەرهەمی
٥٧- گوگول، نووسەری ریالیست
٥٨- یەڵماز گونای، ژیان و بەرهەمی
٥٩- سادقی هیدایەت، ژیان و بەرهەمی
٦٠- خافروغ لە شیعر دەدوێ، ژیان و بەرهەمی

٦١- راگەیاندن لە پەراوێزی دەسەڵاتدا (بە شەریکی) چاپی یەکەم (٢٠٠١) دەزگای گوڵان
٦٢-راگەیاندن لە نێوان حەقیقەت بێژی و عەوام خەڵەتێنی دا، حەمە کەریم عارف،چ(١)،٢٠٠٥

٦٣- مێژووی ئەدەبیاتی جیهان (لە کۆنەوە تا سەدەکانی ناڤین).چاپی یەکەم٢٠٠٨
٦٤- مێژووی ئەدەبیاتی جیهان (لە سەردەمی رینیسانسەوە تا ئێستا).چاپی یەکەم٢٠٠٨
٦٥- مێژووی ئەدەبیاتی جیهان (ئەدەبیاتی ئینگلیزی زمان- ئەمریکاو ئینگلیستان لە سەرەتاوە تا ئێستا).چاپی یەکەم٢٠٠٨
٦٦- ریالیزم‌ودژە ریالیزم لە ئەدەبیاتدا،سیروس پرهام،چ٢٠٠٤،١،دەزگای سپیرێز
٦٧- قوتابخانە ئەدەبییەکان،رەزا سەید حسەینی، چ٢٠٠٦،١دەزگای موکریانی
٦٨- مێژووی ئەدەبیاتی روسی، سەعیدی نەفیسی
٦٩- لێکدانەوەیەك لەمەڕ نامۆ ، لویس ریی ،چ٢، ٢٠٠٦
٧٠- هونەروژیانی کۆمەڵایەتی، بلیخانۆف، چ١(٢٠٠٥)دەزگای موکریانی
٧١- گوزارشتی مۆسیقا،د. فواد زکریا، چ١،یانەی قەڵەم ٢٠٠٦
٧٢- رێبازە هونەرییەکانی جیهان
٧٣- پێکهاتەی بەدەنی و چارەنووسی ئافرەت،(چ١) ٢٠٠٦
٧٤- دەربارەی شیعروشاعیری، حەمە کەریم عارف، چ٢٠٠٧،١

٧٥- دەربارەی رۆمان و چیرۆك، حەمەكەریم عارف،چ١، ٢٠٠٨

٧٦- مـەرگی نووسـەرو چـەند باسـێكی دیكـەی ئـەدبی-رۆشـنبیری،حەمەكەریم عارف،چ١، ٢٠٠٥نووسەرانی كەركوك

٧٧- ناودارانی ئەدەب، حەمە كەریم عارف، (چ١) دەزگای موكریانی،٢٠٠٩

٧٨- پەیڤستانی من، حەمە كەریم عارف،چاپی یەكەم()

٧٩- پەڵكە رەنگینە، حەمە كەریم عارف،چ١، ٢٠٠٤

٨٠- خیانەتی حەلاڵ، حەمە كەریم عارف

٨١-بووكی هەزار زاوا، كۆچیرۆك، بزورگی عەلەوی

٨٢-ئەبوزەر، د.عەلی شەریعەتی

٨٣-ریوایەت، ڕۆمان، بزورگی عەلەوی

٨٤-وقفات في رحاب الپقافە الكوردیە، حەمە كەریم عارف

٨٥-هەژاران، ڕۆمان، دوستوفسكی

٨٦-دەیڤد كۆپەرفیلد، (رۆمانی كورتكراوە بۆ نەوجەوانان) چارلس دیكنز

٨٧-ئۆدیسە، داستان، هۆمیرۆس

٨٨-ڤل الصوت و قصص اخری، تقدیم و ترجمە جلال زنگابادی

٨٩-شازادە و گەدا، رۆمان، مارك توین

٩٠-بۆ كوێ دەرۆیت؟

٩١-سفرەی فەقیران حەمە كەریم عارف

٩٢-باڵندەكەی من رۆمان، فریبا وفی

* لـە راپەڕینـەوە تـا نهـوو چـالاكانە بەشـداری بزاڤـی ئـەدەبی و رۆشـنبیریی كـوردی دەكات وبەرهەمی هەمە جۆر (نووسین و ئامادە كردن و وەرگێڕان) بڵاودەكاتەوە..

* ئـەو بەرهەمانـە و زۆری دیكـەی ئامـادەن بـۆ چـاپ و چـاپكردنەوە و هـەر كـەس و گـروپ و لایـەن و دەزگایـەك تـەماحی بڵاو كردنـەوەی هـەبن، دەبـێ پـرس بـە نووسـەر بكات...